

FRAZELOGIA
W KSZTAŁCENIU JĘZYKOWYM

JOANNA SZERSZUNOWICZ
MAŁGORZATA K. FRĄCKIEWICZ
ELŻBIETA AWRAMIUK

FRAZEOLOGIA

W KSZTAŁCENIU JĘZYKOWYM

BIAŁYSTOK 2017

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. Ivana Vidović Bolt
dr hab. Jolanta Nocoń, prof. UO

Koncepcja całości:

Joanna Szerszunowicz

Opracowanie graficzne:

Paweł Łuszyński

Redakcja i korekta:

Halina Ławnicka

Redakcja techniczna i skład:

Katarzyna Sakowska

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2017

ISBN 978-83-7431-516-6

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

15-097 Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 14, tel. (85) 745 71 20

<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl> e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa: Volumina.pl, Szczecin

Spis treści

Wprowadzenie	11
Rozdział I	
Frazeologia w dydaktyce	17
1.1. Kompetencja frazeologiczna jako składnik kompetencji komunikacyjnej	17
1.2. Trzy aspekty kształcenia frazeologicznego	20
1.2.1. Aspekt komunikacyjny	22
1.2.2. Aspekt poznawczy	23
1.2.3. Aspekt kulturowy	24
1.3. Kierunek zmian w edukacji frazeologicznej	25
1.4. Frazeologia w glottodydaktyce	28
Rozdział II	
Problemy teoretyczne, leksykograficzne i normatywne w dydaktyce frazeologii	33
2.1. Związek frazeologiczny – problemy terminologiczne	33
2.2. Klasyfikacje związków frazeologicznych	37
2.3. Relacje znaczeniowe wśród frazeologizmów	40
2.3.1. Znaczenie a wariantywność związków frazeologicznych	40
2.3.2. Synonimia i antonimia	41
2.3.3. Monosemia i polisemia	43
2.4. Frazeografia	44
2.5. Frazeologia a językoznawstwo normatywne	47
2.5.1. Błędy frazeologiczne a innowacje językowe	47
2.5.2. Frazeologia a ortografia	51
2.5.3. Frazeologia a interpunkcja	59
2.6. W stronę praktyki	62

Rozdział III	
Frazeologia w perspektywie stylistyczno-pragmatycznej	69
3.1. Stylistyka a frazeologia: ujęcie dydaktyczne	69
3.2. Stylistyczna kwalifikacja frazeologizmów w opracowaniach leksykograficznych	73
3.3. Frazeologizmy w stylach funkcjonalnych	78
3.3.1. Frazeologizmy w stylu potocznym	82
3.3.2. Frazeologizmy w stylu urzędowym	86
3.3.3. Frazeologizmy w stylu artystycznym	89
3.3.4. Frazeologizmy w stylu naukowym	96
3.3.5. Frazeologizmy w stylu publicystycznym	98
3.4. Frazeologizmy w innych odmianach języka	101
3.5. Frazeologizm w kontekście leksykalno-semantycznym	105
3.6. Znaczenie potencjału stylistycznego frazeologizmów dla komunikacji	110
3.7. W stronę praktyki	113
Rozdział IV	
Frazeologizmy jako nośniki kultury	117
4.1. Język, kultura, frazeologia: wzajemne powiązania	117
4.2. Problemy w językowo-kulturowych badaniach frazeologii	126
4.3. Wpływ kultury na dynamikę zasobu frazeologicznego	127
4.4. Komponenty jako nośniki treści kulturowych	130
4.5. Modele formalno-leksykalne i kulturowe uwarunkowania ich realizacji	133
4.6. Frazeologia międzynarodowa, narodowa i lokalna	135
4.6.1. Frazeologizmy występujące w identycznej lub podobnej postaci w kilku językach	135
4.6.2. Narodowy charakter frazeologii	140
4.6.3. Koloryt lokalny we frazeologii	144
4.7. Kulturowe uwarunkowania powstawania modyfikacji stałych połączeń wielowyrazowych	146
4.8. W stronę praktyki	148
Zakończenie	152
Nota bibliograficzna	155

Bibliografia	157
Aneks	181
1. Grupy frazeologizmów wydzielonych ze względu na budowę	183
1.1. Wyrażenia	183
1.2. Zwroty	184
1.3. Frazy	186
2. Grupy frazeologizmów wydzielonych ze względu na łączliwość	188
2.1. Kolokacje	188
2.2. Idiomy	189
2.3. Frazemy	191
2.4. Przysłowia	193
2.5. Skrzydlate słowa	195
3. Relacje znaczeniowe wśród frazeologizmów	196
3.1. Synonimy	196
3.2. Antonimy	198
3.3. Frazeologizmy polisemiczne	200
4. Przykłady odstępstw od normy frazeologicznej	202
4.1. Błędy semantyczne	202
4.2. Błędna postać frazeologizmu	204
4.2.1. Komponenty – skład i szyk	204
4.2.2. Konstrukcje pleonastyczne i tautologiczne	205
4.2.3. Kontaminacje	207
4.3. Celowe modyfikacje frazeologizmów	210
4.3.1. Substytucje	210
4.3.2. Amplifikacje	211
4.3.3. Permutacje	213
4.3.4. Kontaminacje	213
5. Frazeologizmy z wybranych stylów funkcjonalnych	214
5.1. Wybrane grupy nacechowanych stylistycznie frazeologizmów	214
5.1.1. Eufemizmy	214
5.1.2. Kakofemizmy i wulgaryzmy	215

5.2. Frazeologizmy w wybranych stylach funkcjonalnych	216
5.2.1. Frazeologizmy używane w stylu potocznym	216
5.2.2. Frazeologizmy używane w stylu urzędowym	217
5.2.3. Frazeologizmy używane w stylu naukowym	218
5.2.4. Frazeologizmy używane w stylu publicystycznym	219
6. Frazeologizmy z wybranych pól semantycznych	220
6.1. Frazeologizmy opisujące emocje	220
6.2. Frazeologizmy opisujące potencjał intelektualny	222
6.3. Frazeologizmy opisujące czynności umysłowe	224
6.4. Frazeologizmy opisujące charakter	226
6.5. Frazeologizmy opisujące wygląd	227
6.6. Frazeologizmy opisujące wiek człowieka	228
6.7. Frazeologizmy opisujące czynność mówienia i inne czynności związane z wydawaniem dźwięków przez człowieka	230
6.8. Frazeologizmy opisujące sposób poruszania się	232
6.9. Frazeologizmy opisujące pracę	233
6.10. Frazeologizmy opisujące stan zamożności człowieka	235
6.11. Frazeologizmy opisujące fizyczność człowieka	237
6.12. Frazeologizmy opisujące wybrane elementy świata (pogoda, czas, miejsce)	238
7. Frazeologizmy pragmatyczne	239
8. Grupy frazeologizmów zawierających komponenty należące do określonej klasy	241
8.1. Frazeologizmy z nazwami kolorów	241
8.2. Frazeologizmy z nazwami zwierząt	243
8.3. Frazeologizmy z nazwami roślin lub ich części	245
8.4. Frazeologizmy z nazwami własnymi i utworzonymi od nich komponentami	246
8.4.1. Frazeologizmy z komponentami antroponimicznymi (nazwami osobowymi)	246
8.4.2. Frazeologizmy z komponentami toponimicznymi (nazwami miejscowymi)	248
8.4.3. Frazeologizmy z komponentami etnonimicznymi (nazwami narodowości)	249

8.4.4. Frazeologizmy z przymiotnikami utworzonymi od antroponimów, etnonimów i toponimów	250
8.4.5. Frazeologizmy z innymi nazwami własnymi	252
8.5. Frazeologizmy z komponentami numerycznymi (liczebnikami)	252
8.6. Frazeologizmy z komponentami somatycznymi (nazwy części ciała)	254
9. Grupy frazeologizmów wydzielone ze względu na pochodzenie	256
9.1. Frazeologizmy o proveniencji biblijnej	256
9.2. Frazeologizmy o proveniencji mitologicznej	258
9.3. Frazeologizmy pochodzące ze sfery religijnej	259
9.4. Frazeologizmy o proveniencji literackiej	260
9.5. Frazeologizmy pochodzące z innych tekstów kultury (film, kabaret, piosenka, reklama)	262
9.6. Frazeologizmy o proveniencji militarno-historycznej	265
9.7. Frazeologizmy o proveniencji sportowej	266
9.8. Frazeologizmy o proveniencji ekonomiczno-politycznej	269
9.9. Frazeologizmy o proveniencji muzycznej	270
9.10. Frazeologizmy motywowane osiągnięciami nauki i techniki	272
9.11. Frazeologizmy motywowane obserwacją życia codziennego	274
9.12. Zapożyczenia frazeologiczne	276
9.12.1. Zapożyczenia zewnętrzne	276
9.12.1.1. Zapożyczenia z języka angielskiego	276
9.12.1.2. Zapożyczenia z języka francuskiego	278
9.12.1.3. Zapożyczenia z języka niemieckiego	279
9.12.1.4. Zapożyczenia z języka rosyjskiego	280
9.12.1.5. Zapożyczenia z języka łacińskiego	281
9.12.1.6. Zapożyczenia z innych języków	282
9.12.2. Zapożyczenia wewnętrzne	284
9.12.2.1. Zapożyczenia z żargonu aktorskiego	284
9.12.2.2. Zapożyczenia z żargonu łowieckiego	285
9.12.2.3. Zapożyczenia z żargonu przestępczego	286
9.12.2.4. Zapożyczenia z żargonu graczy w karty	287
9.12.2.5. Zapożyczenia z gwary warszawskiej	288

10. Wybór frazeologizmów w perspektywie kontrastywnej	289
10.1. Internacjonalizmy	289
10.2. Ekwivalenty paralelne	291
10.3. Polskie frazeologizmy bezekwiwalentne	293
Indeks terminów	295

Wprowadzenie

Dobrze się spotkać!

Poznaj 973 sposoby,
dla których warto się spotkać:

Powód 8

Dobrze się spotkać,
żeby nie być samemu jak palec.

Powód 215

Dobrze się spotkać
i uchylić rąbka tajemnicy.

Powód 332

Dobrze się spotkać
bez zbędnych ceregieli.

(tekst na opakowaniu słonych
paluszków firmy Lajkonik)

Sam jak palec, uchylić rąbka tajemnicy, bez zbędnych ceregieli – przytoczone połączenia słowne, wykorzystane przez autorów tekstu zamieszczonego na opakowaniu słonych paluszków firmy Lajkonik, łączy jedna cecha, którą jest odtwarzalność. Jednostki te należą do bogatego zbioru związków frazeologicznych polszczyzny, wykorzystywanych w rozmaitych tekstach zarówno w postaci kanonicznej, rejestrowanej przez słowniki, jak i zmodyfikowanej. Umiejętność właściwego posługiwania się nimi jest bardzo ważna w procesie komunikacji, warto więc kłaść nacisk na kształcenie kompetencji frazeologicznej w nauczaniu języka ojczystego.

Książka *Frazeologia w kształceniu językowym* powstała w Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. Stanowi podsumowanie wieloletnich zainteresowań badawczych autorek. Została napisana przede wszystkim z myślą o nauczycielach języka polskiego pracujących na różnych etapach edukacyjnych, ale może być użyteczna także w pracy lektorów uczących języka polskiego jako obcego. Mamy nadzieję, że to swoiste kompendium wiedzy o frazeologii okaże się pomocne w kształceniu kompetencji fra-

zeologicznej ich podopiecznych. Do korzystania z naszej publikacji zachęcamy także studentów filologii polskiej, szczególnie przyszłych nauczycieli polonistów.

Celem, jaki przyświecał powstaniu niniejszego opracowania, było zebranie zagadnień dotyczących frazeologii w książce, której lektura ułatwiłaby znacznie pracę nauczyciela języka polskiego. Przyjęta w książce koncepcja frazeologii, rozumianej jako zasób jednostek odtwarzalnych, pozwala na spojrzenie na stałe połączenia wyrazowe z szerszej perspektywy. Omawiana problematyka ma duże znaczenie w procesie kształcenia językowego zarówno w aspekcie poszerzania wiedzy o języku, jak i rozwijania umiejętności sprawnego komunikowania się. Całościowe ujęcie najważniejszych problemów z zakresu frazeologii w oparciu o najnowszą literaturę pozwoli nauczycielowi na korzystanie z monografii przy omawianiu rozmaitych zagadnień związanych ze stałymi związkami językowymi.

Przyjęty przez autorki cel ukształtował strukturę książki: w poszczególnych rozdziałach zebrano wiadomości dotyczące określonych aspektów frazeologii. Rozdział I poświęcono zagadnieniom frazeologicznym w perspektywie dydaktycznej. Szczegółowo omawia się w nim kompetencję frazeologiczną jako składnik kompetencji komunikacyjnej oraz trzy aspekty kształcenia frazeologicznego (komunikacyjny, poznawczy i kulturowy). W rozdziale przedstawiono także kierunek zmian w edukacji frazeologicznej i rolę nauczania frazeologii w glottodydaktyce.

Rozdział II zawiera prezentację językoznawczych aspektów nauczania frazeologii, takich jak problemy związane ze zdefiniowaniem związku frazeologicznego i klasyfikowaniem stałych połączeń wielowyrazowych oraz omówienie relacji znaczeniowych wśród frazeologizmów. Podjęto również kwestię opisu leksykograficznego omawianych jednostek. Szczególną uwagę poświęcono aspektom normatywnym, mianowicie błędom frazeologicznym oraz ortografii i interpunkcji we frazeologii.

Omówienie frazeologii w ujęciu stylistyczno-pragmatycznym zawiera rozdział III, w którym przybliżono stylistyczną kwalifikację stałych połączeń wyrazowych w słownikach. Najwięcej uwagi poświęcono przedstawieniu frazeologizmów w poszczególnych stylach funkcjonalnych języka polskiego: potocznym, urzędowym, artystycznym, naukowym, publicystycznym, oraz jego innych odmianach. Przybliżono także specyfikę kontekstowych użyć związków frazeologicznych oraz scharakteryzowano potencjał stylistyczny stałych połączeń wyrazowych.

W rozdziale IV omówiono powiązania frazeologii z kulturą. Przewijają się w nim takie zagadnienia, jak: odzwierciedlenie naiwnego obrazu świata we frazeologii, wpływ kultury na dynamikę zasobu stałych połączeń wyrazowych danego języka, kulturowe nacechowanie komponentów związków frazeologicznych, istnienie modeli formalno-leksykalnych, których realizacja ma uwarunkowania kulturowe. Scharakteryzowano trzy rodzaje stałych połączeń wyrazowych, tj. międzynarodowe, czyli ponadnarodowe, narodowe oraz lokalne. Zasygnalizowano także rolę kultury w powstawaniu modyfikacji związków frazeologicznych.

Oprócz rozważań teoretycznych rozdziały II-IV zawierają wskazówki, jak wykorzystać wiedzę teoretyczną w praktyce. W podrozdziałach „W stronę praktyki” podane są propozycje rodzajów ćwiczeń dla danej partii materiału – mają one charakter ogólny i stanowią zarys możliwych zadań. Stanowią więc dobry punkt wyjścia do konstruowania własnych ćwiczeń przez nauczyciela, który może je wykorzystywać zgodnie z własnymi potrzebami przy realizacji poszczególnych tematów przewidzianych w rozkładzie nauczania. Są one również przydatne w planowaniu zajęć dodatkowych, na przykład kół przedmiotowych lub spotkań mających na celu przygotowanie uczniów do olimpiad z języka polskiego oraz konkursów powiązanych z kształceniem językowym.

Ponadto w książce zamieszczono aneks, w którym zebrano bogatą reprezentację stałych połączeń wyrazowych uporządkowanych w pewnych grupach. Te zróżnicowane przykłady można wykorzystać przy omawianiu poszczególnych zagadnień frazeologicznych i opracowywaniu własnych ćwiczeń.

Materiał przykładowy został zaczerpnięty przede wszystkim z opracowań leksykograficznych, tj. słowników ogólnych języka polskiego i słowników frazeologicznych. Uzupełniającymi źródłami były słowniki wyrażen obcych oraz leksykony kultury. Przy omawianiu niektórych zagadnień przykłady podano na podstawie artykułów poświęconych określonej grupie związków frazeologicznych nierejestrowanych w słownikach. Tak było m.in. w przypadku omówienia frazeologii grup zawodowych, np. frazeologii języka taksówkarzy. Przykłady zastosowań stałych połączeń wyrazowych w rozmaitych kontekstach pochodzą przede wszystkim z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Źródłem błędnych użyć były prace studentów filologii polskiej Uniwersytetu w Białymstoku, które powstały w ramach ćwiczeń praktycznych z przedmiotu praktyczna stylistyka w latach 2012–2015. Omawiane modyfika-

cje związków frazeologicznych pochodzą z rozmaitych tekstów kultury, np. z poezji, reklam czy demotywatorów znalezionych w Internecie.

Przy selekcji materiału ilustracyjnego przyjęto zewnętrzne wyznaczniki wielowyrazowości. Na mocy tego kryterium włączono do niego przede wszystkim idiomy, s frazeologizowane porównania, stałe związki wyrazowe (*wziąć udział, podjąć decyzję*) oraz kolokacje (*popelnić błąd, wygłosić przemówienie*). W omówieniach frazeologii stylów funkcjonalnych polszczyzny podano również utarte formuły (przysłowia, powitania) oraz szablonowe zwroty (*czy mogę prosić o...*). Jednostki, które tradycyjnie traktowane są jako leksykalne, a więc toponimy wielowyrazowe, elementy jednowyrazowe czy wyrazy pisane przez łącznik (*herod-baba*), nie zostały włączone do zbioru jednostek przytaczanych jako przykłady omawianych zjawisk.

Z książki można korzystać w różny sposób. Stanowi ona kompendium wiedzy polonisty z zakresu frazeologii i całościowa lektura niniejszego opracowania pozwoli na usystematyzowanie, odświeżenie i uzupełnienie wiedzy z omawianego zakresu. W pracy z uczniami można wykorzystywać, w zależności od potrzeb, poszczególne fragmenty, np. informacje dotyczące frazeologii danego stylu czy określonej odmiany języka, przydatne przy omawianiu zróżnicowania stylistycznego współczesnej polszczyzny. Nauczyciel znajdzie tu informacje na temat określonych grup związków frazeologicznych oraz bogaty i atrakcyjny materiał językowy do wykorzystania na lekcjach. Inną możliwość stanowi wykorzystanie inspiracji zawartych na końcu poszczególnych rozdziałów: przy realizacji danego tematu, np. opisu przeżyć czy sytuacji, nauczyciel może wybrać ćwiczenia, w których określone zadania będą skorelowane z kształceniem frazeologicznym.

W perspektywie dydaktycznej pogłębianie wiedzy z zakresu frazeologii i rozwijanie kompetencji frazeologicznej mają duże znaczenie dla edukacji polonistycznej na każdym poziomie kształcenia. Niniejsza książka powinna pomóc nauczycielom w przekazaniu uczniom wiedzy z zakresu frazeologii i usprawnieniu rozwijania kompetencji frazeologicznej.

Stale połączenia wyrazowe są jednostkami nie tylko przydatnymi w procesie komunikacji, ale i interesującymi z powodu specyfiki językowo-kulturowej. Występują w rozmaitych tekstach, są przetwarzane przez użytkowników języka, nierzadko w sposób kreatywny, np. w tekstach literackich. Na przykładzie stałych połączeń wyrazowych można pokazać

uczniom zarówno zmienność języka, jak i jego funkcję kumulatywną. Z jednej strony, z zasobu frazeologicznego ubywają połączenia motywowane dawnymi realiami, z drugiej – pojawiają się nowe, wzbogacające zbiór frazeologizmów.

Frazeologią można więc uczniów zainteresować, sprawiając, że przyjmą oni postawę badacza, którego interesuje przeszłość zawarta w języku, jego stan obecny i jego rozwój, chcącego poznawać kulturową motywację frazeologizmów i konfrontującego stałe połączenia wyrazowe ojczystego języka z tymi poznawanymi na lekcjach języków obcych. Kształcenie w zakresie frazeologii sprzyja rozwijaniu autonomii uczniów, którzy mogą realizować rozmaite zadania. Korzystając z różnorodnych źródeł, będą pogłębiać wiedzę i czerpać satysfakcję z wykonywanej pracy. Autorki mają nadzieję, że niniejsza publikacja – przynajmniej w jakimś stopniu – okaże się w tym pomocna.

Frazeologia w dydaktyce

1.1. Kompetencja frazeologiczna jako składnik kompetencji komunikacyjnej

Kompetencja komunikacyjna rozumiana jako umiejętność mówienia, słuchania, czytania, pisania oraz odbioru różnorodnych tekstów kultury po raz pierwszy w dokumentach programowych polskiej szkoły pojawiła się w 1999 roku (Podstawa 1999). Nie oznacza to, że wcześniej nie zakładano jej rozwijania. To, co dziś w edukacji językowej wchodzi w zakres tego pojęcia, dawniej obejmowało takie dziedziny kształcenia językowego, jak stylistyka czy retoryka. Sam termin w literaturze językoznawczej pojawił się znacznie wcześniej, choć w nieco innym znaczeniu.

Saussure'owskie rozróżnienie *langue* i *parole* z początku XX wieku stało się inspiracją do późniejszego rozróżniania ponadindywidualnego systemu językowego i użycia systemu, języka i mówienia, kodu językowego i aktu mowy (zastosowania kodu), potencjalności i aktualności (Grzegorzczkova 1993). Kontynuacją opozycji *langue* – *parole* była wprowadzona przez Noama Chomsky'ego, twórcę gramatyki transformacyjno-generatywnej, dychotomia kompetencji językowej i performancji. Kompetencję językową definiuje się jako znajomość języka: implicytną, nieuświadomianą, pozwalającą użytkownikom języka rozumieć i wypowiedzieć coraz to nowe zdania, w tym ogromną większość takich, których nigdy poprzednio nie słyszeli, odróżniać zdania gramatycznie poprawne od niepoprawnych, parafrazować wyrażenia przez formułowanie wyrażzeń synonimicznych, rozpoznawać wieloznaczność zdań (EOJ: 305). Z kolei performancja oznacza wykonanie, czyli rzeczywiste posługiwanie się językiem. Podstawowa różnica między ujęciem strukturalistycznym i generatywnym polega na tym, że Ferdinand de Saussure definiował *langue* jako fakt społeczny, natomiast Chomsky kompetencję językową – jako zjawisko psychologiczne.

W analogii do *kompetencji językowej* Chomsky'ego zaczęto używać terminu *kompetencja komunikacyjna*. Termin ten po raz pierwszy pojawił się w tytule pracy Della Hymesa *On Communicative Competence* (Hymes 1972)¹ i oznacza znajomość języka (słownika i gramatyki) poszerzoną o umiejętność stosownego posługiwania się tym językiem w zależności od sytuacji i roli społecznej. W tym rozumieniu *kompetencja komunikacyjna* obejmowała zarówno *langue*, jak i *parole*, tak *kompetencję językową*, jak i *performance*.

W literaturze językoznawczej i dydaktycznej funkcjonują dwa terminy: *kompetencja językowa* i *kompetencja komunikacyjna*². Kompetencja komunikacyjna (zwana inaczej kompetencją pragmatyczną) rozumiana jest jako umiejętność adekwatnego sytuacyjnie użycia języka, z kolei przez kompetencję językową (zwaną również kompetencją gramatyczną) rozumie się nieuświadomioną znajomość języka, polegającą na zdolności rozumienia zdań oraz ich tworzenia. W pracach poświęconych dydaktyce kształcenia językowego podkreśla się, że szkoła powinna kształcić zarówno kompetencję językową, jak i kompetencję komunikacyjną: obie mają służyć realizacji celu nadrzędnego, czyli rozwijaniu umiejętności komunikowania się uczniów w mowie i piśmie z uwzględnieniem wymogów skutecznej i etycznej komunikacji, a także wprowadzaniu ich w świat kultury³. Trzeba podkreślić, że kształcenie językowe we współczesnej polskiej szkole ma nastawienie pragmatyczne, użytkowe.

Na kompetencję komunikacyjną składają się zróżnicowane umiejętności, coraz częściej określane mianem rozmaitych kompetencji. O ile zadomowione w literaturze metodycznej słowo *sprawność* kieruje uwagę na umiejętności, o tyle *kompetencja* zakłada równowagę między wiedzą i umiejętnościami (Kowalikowa 2014). Pojawia się zatem w pracach poświęconych kształceniu językowemu – obok kompetencji językowej – także kompetencja tekstotwórcza (Duszak 1998; Tabisz 2006), kompetencja ortograficzna (Awramiuk 2012), kompetencja leksykalna (Seretny

¹ W socjolingwistyce funkcjonuje również termin *kompetencja socjolingwistyczna*. Szersze omówienie sposobu rozumienia kompetencji komunikacyjnej i jej modeli prezentuje Anna Seretny (2011).

² Na temat pojęcia kompetencji w językoznawstwie i w edukacji pisze Marta Szymańska (2016).

³ W pracach poświęconych kształceniu językowemu często używa się terminu *kompetencja językowo-komunikacyjna*, por. J. Bartmiński (2014), B. Udzik (2014), J. Nocoń (2016a).

2011), kompetencja fonologiczna (Biernacka 2013), a także kompetencja frazeologiczna (Tarary 2007; Szerszunowicz 2007a). Pojęcie kompetencji szczególnie rozpowszechniło się na gruncie glottodydaktyki, odkąd zostało wprowadzone w ESOKJ. Zgodnie z przyjętym tam opisem, na komunikacyjne kompetencje językowe składają się kompetencje lingwistyczne (kompetencja leksykalna, semantyczna, gramatyczna, fonologiczna, ortograficzna, ortoepiczna), socjolingwistyczne (wyznaczniki relacji społecznych, konwencje grzecznościowe, nośniki „mądrości ludowej”, rejestr wypowiedzi, dialekty i odmiany regionalne) i pragmatyczne (kompetencja dyskursywna i kompetencja funkcjonalna) (ESOKJ: 99-114).

Kompetencja frazeologiczna oznacza znajomość związków frazeologicznych danego języka (ich względnie trwałej formy oraz przypisanego tej formie niedosłownego znaczenia) oraz umiejętność poprawnego posługiwania się nimi w sposób adekwatny do sytuacji komunikacyjnej, odnosi się zatem do umiejętności odbiorczo-nadawczych. Stanowi składnik kompetencji leksykalnej i obejmuje elementy leksykalne złożone z kilku jednostek, zapamiętywane jako całość.

Zakres jednostek zaliczanych do frazeologii, a tym samym związanych z kompetencją frazeologiczną, bywa różny (por. p. 2.1), począwszy od idiomów (*trzymać język za zębami*), przez stałe porównania (*biały jak ściana*), inne stałe związki wyrazowe (*w związku, wziąć udział, podjąć decyzję*) czy kolokacje (*popęłnić błąd, wygłosić przemówienie*), aż po utarte formuły (m.in. powitania) i szablonowe zwroty (*czy mogę prosić o...*) (por. ESOKJ: 101). Kompetencja frazeologiczna jako część kompetencji językowej zakłada wiedzę i sprawności dotyczące podsystemu leksykalnego, a jako część kompetencji komunikacyjnej – wiedzę i sprawności leksykalno-komunikacyjno-kulturowe.

Wiedza o jednostkach frazeologicznych to nie tylko pewien rejestr poznanych jednostek wielowyrazowych, ale również wiedza o ich wartości pragmatycznej – w jakich sytuacjach można tych jednostek użyć, do kogo, jakie mają nacechowanie stylistyczne itp. Każdy akt mowy (np. prognoza pogody, reklamacja, list motywacyjny, uprzejme zapytanie) dysponuje pewnym rejestrem utartych formuł, zatem w efektywnej komunikacji użytkownik języka musi dokonać wyboru. Spośród pełnego zasobu jednostek leksykalnych (w tym związków frazeologicznych), którymi dysponuje, musi wybrać te najbardziej przydatne w konkretnym zdarzeniu komunikacyjnym. Aby komunikacja przebiegała efektywnie,

wiedza o frazeologizmach powinna zostać sfunkcjonalizowana i zautomatyzowana. Każdorazowo nadawca jest zmuszony rozstrzygać, czy w danej sytuacji lepiej użyć zwykle nacechowanego stylistycznie związku frazeologicznego, czy raczej jego neutralnego odpowiednika.

Umiejętność poprawnego posługiwania się frazeologizmami jest związana także z wiedzą o dostępnych słownikach frazeologicznych i sposobach korzystania z nich (por. Kida 2000), co jest ważne także ze względu na rozwijanie uczniowskiej autonomii. Użytkownicy języka powinni mieć ogólną orientację na temat tego, gdzie mogą znaleźć informację o frazeologizmach i ich pochodzeniu. Do tradycyjnych słowników frazeologicznych dodać należy coraz popularniejsze słowniki online, które często rejestrują związki nieuwzględniane w słownikach drukowanych (m.in. frazeologizmy potoczne i środowiskowe, nowe jednostki zapożyczone), a także innego rodzaju kompendia (słowniki, leksykony). W zakres kompetencji frazeologicznej wchodzi także umiejętność dostrzegania kulturowych aluzji, na których opierają się modyfikacje stałych połączeń, wykorzystywane szczególnie w komunikacji masowej i w literaturze.

Kompetencja komunikacyjna nie tylko ułatwia porozumiewanie się, pomaga użytkownikom tworzyć wypowiedzi adekwatne sytuacyjnie i skuteczne pod względem komunikacyjnym, ale – mówiąc dobitniej – czyni je w ogóle możliwym. Związki frazeologiczne występują w tekstach każdego rodzaju, mówionych i pisanych, oficjalnych i nieoficjalnych, zatem ich rozumienie i umiejętność posługiwania się nimi są podstawą skutecznej komunikacji.

1.2. Trzy aspekty kształcenia frazeologicznego

Podstawa programowa z 1999 roku przyniosła znaczące zmiany w zakresie kształcenia językowego, szczególnie w szkole podstawowej. Przede wszystkim po raz pierwszy nastąpiła wyraźna hierarchizacja celów nauczania. Kształcenie kompetencji komunikacyjnej uznano za cel nadrzędny całej edukacji szkolnej, co oznacza, że jest ona kompetencją kluczową w procesie dydaktycznym. Zalecano koncentrowanie się na działaniach językowych uczniów: uczeniu zachowań językowych warunkowanych sytuacyjnie poprzez stawianie ucznia w roli nadawcy i odbiorcy, uczeniu go naturalnych zachowań językowych odpowiednich do

sytuacji, uczenie tworzenia tekstów funkcjonalnych i poprawnych⁴. Jednak, podobnie jak przy poprzednich reformach programowych, nowa podstawa nie stała się panaceum na wszystkie bolączki polskiej szkoły. W ciągu ostatniego piętnastolecia zmieniała się ona wielokrotnie, za każdym razem na bazie krytyki dotychczasowego zakresu i sposobu nauczania.

Istotną zmianę do kształcenia językowego wniosła podstawa programowa z 2008 roku. Obecnie obowiązujące dokumenty programowe (Podstawa 2012 w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej oraz Podstawa 2014 w szkole podstawowej) w zakresie kształcenia polonistycznego bazują na podstawie z 2008 roku⁵, zatem to ona zostanie omówiona dokładniej.

Podstawa 2008 także podkreśla wagę języka ojczystego, o czym świadczy zapis, że kształcenie umiejętności posługiwania się językiem polskim jest obowiązkiem każdego nauczyciela (Podstawa 2008: 206, 271). Zadaniem szkolnego polonisty jest kształcenie umiejętności mówienia, słuchania, czytania, pisania, rozumowania oraz odbioru tekstów kultury. Treści programowe zostały uporządkowane w trzech grupach: *I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji; II. Analiza i interpretacja tekstów kultury; III. Tworzenie wypowiedzi*. Kształcenie językowe odnosi się do nich wszystkich, ale szczególne miejsce zajmuje wyodrębniony po raz pierwszy podobszar treści kształcenia, nazwany *świadomością językową*. Jak dowodzi Jolanta Nocoń (2014), pojęcie to – ponieważ nie zostało w podstawie zdefiniowane, a należy do kategorii nieostrych – może być zinterpretowane na dwa sposoby: bądź jako synonim tradycyjnej *nauki o języku*, bądź jako sygnał nowej koncepcji kształcenia językowego. Ta druga interpretacja zakłada zastąpienie modelu deskryptywno-paradygmatycznego modelem funkcjonalnym, zorientowanym na tekst (Nocoń 2014: 160).

Jerzy Bartmiński (2009) w komentarzu do podstawy programowej za fundamentalne założenia odnoszące się do sposobu realizacji zadań z zakresu kształcenia językowego uznał integrację (integralne traktowanie w dydaktyce spraw języka, literatury, kultury i komunikacji), funk-

⁴ Szerzej na temat koncepcji kształcenia językowego w Podstawie 1999 pisze Marta Szymańska (2016: 193-197).

⁵ W podstawie z 2012 roku wprowadzono zmiany dotyczące jedynie przedmiotu historia i społeczeństwo, a w podstawie z 2014 roku – edukacji wczesnoszkolnej.

cyjnalizm (funkcjonalne traktowanie gramatyki, wiązanie roli form gramatycznych z intencją danego gatunku i stylu) oraz tekstocentryzm (wielozdaniowa wypowiedź jako narzędzie integracji). Podkreślił też konieczność zachowania równowagi między podejściem poznawczym (wiedzą o języku) a praktycznym (umiejętnościami językowo-komunikacyjnymi). Zaproponowana siatka pojęć ma służyć budowaniu samoświadomości i sprawności językowej, uczeniu pogłębionego odbioru tekstów oraz doskonaleniu poprawności i sprawności językowej.

We współczesnym kształceniu frazeologicznym można zatem wyodrębnić trzy aspekty: komunikacyjny, poznawczy i kulturowy, ale jedynie dwa pierwsze stanowią tradycyjny trzon edukacji językowej w Polsce. Dokładniejsze przyjrzenie się wymienionym aspektom edukacji frazeologicznej pozwoli na omówienie przemian, jakim ona podlegała, i zarysowanie przyszłości, ku której zmierza.

1.2.1. Aspekt komunikacyjny

Aspekt komunikacyjny odnosi się do kształcenia zorientowanego na rozwijanie umiejętności związanych z odbiorem i tworzeniem tekstów. Związki frazeologiczne pełnią istotną rolę w procesie rozwijania kompetencji nadawczo-odbiorczej, gdyż są częścią leksykonu języka naturalnego. W przypadku frazeologizmów rozwijanie kompetencji komunikacyjnej oznacza m.in. stopniowe powiększanie (zarówno w słowniku czynnym, jak i biernym) zasobu przyswajanych związków frazeologicznych, zwracanie uwagi na ich zróżnicowanie stylistyczne i synonimiczność w stosunku do wyrazów i innych frazeologizmów, a także na zagadnienia poprawnościowe.

W obowiązującej podstawie programowej frazeologia rzadko pojawia się wprost. Uczeń gimnazjum powinien umieć posługiwać się słownikiem frazeologicznym oraz stosować związki frazeologiczne, rozumiejąc ich znaczenie (Podstawa 2012: 79, 81), a uczeń szkoły ponadgimnazjalnej powinien odczytywać sens całego tekstu, a w nim – znaczenia wyrazów, związków frazeologicznych, zdań, grup zdań uporządkowanych w akapicie (Podstawa 2012: 83). Wyraźnie akcent położony został na umiejętności nadawczo-odbiorcze ucznia.

Brak szerszych informacji na temat frazeologii w podstawie programowej nie oznacza, że jest to obszar pomijany lub lekceważony. Wręcz przeciwnie, frazeologia traktowana jako część systemu leksykalnego danego języka ukrywa się pod zapisami ogólnie wskazującymi na roz-

wój kompetencji komunikacyjnej, takimi jak posługiwanie się bogatym zasobem środków językowych, odczytywanie sensu tekstu, budowanie spójnych i poprawnych językowo wypowiedzi, dostosowywanie formy języka do jego funkcji. Problematyka frazeologiczna pojawia się na lekcjach, jest obecna w programach kształcenia polonistycznego (szczególnie dla gimnazjum). Frazeologizmy omawiane są jako środki językowe go wyrazu przydatne do komunikowania się, służące uplastycznianiu wypowiedzi, konkretyzowaniu, wzbogacaniu ekspresji, nasycaniu humorem (por. Przybyła 2007; Synowiec 2009).

Liczne badania nad znajomością frazeologizmów na różnych etapach edukacyjnych, począwszy od szkoły podstawowej aż po kandydatów na studia (por. Mikołajczuk 1997; Synowiec 2009; Koczela 2004; Karwatońska, Szypra-Kozłowska 2005; Tarary 2007; Trysińska 2012), wskazują, że uczniowie dysponują dość zróżnicowanym zasobem związków frazeologicznych, nie zawsze rozumieją znaczenie frazeologizmów, mają też kłopoty z ich poprawnym używaniem i dostosowaniem do sytuacji komunikacyjnej. W żywej mowie wykorzystują znacznie bogatszy repertuar frazeologizmów niż w wypowiedziach ustnych na lekcjach czy w wypracowaniach. Widoczna jest też prawidłowość, że im rzadziej używa się związków (im mniejszą mają one frekwencję we współczesnych tekstach), tym bardziej są one podatne na zniekształcenia i odstępstwa od normy w użyciach przez uczniów.

1.2.2. Aspekt poznawczy

Aspekt poznawczy dotyczy wiedzy językoznawczej, jaką przekazuje się uczniowi w związku z frazeologią. Wiedza o języku (także ta dotycząca frazeologizmów) w założeniu powinna być wykorzystywana w analizie tekstów oraz w rozwijaniu sprawności komunikacyjnych ucznia, co akcentują zarówno programy nauczania, jak i poradniki metodyczne (Muszyńska, Grzymała 2006: 16; Bobiński, Orłowa, Synowiec 2001: 45, 96-102). Choć najnowsza podstawa programowa nie wprowadza obowiązkowej terminologii związanej z frazeologią, to zgodnie z tradycją kształcenia polonistycznego uczeń powinien wiedzieć, czym są związki frazeologiczne i ich innowacje, powinien także znać klasyfikacje frazeologizmów oparte na kryterium formalnym, gramatycznym (Maćkiewicz 2002). Należy podkreślić, że używane w podręcznikach do gimnazjów terminy dotyczące frazeologii nie zawsze są definiowane i nie zawsze tworzą spójny aparat pojęciowy (Synowiec 2009).

Wiedza o frazeologii zwykle jest traktowana jako część kompetencji językowej i raczej nie prowadzi się odrębnych badań nad tym, jak młodzi ludzie posługują się terminologią językoznawczą.

1.2.3. Aspekt kulturowy

Aspekt kulturowy oznacza wprowadzanie poprzez frazeologię w kulturę oraz rozwijanie wiedzy ucznia o człowieku i świecie. Łączy on w sposób naturalny dwa poprzednie aspekty, gdyż wszelkie próby mówienia o frazeologizmach w aspekcie kulturowym stanowią – zamierzone lub nie – działanie mające wpływ na poszerzanie zasobu leksykalnego, sprzyjają także funkcjonalizowaniu wiedzy lingwistycznej. Frazeologia, stanowiąc odzwierciedlenie szeroko rozumianej kultury określonego narodu, daje doskonałe możliwości integrowania wiedzy o języku z kształceniem literacko-kulturowym, stanowi także klucz do zrozumienia dawnych utworów. Aspekt kulturowy wiąże się z wprowadzaniem zarówno w świat przeszły i teraźniejszy własnej kultury, jak i w aspekty komparatystyczne.

Korzystanie z frazeologii książkowej świadczy o przynależności do elity kulturalnej. Wiedza o historycznych źródłach pochodzenia pewnych grup związków frazeologicznych, takich jak: Biblia (np. *hiobowa wieść*), mitologia (np. *ikarowe loty*), literatura (np. *być albo nie być*), legendy (np. *wzrok bazyliuszka*) czy historia (np. *przekroczyć Rubikon*), to wiedza człowieka wykształconego (por. p. 4.6.1). Frazeologizmy są jednostkami, w których zostały utrwalone dawne realia obyczajowo-społeczne, doświadczenia ludzi żyjących przed wiekami oraz ślady ich przekonań i poglądów na świat. W języku przetrwał ich obraz świata, a jego zrozumienie stanowi klucz do zrozumienia dawnych utworów.

Przez sentencje, przysłowia, frazeologizmy dziedziczymy także pewne sposoby myślenia, wartościowania, formułowania sądów, które budują tym samym naszą tożsamość i kulturową swoistość. To związki frazeologiczne, w których dominuje antropocentryczny, odnoszący wszystko do człowieka obraz świata (*coś ma ręce i nogi* ‘coś jest sensowne’, *noga stołowa*, *główka kapusty*) lub w którym wartościowanie ludzi następuje przez porównywanie do świata zwierząt (*mądry jak sowa*, *piegowaty jak indyjskie jajo*), kształtują stereotypy kulturowe. Zakorzenione w kulturze danego narodu sądy tworzą językowy obraz pewnych zjawisk, cech itp. Przykładowo, w polszczyźnie pies ma negatywne konotacje (*coś jest pod psem* ‘coś jest marne, złe, brzydkie’, *coś jest psu na budę* ‘coś jest nic nie

warte', *łgać jak pies* 'kłamać bez skrpułów', *pies ogrodnika* 'o kimś, kto nie pozwala nikomu z czegoś korzystać, mimo że sam z tego nie korzysta'), a naukowy obraz świata, w którym wieloryb jest ssakiem, różni się od językowego (naiwnego) obrazu świata, w którym wieloryb jest rybą. Dla Polaka symbolem siły jest koń (*silny jak koń*), który pomagał wykonać wszystkie prace rolne, a dla Amerykanina – łoś (*as strong as a moose*). W polszczyźnie uosobieniem słabości jest mysz (*biedny jak mysz*), a w angielskim używanym w Australii – mały, podobny do szczura ssak z rodziny torbaczy, jamraj (*poor as a bandicoot*). Tego typu refleksje oparte na materiale językowym prowadzą nie tylko do poznania innej kultury, ale także do lepszego rozpoznania kultury rodzimej.

Z aspektem kulturowym wiąże się sposób wprowadzania, także poprzez frazeologię, w świat wartości właściwych danej kulturze. Cele wychowawcze najlepiej realizuje się przy pomocy przysłów, w których zapisana jest wielowiekowa tradycja. Przysłowia ustalają hierarchizację spraw, tworzą porządek etyczny, opisują świat w kategoriach dobra i zła. Nie brakuje ich w niektórych podręcznikach szkolnych (Przybyła 2007), a zawarte w nich liczne ćwiczenia odwołują się do doświadczeń oraz kompetencji językowej i kulturowej uczniów.

Obecność zagadnień frazeologicznych na poszczególnych etapach kształcenia polonistycznego jest zróżnicowana. Na etapie I i II dominuje aspekt komunikacyjny, ograniczany do poznawania coraz szerszych kręgów tematycznych słownictwa i przyswajania nowych frazeologizmów. Na etapie III i IV ujawnia się aspekt poznawczy i kulturowy⁶. Zarysowane trzy wymiary kształcenia frazeologicznego znajdują swoje uwięźnienie na kończącym edukację polonistyczną egzaminie maturalnym, na którym abiturient musi wykazać się odpowiednimi kompetencjami nadawczo-odbiorczymi, opartymi m.in. na wiedzy o języku.

1.3. Kierunek zmian w edukacji frazeologicznej

Kształcenie w zakresie frazeologii znacząco zmieniło się w ostatnim dwudziestolecu. Polska szkoła przed reformą w 1999 roku proponowała omawianie zagadnień frazeologicznych głównie w aspekcie komunikacyjnym i poznawczym, rzadziej – kulturowym, w tym przypadku je-

⁶ Szerzej o zaleceniach w sposobie wprowadzania w szkole zagadnień frazeologicznych, w tym także terminologii, por. J. Maćkiewicz (2002).

dynie w sferze etymologii związków frazeologicznych. Mimo deklaracji wiedza nie była sfunkcjonalizowana, a poszczególne wymiary istniały niejako niezależnie. Na egzaminach na plan pierwszy wysuwał się aspekt poznawczy. Zakres aspektu komunikacyjnego w nauczaniu frazeologii zawsze był bardzo szeroki i zwykle ukryty. W starszych programach kształcenia aspekt ten mieścił się w ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu. Ich celem było doskonalenie różnego rodzaju sprawności językowych, np. poprzez ćwiczenia w wyrażaniu tej samej treści za pomocą różnych środków składniowych lub wprowadzanie coraz bardziej zaawansowanych form wypowiedzi. Szczególną rolę w rozwijaniu kompetencji frazeologicznej odgrywały ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne (Nagajowa 1995). Uczeń szkoły średniej miał stosować związki frazeologiczne, zwłaszcza nacechowane, np. właściwe stylowi potocznemu w opowiadaniu i stylowi naukowemu w rozprawce (Program 1990: 30)⁷.

Aspekt poznawczy w starszych programach kształcenia mieścił się w dziale „nauka o języku”, który zakładał realizację głównie celów poznawczych i służył poznaniu przez ucznia wymienionych w programie nauczania zagadnień językoznawczych. Wiedza o języku w założeniu miała być wykorzystywana w analizie tekstów, była też powiązana z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu. W szkole średniej mówiło się o różnicy między związkiem frazeologicznym a grupą składniową, analizowano poprawność związków frazeologicznych i mechanizmy powstawania błędów, dyskutowano nad wartością ekspresywną i nacechowaniem stylistycznym związków frazeologicznych (Program 1990: 30).

Wraz z rozwojem nowych obszarów językoznawstwa (takich jak pragmatyka językowa, lingwistyka tekstu, kognitywizm) i zmianami w paradygmatach lingwistycznych (odejście od opisu systemu językowego na rzecz opisu języka jako środka komunikacji i składnika kultury danego narodu) nastąpiły zmiany w dydaktyce języka ojczystego. Na plan pierwszy zaczęły wysuwać się kwestie związane z umiejętnością skutecznego porozumiewania się w zróżnicowanych sytuacjach komunikacyjnych, choć – jak dowodzi Piotr Zbróg (2008) – modeli kształcenia językowego we współczesnych podręcznikach jest wiele. W różnym

⁷ Szerzej na temat rozwijania i doskonalenia kompetencji leksykalnej na lekcjach języka polskiego przed reformą szkolną z 1998 roku i po niej pisze Jolanta Nocoń (2013), która dowodzi, że nastąpiło przejście od obowiązującego przed reformą podejścia słowocentrycznego (od słowa do tekstu) do podejścia tekstocentrycznego (od tekstu do słowa).

stopniu ustalają one relację między obecną przez wiele lat w polskiej tradycji wiedzą gramatyczną a kształceniem kompetencji komunikacyjnych. Te ogólne uwagi odnoszą się także do frazeologii.

Obecność zagadnień frazeologicznych w polskiej szkole wiąże się z kształceniem sprawności językowej ucznia oraz rozwijaniem jego wiedzy o języku, człowieku, świecie i kulturze. Zmiana, jaka dokonała się w kształceniu dotyczącym frazeologii w ostatnim dwudziestolecu, polega na przejściu od edukacji językowej, zorientowanej komunikacyjnie i poznawczo, do edukacji językowo-kulturowej, w której dominuje komponent komunikacyjny i kulturowy oraz zakłada się integrację kształcenia językowego i literacko-kulturowego⁸.

Nowe możliwości wykorzystywania frazeologii w szkole niewątpliwie mają związek z prowadzonymi pracami naukowymi, a te pokazują zainteresowanie kulturowym i międzykulturowym aspektem frazeologii oraz jej interdyscyplinarnym charakterem (por. Lewicki, Pajdzińska 2001; Chlebda 2004; Rozumko 2010; Szerszunowicz 2009). W refleksji dotyczącej frazeologii w szkole także widać większe zainteresowanie aspektem kulturowym. Postulaty idą w kierunku zwiększania aspektu kulturowego o wymiar konfrontatywny, większego wykorzystania tekstów współczesnych (nie tylko należących do tzw. kultury wysokiej) i analizy współczesnych zjawisk językowych, a także – co poniekąd wynika z powyższego – integracji międzyprzedmiotowej (frazeologia a nauka języków obcych, frazeologia a edukacja medialna).

Wzbogacanie zajęć z języka ojczystego elementami komparatystyki służy kształceniu kompetencji interkulturowej, pozwalającej wprowadzać w kulturę innego narodu i lepiej rozumieć kulturę własną. Nowe sytuacje dydaktyczne związane z komparatystyką mogą polegać m.in. na porównywaniu jednostek wspólnych kulturze europejskiej i o charakterze narodowym lub lokalnym, refleksji nad kreatywnością językową (modyfikacje rozwiązań skrótów lub stałych połączeń wyrazowych), kontrastywnej analizie wybranych elementów językowego obrazu świata (Szerszunowicz 2008a). Realizację takich postulatów można – choć jeszcze stosunkowo rzadko – spotkać we współczesnych podręcznikach (por. Mrowcewicz 2003: 127).

⁸ Podobnie można scharakteryzować szeroko rozumiane kształcenie językowe, por. K. Grudzińska (2007).

Omawianie zjawisk językowych na autentycznym i aktualnym materiale językowym wpływa na wzrost motywacji uczących się. Wykorzystanie w kształceniu językowym edukacji medialnej i sposobu funkcjonowania frazeologizmów w sloganach reklamowych pozwala z jednej strony na realizację postulatu kształcenia kulturowego, a z drugiej – na stworzenie ciekawych sytuacji motywacyjnych oraz łączenie wiadomości teoretycznych z ujęciem praktycznym (Waławek 2005). Analiza używanych w reklamie frazeologizmów w wersji normatywnej (kanonicznej) sprzyja rozwijaniu kompetencji komunikacyjnej i kulturowej, z kolei omawianie innowacji frazeologicznych (frazeologizmów poddanych różnym przekształceniom) umożliwia łączenie wszystkich trzech aspektów kształcenia frazeologicznego, przy jednoczesnej silnej ich integracji i możliwości realizacji innych celów edukacji językowej.

Prawdopodobny kierunek zmian w nauczaniu frazeologii to dalsze przesunięcie akcentów między poszczególnymi aspektami kształcenia frazeologicznego na korzyść aspektu komunikacyjno-kulturowego i większa eklektyczność. Jej przejawem będzie nauczanie holistyczne, które pozwala na integrację wiedzy i na ogląd zjawisk w szerszej perspektywie, a także rozwija myślenie i umiejętności analityczne.

1.4. Frazeologia w glottodydaktyce

Na temat nauczania cudzoziemców polskiej frazeologii napisano wiele prac (por. Nowakowska 2004; Pałka 2004; Madeja 2007; Rabczuk, Kuś 2009; Zarzycka 2010; Dilna 2008, 2010, 2011b; Krawczuk 2012). Istnieją w glottodydaktyce polonistycznej podręczniki ukierunkowane na frazeologię (Rybicka 1993), a także inne pomoce dydaktyczne, np. programy komputerowe do nauczania polskiej frazeologii (Madeja, Smereczniak 2010). Frazeologia stanowi rozpoznany i istotny element kształcenia glottodydaktycznego, co nie oznacza, że jej nauczanie jest bezproblemowe.

Dla osób uczących się języka obcego proces przyswajania zasobu frazeologicznego poznawanego języka jest – co oczywiste – mniej naturalny niż dla *native speakerów*. Świadczy o tym chociażby powszechność błędów frazeologicznych wśród uczących się. Są one rezultatem niewystarczającej wiedzy i negatywnego transferu z języka ojczystego. Nauka frazeologii w glottodydaktyce służy zatem przede wszystkim rozwijaniu kompetencji komunikacyjnej, wzbogaceniu słownictwa biernego i czyn-

nego, ale ważne jest także rozwijanie kompetencji kulturowej. Na gruncie glottodydaktycznym najmniej istotny okazuje się aspekt poznawczy, ale choć refleksja metajęzykowa nad związkami frazeologicznymi nie jest celem nauczania języka polskiego jako obcego, to ustalenia lingwistyczne (choćby dotyczące semantyczno-gramatycznych właściwości poszczególnych frazeologizmów, sposobów ich uzupełniania i kontekstów użycia, frekwencji, zróżnicowania stylistycznego itp.) niewątpliwie są wykorzystywane w praktyce glottodydaktycznej.

Obcokrajowiec poznający nowy język musi nauczyć się rozróżnić wśród licznych połączeń wyrazowych takie, które należy interpretować – zarówno znaczeniowo, jak i pragmatycznie – globalnie, jako całość, co jest uwarunkowane doświadczeniami językowymi. Umiejętność odróżnienia związków składniowych od związków frazeologicznych, a także wiedza o uwarunkowaniach pragmatycznych konkretnych połączeń wyrazowych stanowią część kompetencji komunikacyjnej.

Brak tych umiejętności może prowadzić do nieporozumień, zatem odpowiednia wiedza może ochronić przed nieakceptowanymi kulturowo zachowaniami językowymi. Podobnie jak obcokrajowiec uczący się języka angielskiego powinien wiedzieć, że na zrytualizowane pytanie *How are you?* osoba z anglojęzycznego kręgu kulturowego nie oczekuje szczerzej i obszernej odpowiedzi, a wręcz spodziewa się odpowiedzi równie rytualnej, tak i obcokrajowiec uczący się języka polskiego powinien wiedzieć, że wyrażenie *ostatnie pożegnanie* ma w polskim kręgu kulturowym specyficzne znaczenie, zatem nie należy dziewczynie wsiadającej do pociągu wręczać kwiatów z takim napisem. Informacje pragmatyczne, które pozwalają umieścić poznawaną jednostkę w odpowiednim kontekście komunikacyjnym (do kogo mówię? w jakiej sytuacji? z jaką intencją? itp.), są bardzo ważne, gdyż pozwalają minimalizować ryzyko popełnienia gafy.

Z powodu bardzo bogatego zróżnicowania stylistycznego polskich związków frazeologicznych, ich wariantowości i zmienności, zwykle zagadnienia te wprowadza się na wyższych poziomach biegłości językowej. Niektórzy nauczyciele, choćby ze względu na autentyzm językowy, zapoznają swych uczniów z tego typu jednostkami znacznie wcześniej, wprowadzając je w sposób naturalny w tok lekcyjny (posługując się nimi, czytając odpowiednie teksty).

W glottodydaktyce od dawna mówi się o konieczności takiego nauczania języka obcego, by jego poznawanie nie ograniczało się jedynie

to struktur gramatycznych, ale by wprowadzało jednocześnie w kulturę danego obszaru językowego (por. Garncarek 2006). Naturalnie postulatory te nie zawsze odnoszą się wprost do frazeologii, jednak zasób stałych połączeń wyrazowych – z racji wspomnianych już wcześniej właściwości – doskonale nadaje się do wprowadzania w kulturową odmienność i różnorodność (Kowalski 2005; Rabczuk 2011; Dilna 2011). Uczący się poznaje językowy obraz świata, zwykle odmienny od tego, który został ukształtowany na bazie języka ojczystego.

Aspekty kulturowe w glottodydaktyce polonistycznej, podobnie jak w nauczaniu języka polskiego jako ojczystego, dotyczą także współczesności naszego kręgu kulturowego. Poznając stałe połączenia wyrazowe, uczący się przyswaja struktury znane większości użytkowników danego języka. Taka wiedza jest niezbędna do świadomego uczestnictwa w danej kulturze i prawidłowego odbioru komunikatów. Chodzi przede wszystkim o różnego typu modyfikacje frazeologizmów we współczesnych tekstach kultury, takich jak teksty reklamowe czy literackie, w których przekształcenia klasycznych związków frazeologicznych służą realizacji funkcji impresywnej i poetyckiej. Bez znajomości stałych połączeń wyrazowych niemożliwe jest rozpoznawanie ich modyfikacji, przez co nie dostrzega się znaczeniowej pełni analizowanego tekstu.

Ze względu na fakt, że każdy naród ma swój specyficzny językowy obraz świata, ukształtowany m.in. na bazie systemu frazeologicznego, ćwiczenia frazeologiczne w glottodydaktyce powinny uwzględniać doświadczenia językowe i kulturowe osób uczących się. Nieco inne problemy w przyswajaniu polskiej frazeologii mają osoby rosyjskojęzyczne, a inne – anglojęzyczne. Transfer negatywny może dotyczyć związków frazeologicznych różniących się w obu językach pewnym członem lub – przy formalnym podobieństwie – znaczeniem⁹.

W badaniach konfrontatywnych tę drugą grupę jednostek określa się terminem *faux amis*, czyli *fałszywi przyjaciele*. Z reguły używany jest on w odniesieniu do jednostek leksykalnych. Powstały liczne słowniki polskich słów, które mają fałszywych przyjaciół w innych językach¹⁰. Jerzy

⁹ Zob. np. rozdział „*False Friends*” and *Paronyms* (Dobrovol’skij, Piirainen 2005: 107-120) oraz artykuł E. Piirainen (2004).

¹⁰ Zob. np. następujące słowniki fałszywych przyjaciół: polsko-bułgarski (Karpaczewa i in. 1994), polsko-rosyjski (Kozielewski 1959), niemiecko-polski (Lipczuk 1990), czesko-polski (Orłowski 2003), angielsko-polski i polsko-angielski (Rudolf 2003), angielsko-polskie (Szałek 2002; Szpila 2003), polsko-chorwacki (Tokarz 1998).

Pieńkos zwraca uwagę na fakt istnienia rozmaitych jednostek należących do fałszywych przyjaciół tłumacza, w tym – związków frazeologicznych (Pieńkos 2003: 188)¹¹.

Większość frazeologicznych fałszywych przyjaciół to połączenia o podobnej strukturze i składzie komponentów, które mają różne znaczenia (por. Laskowski 2006, Szerszunowicz 2007b). Tak jest w przypadku następujących związków: polskiego *iść* (*ruszać, ciągnąć, jechać itp.*) *gęsiego* ‘rzędem; jeden za drugim’, angielskiego *to do the goose step* (dosł. robić gęsi krok) ‘maszerować krokiem defiladowym’ i włoskiego *passo dell’oca* (dosł. krok gęsi) ‘kaczy chód’. Niektóre stałe połączenia wyrazowe mają identyczną strukturę i skład komponentów, na przykład polski zwrot porównawczy *śpiewać jak kanarek* (‘pięknie śpiewać’) i jego włoski odpowiednik *cantare come un canarino* (dosł. śpiewać jak kanarek) ‘zdradzić tajemnicę’¹².

W niektórych przypadkach relacje te są bardziej złożone, przykładowo wśród pozornych ekwiwalentów może wystąpić asymetria: wieloznaczny związek języka wyjściowego ma obcojęzyczny ekwiwalent monosemiczny, tj. frazeologiczny odpowiednik o jednym znaczeniu; czasami zachodzi również zjawisko odwrotne, mianowicie frazeologizm o jednym znaczeniu w języku wyjściowym posiada wieloznaczny odpowiednik w języku docelowym (Zaręba 1999: 95). Omawiana relacja występuje między polskim biblizmem *od Adama i Ewy* werbalizującym sens ‘od samego początku’ i jego chorwackim ekwiwalentem *od Adama i Eve* (dosł. od Adama i Ewy), który wyraża dwa znaczenia: ‘od dawna, od zawsze’ i ‘za dużo, za długo (np. opowiadać coś)’. Podobnie jest w przypadku polskiej jednostki *za króla Ćwieczka/Gwoździka* ‘bardzo dawno temu’ i jej chorwackiego odpowiednika *za Kulina bana* (dosł. za bana Kulina) ‘od dawna, dawno temu’, ‘z długim wstępem, od samego początku (np. opowiadać coś)’¹³.

¹¹ J. Pieńkos pisze o *faux amis* w następujący sposób: „wśród fałszywych przyjaciół możemy wyróżnić interferencje semantyczne, stylistyczne i frazeologiczne” (Pieńkos 2003: 188). Do tej pory podejmowano głównie zagadnienia związane z pozorną ekwiwalencją frazeologizmów przedstawianą na materiale jednostek czeskich i polskich (Orłoś 2003), rosyjskich i polskich (Cieślińska 1988; Daszczyńska 1987), francuskich i polskich (Zaręba 1999).

¹² Por. pol. wyśpiewać wszystko.

¹³ *Ban* – tytuł nadawany w środkowej i południowo-wschodniej Europie, m.in. w Chorwacji i na Węgrzech, między VII a XX wiekiem.

Podsumowując, należy podkreślić, że rozwijanie kompetencji frazeologicznej jest ważnym elementem nauczania języków obcych. Należy także podkreślić, że na gruncie glottodydaktyki kształcenie w zakresie frazeologii niesie – obok podobnych jak w nauczaniu języka polskiego jako ojczystego – również nieco odmienne wyzwania dydaktyczne.

Problemy teoretyczne, leksykograficzne i normatywne w dydaktyce frazeologii

2.1. Związek frazeologiczny – problemy terminologiczne

Sposób definiowania związków frazeologicznych jest bardzo zróżnicowany. W tradycyjnych ujęciach, dominujących do dziś w szkole, związkiem frazeologicznym nazywano skonwencjonalizowane, powtarzalne połączenia wyrazowe, składające się z co najmniej dwóch elementów, których znaczenie nie jest sumą znaczeń poszczególnych składników. Nowsze ujęcia poszerzają zakres pojęciowy tego wyrażenia o wszelkie odtwarzalne wielowyrazowe połączenia (Chlebda 2001a; ESOKJ). Takie podejście powoduje, że do frazeologii zalicza się formuły powitalne (*moje uszanowanie*), wyrażenia porównawcze (*biały jak śnieg*), tytuły książek czy filmów (*Lista Schindlera*), pochodzące z nich popularne powiedzenia (*ciemność widzę, ciemność*) oraz inne odtwarzane w całości połączenia (napisy, np. *świeżo malowane*, powiedzonka osób publicznych, np. *nie chcem, ale muszem* Lecha Wałęsy, sformułowania pochodzące z reklamy, np. *jesteś tego warta*).

Do frazeologii (szczególnie w ujęciu szkolnym) bywa zaliczana paremiologia, czyli nauka o przysłowiach, ale częściej obie nauki traktuje się osobno. Paremiologia łączona jest zazwyczaj z etnografią, a przysłowie najczęściej postrzega się jako ludową mądrość, nawiązując do jego pochodzenia, do ludowego rodowodu. Przysłowie to „krótka wypowiedź pochodząca z literatury lub ze źródeł ludowych, utrwalona w tradycji ustnej (...) wyrażająca jakąś myśl, prawdę, przesłanie, wskazówkę” (SWJP: 911). Przysłowia traktowane są jako miniteksty – najmniejsze teksty utrwalone w społecznym zasobie tekstów i formuł tekstowych (Lewicki, Pajdzińska 2001: 316), co nadaje im niekiedy charakter frazeologizmów. W innych definicjach zaś przysłowie opisuje się jako „stały zwrot (np. zdanie lub równoważnik zdania) występujący w danej kulturze i wyrażający jakąś myśl albo naukę, np. moralną” (PSTLG 2010: 187-

-188). Julian Krzyżanowski pisze, że „przysłowie jest zjawiskiem językowym” i „jak każdy twór językowy, ma swą formę i swą treść” (1969: VII). Dalej wyjaśnia, że forma przysłów przybiera postać zdania prostego lub złożonego, funkcjonują one także jako wyrażenia, zwroty, frazy, jako związki frazeologiczne. Jednak przysłowie wyróżnia przede wszystkim treść. Stanowi ona element wyodrębniający przysłowie i wyrażenie przysłowiowe spośród innych tekstów. Do cech charakteryzujących je Krzyżanowski zalicza: dwa znaczenia, dosłowne i przenośne, alegoryczność, obrazowość, dydaktyzm, „małą zmienność” oraz powszechność (1969: VII).

Terminologia dotycząca analizowanych zjawisk jest bardzo zróżnicowana – w literaturze przedmiotu mówi się o frazemach, konstrukcjach werbo-nominalnych, idiomatach, frazeoidiomatach, skrzydlatych słowach, nazwach złożonych, wielowyrazowcach, syntagmach, idiomach, frazeologizmach, kolokacjach, reproduktach. Nie będziemy tutaj dokładnie analizować zakresów pojęciowych wymienionych pojęć i ich wzajemnych zależności, skoncentrujemy się jedynie na wybranych aspektach. Warto nadmienić, że problemy terminologiczne mają swoje uzasadnienie merytoryczne. Jak pisze Andrzej Maria Lewicki, „frazologia jest nauką wieloaspektową. Każda z odmian frazeologii zakłada inny sposób patrzenia na język i inne stawia sobie cele” (Lewicki 1974: 151).

Różnice w sposobach definiowania jednostek frazeologicznych są konsekwencją odmiennego postrzegania przez badaczy ich właściwości. Przy wyróżnianiu jednostek frazeologicznych bierze się pod uwagę cechy m.in. takie jak: leksykalizacja, stałość leksykalno-gramatyczna, nieciągłość. Andrzej M. Lewicki (1987: 6), uznając związek frazeologiczny za jednostkę języka, wskazuje na jego następujące cechy:

- 1) nieciągłość jednostki w tekście;
- 2) właściwy każdemu frazeologizmowi zakres zmienności składu morfemowego lub leksemowego w realizacjach tekstowych;
- 3) tożsamość formalną komponentów związku frazeologicznego z wyrazami będącymi samodzielnymi jednostkami tekstowymi;
- 4) brak symetrii między planem treści a planem wyrażania;
- 5) uzależnienie użycia większości związków nie tylko od celów przekazu informacji, ale też od celów pragmatycznych.

Bez względu na to, jaką przyjmie się definicję, z pewnością trzon frazeologii stanowią złożone jednostki leksykalne, charakterystyczne dla

określonego języka, zwane też idiomami. Znaczenie takich nieciągłych jednostek nie wynika z sumy poszczególnych składników, a często dodatkowo charakteryzuje je odstępstwo od przyjętych reguł gramatycznych czy współczesnego zasobu leksykalnego (Pajdzińska 2013: 146-147). Składniki związków frazeologicznych mogą być połączone niezgodnie z obowiązującymi regułami gramatycznymi (np. *głos wołającego na puszczy* ‘słowa zlekceważone’), w skład jednostek nieciągłych mogą wchodzić wyrazy (lub ich znaczenia) niewystępujące poza danym związkiem wyrazowym (np. *zbić kogoś z pantafyku* ‘wprawić w zakłopotanie’). Właściwości składniowe takich złożonych jednostek nie zawsze pokrywają się z właściwościami składniowymi ich składników. Zazwyczaj frazeologizmy mające w swoim składzie czasownik zastępują tę właśnie część mowy: frazeologizm *przyjść na świat* ‘urodzić się’ używany jest zamiast czasownika, ale podobną funkcję mogą również pełnić połączenia, które nie zawierają żadnej formy czasownikowej, np. *sęk w tym* ‘na tym polega trudność’ czy *ktoś ani be, ani me* ‘nic nie mówić’.

Frazeologizm w ścisłym znaczeniu oznacza ustalone połączenie wielowyrazowe, które stanowi funkcjonalnie niepodzielną jednostkę systemu językowego. Można powiedzieć, że związek frazeologiczny funkcjonuje w tekstach tak jak wyraz – wielowyrazowy ciąg może być zastąpiony jednym wyrazem, jak w przypadku frazeologizmu *Wczoraj przyszła na świat córka Jana* oraz czasownika *Wczoraj urodziła się córka Jana*. W opisach lingwistycznych taki frazeologizm traktowany jest jako wielowyrazowa jednostka leksykalna, zatem i błędy frazeologiczne w klasyfikacjach normatywistów uznawane są za rodzaj błędów leksykalnych (por. p. 2.5.1).

Utożsamianie frazeologizmu z idiomem jest dziś uważane za skrajnie wąskie ujęcie, ale taką definicję podaje *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (EJO: 244) i taka często pojawia się w szkole. W ujęciu szerokim frazeologia obejmuje oprócz idiomów, prototypowych frazeologizmów – różnorodne połączenia wyrazowe, zarówno metaforyczne, jak i niemetaforyczne, o różnym stopniu stałości, do których należą m.in. kolokacje, terminy, skrzydlate słowa, frazy etykiety językowej itp. Ujęcie, w którym istotę stałego połączenia wyrazowego sprowadza się do odtwarzalności danego elementu językowego, nazywa się frazematyką. Jednostką opisu frazematyki jest frazem, który zdefiniować można jako „względnie trwałą formę językową, która w danej sytuacji stała się – niezależnie od swych cech strukturalnych i semantycznych – przyjętym (nierazko je-

dynym) sposobem wyrażania danego potencjału treściowego” (Chlebda 2001b: 336).

Chlebda (2005: 82-83; 2007: 24-25) zalicza do frazemów m.in.: kolokacje (*pęczek rzodkiewki*), frazeologizmy klasyczne (*zbić z pantaląku*), przysłowia (*Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje*), hece (*Ja mu w gaz, a on zgasł*), formuły (*ja ciebie chrzczę*), prawa i quasi-prawa (*Jeśli coś może się nie udać, na pewno się nie uda*), formuły gatunkowe (*dawno, dawno temu*), adresatywy (*Wysoka Izbo*), eksklamatywy (*Tu się zgina dziób pingwina!*), formuły etykietalne (*dzień dobry*), komunikaty (*Uwaga, zły pies!*), skrzydlate słowa (*A to Polska właśnie*), hasła i slogany (*3 x tak*), tytuły (*Pogoda dla bogaczy*), terminy złożone (*róg obfitości*) i terminologizmy (*czarna dziura*), operatory metajęzykowe i metatekstowe (*jeśli mogę się tak wyrazić*), wyrażenia funkcyjne (*na wskroś*), wyrażenia pragmatyczne (*ładna pogoda dzisiaj*), honoratywy (*szybkiego powrotu do zdrowia*).

Należy podkreślić, że termin *frazem* bywa bardzo różnie rozumiany przez językoznawców (Kozioł-Chrzanowska 2012a, 2012b), a do opisu wymienionych wyżej jednostek używa się innych terminów (Wierchoń 2008: 113). W swoich nowszych pracach Chlebda (2005: 160-163) posługuje się terminem *reprodukt*, a jego użycie uzasadnia m.in. wyrazistością terminologiczną opozycji z zaproponowanym przez Andrzeja Bogusławskiego (1988) terminem *produkt*. Wykorzystanie koncepcji *reproduktów* umożliwiłoby rozszerzenie zakresu badań i objęcie nimi rozmaitych połączeń wyrazowych, m.in. wielowyrazowych pleonazmów i tautologii, które zazwyczaj nie są przedmiotem analiz frazeologicznych.

Badacze próbujący systemowo opisać zjawiska zaliczane w różnych ujęciach do frazeologii (Fiedler 2007: 28; Gläser 1998: 128) wskazują na istnienie centrum systemu frazeologicznego (idiomy), sfery przejściowej (m.in. stereotypowe porównania, przysłowiowe powiedzenia, fragmenty przysłów, aluzje i fragmenty cytatów) oraz peryferii (m.in. przysłowia, slogany, frazeologizmy pragmatyczne, maksymy, cytaty). Granice ostatniej z wymienionych sfer nie zostały jeszcze określone w zdecydowany sposób: zaliczenie połączeń znajdujących się w niej do frazeologizmów bywa kwestią sporną (Szerszunowicz 2016a: 44), wymagającą przyjęcia dodatkowych kryteriów. Fakt ten jest sygnalizowany przez językoznawców, np. Czesław Lachur (2004: 223) zaznacza, że:

w dalszym ciągu dyskusyjnymi problemami we frazeologii pozostają: stosunek frazeologii do onomastyki (...), stosunek frazeologii do terminologii specjalistycznej, metodologia etymologii frazeologizmów, sposoby leksykograficznego opisu frazeologizmów i in.

Oczywiście sposobów kategoryzowania poszczególnych połączeń wyrazowych jako związków frazeologicznych (jednostek językowych traktowanych całościowo) lub jako związków składniowych (konstrukcji składniowych komponowanych każdorazowo) jest wiele, jednak sam fakt takiego systemowego ujęcia pozwala uświadomić sobie istotę różnic metodologicznych i stopień skomplikowania analizowanych zjawisk.

2.2. Klasyfikacje związków frazeologicznych

Tradycyjne klasyfikacje związków frazeologicznych są oparte na kryterium formalnym (gramatycznym) i semantycznym (ze względu na stopień łączliwości wyrazów wchodzących w skład danego związku). Tradycyjny podział wywodzi się z klasyfikacji Stanisława Skorupki i choć we współczesnym polskim językoznawstwie proponuje się opisy bardziej logiczne i sfunkcjonalizowane, do szkoły i szkolnych podręczników raczej one nie docierają.

Podział formalny w centrum zainteresowania stawia część mowy, którą można uznać za ośrodek frazeologizmu. Centrum wyrażenia stanowi rzeczownik (np. *biały kruk* ‘osobliwość, zwykle rzadka książka’), zwrotu – czasownik (np. *dolewać oliwy do ognia* ‘podsycać spór’), a fraza ma postać zdania lub jego równoważnika (np. *wyszło szydło z worka* ‘stały się jawne uprzednio ukryte intencje działania’). Zwrot, podobnie jak czasownik, może przybierać różne formy gramatyczne, np. *dolał oliwy do ognia, doleją oliwy do ognia* itp.

Podział semantyczny opiera się na łączliwości, stopniu zespolenia poszczególnych składników. Związki stałe (idiomy) mają kształt niezmienny, nie dopuszczają żadnych modyfikacji w swej budowie, np. połączenie *pójść po rozum do głowy* nie może zostać uzupełnione żadnym elementem (**pójść po rozum do swojej głowy*), żaden składnik nie może zostać usunięty (**pójść po rozum*), zastąpiony (**pójść po mądrość do głowy*) ani zmodyfikowany (**pójść po rozum do głów*). W związkach łączliwych w pewnym zakresie można zmieniać wyrazy (zwykle na synoni-

miczne), formy gramatyczne lub szyk, np. *owinąć/okręcić (sobie) kogoś w koło / wokół / dookoła / naokoło (małego) palca* ‘uzależnić kogoś od siebie’.

Podział czysto formalny w ujęciu Skorupki w nowszych pracach jest rozszerzany o **ujęcie funkcjonalne**, uwzględniające role składniowe, pełnione przez poszczególne typy frazeologizmów. W ujęciu funkcjonalnym wyrażenia i zwroty – w przeciwieństwie do fraz – są niekompletne gramatycznie, a więc funkcjonalnie niesamodzielne. Wyrażenia wchodzi w skład grup nominalnych, wypełniając miejsca rzeczownika (*czarna owca* ‘osoba przynosząca wstyd swojej rodzinie, środowisku’, *wąskie gardło* ‘coś, co powoduje opóźnienie jakiejś pracy’) lub przymiotnika (*nie w ciemną bity* ‘sprytny’, *w gorącej wodzie kąpany* ‘niecierpliwy, porywczy’), ale mogą też pełnić funkcję przysłowka (*w dwóch słowach* ‘krótko’). Zwroty przyjmują postać grupy werbalnej, stanowiąc ośrodek zdania (*ktoś przypina komuś łatkę* ‘obmawia’). Z kolei frazy stanowią samodzielne wypowiedzenie lub współtworzą – jako wypowiedzenia składowe – wypowiedzenia złożone. W ujęciu funkcjonalnym występujący przy podziale formalnym aparat pojęciowy zostaje uzupełniony o wskaźniki frazeologiczne (Pajdzińska 2013: 148, 150). Pełnią one funkcję spójników lub przyimków, czyli elementów łączących dwa elementy językowe (*podczas gdy, ze względu*), a także pozostających poza związkami składniowymi właściwego zdania komentarzy metatekstowych (*bez wątpienia, swoją drogą*).

Pewne kłopoty interpretacyjne może sprawiać odróżnienie zwrotu od frazy i wyrażenia. Wypowiedzenie *Odplaciłem mu pięknym za nadobne* ‘odpłacić w ten sam sposób’ jest jednym związkiem frazeologicznym, podobnie jak *Jedzie mi tu czołg* ‘o czymś nieprawdopodobnym’, a jednak różnią się formalnie i funkcjonalnie. Ten pierwszy nie jest możliwy do odtworzenia w całości, każdorazowo musi zostać zaktualizowany w zakresie dwóch składników (*kto? komu?*), zatem jego postać hasłowa przybiera postać schematu *ktoś odplaca komuś pięknym za nadobne*. Taki związek frazeologiczny jest zwrotem. Drugi analizowany frazeologizm pozostaje w niezmienionej postaci, nie musi być uzupełniany przez elementy kontekstowe, zatem jest frazą. Odróżnianie zwrotu od wyrażenia może nastroić wątpliwości ze względu na sposób wydzielenia kanonicznej postaci połączenia frazeologicznego. Połączenie *mieć duszę na ramieniu* ‘bardzo się bać’ formalnie i funkcjonalnie należy uznać za zwrot, jednak można uznać, że istnieje wyrażenie *dusza na ramieniu*

‘wielki strach’. Zaklasyfikowanie danego połączenia jako zwrotu (*podrzucić komuś kukułcze jajo* ‘zostawić komuś trudną sprawę do rozwiązania’ FR) lub wyrażenia (*kukułcze jajo* ‘coś, co nie jest mile widziane, czego chciałoby się pozbyć’ w WSF PWN) może być konsekwencją sposobu odtworzenia podstawowej postaci danego frazeologizmu (Węgrzynek 2007).

Posługiwanie się tymi samymi terminami w nieco innym znaczeniu nieuchronnie prowadzi do sytuacji, w których ten sam obiekt językowy będzie w różnych podejściach rozumiany inaczej. Frazeologizm *I już po ptakach* ‘stało się, już nic nie można zrobić’ z formalnego punktu widzenia jest wyrażeniem, ale funkcjonalnie – frazą (występuje samodzielnie, jako wypowiedzenie, nie potrzebuje żadnych uzupełnień). Zwroty pełniące funkcje werbalne mogą być pozbawione czasownika, czyli formalnie mogą zostać sklasyfikowane jako wyrażenia (*w nogi* ‘wyrażenie mobilizujące do ucieczki’). Formalny zwrot może funkcjonalnie być wyrażeniem (*palce lizać* ‘zwrot wyrażający zachwyt nad jedzeniem’). Warto zatem, wprowadzając konkretne pojęcia, definiować je i posługiwać się nimi zgodnie z przyjętą definicją.

Wśród różnych kryteriów porządkowania związków frazeologicznych można jeszcze wymienić **ujęcie etymologiczne**, odnoszące się do pochodzenia złożonych jednostek leksykalnych. Frazeologizmy powstają głównie w procesie metaforyzacji, polegającym na przeniesieniu nazw pewnych rzeczy, zjawisk lub sytuacji na inne obiekty, a ich źródłem mogą być teksty kultury (literatura, Biblia, mity, teksty historyczne, legendy, przysłowia) oraz obserwacje rzeczywistości pozajęzykowej (zachowania ludzi i zwierząt, realia społeczno-obyczajowe). W szkole szczególną uwagę przykłada się do biblizmów i mitologizmów, czyli związków frazeologicznych nacechowanych książkowo. Uzasadnieniem dla specjalnego traktowania tych połączeń jest fakt, iż poza szkołą uczniowie raczej ich sobie nie przyswoją, a są to jednostki stanowiące zasób leksykalny człowieka wykształconego, co więcej – ze względu na swój międzynarodowy zasięg – wykształconego Europejczyka.

Przy podziale etymologicznym można wyróżniać jednostki frazeologiczne pochodzenia rodzimego i obcego. Te drugie występują w postaci kalek, półkalek lub cytatów. Kalki wiernie odwzorowują obce konstrukcje językowe, por. *punkt widzenia* ‘stanowisko, z którego rozpatruje się jakąś sprawę’ od fr. *point de vue*, *rzecz w tym* od ros. *дело в том*; *nie ma sprawy* ‘nie ma problemu’ od ang. *no problem, tu leży pies po-*

grzebany ‘tu tkwi sedno sprawy’ od niem. *da liegt der Hund begraben*. Wśród przejęć występują również półkalki, czyli połączenia wyrazowe zaczerpnięte z innych języków, które zostały przetłumaczone na język polski częściowo, np. *firma joint-venture* (z ang. *joint-venture company*), *być cool* (z ang. *to be cool*). Cytaty obcojęzyczne to wyrażenia zapożyczone, przywoływane w oryginalnej postaci ortograficznej i fonicznej, np. łac. *nomen omen* ‘użyta nazwa charakteryzuje omawianą osobę lub rzecz; imię ma znaczenie’, łac. *sensu stricto* ‘w ścisłym znaczeniu’, wł. *dolce vita* iron. ‘śłodkie życie’, fr. *c'est la vie!* ‘takie jest życie!’. Podobnie jak zapożyczenia leksykalne, pożyczki frazeologiczne odzwierciedlają kontakty między wspólnotami językowymi i zmiany kulturowe. Dawne zapożyczenia pochodzą z łaciny (*sensu largo, sensu stricto*), na co miała wpływ pozycja tego języka. Późniejsze, np. z niemieckiego, francuskiego, włoskiego czy rosyjskiego, miały uwarunkowania historyczne. Obecnie największa liczba zapożyczeń frazeologicznych pochodzi z języka angielskiego.

2.3. Relacje znaczeniowe wśród frazeologizmów

2.3.1. Znaczenie a wariantywność związków frazeologicznych

Najogólniej mówiąc, warianty stałych połączeń wyrazowych to jednostki danego języka tożsame pod względem znaczenia, obrazowania i formy składniowej. Dopuszczalna bywa substytucja komponentów, czyli wymiana któregoś z leksemów składowych. Np., stałe połączenie wyrazowe *Po kiego diabła?! o* znaczeniu ‘po co, na co, w jakim celu?’ (SFJP: 170) ma warianty *Po ki grom?! (reg.)* oraz *Po jaką cholere?!* Wariantywność innego typu, dotycząca pisowni, zostanie omówiona w p. 2.5.2 (wariantywność ortograficzna) i p. 2.5.3 (wariantywność interpunkcyjna).

Pisząc o wariantywności, Andrzej Maria Lewicki (2003: 206-207) omawia sześć typów różnic, które stanowią podstawę do wskazania wariantów danego związku frazeologicznego. Pierwsza z nich dotyczy warstwy fonologicznej: różnica nie może powodować zmiany znaczenia danej jednostki ani naruszać jej postaci morfologicznej (np. *przyszła kreska na kogoś / przyszła kryska na kogoś*)¹⁴. Warianty mogą różnić się morfe-

¹⁴ Różnice te motywowane są regionalnie, ekspresywnie lub chronologicznie (Lewicki 2003: 206). Przykłady związków frazeologicznych podawane są za Lewickim.

mem gramatycznym (np. *w ręce / w ręku*) lub słowotwórczym (*krzyż na drogę / krzyżyk na drogę*).

Elementami różniącymi warianty mogą być także przyimki i spójniki (np. *puścić coś mimo uszu / puścić coś koło uszu*). Ponadto bywa, że dwa stałe połączenia wyrazowe zawierają różne komponenty pozostające w relacji synonimicznej (*ktoś komuś suszy głowę / ktoś komuś suszy łeb*)¹⁵. Ostatni typ różnic, który wymienia Lewicki, polega na tym, że frazeologizmy różnią się wieloma elementami, przy czym mają identyczną lub niemal taką samą strukturę (*ktoś nawarzył piwa / ktoś narobił bigosu*).

Liczne warianty związków frazeologicznych występują w żargonach. Przykładowo, w języku młodzieży schemat ZAKRĘCONY JAK + RZECZOWNIK realizowany jest przez kilka połączeń wyrazowych, np. *zakręcony jak słoik, zakręcony jak wek, zakręcony jak słoik z ogórkami czy zakręcony jak termos*. Warianty mogą powstać nie tylko w wyniku substytucji, ale również amplifikacji, czyli rozbudowania frazeologizmu poprzez dodanie dodatkowych komponentów, co poświadczają dwa inne związki, mianowicie *zakręcony jak ruski termos* i *zakręcony jak ruski termos na zimę*. Dwa ostatnie wyrażenia różnią się intensywnością: dodanie kolejnych elementów zwiększa ładunek ekspresywny.

Jak pokazują powyższe przykłady, warianty wzbogacają w istotny sposób zasób frazeologii danego języka. Są one istotne z punktu widzenia komunikacji językowej, ponieważ dzięki różnorodności pozwalają nadawcy komunikatu na wybór jednostki, która w najlepszy sposób przekazuje zamierzony sens.

2.3.2. Synonimia i antonimia

Z wariantywnością wiąże się relacja synonimiczności: przytoczone powyżej jednostki są tożsame znaczeniowo, przy czym z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że wieloaspektowa analiza związków synonimicznych wykaże pewne różnice¹⁶. Na przykład, frazeologizmy *dziecko przy piersi* i *dziecko przy cycu* różnią się zabarwieniem: pierwsze z nich jest neutralne, drugie zaś kolokwialne, a nawet nieco wulgar-

¹⁵ Jak podaje Lewicki (2003: 207), komponenty różniące dwa związki mogą należeć do tego samego zakresu tematycznego (np. *kamień spadł komuś z piersi / kamień spadł komuś z serca*). W przypadku niektórych składników trudno jest określić relację między nimi (np. *wziąć się w garść / wziąć się w kupę*).

¹⁶ W *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* synonimia definiowana jest jako „wyrażanie tej samej treści za pomocą dwu lub więcej różnych form jęz[ykowych]” (EJO: 580).

ne. Innym przykładem podobnej relacji są pary synonimów, wśród których jeden jest eufemizmem, a drugi kakofemizmem, czyli związkami o charakterze pejoratywnym lub obraźliwym, np. *ma czym oddychać i ma cyce jak donice* czy *być przy kości i być spasionym jak wieprz*¹⁷. Związki mogą się także różnić nacechowaniem chronologicznym (np. spośród dwóch synonimicznych wyrażen porównawczych *ktoś unika kogoś/czegoś jak ognia* oraz *ktoś unika kogoś/czegoś jak morowego powietrza* to drugie jest archaizmem) oraz frekwencją, czyli częstością występowania w tekstach (np. spośród dwóch synonimicznych wyrażen porównawczych *ktoś unika kogoś/czegoś jak ognia* oraz *ktoś unika kogoś/czegoś jak diabeł święconej wody* to pierwsze w korpusie PWN występuje częściej).

Wymienione powyżej czynniki (zabarwienie stylistyczne, nacechowanie chronologiczne, frekwencja), należące do cech różnicujących związki o tożsamym znaczeniu, wpływają na dobór frazeologizmu synonimicznego, który jest wybierany z dubletu lub szeregu związków przekazujących dane znaczenie. Dzięki znajomości omawianych parametrów w zależności od sytuacji komunikacyjnej nadawca komunikatu może wybrać jedno z następujących połączeń o tożsamym lub zbliżonym znaczeniu: *manna z nieba* lub *dary losu*, *pięta Achillesa* lub *słaby punkt*, *egipskie ciemności* lub *ciemno jak u Murzyna pod koszulą / w dupie*. Jednocześnie w tego typu zestawieniach widzimy we frazeologizmach ich synonimiczny potencjał, co jest szczególnie istotne dla nadania wypowiedzi określonej stylistycznej wartości. Ponadto występowanie synonimów frazeologicznych pozwala na unikanie powtórzeń.

Oprócz związków synonimicznych zasób frazeologii danego języka zawiera antonimy, czyli ustabilizowane jednostki wielowyrazowe o znaczeniach przeciwnych. Do antonimów należą np. takie pary frazeologizmów, jak: *coś idzie jak po maśle / coś idzie jak po grudzie*, *odnieść zwycięstwo / ponieść porażkę*, *mieć pamięć jak słoń / mieć pamięć jak sito*, *harować jak wół / palcem nie ruszyć*, *chudy jak patyk / gruby jak beka*, *ktoś jest nie w sosie / ktoś jest w siódmym niebie*.

Podobnie jak w przypadku synonimów, antonimy mogą się różnić różnymi parametrami i to właśnie one warunkują wybory stylistyczne osób uczestniczących w procesie komunikacji. Frazeologizm *przeżyć z kretesem* ma inne nacechowanie niż stałe połączenie wyrazowe

¹⁷ Eufemizmy nazywają daną rzecz w sposób łagodny, kakofemizmy – przeciwnie. Należy zaznaczyć, że kakofemizm może, ale nie musi być wulgaryzmem.

odnieść zwycięstwo, podobnie jest w przypadku związków *mądry inaczej i głupi jak but czy coś pasuje jak kwiatek do kożucha / coś pasuje jak ulał*. W parze antonimów jeden frazeologizm może mieć charakter obrazowy, drugi zaś – nie. Przykładem takiej relacji są związki *ktoś jest komuś solą w oku* i *ktoś jest mile widziany przez kogoś*.

2.3.3. Monosemia i polisemia

Podobnie jak w leksyce, w zasobie frazeologicznym polszczyzny występują frazeologizmy monosemiczne, czyli mające jedno znaczenie, oraz związki polisemiczne, czyli takie ustabilizowane połączenia wyrazowe, które mają więcej niż jedno znaczenie. Przykładami jednostek monosemicznych są takie związki, jak: *nagi jak go Pan Bóg stworzył* ‘zupełnie bez ubrania’, *na czarnym rynku* ‘w nielegalnym obrocie towarami’, *wiek Chrystusowy/chrystusowy* o wieku mężczyzny ‘trzydzieści trzy lata’. Wśród jednostek monosemicznych liczne są jednostki z pogranicza terminologii specjalistycznej, np.: *przeprowadzić autopsję*, *namnażać bakterie*, *pobrać wycinek*, *dokonać iniekcji*.

Drugą grupę tworzą stałe połączenia wyrazowe mające więcej niż jedno znaczenie. Jak podaje Stanisław Skorupka (1976: 222), wieloznaczność stałych połączeń wyrazowych ma w zasadzie takie same uwarunkowania jak wieloznaczność jednostek leksykalnych. Może być np. rezultatem przenośnego użycia frazeologizmu lub wieloznaczności komponentu danego związku. Inne uwarunkowania, wymieniane przez Skorupkę (1976: 222), to przypadkowa zbieżność określeń używanych w różnych dziedzinach specjalnych, zróżnicowanie semantyczne związków oraz ich zastosowanie stylistyczne, np. żartobliwe lub ironiczne użycie.

Przykładem jednostki polisemicznej jest wyrażenie *koń trojański*. W *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* podane są dwa znaczenia omawianej jednostki: mit. ‘zdobycz przynosząca zgubę; też niebezpieczny podarunek’, inform. ‘program komputerowy, który ukradkiem wprowadzony do czyjegoś systemu potrafi niewidocznie dokonywać w nim zmian’ (WSFJP: 319). Drugie znaczenie jest niewątpliwie późniejsze, więc stanowi neosemantyzm. Użytkownik języka posługuje się jednostką wielowyrazową w danym kontekście i wtedy przekazuje ona jedno ze znaczeń.

Analiza użycy przytoczonego związku w Narodowym Korpusie Języka Polskiego wykazuje, że współcześnie jest on stosowany w obu

znaczeniach, co poświadczają następujące przykłady: *W sporze amerykańsko-europejskim Polska znalazła się między Scyllą i Charybdą. Z jednej strony jesteśmy postrzegani jako koń trojański USA w Europie. Z drugiej natomiast wchodzimy w najbardziej dramatyczny moment negocjacji z UE, który zakończy dopiero przyszłoroczne referendum* („Polityka”, 2371/2002); *Najlepsza strategia nic nie pomoże, jeżeli w tle działać będzie niezauważony przez Ciebie koń trojański czy keylogger* („Enter”, 1/2004).

Innym przykładem związków należących do omawianej grupy jest wyrażenie *anioł stróż*, które może w różnych kontekstach komunikacyjnych mieć następujące znaczenia: ‘anioł czuwający nad kimś’, ‘osoba opiekująca się kimś’, ‘pracownik służb specjalnych’. Poszczególne znaczenia mają określone przypisanie do odmian stylowych: pierwsze funkcjonuje prymarnie w języku religii, drugie – w odmianie potocznej, trzecie – mające silne osadzenie kulturowe – jest kolokwializmem.

Należy odnotować, że niektóre związki frazeologiczne funkcjonują jako nazwy pewnych zespołów pojęciowych. Przykładem takiego połączenia wyrazowego jest np. wyrażenie *polskie piekielko*, używane do nazywania rozmaitych negatywnych zjawisk postrzeganych jako typowo polskie.

2.4. Frazeografia

Frazeografia zajmuje się teorią i praktyką dotyczącą słowników frazeologicznych. Na rynku wydawniczym dostępne są słowniki frazeologiczne adresowane do szerokiego grona odbiorców (por. NSF, PSFJP, SFJP, SFWP, WSE, WSFJP, WSF PWN). Niektóre słowniki powstały z myślą o uczniach, np. następujące opracowania: Zuzanna Dominów, Marcin Dominów, *Szkolny słownik frazeologiczny* (2006); Katarzyna Głowińska, *Szkolny słownik frazeologiczny* (2009); Wojciech Głuch, Marietta Głuch, *Słownik frazeologiczny dla dzieci* (2006); Aleksandra Kubiak-Sokół, Elżbieta Sobol, *Szkolny słownik frazeologiczny PWN* (2007); Piotr Müldner-Nieckowski, Łukasz Müldner-Nieckowski, *Nowy szkolny słownik frazeologiczny* (2004); Ewa Piotrkiewicz-Karmowska, Marek Karmowski, *Szkolny słownik frazeologiczny* (2005). Intensywny rozwój frazeografii obserwujemy po roku 1989 (Dziamska-Lenart 2007). Oczywiście różnorodne jednostki frazeologiczne są notowane także w ogólnych słownikach języka polskiego.

Słowniki frazeologiczne mogą mieć różną makrostrukturę, czyli budowę. Dominują kompendia, w których jednostki podane są w układzie gniazdowym: związki zgrupowane są w porządku alfabetycznym wokół wyrazu hasłowego – komponentu jądrowego danego połączenia wyrazowego (np. WSFJP, WSF PWN). Liczne są również słowniki alfabetyczne, w których frazeologizmy uszeregowane są w kolejności wyznaczonej przez pierwsze litery wyrazów rozpoczynających dane połączenie wyrazowe (np. PSF, SP). Wśród słowników frazeologicznych znajdujemy również takie, w których leksykografowie przyjęli układ tematyczny (SF, niektóre działy NSF) lub podzielili jednostki, ujmując je w pewne kategorie wyznaczone przez obecność określonych komponentów (np. dział *Przyroda* w NSF) i pochodzenia jednostek (np. działy *Religia*, *Biblia* i *Mitologia* w NSF).

Słowniki różnią się nie tylko układem haseł: poszczególne opracowania frazeograficzne wykazują różnice także w zakresie mikrostruktury słownika, czyli budowy artykułu hasłowego. Opisu frazeologizmów można dokonać, uwzględniając większą lub mniejszą liczbę elementów charakteryzujących dane połączenie wyrazowe. Typowy artykuł hasłowy obejmuje następujące składniki: jednostkę w postaci kanonicznej (podstawowej), warianty, kwalifikator stylistyczny, objaśnienie znaczenia, przykłady użycia, czasami także wymienia się typowe konteksty występowania. Niektóre słowniki podają również informacje normatywne, wymieniając ograniczenia w zakresie użycia frazeologizmów i podając błędne postaci związków, które są często niepoprawnie stosowane przez użytkowników języka (np. WSFJP). Dodatkowy element opisu stanowią informacje o charakterze kulturowym, np. wiadomości dotyczące pochodzenia związku lub jego obecności w tekstach kultury (np. SFWP).

Należy podkreślić, że opis leksykograficzny związków frazeologicznych niesie za sobą wiele problemów. Podstawowe trudności dotyczą ich nieciągłości, nieregularności oraz wariantywności (Węgrzynek i in. 2012; Andrejewicz 2015). Te właściwości omawianych jednostek leksykalnych sprawiają, że każdy leksykograf musi rozstrzygnąć, który ze składników połączenia wyrazowego uczynić hasłem (czy frazeologizm *żyć jak pies z kotem* umieścić pod hasłem *żyć*, *kot* czy *pies*?), gdzie przebiega granica jednostki frazeologicznej (czy należy notować kilka jednostek nieciągłych typu *film płaszczka i szpady*, *powieść płaszczka i szpady*, *romans płaszczka i szpady*, czy raczej zanotować połączenie *płaszczka*

i szpady), jaką postać jednostki leksykalnej uznać za kanoniczną (por. *bez mrugnięcia okiem, bez drgnienia powieki, bez zmrużenia powiek* czy może *bez zmrużenia powieki*). Jeśli do wymienionych problemów dodamy zasygnalizowane wyżej rozbieżności w sposobach definiowania jednostek nieciągłych oraz trudności z określeniem zasobu frazeologicznego współczesnej polszczyzny, uzyskamy próbkę dylematów, przed jakimi staje twórca słownika frazeologicznego. Na problemy metodologiczne nakładają się jeszcze problemy czysto leksykograficzne, takie jak konsekwentne definiowanie jednostek hasłowych czy stosowanie spójnego systemu odsyłaczy i indeksów (Kosek 2015).

Słownik frazeologiczny ma na celu opis zasobu frazeologicznego danego języka. Publikacja adresowana do uczniów na różnych etapach kształcenia ma nieco inne zadanie: powinna być przydatna w procesie dydaktycznym, służąc nadrzędemu celowi nauczania frazeologii – rozwijaniu kompetencji językowej i komunikacyjnej uczniów. Ocena szkolnych słowników frazeologicznych zaproponowana przez Gabrielę Dziamską-Lenart (2010) obejmuje następujące kryteria:

- wprowadzanie odbiorcy w zagadnienia frazeologiczne;
- obecność praktycznych wskazówek dotyczących sposobu korzystania ze słownika;
- dobór haseł uwzględniający potrzeby edukacyjne ucznia;
- zgodność z obowiązującą normą językową;
- dostosowanie do odbiorcy sposobu opisu jednostek;
- obecność informacji o pochodzeniu frazeologizmu;
- obecność innych informacji przydatnych w procesie dydaktycznym (np. schematy składniowe łączliwości leksykalnej, ostrzeżenia przed najczęstszymi błędami frazeologicznymi, odesłania do związków synonimicznych, zestawienia tematyczne, różnorodne indeksy);
- przejrzystość i konsekwencja w sposobie notacji frazeologizmów.

Żywo dyskutowanym problemem jest uwzględnianie w szkolnych słownikach jednostek wulgarnych. Przeprowadzona pod tym względem przez Emilię Czarnotę (2014) analiza słowników frazeologicznych dowodzi, że nie brakuje w nich jednostek wulgarnych. Niektórzy autorzy (np. K. Głowińska) świadomie pomijają tego typu związki wyrazowe, inni notują je w słowniku, konsekwentnie opatrując kwalifikatorem *wulg.*

(np. A. Kubiak-Sokół, E. Sobol) lub tego nie robiąc (np. Z. Dominów, M. Dominów). Niewątpliwie ta ostatnia strategia jest najmniej fortunna ze względów dydaktycznych i wychowawczych.

2.5. Frazeologia a językoznawstwo normatywne

2.5.1. Błędy frazeologiczne a innowacje językowe

Błędy językowe są definiowane jako „nieświadome odstępstwa od obowiązującej w danym momencie normy językowej” (Markowski 2009: 55). Błędy frazeologiczne są typem błędów wewnętrznojęzykowych, naruszających reguły systemowe w zakresie leksyki. Polegają one na zmianie formy frazeologizmu (błędy strukturalne) lub zmianie jego znaczenia (błędy znaczeniowe). Najczęstsze typy takich błędów to:

- 1) kontaminacja, czyli łączenie elementów różnych związków frazeologicznych, np. **odnieść klęskę* jako kontaminacja zwrotów *odnieść zwycięstwo* i *ponieść klęskę*, lub różnych wymagań składniowych, np. **narażać się na swoje życie i zdrowie* zamiast *narażać się komuś, na co* oraz *narażać co*;
- 2) redukcja, czyli pominięcie elementów obligatoryjnych, np. **Dulska ma wysokie mniemanie* zamiast *Dulska ma wysokie mniemanie o sobie*;
- 3) uzupełnienie, czyli dodanie zbędnego elementu do składu związku, np. **nie kiwnąć nawet palcem u nogi* zamiast *nie kiwnąć palcem*;
- 4) wymiana jednego z elementów związku frazeologicznego na inny, np. **trzymać się matczynej koszuli* zamiast *trzymać się matczynej spódnicy*, **noga nie podwinęła* zamiast *noga nie powinęła*;
- 5) zmiana postaci gramatycznej jednego ze składników, np. **coś wysane z palców* zamiast *coś wysane z palca*;
- 6) przypisanie frazeologizmowi błędnego znaczenia, np. **gonić w piątkę* ‘powtarzać się’ zamiast ‘tracić sprawność umysłową’;
- 7) zmiana zakresu łączliwości, np. **ziemniaki wyszły z fali mrozów obronną ręką* zamiast **ktoś wyszedł z czegoś obronną ręką*, **popęłnić kontrast* zamiast *wywołać kontrast*.

Te elementy formalno-znaczeniowe warunkują usytuowanie danego frazeologizmu w obrębie tekstu, w określonej wypowiedzi, co także łączy się z pewnymi błędnymi ich użyciami. Markowski (NSPP: 1622)

podaje, że zdarza się np. „użycie frazeologizmu w niewłaściwym kontekście, powodującym odżycie znaczenia dosłownego”.

Należy zaznaczyć, że trudności w posługiwaniu się frazeologizmami występują na różnych etapach kształcenia. Na przykład w pracach pisemnych napisanych przez studentów filologii polskiej Uniwersytetu w Białymstoku wystąpiły takie użycia stałych połączeń wyrazowych, jak: **piwo nie jest moją bratnią duszą*, **moje ciało ośwładnęła gęsia skórka*. Jeden z autorów, sygnalizując, że niekiedy próba przeprosin może przynieść oplakane skutki, stwierdził, że może ona okazać się **Ikarowym lotem*¹⁸ lub może iść **jak po gruzie* (zamiast *po grudzie*). W ostatnim przykładzie błąd był rezultatem substytucji komponentu leksykalnego. Ten mechanizm wystąpił również w innych transformacjach, m.in. zwrotu *obiecywać gruszki na wierzbie* użyto jako modyfikacji **obiecywał wróżki na wierzbie*. Wpływ na dobór komponentu, który jest wstawiany w miejsce właściwego składnika, ma postać brzmieniowa obu wyrazów – zazwyczaj wykazują one duże podobieństwo w zakresie fonetyki.

Nieprawidłowości w zakresie posługiwania się frazeologizmami mogą wynikać nie tylko z podobieństwa brzmieniowego ich składników. Inną przyczyną jest bliskość semantyczna składników i ich przynależność do jednego pola znaczeniowego. W wyniku działania tego mechanizmu autorzy prac użyli w swoich tekstach następujących połączeń: **spuszczają ogon (podkulić ogon)*, **zaczęli być na wojennej ścieżce (stanąć na wojennej ścieżce)*. Wśród błędnych użyci frazeologizmów w cytowanych pracach można wskazać i takie, które polegają na swobodnym posłużeniu się związkami frazeologicznym, tj. intensywnym przekształceniu go, które skutkuje aluzyjnym użyciem. Przysłowie *Póty dzban wodę nosi, póki się ucho nie urwie* zostało użyte w formie przekształconej **urwało się ucho cierpliwości*.

Błędne użycia bywają również efektem użycia niewłaściwej postaci komponentu: np. ktoś **puka w niemalowane*, podczas gdy poprawnie powinno się użyć formy *odpukuje w niemalowane*. Transformacja stałego połączenia wyrazowego, np. w wyniku dodania przyimka, może skutkować niezamierzoną literalizacją, tzn. możliwością dosłownego

¹⁸ Błąd wynika tu z niezajomości semantycznej wartości książkowego frazeologizmu *ikarowe loty* ‘śmiałe plany, ryzykowne przedsięwzięcia, których realizacja może się skończyć tragicznie’, co spowodowało, że wypowiedź brzmi zbyt górnolotnie i nieadekwatnie do kontekstu sytuacyjnego.

odczytania znaczenia związku – tak jest w przypadku wyrażenia **przy domowym ognisku*¹⁹. Zmiana zakresu łączliwości czasem wiąże się z użyciem frazeologizmu w kontekście uruchamiającym jego znaczenie dosłowne, skutkującym efektem humorystycznym (np. **wszystko w rękach konia*).

Częstym mechanizmem błędu jest kontaminacja dwóch jednostek: np. licealistka w wypowiedzi kierowanej do koleżanki spytała: **A co sroka tak patrzy jak śliwka w kompot?*, łącząc frazeologizmy *patrzeć jak sroka w gnat / w kość* i *wpaść jak śliwka w kompot*. Inny przykład kontaminacji stanowi sformułowanie *wyszedł z tarczą (wrócić z tarczą + wyjść obronną ręką)*. Błąd może być również wynikiem redukcji jednego z komponentów: przykładowo osoba z wykształceniem wyższym użyła związku frazeologicznego **uśmieć się po pachy* zamiast *ubaw po (same) pachy*. Często błędy mają wielorakie uwarunkowania – w przytoczonym przykładzie wystąpiło usunięcie komponentu *same* oraz substytucja składnika *ubaw*, zastąpionego wyrazem *uśmieć się*.

Podsumowując, można stwierdzić, że w analizowanych pracach błędne użycia frazeologizmów zdarzają się stale na różnych poziomach: składniowym, semantycznym i stylistycznym. Błędy frazeologiczne powstają na skutek braku logicznego myślenia, nieznaności znaczenia danego połączenia lub jego wartości stylistycznej, braku świadomości zakresu znaczeniowego wchodzących w jego skład wyrazów, niezrozumienia budowy słowotwórczej wyrazu, naruszenia łączliwości związków częściowo zleksykalizowanych lub łączenia wyrazów należących do różnych warstw chronologicznych.

Wydaje się, że uznanie jakiegoś połączenia za błąd nie powinno być problematyczne. Jeśli znamy normę językową, nie powinniśmy mieć z tym kłopotów. Pojęcie normy obejmuje jednak aprobowane społecznie zachowania językowe użytkowników (por. Markowski 2009: 29), co przy zmianie nawyków komunikacyjnych współczesnych użytkowników języka znacząco wpływa na kwestię błędu językowego. Kiedyś wątpliwości poprawnościowe rozstrzygano, korzystając z uznanych słowników i poradników, dzisiaj – sprawdza się wątpliwą jednostkę w Internecie. Dodajmy, że słowniki także powstają na bazie korpusów. Ich autorzy,

¹⁹ W tym przypadku błędnie użyto przyimka *przy* wraz z frazeologizmem *ognisko domowe*, co spowodowało, że stracił on swoje przenośne znaczenie.

rozstrzygając, czy (i jak) dana jednostka funkcjonuje w języku, korzystając z tekstów dostępnych online. W sieci znajdują się liczne potwierdzenia wystąpień danego frazeologizmu w różnych wariantach. Przykłady wystąpień wariantywnych postaci wybranych frazeologizmów w słownikach i korpusach języka polskiego omawia Urszula Andrejewicz (2015), zwracając uwagę na wynikające stąd trudności z klasyfikowaniem konkretnych wystąpień jako błędów językowych.

Należy jeszcze wspomnieć o nieprawidłowościach w zakresie posługiwania się związkami frazeologicznymi, związanych z płaszczyzną użycia języka. Chodzi o niewłaściwe nacechowanie stylistyczne frazeologizmów. Najczęstszy błąd tego typu to wystąpienie kolokwialnych jednostek leksykalnych w wypowiedziach publicznych (np. *obudzić się z ręką w nocniku, coś kogoś kręci czy kopać się z koniem* w wypowiedziach polityków). Związki frazeologiczne w wypowiedziach powinny stanowić harmonijną całość stylistyczną, chyba że celem jest uzyskanie określonego efektu (artystycznego, humorystycznego itp.).

Innowacje frazeologiczne to świadome odstępstwa od normy frazeologicznej. Mogą przybierać te same formy co błędy frazeologiczne, a jedynym kryterium odróżniającym jest tutaj intencja nadawcy: jeśli zmiana w obrębie związku frazeologicznego powstała w sposób niezamierzony, mamy do czynienia z błędem, a jeśli w sposób intencjonalny – z innowacją. Wśród innowacji pojawia się rzadko występująca jako błąd defrazeologizacja, czyli udosłownienie frazeologizmu. W aforyzmie Stanisława Jerzego Leca *Kiedy znalazłem się na dnie, usłyszałem pukanie od spodu* mamy do czynienia ze świadomym zabiegiem stylistycznym, polegającym na użyciu związku frazeologicznego *znaleźć się na dnie* w znaczeniu wynikającym z sumy jego składników. Efekt udosłownienia został uzyskany przez dopowiedzenie *usłyszałem pukanie od spodu* i uruchomienie nietypowego kontekstu. Tego typu zabiegi często są wykorzystywane w żartach rysunkowych i reklamie (por. p. 3.5).

Innowacje występują w tekstach kultury wysokiej i masowej (por. p. 3.3.3), są także bardzo popularne w języku młodych ludzi. Parafrazowanie różnorodnych stałych połączeń wyrazowych sprawdza się doskonale w funkcji impresywnej, dlatego często pojawia się w reklamie i nagłówkach prasowych (zob. p. 3.6). Innowacje dowodzą językowej kreatywności, a ich celem jest zaskoczenie odbiorcy przez odświeże-

nie języka i zwiększenie obrazowości tekstu. Twórcze wykorzystywanie języka służy zabawie słowem, wprowadza do komunikacji pierwiastek ludyczny, uatrakcyjnia wypowiedź, zaskakuje. Innowacje nie podlegają ocenie normatywnej, a jedynie estetycznej lub funkcjonalnej.

2.5.2. Frazeologia a ortografia

Związki frazeologiczne sprawiają pewne problemy ortograficzne. Pozostawiając na boku kwestię wersji kanonicznej frazeologizmu i wariantów, skoncentrujemy się na pisowni. Problemy ortograficzne dotyczące związków frazeologicznych związane są przede wszystkim z obecnością w jednostkach wielowyrazowych nazwy własnej lub wyrazu od niej pochodzącego.

Połączenia takie jak *pięta achillesowa*, *wyrok salomonowy* pierwotnie miały znaczenie linearne, dosłowne (np. *pięta Achillesa/Achillesowa*, *wyrok Salomona/Salomonowy*), jednak w miarę procesu przekształcania związku składniowego w związek frazeologiczny uzyskiwały znaczenie przenośne ('czyjś słaby punkt', 'wyrok sprawiedliwy'). Od nazw własnych (*Achilles*, *Salomon*) powstały przymiotniki dzierżawcze (*Achillesowy*, *Salomonowy*), z czasem przekształcające się w przymiotniki jakościowe (*achillesowy*, *salomonowy*). W efekcie omawiane połączenia wyrazowe mogą być pisane literą wielką (*pięta Achillesowa*, *wyrok Salomonowy*), co podkreśla ich znaczenie dosłowne, lub literą małą (*pięta achillesowa*, *wyrok salomonowy*), co podkreśla ich znaczenie przenośne.

Zasady ortograficzne nakazują pisać przymiotniki dzierżawcze (odpowiadające na pytanie *czyj?*) wielką literą, a przymiotniki jakościowe (odpowiadające na pytanie *jaki?*) – małą²⁰. Skoro wyrażenie *pięta Achillesowa* odsyła do znaczenia dosłownego ('pięta konkretnej osoby, Achillesa'), a zapis *pięta achillesowa* do znaczenia przenośnego ('czyjś słaby punkt'), to można stwierdzić, że ortografia pomaga w tym przypadku rozpoznać proces apelatywizacji, czyli przekształcania nazwy własnej w nazwę pospolitą. Praktyka dowodzi, że nie zawsze się tak dzieje, przede

²⁰ Należy pamiętać, że wspomniane zróżnicowanie dotyczy jedynie nazw własnych pochodzących od osób. Przymiotniki pochodzące od nazw miejscowych zawsze należy pisać małą literą, np. *chorwackie wybrzeże* 'wybrzeże należące do Chorwacji', *trójkąt bermudzki* 'miejsce, gdzie ktoś/coś ginie', *cienie elizejskie* 'w mitologii starożytnej: dusze zmarłych błakające się po Polach Elizejskich'.

wszystkim z powodu nierozstrzygalnych niekiedy trudności interpretacyjnych i wymykania się pewnych wyrażen powyższym zasadom. Jak dowodzi Mirosław Bańko w poradni językowej PWN, czasy Władysława Gomułki były zarówno Gomułkowskie, jak i gomułkowskie, a filmy z Jamesem Bondem nie są ani filmami Jamesa Bonda, ani filmami „bondopodobnymi”.

Wśród przymiotników pochodzących od nazw własnych z jednej strony odnajdujemy jednostki o dużym stopniu sfrazeologizowania (*dantejskie sceny, drakońskie prawo*²¹, *paniczny strach, tytaniczna praca, marsowa mina, syzyfowa praca*), których znaczenie pierwotne zatarło się i tylko nieliczni użytkownicy języka znają ich etymologię, choć większość zna znaczenie przenośne, z drugiej strony – jednostki sfrazeologizowane, ale o wyczuwalnym znaczeniu dosłownym (*Janusowe oblicze / janusowe oblicze* ‘dwuznaczny charakter czegoś’, *Hiobowa wieść / hiobowa wieść* ‘tragiczna wiadomość’, *Matuzalemowy wiek / matuzalemowy wiek* ‘wiek sędziwy’). Choć zwykle związki wyrazowe drugiego typu pojawiają się w tekstach polskich w znaczeniu przenośnym, słowniki notują je w sposób niejednolity, raz w jednym wariancie pisowniowym, innym razem w dwóch, raz podając znaczenie dosłowne, a innym razem z tego rezygnując. Przykłady sposobu notacji omawianych połączeń wyrazowych w dwóch wielkich słownikach – ortograficznym i frazeologicznym²² – wydanych przez PWN oraz w trzech źródłach dostępnych online (WSJP, Wikisłowniku oraz popularnym portalu poświęconym frazeologii) prezentuje tabela 1.

²¹ Prawa Drakona, spisane w 621 roku p.n.e., przewidywały karę śmierci niemal za wszystkie przestępstwa.

²² W przypadku tego ostatniego korzystano z płyty dołączonej do wydania papierowego.

Tabela 1. Przymiotniki pochodzące od nazw własnych w wybranych słownikach

Przymiotnik	WSO PWN	WSJP	FR	Wikisłownik	WSF PWN ²³
<i>Ikarowy</i>	ikarowy lot 'lot Ikarą' ikarowe loty (przen.)	–	ikarowy lot	–	ikarowe loty
<i>Janusowy</i>	janusowy janusowe oblicze (przen.)	janusowe oblicze	janusowe oblicze	janusowe oblicze Janusowe oblicze	janusowe oblicze
<i>Kainowy</i>	zbrodnia kainowa 'zbrodnia Kaina' zbrodnia kainowa 'bratobójstwo'	–	zbrodnia kainowa zbrodnia Kaina	kainowe piętno	kainowe piętno, znamię
<i>Lukullusowy</i>	lukullusowy lukullusowa uczta	lukullusowa uczta	–	lukullusowa uczta	lukullusowa uczta
<i>Midasowy</i>	midasowy (czyj?) midasowy (jaki?)	–	–	–	midasowe uszy
<i>Prokrustowy</i>	prokrustowe łożo	–	–	łożo Prokrusta Prokrustowe łożo	prokrustowe łożo
<i>Pyrrusowy</i>	pyrrusowe zwycięstwo (przen.) pyrrusowe zwycięstwo	–	pyrrusowe zwycięstwo	pyrrusowe zwycięstwo	pyrrusowe zwycięstwo
<i>Salomonowy</i>	salomonowy salomonowy wyrok	–	salomonowy wyrok	salomonowy wyrok	–

Niejednolitość sposobu notowania takich związków w pracach leksykograficznych podtrzymuje wątpliwości ortograficzne piszących. Zmniejszeniu tych wątpliwości sprzyja z kolei nietypowa forma przymiotnika, wzmacniająca metaforyczne znaczenie, o czym świadczą

²³ Słownik przyjął dość niefortunny sposób notowania. Pisownia hasła jest najlepszą wskazówką, ale opis każdego hasła zaczyna się wielką literą, dlatego zwykłemu użytkownikowi słownika trudno jest się zorientować, czy hasło „Ikarowe loty” w tekstach należy zapisywać „Ikarowe loty” czy „ikarowe loty”. Niekiedy dobór przykładów nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie, por. hasło „kainowy”: *książk. Kainowe piętno, znamię* «piętno, znamię zbrodniarza, zabójcy brata albo rodaka»: *Nikt nie wie do dziś, kto podpalał i po co. (...) Najgorsze, że od razu wciągnęły się w to szkoły, zapalna i niedoświadczona młodzież, zacznij przyszej inteligencji. Kainowe piętno, które odcisnęło się na niej w czasie tych kilku miesięcy, bardzo trudno będzie zetrzeć*, E. Szumańska, *Wzgórza*.

przykłady: *bunt / czyn prometejski* (nie: *prometeuszowy*) ‘czyn bezinteresowny’, *chimeryczny charakter* (nie: *chimerowy*) ‘charakter kapryśny’, *choroby weneryczne* (nie: *wenerowe*) ‘choroby przenoszone drogą płciową’, *śmiech homeryczny* (nie: *homerycki*) ‘śmiech gwałtowny, niepohamowany’.

Szczególną grupę wśród przymiotników pochodzących od nazw własnych stanowi słownictwo religijne, takie jak: *przystąpić do Stołu Pańskiego / stołu pańskiego* ‘przyjąć komunię świętą’, *wola boska/Boska* ‘zwrot wyrażający bierne poddawanie się czemuś’, *bicz boży/Boży* ‘niepomyślne zdarzenie, poczytywane za znak kary bożej’, *dar boży/Boży* ‘pożywienie, chleb’. Wariantywność pisowni frazeologizmów zawierających słownictwo religijne jest zrozumiała ze względów uczuciowych, jednak słowniki są tu wyraźnie niekonsekwentne, i to zarówno jeśli chodzi o porównanie sposobu zapisu w różnych pracach, jak i przy analizie sposobu notacji w jednym źródle. Np. wyrażenie *palec boży* ‘zdarzenie traktowane jako znak interwencji sił nadprzyrodzonych’ w słownikach jest notowane małą literą (WSO PWN, WSFJP), wielką (WSJP) lub wariantywnie (WSF PWN). Z kolei WSF PWN przy hasle *bojaźń boża* nie sygnalizuje wariantywności, ale w przykładzie pojawia się pisownia wielką literą: *Ludzie utracili bojaźń Bożą i wydaje się im, że sami mogą dyktować warunki Bogu, wciągać wiarę w swoje przyziemne, ludzkie przypadłości*, O. Tokarczuk, *Dom*.

Problemy pisowniowe dotyczą także tych frazeologizmów, które zawierają nazwę własną (lub pochodzącą od niej nazwę pospolitą) w postaci rzeczownika (por. tabela 2). Nie w każdym słowniku znajdziemy poszukiwane wyrażenie, czasami zamiast niego trafiamy jedynie na pojedynczy składnik, np. hasło *miłosierny samarytanin* ‘człowiek dobry, litościwy’ notowane jest jedynie w WSF (w przykładzie pojawia się zapis *miłosierny Samarytanin*), z kolei w WSO PWN znajduje się hasło *Samarytanin* ‘mieszkaniec starożytniej Samarii’ oraz *samarytanin* ‘człowiek litościwy’.

Wśród poszukiwanych jednostek, podobnie jak przy zapelatywizowanych przymiotnikach, można wyróżnić kilka grup wyrazów. Tam, gdzie zaciera się pochodzenie nazwy, dominuje pisownia małą literą, por. *lary i penaty* ‘dom rodzinny, sprzęty domowe’, podobnie *tajemnica poliszynela* ‘tajemnica ogólnie znana’²⁴, z kolei tam, gdzie etymologia jest

²⁴ WSF notuje hasło *tajemnica Poliszynela*.

ciągle żywa, dominuje pisownia wielką literą (por. *między Scyllą a Charybdą* ‘w sytuacji bez wyjścia’, *chodzić od Annasza do Kajfasza* ‘chodzić od jednego urzędu/człowieka, bezskutecznie próbując załatwić jakąś sprawę’, podobnie *puszka Pandory* ‘źródło nieszczęść’, *ostatni Mohikanin* ‘ostatni przedstawiciel jakiejś grupy’, *w objęciach Morfeusza* ‘o kimś śpiącym’). Forma pewnych jednostek różni się jednak w poszczególnych źródłach.

Tabela 2. Wyrażenia i frazy zawierające nazwy własne w wybranych słownikach

Wyrażenie	WSO PWN	WSJP	FR	Wikisłownik	WSF PWN
<i>lary i penaty</i>	lary i penaty	–	lary i penaty	–	lary i penaty
<i>męki Tantalą</i>	męki Tantalą	–	męki Tantalą męki tantalowe	męki Tantalą	męki Tantalą
<i>między Scyllą a Charybdą</i>	między Scyllą a Charybdą	–	między Scyllą a Charybdą	między Scyllą a Charybdą	między Scyllą i (a) Charybdą
<i>od Annasza do Kajfasza</i>	Annasz Kajfasz	–	od Annasza do Kajfasza	od Annasza do Kajfasza	od Annasza do Kajfasza
<i>przyszła kryska na Matyska</i>	przyszła kryska na Matyska	przyszła kryska na matyska	–	przyszła kryska na matyska	przyszła <i>na kogoś</i> kryska
<i>sodoma i gomora</i>	Sodoma i Gomora ‘miasta biblijne’ sodoma i gomora ‘rozpusta’	–	Sodoma i Gomora sodomia i gomoria	–	Sodoma i Gomora ‘wielka awantura’
<i>stajnia Augiasza</i>	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza stajnia augiaszowa	stajnia Augiasza	stajnia Augiasza, augiaszowa (przen.)
<i>tluc się jak marek po piekle</i>	–	–	tluc się jak Marek po piekle	tluc się jak marek po piekle	tluc się jak marek po piekle
<i>wyskoczyć jak filip z konopi</i>	Filip filip ‘zając’	–	jak filip z konopi	wyskoczyć jak filip z konopi	wyskoczyć jak filip z konopi

Proces apelatywizacji widoczny jest w zaleceniach dotyczących takich wyrażen jak *zbrodnia Kaina / zbrodnia kainowa* (tab. 1) czy *męki Tantalą / męki tantalowe*, *stajnia Augiasza / stajnia augiaszowa* (tab. 2), a także ktoś (coś) *na miarę Fidasza / na fidaszową miarę* ‘o kimś wyra-

stającym ponad przeciętność’, czy w *stroju Adama* / w *stroju adamowym* ‘nago’. Warto zwrócić uwagę, że obydwie wersje mogą mieć znaczenie przenośne, ale przy postaci rzeczownikowej słowniki podają pisownię wielką literą, dopiero przejście rzeczownika w przymiotnik powoduje zmianę zalecenia normatywnego. Nie jest to reguła bezwyjątkowa, o czym świadczy przykład pisowni wyrażenia *łoże Prokrusta/Prokrustowe* (tab. 1).

Inne przykłady zapisu wielką literą przymiotnika pochodzącego od nazwy własnej użytego w wyrażeniu o znaczeniu przenośnym to: *namiestnik Chrystusowy* ‘papież’, *tron Piotrowy* ‘godność papieska’, *miecz Damoklesowy* ‘stale grożące niebezpieczeństwo’ (SF PWN).

Rozchwianie normy i – co za tym idzie – uzusu czasem wynika z trudności interpretacyjnych dotyczących statusu danego rzeczownika. Wyrażenie *od sasa do lasa* ‘bezdanie, nieporządnie’ występuje w kilku wariantach pisowniowych, które odzwierciedlają sposób interpretacji jego poszczególnych składników: *od Sasa do lasa* (SFJP, ISJP), *od Sasa do Lasa* (WSO PWN) oraz *od sasa do lasa*. Niekiedy słowniki dostrzegają wariantowość pisowni, dopuszczając dwa lub trzy warianty pisowniowe, por. WSFJP, WSJP, WSF. Wariantowość wiąże się w tym przypadku ze sposobem interpretacji dwóch składników, które mogą być uznane za nazwę własną (*Sas* jako król August z dynastii Sasów, *Las* jako skrócona forma pochodząca od Stanisława Leszczyńskiego, który z Augustem II i III rywalizował o polski tron) lub za nazwę pospolitą. Niektórzy językoznawcy wywodzą to powiedzenie od dawnego, notowanego jeszcze przed konfliktem między Sasami a Leszczyńskim, zawołania dotyczącego zwierząt: *jedno sa sa, a drugie do lasa*, które oznaczało, że jedno zwierzę idzie grzecznie przy nodze, a drugie idzie, gdzie chce (Kłosińska 2013).

Zapis *wyskoczyć jak Filip z konopi* sugeruje, że chodzi o osobę²⁵, a *wyskoczyć jak filip z konopi* wiąże się ze znaczeniem (*filip* ‘zając’) i takie potwierdzają paremiolodzy. Podobnie jest z powiedzeniem *Przyszła kryska na Matyska* (Matysek jako osoba) lub *Przyszła kryska na matyska* (*matysek* jako określenie kota). Wiele osób pisze *nocny Marek*, wywo-

²⁵ Adam Mickiewicz w objaśnieniach do *Pana Tadeusza* tak wyjaśnia genezę tego frazeologizmu: „Raz na sejmie poseł Filip ze wsi dziedzicznej Konopie, zabrawszy głos, tak dalece odstąpił od materii, że wzbudził śmiech powszechny w Izbie. Stąd urosło przysłowie”.

dząc drugi wyraz od męskiego imienia, a dawniej *markiem* nazywano ‘duszę pokutującą, potępieńca’. *Nocny marek* to ktoś, ‘kto późno kładzie się spać i przeszkadza w odpoczynku innym domownikom’²⁶. Powiedzenie *Tłuc się jak marek po piekle* oznacza ‘chodzić i hałasować w nocy, kiedy inni śpią’, zatem i w tym przypadku pisownia wielką literą nie ma uzasadnienia.

Ogólnie można stwierdzić, że imiona we frazeologizmach pisze się wielką literą, por. *od Adama i Ewy* ‘od samego początku’, *niewierny Tomasz* ‘o kimś nieufnym, niedowierzącym’, *huzia na Józia* ‘o działaniu wymierzonym przeciw komuś’, *w koło Macieju* ‘ciągle to samo’, ale zdarzają się od tej zasady wyjątki, przykładowo – obok wymienionych wyżej – *cienki boleć* pot. ‘o kimś słabym w jakiejś dziedzinie’ (WSF PWN), *do jasnej anielki* (WSO PWN) czy *kurna olek* (USJP). W mowie młodych ludzi pojawia się wiele imion, które przestają pełnić funkcję nazw własnych, a stają się symbolem jakiejś cechy lub rzeczy, np. *janusz* to potoczne, wyrażające dezaprobatę określenie ‘niezbyt urodziwego mężczyzny uosabiającego stereotypowe, negatywne cechy przypisywane Polakom: rubaszość, zamiłowanie do alkoholu, brak ogłady i tandetny styl ubioru; także w odniesieniu do przedstawicieli innych narodów’, *grazyń* pot. dezapr. ‘kobieta, zwykle starsza, której zachowanie, ubiór, upodobania itp. uważane są za prostackie i prowincjonalne’, *agatka* pot. ‘osoba, której praca polega na przeprowadzaniu dzieci przez ulicę’²⁷. Pisownia takich wyrazów z oczywistych powodów pozostaje nieznormalizowana.

Wariantywność nieco innego typu dotyczy nazw pochodzenia obcego, które można zapisać na dwa sposoby także poza związkiem frazeologicznym, por. *pójść do Canossy/Kanossy*.

Należy też wspomnieć o jednostkach peryfrastycznych, które zastępują nazwę własną kilkuwyrazowym omówieniem. Takie jednostki zapisuje się wielką literą, por. *Stary Kontynent* ‘Europa’, *Czarny Kontynent* ‘Afryka’, *Kraina/Kraj Kwitnącej Wiśni*, *Kraina/Kraj Wschodzącego Słońca* ‘Japonia’, *Państwo Środka* ‘Chiny’, *Wieczne Miasto* ‘Rzym’, *Srebrny Glob* ‘Księżyc’, ale opisowe wyrażenia nieodsyłające do nazwy własnej – nawet o podobnej budowie jak wymienione wyżej – należy już zapisać

²⁶ PSFJP notował postać *nocny Marek*, z kolei SFWP – *nocny marek*.

²⁷ Przykłady neologizmów wraz z ich znaczeniem podano za Obserwatorium Językowym Uniwersytetu Warszawskiego, por. <http://nowewyrazy.uw.edu.pl>.

literą małą, por. *kraina (wiecznej) szczęśliwości 'raj', kraina wiecznych lodów* 'rejon, w którym naturalne lody nigdy nie topnieją'²⁸.

Uzus językowy wskazuje na liczne odstępstwa od zasad ortograficznych w omówionym wyżej zakresie. Piszący mają wiele wątpliwości dotyczących statusu danej jednostki i rozstrzygnięcia, czy dana jednostka jest nazwą własną. Ortografia zapelatywizowanych (lub będących w trakcie tego procesu) nazw własnych jest wyraźnie niestabilna (Długosz-Kurczabowa 1990; Bąba, Skibski 2003; Kosek 2006, 2007; Rogowska-Cybulska 2011, Awramiuk 2013). Ogólnie można w tym przypadku mówić o wariantowości pisowni.

Wydawnictwa poprawnościowe nie zawsze pomagają w rozstrzygnięciu sposobu zapisu analizowanych jednostek. Różne postacie mają wciąż nawet tak „stare” w języku jednostki, jak *hiobowa wieść / Hiobowa wieść, Sodoma i Gomora / sodoma i gomora* z etymologiczną nazwą własną lub jej derywatem w swoim składzie. Z jednej strony, jest to wynik wspomnianej wariantowości: obie wersje są poprawne, choć należałoby uznać, że każda ma nieco inne znaczenie, z drugiej – chodzi o trwanie procesu apelatywizacji. Słowo *proces* oznacza, że pewien ciąg działań prowadzących do jakiegoś celu jest rozciągnięty w czasie. Proces przechodzenia nazw własnych w wyrazy pospolite może być rozpoczęty, ale niezakończony. Precyzyjne wskazanie jego etapu z pewnością nie poddaje się żadnym regułom. W zależności od tego, jak użytkownicy języka odczuwają metaforyczność danego określenia, mogą je odmiennie zinterpretować i zapisać.

Wariantowość pisowniowa dotyczy także jednostek niezawierających nazw własnych. ISJP informuje o wariantywnym zapisie jednostki *kurczę blade / kurcze blade*, większość słowników podaje jednak jeden z wariantów (np. *kurczę blade* – USJP, SF PWN; *kurcze blade* – NSF). Wariantywna jest pisownia wyrażen *od A do Z* lub *od a do zet, matka natura / Matka Natura, matka ziemia / Matka Ziemia* (SF PWN). W słownikach w różnorodny sposób notowane są jednostki rzadkie, takie jak: *to nie śmichy-chichy* 'to nie żarty' (WSF PWN), *śmichy-chichy* lub *śmichy, chichy* (ISJP); *tere-fere kuku* 'bzdura, głupstwo' (WSF PWN), *terefere kuku!* (SFJP), *tere-fere* lub *tere fere* (ISJP); *trele morele* 'brednie, bzdury' (WSF PWN), *trele-morele* (WSO PWN), *trele morele* (WSF PWN), *trele-morele* lub *trele morele* (ISJP).

²⁸ SF PWN podaje pisownię *kraina wiecznych lodów*, a przy tym definicję 'Arktyka'.

Potencjalne trudności ortograficzne wiążą się z archaizmami leksykalnymi. Archaizmy leksykalne to wyrazy rzadko używane, takie jak *po mieczu i kądzieli*, *łut szczęścia*, *mieć pełny trzos*, *bliższa koszula ciału niż sukmana*, *nawarzyć (sobie, komuś) piwa*, *pieczone gołąbki nie wlecą same do gąbki*, *blądzić po omacku*, *zaczzerwienić się jak sztubak*, *dobry żart tynfa wart*, *ruja i porubstwo* ‘rozwiąłość seksualna’, *obrócić się wniwecz*, *podziurawiony jak rzeszoto*. Ponieważ praktycznie nie są one używane poza danym związkiem, mogą okazać się trudne również w aspekcie ortograficznym²⁹.

Ponadto kłopotliwe mogą okazać się frazeologizmy zawierające człony uwikłane w homonię. Przykładowo w wyrażeniu *a nuż, widelec* ‘może jednak’ fonetyczna postać /nuš/ w kontekście nazwy sztucca nasuwa skojarzenie z wyrazem *nóż*³⁰. Z kolei w dwóch połączeniach wyrazowych: *być na wpół żywym* ‘być bardzo zmęczonym’ i *wstrzymać się w pół drogi* ‘nie wykonać czegoś do końca’ homonimiczne /fpuł/ ma dwojaką pisownię, uzależnioną od znaczenia: *w pół* znaczy ‘w połowie’, a *wpół* – ‘częściowo’.

2.5.3. Frazeologia a interpunkcja

Wariantywność pisowniowa związków frazeologicznych odnosi się także do interpunkcji. Chodzi przede wszystkim o sposób użycia przecinka oraz wykrzyknika.

We frazeologizmach o podobnej konstrukcji (tzn. składających się z dwu członów równorzędnych) nie należy stawiać przecinka, por. *bądź co bądź*, *bij zabij*, *chcąc nie chcąc*, *na chybił trafił*, *rad nierad*, *wypisz wymaluj* (WSO PWN: 132 [378]). Mimo tej zasady w słownikach omawiane jednostki frazeologiczne są zapisywane w sposób niejednolity:

- *ani widu ani słyhu* SFWP, ale także *ani widu*, *ani słyhu* WSF PWN, WSFJP;
- *bij zabij* WSFJP, ale także *bij*, *zabij* ‘wrogość wobec kogoś’ WSF PWN;
- *wypisz wymaluj* WSO PWN, SFJP, WSJP, NSF, SFWP, ale także *wypisz*, *wymaluj* ‘dokładnie taki sam’ SF PWN, WSFJP.

²⁹ Ciekawe omówienie osobliwości leksykalnych występujących w składzie związków frazeologicznych zawiera artykuł Iwony Kosek i Katarzyny Zawilskiej (2012).

³⁰ Skojarzenia tego typu wykorzystywane są w funkcji impresywnej, np. w Białymstoku istnieje bistro o nazwie *A nóż widelec* i z pewnością właśnie taka postać ortograficzna omawianego związku frazeologicznego zostanie utrwalona w świadomości językowej wielu użytkowników języka.

Nie jest to wariantywność w pełnym tego słowa znaczeniu, bo żaden słownik nie notuje więcej niż jednego wariantu danego połączenia wyrazowego.

Zgodnie z normą przecinek w konstrukcjach paralelnych (*tak, jak; równie, jak; taki, jaki; tyle, co*) jest nieobligatoryjny. Jeśli przed porównaniem nie robimy przerwy oddechowej albo jeśli chcemy osłabić wyrazistość porównania, przecinek możemy pominąć. Związki frazeologiczne zawierające tego typu konstrukcje mają w słownikach różną postać:

- *co nagle to po diable* SFJP, *co nagle, to po diable* WSJP, WSFJP;
- *tyle co brudu za paznokciem* 'bardzo mało' SF PWN, WSFJP, WSF, *tyle, co brudu za paznokciem* WSJP;
- *tyle co kot napłakał* 'bardzo mało' NSF, SFJP, SFWP, PSFJP, [*tyle*] *co kot napłakał* WSFJP, *tyle, co kot napłakał* PSF, SFWP, WSF, SFJP, WSF PWN.

Kolejne przykłady wariantywności przecinka we frazeologizmach dotyczą fraz wprowadzanych spójnikiem, zaimkiem lub partykułą:

- *kpisz, czy o drogę pytasz* 'powiedzenie wyrażające zdumienie czyjąś wypowiedzią' WSF PWN, *czy kpisz, czy o drogę pytasz* SFJP, *kpisz czy o drogę pytasz* WSF;
- (*tam,*) *gdzie diabeł mówi dobranoc* 'z lekceważeniem o miejscu bardzo odległym' SF PWN, (*tam*) *gdzie diabeł mówi dobranoc* WSFJP;
- *nie wiadomo, kto z brzegu* 'nie wiadomo, kto pierwszy umrze' WSF PWN, (*nie wiadomo*) *kto (pierwszy) z brzegu* WSFJP;
- *niech się dzieje, co chce* 'zwrot wyrażający determinację' SF PWN, *niech się dzieje co chce* SFJP, WSFJP.

Jeśli wyrazy typu *czy, kto, co* wprowadzają zdanie podrzędne, przecinek należy postawić, jeśli jednak są częścią utartych zwrotów i frazeologizmów, przecinek się pomija (WSO PWN: 126-127 [363]). Niejednolicie w słownikach notowane są także frazeologizmy *a nuż, widelec* (WSF PWN, WSO PWN), *a nuż widelec* (WSJP), *a nuż, a widelec* (WSFJP) oraz *wolność, Tomku, w swoim domku* 'nie mieszaj się do cudzych spraw' (WSFJP), *wolność Tomku w swoim domku* (WSF, WSF PWN). Przykłady te obrazują problemy z interpretacją reguł interpunkcyjnych.

Kolejną grupę stanowią jednostki wariantywne ze względu na obecność lub brak znaku wykrzyknienia na końcu danego frazeologizmu.

Oto przykłady takich jednostek:

- *buzi dać!* ‘o czymś bardzo ładnym’ SF PWN, *buzi dać* SFJP, WSJP;
- *buzia w ciup* ‘usta ściągnięte, ułożone w sposób mający wyrażać skromność’ WSF PWN, WSF, WSFJP, *buzia w ciup!* WSO PWN;
- *czapki z głów!* ‘wyrazy podziwu’ WSF PWN, *czapki z głów* WSJP, WSFJP;
- *do rzeczy!* ‘wyrażenie nakazujące powrót do zasadniczego tematu rozważań’ WSF PWN, *do rzeczy* ISJP, WSJP;
- *koniec pieśni!* ‘sprawa jest zamknięta’ SF PWN, *koniec pieśni* WSFJP, WSJP, PSFJP;
- *po moim trupie!* ‘wyrażenie oznaczające protest, stanowczą odmowę’ WSF PWN, *po moim trupie* ISJP, WSJP, WSFJP;
- *to jest myśl!* ‘światny pomysł’ WSF PWN, *to jest myśl!* WSFJP.

Niekiedy pojawia się wykrzyknik w nawiasie, który oznacza jego fakultatywność, np.:

- *cześć pieśni!* ‘sprawa jest zamknięta’ WSF PWN, *cześć pieśni (!)* WSFJP;
- *gęba na kłódkę!* ‘milcz’ WSF PWN, SFJP, WSF, *gęba na kłódkę (!)* WSFJP;
- *hulaj dusza!* ‘okrzyk wyrażający zachętę do zabawy’ WSF PWN, WSO, SFJP, *hulaj dusza (!)* WSFJP;
- *klękajcie narody!* ‘zwrot wyrażający zachwyt’ WSF PWN, *klękajcie narody (!)* WSFJP;
- *ładny bal!* ‘o czymś zaskakującym’ WSF PWN, *ładny bal (!)* WSFJP.

Czasami wariantywność nie jest sygnalizowana na poziomie hasła, ale znajduje potwierdzenie w artykule hasłowym. Przykładowo NSF notuje hasło *kurcze blade!*, ale w artykule hasłowym podaje przykład: *Teraz to mu wszystko zatrzymać, kurcze blade*. SF PWN notuje hasła *buzi dać!*, *do rzeczy!*, *hulaj dusza!*, *jedźmy z tym koksem!*, *po moim trupie!*, ale w przykładach te połączenia występują już bez wykrzyknika. ISJP i WSFJP notują hasło *po moim trupie*, ale w przykładzie pojawia się wykrzyknik. Warto podkreślić, że o ile zapisanie hasła bez wykrzyknika i podanie – jak czyni to ISJP i WSFJP – w artykule hasłowym przykładu z wykrzyknikiem na końcu zdania jest

zrozumiałe, gdyż odpowiada ogólnym zasadom stosowania znaków interpunkcyjnych w polszczyźnie, o tyle rozwiązanie zastosowane w SF PWN jest bardzo dyskusyjne.

Przegląd słowników jednojęzycznych pod kątem sposobu notowania frazeologizmów dowodzi, że wariantywność pisowniowa dotyczy kilku sytuacji. Wariantywność znaczeniowa polega na notowaniu w słowniku jednostki w dwóch wariantach, których znaczenie nie jest tożsame, np. *pyrrusowe/Pyrrusowe zwycięstwo* (WSO PWN). Wariantywność ukryta wynika ze sposobu notowania danej jednostki w różnych źródłach leksykograficznych. Każdy słownik podaje jeden sposób pisowni danego połączenia wyrazowego, ale sięgnięcie do różnych słowników dowodzi istnienia więcej niż jednego wariantu, np. *bij, zabij* (WSF PWN), *bij za-bij!* (SFJP), *bij zabij* (WSFJP). Wariantywność właściwa polega na sygnalizowaniu w danym słowniku możliwości zapisania wyrażenia w dwojaki sposób, jak w przypadku hasła *kurczę blade / kurcze blade* (ISJP).

Z punktu widzenia użytkownika języka wariantywność właściwa jest najbardziej czytelna. W przypadku wariantywności pozornej istotne jest sygnalizowanie znaczenia, także wtedy, gdy słownik notuje tylko jedno znaczenie. Wariantywność niezamierzona nie jest korzystna, bo prowadzi do konsternacji czytelnika. Jej występowanie wiąże się m.in. z nieuwzględnianiem zasad pisowni, jak w przypadku frazeologizmów o podobnej konstrukcji, brakiem jednoznacznych zasad, jak w wypadku używania wykrzyknika, bądź różnicowaniem pisowni ze względów uczuciowych, jak w przypadku słownictwa religijnego.

2.6. W stronę praktyki

Kształcenie kompetencji frazeologicznej opiera się przede wszystkim na poszerzaniu zasobu frazeologizmów wraz z poznawaniem ich znaczenia i wartości pragmatycznej. Celem tego kształcenia jest sprawienie, aby uczniowie rozumieli związki frazeologiczne zawarte w tekstach literackich, publicystycznych i popularnonaukowych, a także poprawnie i swobodnie posługiwali się typowymi jednostkami nieciągłymi. Poszerzanie własnego zasobu frazeologizmów obejmuje nie tylko poznanie postaci hasłowej poszczególnych związków wyrazowych, ale także ich wzorców odmiany, zmienności postaci (w zakresie postaci fonetycznej,

fleksyjnej, słowotwórczej, składniowej, leksykalnej) oraz łączliwości leksykalnej i gramatycznej.

W zakresie aspektu poznawczego uczniowie powinni wiedzieć, czym jest frazeologia i mieć ogólną świadomość, że zasób jednostek frazeologicznych bywa różnie określany. Wyjaśnianie istoty frazeologii należy rozpocząć od niebudzących wątpliwości prototypowych jednostek, takich jak idiomy. Uczniowie powinni poznać także pojęcie łączliwości, rozumieć, że pewne wyrazy – mówiąc metaforycznie – przyciągają się, a inne – odpychają. Wiedza o budowie związków frazeologicznych powinna być funkcjonalizowana i utrwalana. Innymi słowy, niepożądana jest sytuacja, kiedy w podręczniku pojawia się odpowiednia terminologia związana np. z klasyfikacją związków frazeologicznych, ale nie występuje ona w ćwiczeniach. Wydaje się, że tradycyjne ćwiczenia dotyczące wydzielenia związków różnego typu powinny pojawiać się jedynie w momencie wprowadzenia nowych pojęć, potem nowa terminologia powinna być wykorzystywana – jako specjalistyczny aparat pojęciowy – w ćwiczeniach innego typu, m.in. w ćwiczeniach komunikacyjnych, kształcących sprawności odbiorczo-nadawcze.

Ćwiczenia frazeologiczne dotyczące aspektu poznawczego mogą polegać na:

- 1) dzieleniu związków frazeologicznych na wyrażenia, zwroty i frazy lub na związki stałe i łączliwe oraz luźne połączenia wyrazowe (określanu typu podanego związku);
- 2) wskazywaniu błędów w postaci przekształceń stałych związków frazeologicznych lub nieprawidłowych zmian leksykalnych w związkach łączliwych, co wiąże się bezpośrednio z aspektem poprawnościowym;
- 3) analizie składniowej frazeologizmów i dostrzeganiu nieprawidłowych wypełnień (błędnych schematów składniowych) lub wypełnianiu pustych miejsc wymaganych przez dany schemat składniowy;
- 4) omawianiu funkcji frazeologizmów i ich innowacji w tekstach różnego typu (w reklamie, poezji, prozie);
- 5) wyszukiwaniu nietypowości leksykalnych i gramatycznych w związkach frazeologicznych;
- 6) analizie zjawisk takich jak synonimia, antonimia i polisemia we frazeologii;

- 7) korzystaniu ze słowników frazeologicznych, także tych dostępnych online.

W szkole uczniowie powinni dowiedzieć się, gdzie można znaleźć informacje o frazeologizmach i ich pochodzeniu, a także wykształcić nawyk pracy ze słownikiem. Konkurencyjnym źródłem informacji wobec tradycyjnych słowników są słowniki internetowe i strony poświęcone frazeologii. Mają one nie tylko zalety (np. szybki dostęp, notowanie najnowszych jednostek frazeologicznych, takich jak *dziecko z próbówki* ‘dziecko urodzone na skutek zapłodnienia komórki jajowej poza organizmem matki’, także tych zróżnicowanych środowiskowo, jak *jedźmy z tym koksem* ‘wezwanie do rozpoczęcia czegoś’), ale i wady (np. błędy różnego typu, niepełna informacja). Kształcenie umiejętności odróżniania źródeł wartościowych od tych mniej wiarygodnych stanowi jedną z powinności nauczyciela polonisty. Uczniom szczególnie zainteresowanym omawianą problematyką (uczestnikom kół przedmiotowych, osobom przygotowującym się do olimpiady itp.) należy podać informacje o innych materiałach, takich jak słowniki Władysława Kopalińskiego³¹, leksykony zdań Jerzego Bralczyka³², specjalistyczne kompendia³³.

Korzystanie z dwu- lub wielojęzycznych opracowań słownikowych jest ważnym aspektem również w perspektywie glottodydaktycznej i stwarza okazję do integracji międzyprzedmiotowej. Kształcenie w zakresie posługiwania się słownikami warto skorelować z wyrabianiem właściwych nawyków w korzystaniu z dwujęzycznych słowników ogólnych oraz frazeologicznych. Postulat ten mógłby być zrealizowany np. w ramach prac projektowych: w fazie początkowej uczniowie pozyskaliby wiedzę o rodzajach słowników i ich budowie, co sprzyjałoby rozwijaniu autonomii uczących się; kolejnym etapem byłoby wyszukiwanie określonych jednostek (np. frazeologizmów somatycznych ze wskazanym komponentem) w słownikach jednojęzycznych i dwujęzycznych. Eksploracji źródeł leksykograficznych uczniowie dokonywaliby samodzielnie, a zebrany materiał konsultowałiby z nauczycielem.

Opis związków frazeologicznych w słownikach dwujęzycznych ma różny stopień szczegółowości, co wynika z rozlicznych uwarunkowań (m.in. rodzaj słownika, liczba rejestrowanych jednostek). Z tego powodu

³¹ Por. W. Kopaliński (1977, 1978, 1991, 2003, 2004, 2007), P. Hertz, W. Kopaliński (1982).

³² Por. J. Bralczyk (2004, 2005, 2006, 2008, 2011).

³³ Por. J. Godyń (2006), M. Czeszewski, K. Foremniak (2011), M. Bańko (2014).

porównywanie różnych słowników stwarza wiele możliwości zaktywizowania uczniów. Na wyższym poziomie kształcenia warto rozważyć uwzględnianie w analizach większej liczby słowników, przykładowo, dwóch słowników ogólnych języka wyjściowego (np. języka polskiego i angielskiego) oraz dwóch słowników dwujęzycznych (np. polsko-angielskiego i angielsko-polskiego). Taki dobór źródeł pozwala z jednej strony na pokazanie zasobu frazeografii i jej zróżnicowania, z drugiej – umożliwi uczniom pozyskanie praktycznej umiejętności posługiwania się nimi.

Nauczyciel orientujący się w typach błędów frazeologicznych i powodach ich występowania łatwiej wyjaśni uczniowi mechanizm powstania konkretnego odstępstwa od normy, a także sprawniej dobierze odpowiednie ćwiczenia. Warto omawiać autentyczne błędy popełnione w danej grupie klasowej, a także – analizując autentyczne materiały językowe ze współczesnych mediów oraz literatury – dyskutować nad celowością wprowadzanych innowacji.

Problemy pisowniowe dotyczące związków frazeologicznych wynikają z rozchwiania normy (czego dobitnie dowodzi niejednorodność sposobu notowania pewnych jednostek w różnych źródłach leksyko-graficznych) oraz – co za tym idzie – uzusu, a także z trudności interpretacyjnych (dotyczących zarówno reguł ortograficznych, jak i statusu samych jednostek) oraz występowania w związkach frazeologicznych wyrazów rzadkich, trudnych pod względem ortograficznym czy uwikłanych w homonimię.

Świadomość problemów pisowniowych dotyczących związków frazeologicznych pozwala nauczycielowi z jednej strony uprzedzać wystąpienie pewnych błędów ortograficznych, a z drugiej – właściwie oceniać tego typu uchybienia w pracach pisemnych uczniów. Działania profilaktyczne polegają na omawianiu wybranych problemów (np. pisowni zapęlatywizowanych przymiotników w stałych związkach frazeologicznych) i wdrażaniu ćwiczeń utrwalających poprawne nawyki w tym zakresie. Z kolei właściwe ocenianie wiąże się z wynikami przeprowadzonej wyżej analizy. Skoro słowniki różnego typu nie traktują wielu frazeologizmów w sposób jednolity, skoro tak często jednostki frazeologiczne notowane są w sposób wariantywny, nie można oceniać pisowni pewnych połączeń w sposób restrykcyjny. Nauczyciel może się upewnić, jaką pisownię poleca jego słownik, ale nie ma gwarancji, czy uczeń nie sprawdził jej w innym słowniku. Tego typu sytuacje powinny służyć rozwijaniu my-

ślenia i kształceniu refleksyjnego stosunku do ortografii, gdyż istotniejsze wydaje się tutaj sygnalizowanie problemu niż jego rozstrzygnięcie. Warto dyskutować z uczniami nad wpływem sposobu zapisu na rozumienie intencji nadawcy, pozwolić uczniowi bronić swego sposobu zapisu (choć należy przyznać, że taka postawa wymaga ze strony nauczyciela otwartości i... dużej wiedzy). Co prawda przeciętny użytkownik języka domaga się rozstrzygnięć jednoznacznych, z reguły nie godzi się na zalecenia tolerancyjne, dopuszczające kilka wariantów, ale kształcenie świadomego podejścia do języka z pewnością może przynieść nauczycielowi wiele satysfakcji.

Kształceniu kompetencji językowej w zakresie omówionym w niniejszym rozdziale mogą służyć następujące typy ćwiczeń frazeologicznych:

- 1) wyjaśnianie znaczenia podanych związków frazeologicznych;
- 2) łączenie frazeologizmów ze znaczeniem;
- 3) tworzenie frazeologizmów według określonych kryteriów (np. dopuszczalność pewnych form rzeczownika, pochodzenie);
- 4) wyszukiwanie poprawnych i błędnych frazeologizmów w tekście;
- 5) łączenie rozdzielonych części frazeologizmów (np. *wziąć... coś pod lupę, spocząć... na laurach*) lub zdań zawierających frazeologizmy (np. *Spóźniłem się parę minut... więc niepotrzebnie robisz z igły widły*);
- 6) kończenie przysłów, uzupełnianie niepełnych związków frazeologicznych;
- 7) ćwiczenia na kolokację, czyli wybór słów pasujących do siebie (np. *wierutne kłamstwa*, ale nie **wierutne bzdury, zabytki czy wyzwiska*);
- 8) poprawianie błędów frazeologicznych, takich jak kontaminacje (**Na pochyłe drzewo i Salomon nie naleje*), przekształcenia związków stałych (**stawać między młotem a kowadłem*), pleonazmy (**cofnąć się do tyłu*), błędne znaczenie;
- 9) ćwiczenia ortograficzno-interpunkcyjne (np. wybór wariantu ortograficznego, peryfrazy, wstawianie przecinków);
- 10) budowanie uczniowskich słowniczków frazeologicznych;
- 12) łączenie w pary podobnych znaczeniowo związków wyrazowych;
- 13) rysowanie znaczeń związków frazeologicznych.

Ćwiczenia rozwijające kompetencję komunikacyjną powinny uwzględniać wpisana w podstawę programową koncepcję tekstocentryczności, funkcjonalności oraz integracji. Rozwijaniu sprawności nadawczo-odbiorczych służyć mogą następujące typy ćwiczeń:

- 1) odczytywanie intencji nadawcy komunikatu używającego nacechowanych pragmatycznie frazeologizmów w podanych tekstach;
- 2) zamiana nacechowanego frazeologizmu na nienacechowany element z języka ogólnego i refleksja nad wpływem tej zmiany na wymowę tekstu;
- 3) redagowanie tekstów zróżnicowanych tematycznie nasyconych związkami frazeologicznymi, w tym wskazanymi przez nauczyciela;
- 4) wypisywanie z pamięci lub wyszukiwanie w słowniku synonimicznych związków frazeologicznych;
- 5) redagowanie autocharakterystyki lub charakterystyki (opis cech zewnętrznych i wewnętrznych) wybranej postaci (superbohater filmowy, postać z komiksu) z wykorzystaniem jak największej liczby frazeologizmów;
- 6) dopasowywanie frazeologizmów pragmatycznych do typowych kontekstów użycia (np. ktoś właśnie kichnął – *Na zdrowie!*) i budowanie krótkich dialogów ilustrujących ich zastosowanie;
- 7) pisanie tekstów (np. felietonu), w których tytułe będzie użyty związek frazeologiczny w postaci kanonicznej lub zmodyfikowanej, stanowiący motyw występujący w tekście pod tytułem;
- 8) układanie opisu miejsca, w którym wystąpią wyrażenia porównawcze zaczerpnięte ze słownika porównań M. Bańki;
- 9) pisanie opowiadania, które kończyć się będzie podsumowującym treść przysłowiem;
- 10) układanie współczesnej wersji znanej bajki nasyconej związkami frazeologicznymi (np. o Kopciuszku, który uczestniczy w wyścigu szczurów).

Doskonalenie kompetencji komunikacyjnej należy opierać na autentycznych tekstach, w których frazeologizmy pełnią określoną funkcję. Podstawę lekcyjnych działań powinny stanowić uczniowskie aktywności językowe, dotyczące sytuacji komunikacyjnych związanych zarówno z kulturą wysoką, jak i z codziennością.

Badania nad dyskursem edukacyjnym dowodzą, że komunikacja językowa między nauczycielem a uczniem jest bardzo specyficzna (por. Bańkowska, Mikołajczuk 2003; Kawka 1999; Skowronek 1999). W pozaszkolnej komunikacji występują znacznie bardziej zróżnicowane zachowania językowe. Jeśli nauczyciel chce wykształcić ludzi swobodnie porozumiewających się w zróżnicowanych sytuacjach komunikacyjnych, musi takie sytuacje inicjować na lekcji. Najlepszą drogą do rozwijania kompetencji komunikacyjnej jest stwarzanie warunków do działania językowego, usytuowanego w konkretnym kontekście i nastawionego na realizację określonego celu.

Frazeologia w perspektywie stylistyczno-pragmatycznej

3.1. Stylistyka a frazeologia: ujęcie dydaktyczne

Każdy język etniczny ma co najmniej dwa style: potoczny i artystyczny. Współczesna polszczyzna wykazuje znaczne zróżnicowanie wewnętrzne na odmiany i style, co stanowi odzwierciedlenie zróżnicowania wewnętrznego społeczeństwa i bogactwa kultury. Umiejętność rozpoznania stylu językowego to warunek właściwej interpretacji wypowiedzi, ponieważ

Style obejmują określone założenia dotyczące ontologii świata, typu racjonalności, postawy podmiotu, intencjonalności. Wartości stylu otrzymują na poziomie tekstu odpowiadające im eksponenty formalne (Bartmiński 2001a: 18).

Dlatego też kiedy słyszymy, że *ktoś/coś jest do bani*, czyli 'ktoś/coś nie nadaje się do niczego' (WSF PWN: 11), to odczuwamy intencję nadawcy, który w ten sposób wyraża swoje niezadowolenie z kogoś lub z czegoś. Czynić to powinien raczej w sytuacji nieoficjalnej ze względu na potoczny charakter tego wyrażającego ocenę zwrotu. Niekiedy podobną postawę wobec kogoś lub czegoś oddaje się, używając wulgarnego wyrażenia *do dupy* 'do niczego' (WSF PWN: 86). Pejoratywny charakter przywołanego związku odczuwa każdy użytkownik języka polskiego, ponieważ nacechowanie rzeczownika *dupa* jest tu oczywiste. Można również *bać się o własną skórę* i *bać się o własną dupę* – oba związki mają podobne znaczenia, jednak różni je wartość stylowa. Mówimy, że ktoś *nie boi się (żadnej) pracy* lub potocznie *roboty*, kiedy chcemy wskazać na czyjąś pracowitość. Wybieramy więc określony wariant spośród synonimicznych związków frazeologicznych nacechowanych stylistycznie, ponieważ różne są cele ich użycia i intencja naszej wypowiedzi, a także kultura języka i kompetencja językowa.

Już w tych kilku powyższych przykładach potwierdza się bogactwo i różnicowanie związków frazeologicznych, jakimi posługują się współcześni Polacy. Różnorodność zasobu jednostek frazeologicznych sprawia, że istnieje wiele możliwości wyrażenia tej samej treści, a dobór odpowiednich środków językowych zależy od wielu czynników, m.in. od adresata, intencji, tematu, preferencji nadawcy³⁴ czy jego kompetencji komunikacyjnej. Frazeologizmy, podobnie jak inne jednostki leksykalne, występują w codziennie tworzonych aktach mowy³⁵ jako reprezentacje poziomu kompetencji nadawczo-odbiorczych danego użytkownika języka.

Niniejsze opracowanie odnosi się do kształcenia językowego w kontekście frazeologii i wpisuje się w szeroko pojmowaną edukację polonistyczną, z którą należy łączyć kompetencję komunikacyjną, a więc także kompetencję stylistyczną/stylową jako jej składową (Nocoń 2016b: 448)³⁶. Frazeologizmy i umiejętność ich użycia otwierają świadomość

³⁴ Są to elementy będące przedmiotem zainteresowania pragmatyki językowej jako działu językoznawstwa zajmującego się „znaczeniem języka i szeroko rozumianego kontekstu w procesie komunikacji” (Podlawska, Płóciennik 2002: 213).

³⁵ Akt mowy, czyli wypowiedź, „polega na zrealizowaniu za pomocą komunikatu językowego o określonej intencji nadawcy, a w rezultacie – dokonaniu pewnej czynności, takiej jak: stwierdzenie, pytanie, prośba, rozkaz, pozwolenie, przysięga...” (Szczebankowska 2011: 11). W akcie mowy można wyróżnić trzy aspekty: lokucję („odnosi się (...) do procesu tworzenia – na mocy kodu językowego – określonego wyrażenia o treści wynikającej z systemu języka, polega więc na zastosowaniu języka bez uwzględnienia sytuacji oraz uczestników aktów mowy”), illokucję („określa treść nadaną, zamierzoną przez mówiącego intencję, wiąże się z tym, co chcemy osiągnąć przez dane wypowiedzenie”), perlokucję („jest związany z ubocznymi, wtórnymi celami i rezultatami aktu komunikacyjnego. Efektem perlokucji mogą być na przykład zlekceważenie, obraza, skomplementowanie, rozbawienie oraz wszelkie inne zmiany mentalne i emocjonalne wywołane u odbiorcy przez wypowiedź”) (Zdunkiewicz 2001: 272).

³⁶ Językoznawczynie zauważa, że podstawa programowa z 2008 roku wskazuje, że kompetencja stylistyczna/stylowa jest powiązana z kształceniem zdolności odbiorczych oraz nadawczych. Przegląd programów nauczania uwidacznia „pewne aspekty kompetencji stylistycznej/stylowej, wokół których powinien koncentrować się proces nauczania-uczenia się”. W zakresie biernych sprawności odbiorczych (czytanie i słuchanie) są to:

- „odbiór tekstu na poziomie środków stylowej językowych,
- odbiór tekstu na poziomie stylu tekstu,
- odbiór tekstu na poziomie stylu funkcjonalnego”,

zaś w odniesieniu do „czynnych sprawności nadawczych (pisanie i mówienie) wymienia się:

- świadome stosowanie środków stylowej językowych w tworzonym tekście,
- świadome kształtowanie stylu tworzonego tekstu” (Nocoń 2016b: 448).

na język, tekst i kulturę stanowiącą podłoże tworzenia związków frazeologicznych i kontekst dla rozpoznania ich wartości stylistyczno-semantycznej.

Jeśli celem kształcenia językowego w szkole jest wyrobienie kompetencji komunikacyjnej, to warto postrzegać styl w szerokiej perspektywie antropologiczno-kulturowej (por. Gajda 2003), jako sposób świadomego używania języka przez ludzi w różnych sytuacjach społeczno-kulturowych, sposób świadomego kreowania wypowiedzi. Wówczas przedmiotem oglądu staje się zachowanie językowe użytkowników języka, które możemy modulować za pośrednictwem systemowego i systematycznego kształcenia, korzystając przy tym z frazeologizmów jako zbioru możliwości stylistycznych (Liberek 2010), jako tworzywa nacechowanego stylistycznie, a więc niezwykle nośnego znaczeniowo, modulującego i uplastyczniającego wypowiedź, kształtującego jej sens dosłowny i przenośny, pozwalającego na odpowiednie – sytuacyjnie – wyrażenie myśli, uczuć, przeżyć.

Kluczowe w niniejszym rozdziale pojęcia: styl, stylistyka i pragmatyka, są w różny sposób interpretowane w literaturze językoznawczej. Styl potocznie kojarzymy ze sposobem bycia, sposobem ubierania się czy zachowania, jak również ze sposobem wypowiedziania się, który cechuje daną osobę, a więc jest dla niej charakterystyczny, ponieważ styl to „określony układ elementów jakiejś całości, stosowany świadomie dla uzyskania takich a nie innych rezultatów” (Markowski 2004: 1675). W odniesieniu do języka styl oznacza sposób językowego ukształtowania tekstu. Dla Stanisława Gajdy, twórcy opolskiej szkoły stylistyki, styl to „humanistyczna struktura tekstu”³⁷, pojmowana jako jedność wszystkich struktur tekstowych (treściowych i formalnych) oraz kontekstowych” (Gajda 2003: 34), zaś „stylistyka to transdyscyplina, której zadaniem jest integracja aspektowej wiedzy, wnoszonej przez zmieniający się archipelag dyscyplin badających ludzką komunikację” (Gajda 2003: 34). Z punktu widzenia pragmatyki językowej i dydaktyki:

³⁷ Tekst postrzega się tu jako „podstawową jednostkę aktu komunikacji”, zaś na całą tę strukturę składają się i ją współtworzą: „kompetencja stylowa, sposób tworzenia i odbioru tekstu oraz jego organizacji” (Gajda 1992: 9).

Stylistyka uczy dobrze mówić i pisać, nie uczy tego jednakże bezpośrednio, ale przez rozszerzanie i pogłębianie świadomości językowej mówiących i piszących, przez wyrabianie ich smaku językowego i wrażliwości na walory estetyczne słowa. Przygotowanie teoretyczne w zakresie stylistyki i praca nad językiem niewątpliwie pozwalają na podniesienie sprawności językowej (Krukowska, Skorupka 1959: 16).

Pragmatyka to pojęcie, które odsyła do sprawności językowej, a więc do umiejętności formułowania wypowiedzi oraz rozumienia adresowanych do nas tekstów. Pragmatyka³⁸ zajmuje się społecznymi i sytuacyjnymi uwarunkowaniami funkcjonowania języka, bada zatem związek między znaczeniem wypowiedzi a jej kontekstem i intencją nadawcy³⁹. Natomiast tzw. stylistyka praktyczna (zwana też stylistyką stosowaną), wyodrębniona jako jeden z działów stylistyki⁴⁰, zajmuje się „analizą i klasyfikowaniem stylów różnych wypowiedzi” (Podlawska, Płóciennik 2002: 177).

Widzimy zatem, że wiedza o związkach frazeologicznych nie opiera się tylko na pewnym rejestrze przyswojonych jednostek wielowyrzowych, jaki kumuluje się w naszym słowniku czynnym i biernym, ale współtworzy ją także świadomość ich wartości pragmatycznej i stylistycznej – tzn. rozeznanie, w jakich sytuacjach można tych jednostek użyć, w odniesieniu do kogo, jaką wartość dla wypowiedzi ma ich nacechowanie stylistyczne itp. Wiąże się to z kulturą języka, ze świadomością funkcji języka, z formą wypowiedzi, ze środowiskiem społeczno-kulturowym kształtującym danego użytkownika języka, a ogólnie z poziomem jego kompetencji komunikacyjnej.

³⁸ Relację między pragmatyką a stylistyką omawia Maria Wojtak (1998) w artykule pt. *Stylistyka a pragmatyka – stan i perspektywy w stylistyce polskiej*. Badaczka wskazuje, że „obie dyscypliny odwołują się do modelu komunikacji obejmującego trzy elementarne składniki: nadawca-tekst-odbiorca, uwzględniają sytuację, uwzględniają problem efektywności (fortunności, skuteczności) wypowiedzi (...). Upraszczając zagadnienie, można więc mówić o wspólnym punkcie wyjścia (obiekcje badań), ale odmienności celów, metod i zadań badawczych. Stylistyka funkcjonalna charakteryzuje przede wszystkim zróżnicowanie języka, grupuje więc wypowiedzi w klasy odpowiadające określonym sferom komunikacji (obsługujące te sfery). Pragmatyka natomiast skupia uwagę na konkretnych wypowiedziach (często pojedynczych działaniach językowych) jako składnikach procesu komunikacji” (Wojtak 1998: 396).

³⁹ W jej kontekście konieczne jest przywołanie pojęcia *frazematyka*, które ukierunkowuje nasze patrzenie na tzw. frazeologię nadawcy (Chlebda 2004).

⁴⁰ Obok stylistyki teoretycznej, opisowej i normatywnej.

Współczesne badania frazeologiczne dowodzą, że obecnie dokonują się zmiany jakościowe i ilościowe w zasobie frazeologizmów (por. p. 4.3). Przede wszystkim ogranicza się zakres ich występowania, wiele z nich wychodzi z użycia (np. *pleć nadobna*, *marcowy kawaler*, *trudno i darmo*, *wisieć u pańskiej klamki*), co wiąże się ze zmianami w rzeczywistości pozajęzykowej (Jawór 2011). Następuje znaczny wzrost liczby frazeologizmów potocznych związanych z nowymi realiami, a poza tym obniża się ich finezyjność, co jest zapewne konsekwencją zmieniających się wzorców zachowań komunikacyjnych (Kosek 2015). Jarosław Liberek (2010: 56) dowodzi, że „polska frazeologia staje się, jako zbiór możliwości stylistycznych, coraz mniej obrazowo złożona, plastyczna i symboliczna, a więc traci na komunikacyjnej sprawności i wielofunkcyjności, zyskuje natomiast na niefinezyjnej mocy ekspresywnej («sile rażenia»”).

3.2. Stylistyczna kwalifikacja frazeologizmów w opracowaniach leksykograficznych

W słownikach na bogactwo i zróżnicowanie stylistyczne frazeologizmów wskazują kwalifikatory. Ich brak oznacza podstawowe jednostki leksykalne, a więc powszechnie znane i używane, stylistycznie nienacechowane, neutralne, będące fundamentem zasobu leksykalnego, wspólnego dla wszystkich odmian polszczyzny (Markowski 1992). Można je stosować w różnych kontekstach sytuacyjnych, zarówno w sytuacjach oficjalnych, jak i nieoficjalnych.

Kwalifikatory zawierają informację o tym, że dana jednostka należy do słownictwa nacechowanego. Mogą one też pełnić funkcję oceniającą (np. *wulg.* – wulgarne). Kwalifikatory geograficzne (np. *gw.* – gwarowe, *reg.* – regionalne, *krak.* – krakowskie) wskazują na ograniczenia terytorialne w funkcjonowaniu danej jednostki frazeologicznej, a chronologiczne (np. *daw.* – dawne, *arch.* – archaiczne) – na ograniczenia czasu jej występowania. Kwalifikatory społeczno-środowiskowe (np. *uczn.* – uczniowskie, *biur.* – biurowe, *złodz.* – złodziejskie) sygnalizują ograniczenie użycia danego frazeologizmu do pewnych grup społecznych, środowiskowych czy zawodowych, z kolei terminologiczne – do występowania danej jednostki jedynie w pewnych dziedzinach nauki czy techniki (np. *med.* – medyczne, *praw.* – prawnicze, *inform.* – informatyczne). Kwalifikatory stylistyczno-pragmatyczne (np. *podn.* – podniosłe, *pot.* – potoczne, *rub.* – rubaszne, czyli zbyt swobodne, *oficj.* – oficjalne) in-

formują, że omawiana jednostka służy do wyrażania pewnych uczuć i ocen lub może wystąpić jedynie w ograniczonych kontekstach. Kwalifikatory frekwencyjne (np. *rzad.* – rzadkie) wskazują na częstotliwość występowania danego związku frazeologicznego.

Nie ma jednego powszechnie uznanego systemu kwalifikatorów. W słownikach stosuje się różne kwalifikatory i często ta sama jednostka jest inaczej charakteryzowana w dwóch opracowaniach. Nie zawsze kwalifikatory tworzą logiczny i rozłączny system (por. *książkowy* i *literacki*), ale w dobrym słowniku z pewnością powinny być zdefiniowane we wstępie i konsekwentnie stosowane.

Kwalifikatory zwyczajowo informują o zakresie użycia danej jednostki językowej. Dzięki nim jesteśmy w stanie weryfikować, zgodnie z normą, poprawność użycia danego frazeologizmu w określonym kontekście. Dotyczy to przede wszystkim frazeologizmów nacechowanych, czyli takich, których wybór wymaga „dodatkowej refleksji intelektualnej lub motywacji emocjonalnej” (Dubisz 2003: XL). Odzwierciedlona w systemie kwalifikatorów klasyfikacja związków frazeologicznych ze względu na ich nacechowanie stylistyczne wskazuje na zróżnicowanie i bogactwo języka, wynikające m.in. z tego, że w języku równocześnie funkcjonują jednostki, które wychodzą z użycia, oraz nowo powstałe związki.

Na przykład zachowane w związkach frazeologicznych archaizmy (m.in. *bez ustanku* ‘bez przerwy, ciągle, nieustannie, stale’ USJP; *dawać ucha czemuś* ‘chętnie słuchać czegoś, zgadzać się z czymś, wierzyć w coś’ WSF) stylistycznie naznaczają dany związek, ponieważ opierają się na konstrukcji składniowej dziś nieużywanej, a pośrednio kreują język i odbiór osoby, która się nimi posługuje. Przez to w odczuciu młodych frazeologizmy te mogą być identyfikowane jako *przestarzałe* (kwalifikator dotyczy leksyki wychodzącej z użycia) lub *dawne* (kwalifikator określa związek, którego znaczenie nie jest znane współczesnym), na co wskazuje własne doświadczenie językowe. Zwykle związki tego typu „są używane przez przedstawicieli pokolenia najstarszego i starszego, dość dobrze znane pokoleniu średniemu (choć rzadziej przez nie używane)” (Dubisz 2003: XV), przez co identyfikują nadawcę, a wypowiedź naznaczają stylistycznie nobliwością, powagą. Zatem kwalifikatory chronologiczne kodują ważną treść.

We współczesnych słownikach języka polskiego i w słownikach frazeologicznych obserwujemy zmianę sposobu definiowania kwalifikatorów i posługiwania się nimi. W słowniku sprzed półwiecza kwalifikator *książk.* dotyczy leksyki używanej „w piśmiennictwie, a nabierającej zabarwienia nieco patetycznego w mowie potocznej” (SJPD: XL). Z kolei w nowszym słowniku kwalifikator ten dotyczy „jednostek słownikowych, których rozumienie i stosowanie wymaga przygotowania intelektualnego i kompetencji językowej większych niż te, które stanowią motywację użycia słownictwa podstawowego” (SFJP: XL-XLI). W WSF kwalifikator *książk.* opisuje różne frazeologizmy: *lit.* – literacki i *poet.* – poetycki, *mit.* – mitologizm, *bibl.* – biblizm. Stanowią one niejako podtypy kwalifikatora *książk.* Są jednostkami szczegółowiej opisanymi ze względu na źródło, z którego pochodzą.

Redaktorzy SFWP motywują zmniejszenie liczby kwalifikatorów tym, że ich zbyt rozbudowany system mógłby „zaciemnić obraz odnotowanej frazeologii” (Bąba, Liberek 2002: 13), i ograniczają się do wskazania frazeologizmów potocznych (np. *mieć fioła na punkcie kogoś/czegoś, jak z koziej dupy trąba*), publicystycznych (co stanowi nowość i jednocześnie wskazuje na ekspansję stylu publicystyczno-dziennikarskiego, który upowszechnił np. takie znane związki jak m.in.: *bić pianę, wypadek przy pracy, dokręcić śrubę, strzał w dziesiątkę, grubymi nićmi szyte, zielone światło*), wulgarnych (np. *dać/dawać dupy, mieć w dupie*), recesywnych (np. *siedzieć kołkiem, spuścić manto komuś*) i rzadkich (np. *jedyna deska ratunku*). Przyjęcie takiego wariantu opisu tłumaczy się tym, że z natury rzeczy frazeologizmy są „pod jakimś względem nacechowane” (Bąba, Liberek 2002: 13).

Dla porównania frazeologizmów o różnym nacechowaniu stylistycznym w tabeli przedstawiono ich wybór, korzystając z opisu tych związków, wyrażonego za pośrednictwem kwalifikatorów użytych w SJPD, SPP, SFJP i WSF PWN. Przywołano tu frazeologizmy wraz z ich kwalifikatorami, jakimi je dookreślono, by wskazać na repertuar funkcjonujących kwalifikatorów, a tym samym na bogactwo zróżnicowania badanych jednostek wyrazowych, które przejawia się m.in. w ich nacechowaniu.

Tabela 3. Reprezentacja grup frazeologizmów zróżnicowanych stylistycznie

Lp.	Kwalifikator	Frazeologizm	Znaczenie
1.	<i>dawne</i>	<i>siedząca herbatka</i> (SFJP II: 111)	'bez tańców'
2.	<i>dawne</i> <i>ironiczne</i>	<i>ba i bardzo</i> (SFJP I: 95)	'byle kto, ktoś, kogo można lekceważyć'
3.	<i>eufemizmy</i>	<i>nie grzeszyć skromnością</i> (SFJP II: 131)	'być zarozumiałym'
4.	<i>gw. warsz.</i>	<i>Spokojna głowa!</i> (SFJP II: 175)	'nie trzeba się martwić'
5.	<i>gw. miejska</i>	<i>stać za czym</i> (SFJP II: 197)	'aby coś dostać, kupić, osiągnąć'
6.	<i>ironiczne</i>	<i>mądry jakby rozumy całego świata pojadł</i> (SFJP II: 60)	'przemądrzały, zarozumiały'
7.	<i>karciane</i>	<i>być na rękę</i> (SFJP I: 123)	'mieć prawo rozpoczęcia gry, zaczynać grę'
8.	<i>książkowe</i>	<i>pić, wypijać rosę</i> (SFJP II: 41)	'o słońcu'
9.	<i>łowieckie</i> ⁴¹	<i>na rozkładzie</i> (SFJP II: 49)	'o upolowanej zwierzynie ułożonej według wartości łowieckiej'
10.	<i>podniosłe</i>	<i>wejść, wstąpić w czyjeś progi</i> (SPP: 575)	'wejść do czyjegoś domu'
11.	<i>poetyckie</i>	<i>wracać na skrzydłach sławy</i> (SFJP II: 139)	'wracać po zdobyciu sławy'
12.	<i>pospolite</i>	<i>ręka, noga mózg na ścianie</i> (SFJP II: 27)	'rodzaj pogroźki'
13.	<i>potoczne</i>	<i>ganiać za spódniczkami</i> (SFJP II: 180)	'umizgać się do kobiet, być kobieciarzem'
14.	<i>potoczne</i> <i>żartobliwe</i>	<i>dusza siedzi komuś w piętach a. poszła w pięty</i> (SPP: 134)	'ktoś się boi'
15.	<i>przenośne</i>	<i>ktoś rośnie</i> (SFJP II: 42)	'doznaje dumy, radości'
16.	<i>przenośne</i> <i>potoczne</i>	<i>jechać na opinii</i> (SPP: 227)	'wykorzystywać dobrą opinię, renomę'
17.	<i>przestarzałe</i>	<i>układać komuś rękę</i> (SFJP II: 30)	'uczyć fechtunku'
18.	<i>przestarzałe</i> <i>rubaszne</i>	<i>wysmarować kijem boki</i> (SFJP I: 107)	'zbić, spuścić lanie'
19.	<i>reg. warsz.</i>	<i>kupić, przynieść kilo rozmaitości</i> (SFJP II: 50-51)	'różnych wędlin'
20.	<i>rubaszne</i>	<i>posmarować komu rękę</i> (SFJP II: 30) ⁴²	'dać łapówkę'
21.	<i>rub. albo</i> <i>wulgarnie</i>	<i>dać, strzelić, zamalować w gębę</i> (SFJP I: 235)	'uderzyć w twarz'
22.	<i>rybackie</i>	<i>zaflikować sieć</i> (SFJP II: 110)	'załatać'
23.	<i>uczniowskie</i>	<i>wykuć na blachę</i> (SFJP I: 103)	'nauczyć się czegoś doskonale'
24.	<i>wulgarnie</i>	<i>robić w majtki, spodnie, portki</i> ⁴³ (SFJP II: 34)	'bać się'
25.	<i>wychodzące z użycia</i>	<i>co duchu a. duchem</i> (SPP: 133)	'prędko, co tchu'
26.	<i>żartobliwe</i>	<i>zalać robaczka</i> (SFJP II: 32)	'wypić alkohol jako lekarstwo na smutek'

⁴¹ Ten kwalifikator określa związki z uwzględnieniem środowiska, w którym są one używane, wskazując na ich nacechowanie nieoficjalnym charakterem, a więc potocznością środowiskową.

⁴² Tego frazeologizmu nie notuje WSE, w którym odnajdujemy np. równy mu znaczeniowo związek *przemówić komuś do ręki, do kieszeni*, podany jako jednostka nienacechowana.

⁴³ Niekiedy też używa się tu synonimu *gacie*.

Związki frazeologiczne przedstawione w tabeli 3. dają przykład wielości jednostek o różnym nacechowaniu stylistycznym, co dowodzi, że frazeologizmy stanowią aktywny i ważny składnik systemu leksykalnego, służący wyrażaniu m.in. indywidualnych doświadczeń, odczuć czy oceny pewnych realiów. Ich właściwe rozpoznanie i kwalifikacja zapobiegają błędom.

Użycie któregoś z następujących związków wyrazowych: *coś nie mieści się w głowie / w pale / we łbie* lub *zdychać z nudów / umierać z nudów* czy *iść na skróty*, rzadziej reg. *iść na siagę*, jest podyktowane nie tylko przez kontekst, lecz przede wszystkim łączy się z zasobem leksykalnym, jakim dysponuje użytkownik danego języka, i z jego kompetencją komunikacyjną, która przejawia się m.in. w umiejętności dostosowania słownictwa do sytuacji i do odbiorcy formułowanej wypowiedzi, jak również do jej funkcji i celu.

Nie powinien się w sytuacji oficjalnej mówić, że: *Władza kłamie jak z nut*, a *Premier boi się zmian jak diabeł święconej wody*, a jak się go słucha, to *nóż sam się otwiera w kieszeni*. Zestawienie ze sobą wyrazów: *władza – kłamie jak...*, *premier – boi się jak...*, które do siebie nie przystają, a wręcz ze sobą kontrastują, ma swój cel i zdradza pewne emocje. W konsekwencji użycie tych związków łamie konwencję stylu oficjalnego. Widzimy tu, że znaczenie frazeologizmu wynika z poszczególnych jego komponentów. Wpływają one na to, jakie ma on zabarwienie stylistyczne i kwalifikują daną jednostkę językową do określonej odmiany stylowej polszczyzny. Najogólniej możemy wówczas mówić o starannym stylu i stylu codziennym⁴⁴, o polszczyźnie oficjalnej i nieoficjalnej.

Oficjalność stanowi cechę nadrzędną frazeologizmów występujących w słownikach z takimi kwalifikatorami, jak: *książk.*, czyli funkcjonujących w „wypowiedziach osób należących do warstwy inteligencji humanistycznej” (np. *okrywać, osypywać się kwiatem/kwieciem, na kraj świata, życie ściele komu drogę kwiatami, trzydzieści srebrników*), *publ.*⁴⁵, czyli charakterystyczne dla publikatorów „jednostki słownikowe, które powstają w języku środków masowego przekazu i dzięki tej odmianie

⁴⁴ W takim ujęciu Dubisz (2003: XXXVI-XLVIII) opisuje słownictwo. Jest to także czytelny sposób prezentacji i przeglądu frazeologii.

⁴⁵ Warto zauważyć, że jedną z cech języka współczesnych mediów są interferencje stylowe, w tym znaczny wpływ stylu potocznego. Mówi się o „szczególnej predylekcji do używania języka potocznego”, szerzej por. Kita (2013).

polszczyzny się upowszechniają” (np. *komin płacowy*, *twarz medialna*); *podn.*, czyli „charakterystyczne dla wysokiego stylu wypowiedzi, przede wszystkim pisanych, a także niektórych retorycznych oralnych” (np. *bić w dzwony*, *dzwonić na trwogę*, *odejść na wieczną wachtę*, *więzień sumienia*, *zasnąć na wieki*, *żegnać się ze światem*); *poet.*, dotyczące związków „charakteryzujących wyłącznie przekazy artystyczne (...) lub wypowiedzi na nie stylizowane” (np. *łabędzia szyja*) (Dubisz 2003: XLI-XLIV). Oprócz wymienionych jednostek frazeologicznych do odmiany oficjalnej należą wszystkie frazeologizmy nienacechowane stylistycznie.

3.3. Frazeologizmy w stylach funkcjonalnych

W opracowaniach poświęconych odmianom i stylom polszczyzny czytamy, że

Zróżnicowanie wewnętrzne języka na odmiany i style jest funkcją zróżnicowania wspólnot komunikatywnych, dziedzin kultury, sposobów widzenia świata. Im bardziej rozwinięte i zróżnicowane wewnętrznie społeczeństwo, im bogatsza kultura, tym więcej wyodrębnionych odmian i stylów, a także gatunków mowy. (...) style językowe zależą od czynników wewnętrznych, językowo-kulturowych, od stopnia zróżnicowania kultury i rozwoju jej poszczególnych dziedzin: religii, sztuki, nauki. (Bartmiński 2001a: 18)

Współczesna polszczyzna wykazuje zróżnicowanie stylowe. Jej wewnętrzne rozwarstwienie spowodowane jest tym, że obsługuje ona różne sfery komunikacyjne. Odmiany języka ogólnego, zwane stylami funkcjonalnymi, stanowią skonwencjonalizowane sposoby kształtowania wypowiedzi związane z określonymi sytuacjami komunikacyjnymi. Poszczególne style funkcjonalne wykształciły własną frazeologię, co odzwierciedla się m.in. w wielości kwalifikatorów stosowanych w opisie haseł frazeologicznych jako jednostek leksykalnych, charakterystycznych dla poszczególnych odmian i stylów języka polskiego.

Zróżnicowanie frazeologii to przejaw tego, że każdy język narodowy jest wielorako zróżnicowany jako twór rozwiniętego kulturowo i cywilizacyjnie społeczeństwa, które ma swoją historię i tradycję. Polszczyzna nie stanowi tu wyjątku i także jest wielorako zróżnicowana: terytorialnie (np. inaczej mówią Kurpie, inaczej Ślązacy, a jeszcze inaczej Kaszubi czy Podlasianie), społecznie i środowiskowo (język inteligencji różni się

od języka robotników, inaczej mówią uczniowie, inaczej studenci), jak również funkcjonalnie (innego języka używa przemawiający publicznie polityk, a innego nauczyciel akademicki podczas wykładu, innym językiem mówimy w kręgu rodziny, a jeszcze innym posługujemy się, pisząc podanie, wypracowanie, reklamację czy CV).

Związki frazeologiczne stanowią istotną część zasobu leksykalnego języka polskiego i funkcjonują w różnych odmianach polszczyzny. Bogactwo związków, które różnią się stylistycznie, a nie semantycznie, jest duże. Trzeba więc pewnej wprawy, a nade wszystko świadomości, by się nimi sprawnie posługiwać. Przyjrzyjmy się zestawionym ze sobą, wybranym jednostkom, by zauważyć i „poczuć” różnice w ich nacechowaniu stylistycznym. Oto kilka przykładowych równoznacznych jednostek frazeologicznych i ich wariantów stylistycznych:

- *otrzymać coś psim swędem* pot. ‘bez wysiłku, nie wiadomo jak, fuksem’ (WSF PWN) / *manna spadła komuś z nieba* ‘nieoczekiwany zysk, niezasłużona korzyść’ (WSF PWN);
- *włazić w paradę* pot. ‘przeszkadzać komuś, krzyżować czyjeś plany’ (WSF PWN) / *mieszać komuś szyki* ‘przeszkodzić, przeszkadzać komuś w wykonaniu jakiegoś zamiaru’ (WSF PWN);
- *na jedno kopyto* pot. ‘robić jednakowo, według jednego wzoru’ (WSF PWN, SFJP I) / *na jedną modłę* ‘naśladując kogoś, coś; na wzór, na podobieństwo’ (WSF PWN, SFJP);
- *nosem się podcierać* pot. ‘być bardzo zmęczonym’ (WSF) / *walić się z nog* pot. ‘być bardzo zmęczonym, wyczerpanym, nie mieć siły, słaniać się ze zmęczenia’ (WSF PWN) / *(być) na ostatnich nogach* ‘o kimś bardzo zmęczonym, wyczerpanym, u kresu sił’ (WSF PWN);
- *nosić głębę wyżej nosa* pot. ‘być zarozumiałym, pewnym siebie’ / *zjeść wszystkie rozumy* pot. ‘ktoś jest zarozumiały, przemądrzały, przekonany (niesłusznie) o swojej mądrości’ (WSF PWN);
- *podłożyć komuś świnię* pot. ‘intrygując spowodować, że ktoś znajdzie się w sytuacji, która mu zaszkodzi, skompromituje go’ (WSF PWN) / *podstawić komuś nogę* ‘zaszkodzić komuś intrygami’ (WSF);
- *z grubej rury* pot. ‘bardzo ostro, dosadnie, zaskakująco’ (WSF PWN) / *prosto z mostu* ‘szczerze, otwarcie, bez przemilczeń i wykrętów, bez ogródek’ (SFJP II);

- *robić za friko* pot. ‘za darmo’ (WSF PWN) / *robić coś za Bóg zapłać*⁴⁶ / *robić za darmo* (WSF PWN, SFJP)⁴⁷;
- *gadać jak najęty* pot. ‘ktoś mówi nieprzerwanie, dużo i szybko, nie dopuszczając innych do głosu’ (WSF) / *robić gębą* rub. (SFJP) ‘mówić dużo, gadać, pytlować’ / *pytlować jęzorem, ozorem* rub. ‘mówić wiele, szybko, trajkotać, paplać’ (SFJP);
- *obudzić się z ręką w nocniku* pot. ‘znaleźć się w sytuacji, w której jest już za późno na zmianę czegoś; zostać zaskoczonym czymś’ (WSF PWN) / *spaść z obłoków (na ziemię)* ‘zetknąć się boleśnie z niemiłą rzeczywistością’ (WSF PWN) ;
- *sprawa się ryła* posp. ‘coś się nie udało, nie doszło do skutku, przepadło’ (WSF PWN, brak w SFJP) / *klamka zapadła* ‘stało się coś, czego nie da się cofnąć’ (SFJP);
- *szkoda gadać* pot. ‘słowa są bezużyteczne, i tak niczego nie zmienią, nie warto tracić czasu na słowa’ (USJP) / *nie warto strzępić języka (ozora)* posp. ‘mówić dużo, niepotrzebnie, na próżno’ (USJP);
- *taki, że mucha nie siada* pot. ‘bez zarzutu, bez wad, udany, doskonały, wyjątkowy’ (WSF PWN) / *prima sort* ‘o czymś bardzo dobrym, dobrego gatunku’ (WSF);
- *wziąć dupę w troki* wulg. ‘uciec, odejść, zostawiając komuś jakieś kłopoty, sprawy niezakończonych do końca’ (SFJP i WSF PWN) / *zwinąć chorągiewkę* (żagle tylko w WSF PWN) ‘wycofać się, zrezygnować z czegoś’;
- *zjeść z kimś beczkę soli* pot. ‘znać się dawno, długo, dużo wspólnie przeżyć’ / *znać się jak łyse konie* (SFJP) ‘znać się doskonale, na wylot, od dawna’ (WSF PWN) / *znać się na wylot* ‘znać kogo, co doskonale, wszechstronnie’ (SFJP).

Powyższe zestawienie pokazuje, jakie są różnice stylistyczne i semantyczne w sposobie mówienia o czymś lub o kimś, ile mamy możliwości określania kogoś lub czegoś.

Np., kiedy powiemy, że ktoś jest *mocny w języku*, to posługując się frazeologizmem, który jest „przezroczysty semantycznie” (Dubisz 2003:

⁴⁶ W związku z tym pojawiają się słowa *Bóg zapłać* – pot., gw. ‘formuła podziękowania wyrażająca niemożność wywdzięczenia się lub zapłaty’ (SFJP). Przysłowie *Za Bóg zapłać niewiele kupisz* stanowi tu odniesienie do znaczenia przywołanego w powyższym wykazie frazeologizmów.

⁴⁷ Związek ten można uznać za definicję znaczeniową dwóch poprzednich.

XXXIX), ponieważ w sposób czytelny, naturalny określa osobę ‘elokwentną, umiejącą przekonać do swoich racji’ (WSF: 109), wskażemy raczej na społecznie negatywnie postrzeganą umiejętność, przymiot. Tym samym odzwierciedlimy świadomość semantycznej wartości frazeologizmu jako wyrazu swojej kompetencji językowej.

Użycie frazeologizmu w pewnym kontekście modeluje jego wartość znaczeniową. Gdy np. zmodyfikujemy powyżej podany związek i powiemy pot. *mocny w gębie* lub posp. *mocny w pysku*, wówczas wyrazimy nasze zdecydowanie negatywne odniesienie do osoby posiadającej tak przerośnie opisaną umiejętność. Którymś z tych frazeologizmów pospolitych kulturalny użytkownik polszczyzny posłuży się jedynie w sytuacji nieoficjalnej. Nadawca ma więc wybór i dokonuje go w określonym kontekście. Na trafność wyborów ma wpływ znajomość frazeologii, a precyzyjnie ujmując, wiedza użytkownika języka dotycząca znaczenia jednostki i jej nacechowania oraz innych parametrów ją charakteryzujących.

Przykłady wybranych jednostek wyrazowych, stanowiących jedynie niewielką część zbioru zróżnicowanych semantycznie i stylistycznie frazeologizmów, ukazują, jakie niuanse mogą decydować o sensie, stylu, odpowiedności czy fortunności wypowiedzi, a w konsekwencji, jak ważna jest trafność wyboru językowego właściwej jednostki. Ważniejsze jednak, że pokazują one, że można powiedzieć to samo, ale niekoniecznie tak samo: daną treść wyrażamy w różny sposób w zależności od sytuacji. Przywołane frazeologizmy uwidaczniają dość wyraźnie różnice stylistyczne między pozornie równoznacznymi związkami, rozstrzygające o tym, jaki związek może i powinien zostać użyty w danym kontekście, np. w wypowiedzi oficjalnej i nieoficjalnej, ustnej czy pisemnej.

W słowniku czynnym i biernym każdego użytkownika języka polskiego mieści się jakiś zasób frazeologizmów, którymi dany osobnik się posługuje i/lub które rozumie. Jednak samo rozumienie nie wystarcza tu, by właściwie wykorzystywać frazeologizmy w komunikacji, ponieważ ich struktura, znaczenie oraz wartość stylistyczna wymagają świadomości i sprawności językowej. Kompetencja frazeologiczna przejawia się m.in. w umiejętności poprawnego użycia i odczytania w określonej sytuacji komunikacyjnej konkretnego związku frazeologicznego. Chodzi nie tylko o to, aby być zrozumianym, lecz także o właściwe wyrażenie swoich emocji, stosunku do kogoś lub czegoś.

3.3.1. Frazeologizmy w stylu potocznym

Często pojawiający się w słownikach języka polskiego skrót *pot.* odnosi się do kwalifikatora opisującego jednostki „używane w kontaktach nieoficjalnych (rodzina, znajomi, sytuacje codzienne – niejednokrotnie emocjonalne), niewłaściwe do użycia w sytuacji dystansu (sytuacji oficjalnej)” (Dubisz 2003: XLI). Kwalifikator *pot.* wskazuje na słownictwo, m.in. na związki frazeologiczne używane „często w swobodnej mowie potocznej” (SJPD: XL). Świadczy o tym, że dany frazeologizm należy do potocznej odmiany polszczyzny i jest tzw. kolokwializmem.

Ogólnie ujmując, język potoczny „obsługuje przede wszystkim sferę komunikacji codziennej, rodzinnej, a ogólnie – sferę niepublicznego użycia języka. Stąd często pojawiają się jego alternatywne określenia: język kolokwialny, ustny lub oralny, a także język (odmiana językowa) nieoficjalny w opozycji do oficjalnego, ogólnej polszczyzny funkcjonującej w tzw. sferze publicznej” (Skudrzyk, Warchała 2013: 35).

Frazeologizmy potoczne kojarzą się z całym repertuarem związków wyrazowych o charakterze przenośnym i z przysłowiami, będącymi w powszechnym użyciu. W słownikach frazeologicznych bardzo często spotykamy kwalifikator *pot.*, gdyż frazeologizmy potoczne, podobnie jak związki o charakterze neutralnym, są najliczniej reprezentowaną w nich grupą. Mówiąc o pierwszym zróżnicowaniu stylu potocznego⁴⁸, wskazuje się na rejestry neutralne i emocjonalne, uwarunkowane sytuacyjnie, kontekstowo.

Konkretność stylu potocznego znajduje odzwierciedlenie m.in. w tym, że skupia się on na rzeczywistości dostępnej obserwacji zmysłowej człowieka, co zresztą znajduje wyraz np. we frekwencji frazeologizmów skoncentrowanych wokół nazw narządów zmysłów, które otwierają człowieka na poznanie (np. *czuć pismo nosem, mieć czegoś/kogoś po dziurki w nosie, kręcić nosem na coś; gołym okiem, robić coś na oko, wpaść komuś w oko; natrzeć komuś uszu, tkwić w czymś po uszy; mieć niewyparzony język, ugryźć się w język, zasięgnąć języka*).

Przejawy postawy antropocentrycznej znajdujemy również w związkach frazeologicznych zawierających nazwy części ciała ludzkiego (np. *to się w głowie nie mieści, na oko, dać nogę, wziąć nogi za pas, pod nosem,*

⁴⁸ Jako „drugie” wymienia się rejestr swobodny i staranny, jednocześnie podkreślając, że każdy z nich podlega również rozwarstwieniom (Bartmiński 2001b: 120-123).

od ręki, tyle co brudu za paznokciem) i – co mniej oczywiste – do wartościowania (np. *wzloty i upadki* ‘okresy powodzenia, szczęścia i jego braku’, *ośli upór* ‘wytrwałość w postępowaniu granicząca z zaciętością’, nie mieć *zielonego pojęcia* ‘nic o czymś nie wiedzieć’, *siki świętej Weroniki* ‘o słabej herbacie; o słabym trunku’).

Efekt obserwowania i postrzeganie przez człowieka rzeczywistości ujawnia się w języku. Postawę człowieka wobec świata odzwierciedlają m.in. frazeologizmy nacechowane wartościująco (np. *patrzyć na kogoś życzliwym okiem, przyglądać się zazdrosnym/chciwym okiem, mieć długie uszy, mieć nosa*). Sposób patrzenia na coś czy na kogoś staje się wyrazem stosunku do obserwowanego elementu i samego obserwującego.

Dla wskazania bogactwa i wartości stylistycznej oraz obrazowości tego typu związków przywołajmy skromną reprezentację tych powszechnie zrozumiałych i używanych jednostek: *biegać za czym, brać nogi za pas, wziąć do galopu, ani się człowiek obejrzy, dać drapaka/nogę/dyla, bujać w obłokach, kopnąć w kalendarz, nie kiwnąć palcem w bucie, umarł w butach, mieć chody, trzymać się ciepło, nie w kij dmuchał, pójść po rozum do głowy, pókim dobry, figa z makiem, trzymać fason, o suchym gardle/pysku, rządzić się jak szara gęś, wariat z mokrą głową, biednemu zawsze wiatr w oczy, chłop z ikrą, udawać głupiego, udawać Greka, ruch w interesie, kręcić nosem, mieć mocną głowę, mieć przewrócone w głowie/we łbie*. Niezwykle ich bogactwo i specyfika wynikają z tego, że

Centrum systemu stylowego i głównym wariantem języka jest styl potoczny, który opiera się na naiwnym realizmie poznawczym, na racjonalności zdroworozsądkowej, prymacie doświadczenia zmysłowego nad abstrakcyjnym rozumowaniem. Jest antropocentryczny i dialogowy. Przekazuje elementarne doświadczenia zwykłego człowieka. Jest samowystarczalny, bogaty w różne rejestry środków wyrazu, neutralne i emocjonalne (Bartmiński 2001: 18-19).

Język potoczny jako odmiana języka mówionego jest związany z codzienną komunikacją, ma najszerszy uzus (por. Wilkoń 1987: 61) i charakteryzuje się wieloma błędami, które wynikają m.in. z nieumiejętności dostosowania leksyki do sytuacji komunikacyjnej, ale także z tzw. hybrydalności⁴⁹ tej odmiany języka czy też z tego, że cechuje się ona wielosłowiem.

⁴⁹ Chodzi tu o to, że tworzą ją różne elementy językowe, często do siebie niepasujące.

Zróżnicowanie repertuaru frazeologizmów odzwierciedla bogactwo języka potocznego, pokazując, że jest on

językiem multifunkcyjnym. Użytkownik, poruszający się swobodnie wśród oferty „języków” danego języka etnicznego, może dokonywać strategicznego wyboru języka potocznego – tak, by w danej sytuacji aktu komunikacyjnego lub w danym momencie teje sytuacji przywołanie tej odmiany było adekwatne do jego komunikacyjnych celów, intencji. Wielość funkcji języka potocznego pozwala mu na pewną grę z odbiorcą, którego zadaniem jest deszyfrowanie celu użycia elementu kolokwialnego w określonym punkcie aktu komunikacyjnego. (Kita 2007: 43)

Trzeba tu podkreślić, że posługiwanie się potocznymi związkami frazeologicznymi jest odzwierciedleniem stylu potocznego jako „narzędzia realizowania, ujawniania się, werbalizowania tzw. myślenia potocznego” (Zgółka 1992: 87). Tak rozumiana potoczność pozostaje w opozycji wobec stylu naukowego i artystycznego oraz w znacznym stopniu także oficjalnego. Potoczność wyczuwamy w określeniu *mieć farta*, a neutralność – w związku *łut szczęścia*. Podobnie w innych zestawieniach da się zidentyfikować stylistyczną różnicę, którą sygnalizują m.in. pojedyncze leksemy tworzące frazeologizmy (np. *klepać, wtykać, świnia, brzuch, gadać, kimać*).

W perspektywie stylu potocznego opis świata jest uproszczony. Słownictwo i związki frazeologiczne potoczne przekazują wartościowanie pozytywne, negatywne lub neutralne. Ich aksjologia odzwierciedla zdroworozsądkową ocenę świata. Mamy tu więc do czynienia z nieskomplikowanym i bezpiecznym wartościowaniem potocznym. Jednak tu także istnieje możliwość wyboru, chociaż

Mówienie potoczne to nie cyzelowanie tekstu, precyzyjne dobieranie słów. Nie poprzedza tego mówienia ani namysł intelektualny ani językowy. (...) Słowo jest narzędziem wręcz zdeprecjonowanym – przynajmniej w porównaniu do tych odmian, gdzie jest ono otoczone troską o poprawność, wartość artystyczną i estetyczną lub o precyzję semantyczną. W stylu potocznym słowo jest tym lepsze, im mniej uwagi przyciąga. (Zgółka 1992: 93)

Komunikat potoczny zwykle powstaje w sytuacji nieoficjalnej, kiedy nadawca nie musi reprezentować swojego statusu społecznego, pełnionej funkcji czy zajmowanej pozycji zawodowej. Wyraża on wówczas swoją świadomość potoczną, swoje emocje, co ma często konsekwencje m.in. w relatywnie niskim poziomie poprawności językowej, jakim charakteryzuje się polszczyzna potoczna.

Związki frazeologiczne w języku potocznym cechuje duża wariantowość. Wśród wariantów związków należących do potocznej odmiany polszczyzny znajdujemy jednostki różniące się formami gramatycznymi lub słowotwórczymi składników (*siać rutę/rutkę*). Może również dojść do substytucji któregoś z elementów lub do redukcji jakiegoś komponentu (*bredzić jak Piekarski na mękach / bredzić jak na mękach*). Często warianty różnią się zabarwieniem uczuciowym – tak jest w przypadku pary zwrotów *wyciągnąć nogi* i *wyciągnąć kopyta*.

Pośród charakteryzowanej tu odmiany stylowej polszczyzny znajdują się związki nacechowane, które oznaczono kwalifikatorami ekspresywnymi⁵⁰ (por. tab. 5):

- *euf.*, czyli „jednostki słownikowe tuszujące wartość emocjonalną”, określenie zastępcze wobec innych jednostek zbyt dosadnych (np. *iść za potrzebą, mijać się z prawdą, jesień życia* WSF);
- *iron.*, czyli frazeologizmy „używane z intencją oddania ukrytej drwiny, złośliwości, szyderstwa” (np. *mieć szczęście do złodziei/ /oszustów; od siedmiu boleści, rychło w czas* WSF);
- *lekcew.*, czyli sygnalizujące „poczucie wyższości nadawcy w stosunku do osoby, rzeczy, zjawiska nazwanej za pomocą danej jednostki słownikowej” (np. *chłopiec na posyłki, stać przy garach* WSF) i podobne *pogard.*, czyli sygnalizujące „uczucie pogardy nadawcy wobec odbiorcy lub przedmiotu wypowiedzi” (np. *lizać czyjeś, komuś buty/stopy, czarci/diabelski/szatański pomiot* WSF);
- *posp.*, czyli nacechowane negatywnie, sprawiające, że „wykształcony użytkownik polszczyzny nie używa ich w sytuacji publicznej czy oficjalnej ze względu na spodziewaną (zakładaną) negatywną reakcję odbiorcy” (np. *trząść portkami/gaciami, albo rybka, albo pipka* WSF);
- *wulg.* – opisywane jako znamionujące taką jednostkę językową, której „użycie wywołuje u przeciętnego odbiorcy wypowiedzi negatywną opinię o kulturze osobistej nadawcy wypowiedzi” (np. *dać komuś kopa w dupę, kłaść/położyć lachę na coś / na kogoś* WSF);

⁵⁰ Objasnienia wymienionych kwalifikatorów oraz cytaty podano za: Dubisz (2003: XXXIX-XLIV).

- *żart.*, czyli oddające humorystyczny stosunek nadawcy wypowiedzi do treści (desygnatów) jednostki słownikowej (np. *z braku laku, czuć/poczuć do kogoś miętę (przez rumianek), mieć na czym siedzieć, ktoś uczony w piśmie*).

Ten zestaw przykładów poświadcza, jak wiele mamy możliwości wyrażenia emocji za pośrednictwem frazeologizmów.

Użycie stałych połączeń wyrazowych pozwala na nadanie charakteru wypowiedzi: pozwalają one mówiącemu zarówno nasycić ją negatywnymi emocjami, jak i zneutralizować jej dosadność. Można powiedzieć potocznie, że ktoś *palnął głupstwo/gafę*, ale też stwierdzić wulgarnie, że *jebnął gafę*. Ta modyfikacja polega na wymianie jednego wyrazu, który zmienia stylistyczną wartość frazeologizmu: staje się on wyrazem negatywnej opinii nie tylko o osobie, która zrobiła coś ‘niedorzecznego’. Ponadto fakt użycia go wskazuje na niską kulturę nadawcy wypowiedzi, w której pojawił się wulgaryzm.

Wybór właściwego w danej sytuacji frazeologizmu to zawsze kwestia indywidualnej wrażliwości językowej nadawcy i poziomu jego kompetencji komunikacyjnej, a więc także kultury języka. Decyzja w posłużeniu się określonym połączeniem wyrazowym stanowi przejaw realizacji podstawowej kategorii stylowej, jaką jest „kategoria wyboru środków systemowo-językowych spośród możliwych użyć języka, która przysługuje podmiotowi – autorowi tekstu” (Nocoń 2007: 63).

Wybór określonej jednostki językowej to również mniejsza lub większa potrzeba i umiejętność doprecyzowania myśli, którą chcemy wyrazić w języku, korzystając z jego zasobów tak, aby – jak pisał Juliusz Słowacki – „język giętki powiedział wszystko, co pomyśli głowa...”. Język jest bowiem w stanie sprostać naszym oczekiwaniom, co świetnie widać w finezji eufemizmów i we frazeologii literackiej, będącej reprezentacją zasobów leksykalnych starannej polszczyzny.

3.3.2. Frazeologizmy w stylu urzędowym

Pośród odmian stylowych współczesnej polszczyzny wyodrębnia się dość istotny w społecznej komunikacji tzw. styl urzędowy, który wykształcił się w sferze określonych relacji społecznych i czynności urzędowych, podlegających pewnej konwencjonalizacji i procedurze administracyjno-prawnej. Współczesny człowiek funkcjonuje w przestrzeni administracyjnej, ponieważ nasze społeczeństwo jest zinstytucjonalizowane. Narzuca się mu urzędowy tryb komunikacji jako obywatelowi,

jednostce społecznej i osobie prawnej (Wojtak 2001: 169). Oficjalność to pierwsza z cech stylu urzędowego, przekładająca się na fakt, że jest on pozbawiony emocjonalności. Ponadto charakteryzują go: dyrektywność, bezosobowość, szablonowość i precyzyjność (Zdunkiewicz-Jedynak 2010: 163).

Bardzo istotna jest przedostatnia z wymienionych cech, szablonowość, ponieważ przejawia się ona na różnych poziomach: w sferze leksykalno-frazeologicznej, w schematycznych konstrukcjach składniowych czy też we wzorcach tekstowych. To właśnie ta cecha warunkuje istnienie stałych związków wyrazowych przypisanych do odmiany urzędowej, których znajomość jest niezbędna do sprawnego posługiwania się nią.

Pośród związków frazeologicznych kojarzonych z tym stylem znajdujemy rozmaite rodzaje jednostek: kolokacje i ustabilizowane konstrukcje, które są zrozumiałe dla większości rodzimych użytkowników polszczyzny, np.: *ktoś w stanie spoczynku, mąż stanu, mąż zaufania, mieć znormalizowany wymiar, osoba prawna, przedmiot sporu, stać na stanowisku, stosunek prawny, szanowny pan/pani, świadectwo urodzenia, towar drugiej jakości, wada fabryczna, wiek szkolny, wypełnić czytelnym pismem, wypłata z dołu / z góry, wyrobić normę, usterki techniczne, usuwać usterki, zdrowie publiczne*.

Jednostki te nie są neutralne pod względem stylistycznym – w wielu przypadkach użycie ich w innym kontekście będzie sztuczne. Konstrukcje wielowyrazowe są często wykładnikami oficjalności, co ilustruje zestawienie dubletów frazeologicznych i/lub leksykalnych typu *uiścić opłatę i zapłacić za coś, udzielić pochwały i pochwalić* itp.

W opracowaniach leksykograficznych omawiane jednostki podawane są z kwalifikatorem *urz.*, który wskazuje na „przekazy urzędowe i wypowiedzi związane z realiami urzędowymi” (Dubisz 2003: XLI) (np. *ktoś w stanie spoczynku, osiągnąć wiek emerytalny, nagroda jubileuszowa, w drodze decyzji administracyjnej, wysługa lat*), czyli należące „do sfery komunikacji oficjalnej (publicznej), związanych z działalnością urzędów, kancelarii, biur” (Malinowska 2013: 467).

Wśród jednostek wielowyrazowych używanych w stylu urzędowym występują też takie, które nie są w powszechnym użyciu i nie są z reguły rejestrowane w opracowaniach leksykograficznych o charakterze ogólnym. Wiele z nich to połączenia należące do terminologii ekonomiczno-prawnej, np.: *marka firmy* ‘nazwa firmy’, *przedmiot umowy* ‘to, co jest objęte umową’, *pod rygorem nieważności* ‘coś może zostać unieważ-

nione, jeśli nie spełni się sformułowanego wcześniej warunku lub naru-
szy się jakieś ustalenie’.

Wiele konstrukcji wielowyrazowych to jednostki używane w okre-
ślonych gatunkach tekstów urzędowych. Np. w decyzjach formuła
wstępna bardzo często ma postać *działając na podstawie... po rozpatrze-
niu wniosku* (Malinowska 2001: 91), natomiast podanie kończy się utartą
konstrukcją zdaniową *Uprzejmie proszę o pozytywne rozpatrzenie moje-
go podania*.

W perspektywie frazeologicznej szczególnym rodzajem wypowie-
dzi urzędowych są te o charakterze wykonawczym: należyte wykonanie
tego rodzaju działań uwarunkowane jest użyciem ściśle ustalonych sfor-
muowań, np.: *nadaję ci imię...*, *niniejszym zaświadczam...*, *niniejszym
zobowiązuję się...*, *niniejszym ustanawiam...* Wypowiedzenie konstruk-
cji *nadaję ci imię...* zalicza się do aktów performatywnych, czyli spraw-
czych. Użycie tej formuły jest czynnością prawną określonego rodzaju
(Malinowska 2001: 49).

W stylu urzędowym jednostki odtwarzalne mogą być konstrukcja-
mi złożonymi z dość dużej liczby wyrazów, np.: *niniejszym stanowi się,
co następuje...*, *koszty niniejszej umowy ponosi...*, *przedmiotem niniejszej
umowy jest...*, *niniejszym dokonuje się aktu ogłoszenia ustawy uchwalo-
nej...*, *ustawa wchodzi w życie po upływie... dni od jej ogłoszenia, umowa
wchodzi w życie i obowiązuje strony z dniem podpisania*.

Omawiane struktury są silnie skostniałe i pełnią w tekstach urzędo-
wych określone funkcje. Do najważniejszych należą dwie, mianowicie
pełnienie funkcji metatekstowych formuł początku (np. *na podstawie
art...*, *działając na podstawie art...*) oraz zakończenia (*decyzja niniejsza
jest ostateczna, od decyzji niniejszej przysługuje stronom prawo odwoła-
nia*). Mają one postać ustalonych konstrukcji używanych w zależności
od gatunku. Struktury te mogą ulegać nieznacznym modyfikacjom, np.
formuła zakończenia stosowana w umowach: *Umowa została sporzą-
dzona w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, po jednym dla każdej
ze stron* (Malinowska 2001: 112), może mieć warianty, w których pojawi
się – zależnie od sytuacji – inna liczba egzemplarzy. W tej konstruk-
cji zróżnicowane mogą być także informacje dotyczące osób otrzymu-
jących egzemplarze umowy, np. *Umowa niniejsza została sporządzona
w trzech egzemplarzach jednobrzmiących, z których jeden otrzymuje kre-
dytobiorca*.

3.3.3. Frazeologizmy w stylu artystycznym

Zabiegi podobne do tych wykorzystywanych w reklamie można obserwować w przestrzeni literatury, przekazu artystycznego, w którym „naruszenie ustabilizowanej struktury frazeologizmu: jego płaszczyzny leksykalnej (składu komponentów) i płaszczyzny gramatycznej (formy gramatycznej komponentów, powiązań składniowych między nimi)” (Bąba 1989b: 48) jest zamierzone, podporządkowane pewnemu nadrzędnemu celowi. Język artystyczny osiąga często szczególny efekt przez rozrywanie związków frazeologicznych i związaną z tym niespodziankę. Jej właściwe odczytanie i zrozumienie, by adresat przekazu skorzystał z osiągniętego zabiegu stylistycznego, to umiejętność oparta na poziomie kompetencji komunikacyjno-kulturowej odbiorcy: czytelnika, słuchacza, widza.

Ryszard Handke (2001: 136) definiuje styl artystyczny jako „jeden z dwu (obok potocznego) podstawowych stylów języka” i dodaje, że styl ten „pełni ogromnie prestiżową rolę, odkąd społeczności mówiące zdobyły umiejętność posługiwania się językiem w oderwaniu od zadań ściśle i wyłącznie pragmatycznych”. W jego obrębie „mogą się spotkać różne style w rozmaitych proporcjach i kombinacjach – zawsze jednak w nowej funkcji, jako kunsztowne naśladownictwo podporządkowane zadaniom dzieła sztuki, którego stały się tworzywem”, ponieważ „właściwe temu stylowi sposoby kształtowania materii językowej wyróżnia jakość wykonania, która sprawia, że mogą być przez odbiorcę dostrzeżone i estetycznie zwaloryzowane” (Handke 2001: 136).

Frazeologizmy literackie reprezentują bogactwo stylu artystycznego, wyrażone w takich jednostkach reprezentatywnych, jak np.: *elizejskie cienie* ‘dusze zmarłych błakające się po Polach Elizejskich’ (WSF: 45), *iść na bój* ‘podjąć jakieś wyzwanie’, *serce jaszczurcze* ‘o kimś przebiegłym, chytrym’ (*Pan Tadeusz*, A. Mickiewicz), *silni jednością* ‘świadomości wartości i skuteczności wspólnego działania’ (*Oda do młodości*, A. Mickiewicz); *kamień na kamieniu nie zostanie* ‘zniszczyć wszystko doszczętnie’ (Biblia Mt 24,2; Mk 13, 2), *ród krokodyli* ‘o mężczyznach jako nieszczerych, przebiegłych w relacjach z kobietami’ (*Śluby pannieńskie*, A. Fredro), *Kończ, waść, wstydu oszczędź!* ‘wyraz uznania czyjejś przewagi’ (*Potop*, H. Sienkiewicz), *awantura arabska* ‘nieprawdopodobna, niezwykła awantura’ (WSF: 53) itp. Są to już klasyczne przykłady, które utrwaliły się w języku, „uskrzydliły się”, lecz nie

są prototypowymi frazeologizmami, i można je dziś interpretować w perspektywie intertekstualności, będącej współcześnie wyznacznikiem stylu tekstu, m.in. „stymulowanym grą powtórzeń”, cytatem, aluzją, ironią (Dąbrowska 2013: 151). Niektóre słowniki opisują te jednostki jako *książkowe*, zachowując w ten sposób informację o ich wartości stylistycznej i źródle.

W wielu opracowaniach lektur szkolnych znajdujemy interpretacje odnoszące się do funkcji, jaką pełnią w nich związki frazeologiczne. Wymownie brzmi w tym kontekście tytuł jednego z takich omówień: *O Panu Bogu, który patrzy zza pieca, czyli co zostałoby z poezji, gdyby nie związki frazeologiczne* (Żukowska-Rumin 2002: 30), ujawniając wartość tego istotnego leksykalnego tworzywa jako materiału kształtującego wypowiedź artystyczną. Autorka na przykładzie kilku wierszy pokazuje, jak poeci (np. Konstanty Ildefons Gałczyński, Miron Białoszewski) przekształcają frazeologizmy dla potrzeb kreowanej wypowiedzi literackiej. Zawsze jednak w pierwszej kolejności wskazuje ona na potrzebę „rozszyfrowania tekstu” poprzez odwołanie się do pierwotnej postaci i znaczenia danego związku frazeologicznego, który występuje w tekście literackim, a wtórnie – do odczytania jego modyfikacji. W ten sposób wzbogaca się metaforę czy uruchamia grę sensów dosłownych i przenośnych, jak w wierszu Białoszewskiego *Pies pożegnany*, którego tytuł odwołuje się do związku frazeologicznego *tu leży pies pogrzebany*. Czytelnik tropi w tym utworze intrygującą grę językową opartą na skojarzeniach dosłownych i przenośnych znaczeń takich frazeologizmów, jak: *zdechł pies, pies go trącał, jak się patrzy, zeszłoroczny śnieg*. Podobnie w *Piosence o trzech wesołych aniołach* Gałczyńskiego obserwujemy, jak łagodnie obraz Pana Boga, kiedy *zza pieca patrzy łaskawym okiem* na tytułowych trzech aniołów.

Frazeologizmy są więc często wykorzystywane w tekstach artystycznych (por. Pajdzińska 2005), a na ich dobór ma wpływ wiele czynników, np.: właściwości dźwiękowe, prozodyczne, składniowe i ekspresywno-stylistyczne. Dzięki twórczym użyciom nawet te połączenia wyrazowe, które w języku potocznym mają dość słabe zabarwienie ekspresywne, w utworach literackich mogą zyskać silne nacechowanie.

W tekście artystycznym znajdujemy rozmaite sposoby użycia frazeologizmów i różne ich funkcje. M.in. pisarze opierają się na przywołaniach wyrazów będących komponentami związków frazeologicznych,

co powoduje, że czytelnik odnajduje w utworze literackim ożywioną metaforyczność jakiegoś frazeologizmu. Innym razem pojawienie się wyrazu podobnego pod względem formy do jakiegoś elementu związku frazeologicznego powoduje odniesienie do jego warstwy brzmieniowej i wartości semantycznej. Niekiedy wykorzystuje się relacje słowotwórcze istniejące między wyrazami, by zwrócić uwagę odbiorcy na konkretny frazeologizm jako przekaznik treści synonimicznych, jego budowę i metaforyczność czy na relacje znaczeniowe między członami związków frazeologicznych i wyrazami wpisanymi w kontekst.

Przykładowo, Białoszewski dokonuje zmiany formy gramatycznej w związku *szara eminencja*, nadając swemu tekstowi tytuł *Szare eminencje*. Z kolei Tadeusz Różewicz w wierszu *Uczeń czarnoksiężnika* posługuje się określeniem *milczenie złote*, odwołując się do znanego frazeologizmu, który poucza, że *Mowa jest srebrem, a milczenie złotem*. Stanisław Barańczak w wierszu *Bo tylko ten świat bólu* ignoruje natomiast reguły łączliwości związków frazeologicznych i pisze:

tylko ta
kula spłaszczona w lodowym imadle,
wychłostana burzami, łamana kołami
południków, trzeszcząca w granicach
grubymi nićmi szytych

Poeta znany związek *coś jest grubymi nićmi szyte* 'o grze, intrydze, manipulacji itp. prowadzonej nieudolnie, łatwej do zdemaskowania' (SF: 132) wkomponowuje w nowy i zaskakujący kontekst, budując przenośny sens wypowiedzi o bólu świata.

W wierszu Urszuli Koziół zatytułowanym *Koń jaki jest* również znajdujemy wiele zmodyfikowanych frazeologizmów, którymi poetka zręcznie żongluje i osiąga znakomity efekt: przykuwa uwagę czytelnika, odsyłając go do jego własnego biernego i czynnego słownika.

dostałam konia z rzędem
gdzie mam go trzymać
wraz z koniem i jego rzędem
przysłano mi z Czechowa
końskie nazwisko*
Siedlecki i Batowski
Owsiański
pewno to znacie

Strzemiński i tak dalej
Srokacz i kto tam jeszcze
tyle tu tego
cisawego i bułanego
lepiej już strzemiennego wypić
tak, lepiej strzelić sobie jednego
i co koń wyskoczy
ruszyć z kopyta
tam gdzie dzięcielina
czy koniczyna trzmielom zakwita
niż zaglądać w zęby
darowanym koniom
i mieć na uwadze
że kiedy się słowo rzekło
kobyłka u płota
w końcu koń ma dużą głowę
niech się martwi
ale co z tym jego rżędem
mam począć
zwłaszcza kiedy koń galopuje
w moich snach o wiele częściej
jawi się teraz w głębi uniwersum
ów łeb konia wielki niepojęty
aż zapiera dech
i staje dęba cisza
a skroś niej
jak biczem trzasł
śmigają epoki

Już samo napotykanie kolejnych związków frazeologicznych, poczynając od tytułu, wyłuskiwanie ich w tkance tekstu, to trop nie tylko do interpretacji wiersza, ale przede wszystkim świetna zabawa słowem dla twórcy i czytelnika, który jest świadom sensu frazeologicznego tworzywa będącego podstawą artystycznych, językowych przekształceń. Odpowiednia kompetencja komunikacyjna odbiorcy pozwala w czasie lektury na uczestnictwo w odkrywaniu atrakcyjności słowa, które jest wieloznaczne i metaforyczne, uczy i bawi, ewokuje obrazy z jawy i ze snu. Stawia przed czytelnikiem poznawcze wyzwania, które wymagają kompetencji językowej i znajomości pewnych kontekstów kulturowych. Nobilituje odbiorcę zdolnego odszyfrować ten wymagający pewnych umiejętności językowych tekst.

Liczne przejawy szczególnej wartości frazeologizmów jako nośników stylu znajdujemy np. w wierszach księdza Jana Twardowskiego. Wykorzystywane przez poetę związki mają cechy stylistyczne, które wyznaczają im ważne miejsce wśród środków wykorzystywanych do tworzenia tekstów artystycznych: potoczne frazeologizmy nabierają nowych znaczeń – dobrze znane odbiorcy utarte sformułowania służą do wyrażania treści trudnych do oddania za pomocą słowa (Szerszunowicz 2014). Oto przykład jednego z takich tekstów tego poety:

Zaufałem drodze
wąskiej
takiej na łeb na szyję
z dziurami po kolana
takiej nie w porę jak w listopadzie spóźnione buraki
i wyszedłem na łąkę stała święta Agnieszka
– nareszcie – powiedziała
martwiłam się już
że poszedłeś inaczej
prościej
po asfalcie
autostradą do nieba – z nagrodą od ministra
i że cię diabli wzięli

W utworze księdza Twardowskiego *Zaufałem drodze* użycie frazeologizmów potocznych to sposób na ucieczkę przed zbędną retoryką i sztucznością. Autor wykorzystuje stałe połączenia wyrazowe w twórczy sposób, wyzyskując potencjał frazeologizmów kolokwialnych. Przykładem takiego zabiegu jest posłużenie się modyfikacją frazeologizmu *niech cię diabeł weźmie*. W utworze literackim frazeologizm zyskuje nowy wymiar, nowe znaczenie jako element całości w określonym kontekście semantyczno-formalnym.

Innowacje frazeologiczne odnajdujemy również w innych wierszach Jana Twardowskiego (*O wróbelku, O firankach w stajni, Odpusty*), Mirosława Białoszewskiego (*Przed wysokiem, Kto późno wstaje...*), Stanisława Barańczaka (*Bo tylko ten świat bólu, Ze wstępu do rozmówek*), Tadeusza Różewicza (*Kochani ludożercy*), Urszuli Kozioł (*To i owo*), a także w poezji Ewy Lipskiej (*W popielicach mgły*), Stanisława Grochowiaka (*Liryki kazimierskie*), Jerzego Ficowskiego (*Diagnozy*), Tadeusza Karpowicza (*Poradnik fotografa, W imię znaczeń*), Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego (*Teatrzyk Zielona Gęś*).

Innowacje frazeologiczne w powieściach służą doraźnym celom komunikacyjnym i ekspresywnym oraz zabiegom stylizacji językowej, przede wszystkim na język mówiony. Liczne przykłady takich innowacji we współczesnej prozie polskiej (m.in. w tekstach Olgi Tokarczuk, Andrzeja Stasiuka, Wojciecha Kuczoka, Jacka Dehnela) omawia Jolanta Ignatowicz-Skowrońska (2008).

W przestrzeni artystycznej frazeologizmy są tworzywem tekstów nie tylko literackich. Film także stanowi wypowiedź artystyczną, w której stałe połączenia wyrazowe mogą być wykorzystane w sposób kreatywny. Tytuł filmu w reżyserii Stanleya Kubricka *Oczy szeroko zamknięte* (ang. *Eyes Wide Shut*) narusza kanoniczną postać znanego frazeologizmu *oczy szeroko otwarte* (ang. *eyes wide open*).

Stałe połączenia wyrazowe należące do zasobów frazeologicznych danego języka mogą być także ważnym elementem idiolektu postaci⁵¹. W dość popularnym swego czasu serialu telewizyjnym pt. *Brzydula* drugoplanowa bohaterka posługuje się językiem, któremu nadano rys charakterystyczny, polegający m.in. na niepoprawnym używaniu związków frazeologicznych⁵². To postać raczej negatywna, lecz dzięki tej szczególnej cesze zdobyła sympatię widzów i została zapamiętana jako zabawna. Karolina Makowska (2015: 404) zauważa, że

bohaterka *BrzydUli* – Violetta Kubasińska w swoich wypowiedziach dokonuje wielu modyfikacji związków frazeologicznych, które na poziomie jej wypowiedzi są błędami językowymi, natomiast na poziomie tworzenia scenariusza ukazują kreatywność scenarzystów i ich dużą wiedzę na temat frazeologizmów. Innowacje wprowadzają do serialu elementy komizmu i sprawiają, że postać Violi jest zapamiętywana właśnie dzięki jej idiolektowi.

Kreatywna postawa scenarzysty wobec języka spowodowała, że w monologach pojawiły się elementy humoru uzyskane dzięki zabawnym przekształceniom utartych związków wyrazowych, zaś postać posługująca się innowacjami frazeologicznymi zyskała swego rodzaju ocieplenie

⁵¹ Należy zaznaczyć, że w języku funkcjonują jednostki wielowyrazowe przejęte z filmów, np. *młode wilki*.

⁵² Przykłady wypowiedzi bohaterki zawierające modyfikacje stałych połączeń wyrazowych: *A mi tu kaktus jedzie, Przecież on wyżej słonia nie podskoczy, Ale tak na zbity bruk?!, Autobus nie zając, nie poczeka, Aż jej w stopy poszło, Becząca trzydziestka, Będę siedziała cicho jak miś pod miotłą, Biednemu zawsze wiatr w plecy, Biega jak koń z pęcherzem, Bryknięcie natury, Byłam głupia jak but siedmiomilowy itp.*, zob. https://pl.m.wikiquote.org/wiki/Violetta_Kubasińska, dostęp: 14.06.2015.

wizerunku. Scenarzysta opiera się na powszechnie znanych frazeologizmach, aby przeciętny telewidz, zwykły użytkownik języka polskiego, z łatwością je odczytywał i włączał się w zaproponowaną mu zabawę, grę słów. Pojawiające się w wypowiedziach bohaterki przekształcenia stałych połączeń wyrazowych pełnią różne funkcje, lecz dominującą jest funkcja impresywna, mająca na celu przyciągnięcie uwagi widza.

Modyfikacje stałych połączeń wyrazowych są atrakcyjne dla odbiorcy. Wymiana komponentu frazeologizmu odświeża znany związek wyrazowy, np. *kaktus jedzie* zamiast *kaktus wyrośnie*; *siedzieć cicho jak miś pod miotłą* zamiast *siedzieć cicho jak mysz pod miotłą*, a dodatkowo przez odpowiedni dobór wymienionego elementu wywołuje zaskoczenie i śmiech, zabawne skojarzenie, kiedy odbiorca, czytelnik/widz/słuchacz trafnie odczyta nowy związek, identyfikując w nim tradycyjny frazeologizm. Działa tu kompetencja językowa i skojarzenie – w perspektywie nadawczo-odbiorczej, w zakresie użycia związków frazeologicznych. Ten fakt dodatkowo motywuje potrzebę kształcenia kompetencji komunikacyjnych w zakresie stylistycznej wartości i funkcji frazeologizmów, służącą przygotowaniu kolejnego pokolenia świadomych odbiorców różnych tekstów kultury, a także ich twórców.

W tekście literackim innowacje frazeologiczne pełnią funkcję estetyczną, a więc „służą uplastycznianiu i odświeżaniu obrazowości konwencjonalnej frazeologii. (...) Zwiększają ekspresję wypowiedzi i silniej oddziałują na wyobraźnię. Sprawiają, że «przezroczyście», bo zbanalizowane i wytarte, połączenia wyrazowe stają się pełne wyrazu i treści” (Kuryłowicz 2005: 74). Jest to charakterystyczne dla tego typu przekazów, w których współcześnie oryginalność stylu balansuje „między powtórzeniem a innowacją” (Dąbrowska 2013: 150). Modyfikacje frazeologiczne wpływają na zmianę zabarwienia stylistycznego i emocjonalnego wypowiedzi artystycznej. Z innowacją można powiązać np. upotocznienie⁵³, kiedy frazeologizm staje się środkiem stylizacji na język potoczny, co z kolei wpływa na intensyfikację treści emocjonalnej danej wypowiedzi.

Język literacki korzysta w sposób świadomy z pewnych sposobów modyfikacji frazeologicznych, innowacji modyfikujących lub wymienających, które służą kreacji bohatera, komizmowi słownemu jako elementom budującym przekaz artystyczny, świadczącym o kreatywnym

⁵³ Podobne zabiegi skutkują nadaniu wypowiedzi np. cech stylu oficjalnego.

podejściu do języka. Podłoże w ich konstytuowaniu stanowi wysoka świadomość wariantów ustabilizowanych w języku i otwartość, wrażliwość na słowo, skojarzenie słowne prowokujące zamierzone modyfikacje, które czynią wypowiedź bardziej atrakcyjną, ekspresywną.

3.3.4. Frazeologizmy w stylu naukowym

W stylu naukowym, podobnie jak w innych odmianach współczesnej polszczyzny, również występują charakterystyczne stałe połączenia wyrazowe (Lewicki 1988). W perspektywie frazeologicznej wykładnikiem stylu naukowego są kolokacje o zasięgu występowania ograniczonym do tekstów naukowych. Do takich należą np. następujące połączenia z przymiotnikiem *niniejszy*: *niniejsza monografia*, *niniejszy artykuł*, *niniejsze wystąpienie*, *niniejszy referat*. Inne przykłady kolokacji właściwych tekstom naukowym to m.in.: *pogłębiona analiza*, *badania jakościowe*, *badania ilościowe*, *kwerenda biblioteczna*, *kwerenda słownikowa*, *zebrany materiał*, *wyekszerpowane jednostki*, *zestawienie tabelaryczne*.

Obecność frazeologizmów wynika również z cech tego stylu: teksty naukowe mają wysoki stopień organizacji, są logiczne, spójne (Zdunkiewicz-Jedynak 2008: 129). Duże jest więc nasycenie środkami spójności, które pełnią różne funkcje (Gajda 1999; Maćkiewicz 2001). Na przykład wykorzystywane są przy porządkowaniu treści, polegającym na zastosowaniu wyliczeń: *po pierwsze*, *po drugie / wtóre*, *po trzecie*, *m.in.*, *np.*. Za pomocą połączeń wyrazowych sygnalizuje się przejście od jednej myśli do drugiej – przykładami jednostek wielowyznaczonych należących do tej grupy są np.: *z kolei (przejdę do)*, *tyle o*, *przechodząc do* (Wolańska 2003: 123).

Ustabilizowane w stylu naukowym konstrukcje różnicują także znaczenie myśli zawartych w poszczególnych fragmentach tekstu, np. podkreślając wagę niektórych spostrzeżeń (np. *co istotne*, *podkreślić należy*, *że*, *mając na uwadze*). Inną funkcją pełnioną przez tego typu utarte połączenia jest uszczegóławianie: *ściśle mówiąc*, *precyzyjnie ujmując*, *w szczególności*. Omawiane jednostki wykorzystywane są również do wyrażania innej relacji treści, mianowicie przeciwstawiania. Do tego celu służą m.in. następujące związki wyrazowe: *w gruncie rzeczy jednak*, *z jednej strony...*, *z drugiej strony...* Zastosowanie przytoczonych wielowyznaczonych środków spójności w tekście naukowym ułatwia jego odbiór, a ponadto mobilizuje uwagę odbiorcy (Maćkiewicz 2001: 88).

Inną funkcją stałych połączeń wyrazowych używanych w stylu naukowym jest nadawanie tekstom obiektywizmu. Przykładem związku stosowanego w tym celu jest konstrukcja *jak się zdaje*. Prace pisane w stylu naukowym należą do tekstów skomplikowanych, w których złożony sposób wyrażania myśli wymaga użycia połączeń wyrazowych wskazujących na zależności: jeden ze sposobów ich językowej realizacji polega na zastosowaniu połączeń z przyimkami (*w zależności, z kolei*).

Osobną kategorię stanowią wielowyrazowe zapożyczenia z języka łacińskiego, które funkcjonują w polskim stylu naukowym na prawach cytatów. Do grupy tej zaliczyć można m.in. następujące jednostki: *ad exemplum* ‘np.’, *de facto* ‘rzeczywiście, faktycznie’, ‘w przeciwieństwie do prognoz lub zamierzeń’, *ex definitione* ‘z definicji’, *expressis verbis* ‘dobitnie’, *grosso modo* ‘w dużym przybliżeniu’, *in extenso* ‘w całości’, *per analogiam* ‘przez analogię’, *prima facie* ‘na pierwszy rzut oka’, *quod erat demonstrandum* ‘co było do udowodnienia’⁵⁴, *sensu largo / sensu lato* ‘w szerokim znaczeniu’, *sensu stricto* ‘w wąskim znaczeniu, w ścisłym znaczeniu’, *sine qua non* ‘warunek konieczny, nieodzowny, konieczne i niezbędne działanie, konieczny stan lub składnik’⁵⁵.

Przykład użycia omawianych jednostek znajdujemy w artykule Stanisława Dubisza (2012: 232, 237):

Jako język elitarny łacina była jedynym *de facto* językiem nauki w okresie staropolskim (X–XV/XVI w.), jednym z trzech (łacina, język polski, język francuski /język niemiecki) – w okresie średniopolskim (XVI–XVIII w.), a jednym z trzech /czterech (łacina, język polski, język francuski/niemiecki/angielski) w okresie nowopolskim (XIX–XX w.).

Jak pokazuje przytoczony fragment, łacińskie związki wyrazowe zapisywane są kursywą, co stanowi wykładnik ich obcości.

W niektórych dziedzinach używanych jest wiele jednostek łacińskich, które mogą mieć zarówno charakter operatorów metatekstowych, jak i terminów. Liczne związki wyrazowe przejęte z łaciny używane są w tekstach z dziedziny prawa (np. *ad probationem* ‘forma czynności prawnej zastrzeżona dla celów dowodowych’, *bona fides* ‘dobra wiara’, *contra legem* ‘wbrew ustawie’, *de iure* ‘według prawa’, *ex lege* ‘na mocy prawa’, *ipso facto* ‘na mocy faktu’, *in statu nascendi* ‘w trakcie

⁵⁴ Używane również w postaci skrótowca *q.e.d.*

⁵⁵ Właśc. *conditio sine qua non* (dosł. warunek, bez którego nie).

powstawania’, *post factum* ‘po fakcie’, *summa necessitas* ‘stan wyższej konieczności’).

Drugim działem nauki, który przejął liczne połączenia wyrazowe z łaciny, jest biologia, zwłaszcza badania laboratoryjne (np. *ex vivo* ‘pozaustrojowo’, *in silico* ‘za pomocą komputera’⁵⁶, *in situ* ‘w miejscu, w naturalnym położeniu’⁵⁷, *in vitro* ‘w warunkach laboratoryjnych’, *in vivo* ‘wewnątrz żywego organizmu’). Wiele z przytoczonych jednostek występuje również w języku nauki powiązanej z biologią, mianowicie w leksykonie medycznym (np. *ante mortem* ‘przed śmiercią’, *observatio quod* ‘obserwacja w kierunku’, *non vivus* ‘martwy’, *post mortem* ‘po śmierci’, *status post* ‘stan po’).

W odmianie naukowej licznie reprezentowane są terminy, wśród których występują również konstrukcje wielowyrazowe. Tradycyjnie są one zaliczane do leksyki, przy czym coraz częściej sytuuje się je na pograniczu słownictwa i frazeologii. Liczne terminy można traktować jako jednostki realizujące schematy kolokacyjne, np.: *cykl życiowy*, *cykl rozwojowy*, *cykl płciowy*; *komórka nerwowa*, *komórka jajowa*, *komórka plemnikowa*, *komórka wegetatywna*, *komórka generatywna*.

Ponadto w stylu naukowym zaobserwować można dużą powtarzalność sformułowań, które sytuują się na pograniczu frazeologii i składni. Nie mają poświadczeń leksykograficznych, jednak należą do ustabilizowanych konstrukcji wyrazowych charakterystycznych dla stylu naukowego. Do tego rodzaju reproduktów można zaliczyć takie konstrukcje, jak: *niniejszy artykuł nie pretenduje do wyczerpania tematu*, *celem artykułu jest, jak już wcześniej zaznaczono*. Przytoczone przykłady można zaliczyć do klisz języka naukowego, czyli szablonowych konstrukcji powielanych w rozmaitych tekstach tworzonych w tej odmianie stylowej.

3.3.5. Frazeologizmy w stylu publicystycznym

W stylu publicystycznym stałe połączenia wyrazowe wykorzystywane są zarówno w postaci kanonicznej, jak i przekształconej. Dzięki obrazowości i nacechowaniu stylistycznemu frazeologizmy są atrak-

⁵⁶ *In silico* (dosł. w krzemie).

⁵⁷ Znaczenie połączenia wyrazowego *in situ* zależy od kontekstu: np. w ochronie przyrody używa się go do nazwania ochrony gatunku w miejscu jego występowania; w biologii *in situ* stosuje się do opisywania reakcji chemicznych lub biochemicznych w utrwalonym chemicznie organizmie bez naruszania jego struktury.

cyjnym tworzywem tekstu, ponieważ potęgują jego wyrazistość. Wiele z nich ma duży potencjał konotacyjny, który zwiększa siłę perswazyjną tekstu. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługują stałe połączenia wyrazowe przywołujące określone skojarzenia, np. *gest Kozakiewicza* czy *Nie chcę, ale muszę*. Mogą one tworzyć złożone relacje intertekstualne, budowane poprzez odwołanie się do wspólnej wiedzy odbiorców danego tekstu.

W tekstach publicystycznych znajdujemy liczne modyfikacje związków frazeologicznych: sparafrazowanie stałego połączenia wyrazowego pozwala na podniesienie jego walorów stylistycznych oraz pełni funkcję ludyczną, odczytanie przekształcenia danego idiomu czy przysłowia zmusza bowiem odbiorcę do wysiłku intelektualnego, musi on skojarzyć nową postać z formą słownikową oraz powiązać z kontekstem językowym czy sytuacyjnym.

Często stosowany zabieg polega na posłużeniu się modyfikacją frazeologizmu w nagłówku prasowym, jak w przypadku tytułów z tygodnika „Polityka”: *Murem za Moorem* (tytuł felietonu poświęconego reżyserowi filmu *Fahrenheit 9/11*, Michaelowi Moore'owi, stanowi graficzną parafrazę wyrażenia *stać za kimś murem*) czy *Nie daj BOR-ze* (tytuł tekstu poświęconego Biuru Ochrony Rządu wykorzystuje homofonię form wyrazu *Boże* z wyrażenia *nie daj Boże* oraz skrótowca *BOR-ze*). Takie parafrazy przykuwają uwagę, bywają zabawne, a zatem są dobrze odbierane przez odbiorców tekstu.

Wiele nagłówków prasowych stanowi rodzaj gry z czytelnikiem, zapraszając go do rozszyfrowania ukrytych aluzji do tytułów literackich i filmowych oraz znanych cytatów, np. *Obwodnica donikąd* (nawiązanie do powieści Józefa Mackiewicza *Droga donikąd*), *Szatan z szóstką z religii?* (nawiązanie do powieści *Szatan z siódmej klasy* Kornela Makuszyńskiego), *Zbrodnia i książka* (nawiązanie do *Zbrodni i kary* Fiodora Dostojewskiego), *Cios za cios. Ziobro kontra Kaczmarek* (przekształcenie przysłowia *oko za oko, ząb za ząb*), *Komisja prawdę powie* (aluzja do formuły *Cyganka prawdę ci powie*) (Ślawska 2008: 123). Tytuły prasowe mają nie tylko informować, ale także bawić i szokować, przyciągać uwagę, intrygować, zachęć do polemik poprzez swą aluzyjność.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że z jednej strony w tekstach publicystycznych obserwujemy tendencję do posługiwania się kliszami językowymi (*białe szaleństwo*), z drugiej zaś – piszący często używają frazeolo-

gizmów w sposób kreatywny. Oprócz tworzenia parafraz decydują się na przełamanie schematów kolokacyjnych, tworząc zaskakujące połączenia wyrazowe (*marzenia strategiczne*) oraz budują oryginalne zestawienia – okazjonalizmy frazeologiczne. Wśród nich można wskazać związki, które zasiliły zasób frazeologii języka potocznego (np. *moherowe berety*, *mrówczy przemysł*).

Grażyna Majkowska (1996: 39) zwraca uwagę na fakt, że część frazeologizmów powstających w prasie pełni funkcję nominacyjną, czyli nazywają one nowe zjawiska w zmieniającej się rzeczywistości. Inne funkcje wymieniane przez badaczkę to: wyrażanie oceny, nawiązanie kontaktu z odbiorcą poprzez wyznaczanie mu roli interpretatora uwieloznacznionych związków frazeologicznych, dowartościowanie osób, do których kierowane są frazeologizmy książkowe, odwołanie się do zdroworozsądkowego widzenia świata (Majkowska 1996: 46-47). Konkludując, można stwierdzić, że stałe połączenia wyrazowe pełniące te cztery funkcje intensyfikują perswazyjność tekstu.

W stylu publicystycznym tworzone są nowe schematy frazeologiczne, według których buduje się połączenia wyrazowe, np. „rankingowe” ujmowanie rzeczywistości znalazło odzwierciedlenie w modelu WIELKI/A + LICZEBNIK GŁÓWNY, realizowanym przez jednostki *wielka szóstka*, *wielka piątka*, *wielka trójka* itd. (Majkowska, Satkiewicz 1999: 189). Inny często wykorzystywany schemat to: AFERA + PRZYMIOTNIK, np. *afera rublowa*, *alkoholowa*, *łapówkarska*, *korupcyjna*, *teczkowa*, *ziemniaczana*, *strażacka*, *żelatynowa*, *taśmowa*, *gruntowa*, *billboardowa*, *stołkowa*, *rozporkowa*, *mięsno-służbowa*, *medyczna*, *zbożowa*, *choinkowa* (SPP: 22-24).

W stylu publicystycznym występują frazeologizmy pochodzące z różnych odmian języka. Może być to uwarunkowane albo tematyką tekstu, albo chęcią ożywienia narracji i zwrócenia uwagi czytelnika na dany komunikat. Niekiedy w tekstach prasowych znajdujemy jednostki z żargonu przestępczego, np. sformułowania *siedzieć na dołku* (‘przebywać w areszcie’) lub *okraść kogoś na śpiocha* (‘dokonać kradzieży podczas snu obrabowywanej osoby’), które używane bywają bez sygnałów dystansu (Majkowska, Satkiewicz 1999: 189)⁵⁸.

⁵⁸ Przykładem sygnału dystansu jest użycie cudzysłowu lub operatora wprowadzającego daną jednostkę, informującego o jej charakterze.

3.4. Frazeologizmy w innych odmianach języka

Idiomatyczne związki wyrazowe i frazemy są tworzone i funkcjonują jako jednostki językowe także w innych odmianach polszczyzny. Każda odmiana języka wykształca swoją frazeologię: w obrębie jej funkcjonowania powstają nowe jednostki, których użycie albo może być ograniczone do danego wariantu języka, albo może obejmować odmianę ogólną. Charakterystyczne połączenia wyrazowe znajdujemy np. w języku religijnym. Należą do nich m.in. następujące frazeologizmy: *łódź Piotrowa*, *Baranek Boży*, *zbląkana owieczka*, *dobry pasterz*, *przystąpić do spowiedzi*, *udzielić rozgrzeszenia*, *przyjąć sakrament*, *udzielić namaszczenia*. Na szczególną uwagę zasługują jednostki o charakterze pragmatycznym: *Szczęść Boże*, *Na wieki wieków amen*, *Z Panem Bogiem*.

Swoistą frazeologię znajdujemy w tekstach współczesnej reklamy: sfrazeologizowane kombinacje wyrazowe takie jak *numer jeden w... / numer jeden wśród...* czy *jedyny taki* + NAZWA PRODUKTU, są w nich często wykorzystywanymi konstrukcjami o dużym ładunku perswazyjności. Podobny charakter mają inne ustabilizowane połączenia wyrazowe: *tylko u nas*, *tylko dziś*, *za jedyne* + *cena*, *rabat nawet do* + wysokość rabatu. Przykładem nowego frazeologizmu odnoszącego się do zjawiska ze świata reklamy jest jednostka *zostać / być twarzą* + NAZWA PRODUKTU/FIRMY. Znane osoby, które wyrażają zgodę na firmowanie danego produktu, stają się jego twarzą. Udział znanych osób w promocji danej marki opisywany jest również za pomocą jednostki *zostać/być ambasadorem* + NAZWA PRODUKTU/FIRMY.

Wiele stałych związków wyrazowych powstaje w języku polityki: za pomocą wielowyrzowych konstrukcji nazywane są rozmaite zjawiska z tej sfery, np. *karuzela stanowisk*. Wiele związków wyraża silne wartościowanie, najczęściej negatywne, tak jak określenia *czerwone świnie* ‘komuniści’, *czerwone pająki* ‘komuniści’, *czarna zaraza* ‘duchowieństwo’, *resortowe dzieci* ‘dzieci prominentów’. Do połączeń pragmatycznych należy jednostka często używana w debatach i dyskusjach politycznych *Ja panu nie przerywałem*. Osobną kategorię tworzą peryfrastyczne określenia osób aktywnych w dziedzinie polityki: *Wielki Elektryk* (Lech Wałęsa), *Lwica Lewicy* (Aleksandra Jakubowska), *Bulterier Kaczyńskich* (Jacek Kurski), *Piękny Maryjan* (Marian Krzaklewski). W mediach są popularyzowane stałe połączenia wyrazowe ze sfery polityki: niektóre z nich to efemerydy, inne zaś wchodzą do kanonu frazeologii.

Frazeologizmy obecne są również w żargonach, np. internetowym: *nałożyć bana na kogoś / dać komuś bana* ‘zablokować dostęp danego użytkownika do określonej usługi internetowej, np. forum internetowego, z reguły jako reakcja na złe zachowanie, złamanie ustalonych zasad korzystania z usługi itp.’⁵⁹, *artykuł bezpieczeństwa* ‘artykuł w Wikipedii, do którego nie odsyłają (linkują) inne artykuły’, *zrzut pamięci* ‘zapisany stan pamięci roboczej programu komputerowego w danym czasie’.

Szybko zmienia się język młodzieżowy, w którym znajdujemy takie połączenia jak: *techno Barbie* ‘nieinteligentna dziewczyna dbająca o wygląd’, *zakręcony jak ruski termos* ‘szalony’, *kac woda* ‘woda, którą warto mieć przy łóżku, kiedy się budzi z kacem’. Liczne frazeologizmy wykształcają się także w języku mody: *totalny look / total look* ‘całościowa stylizacja’, *efekt no-make up* ‘naturalny makijaż’, *płyn micelarny* ‘kosmetyk zastępujący mleczko i tonik’.

Stałe połączenia wyrazowe występują również w żargonach grup zawodowych, np. w nieoficjalnym języku taksówkarzy zwrot *stać na słupku/klamce* ma znaczenie ‘stać na postoju’, *wieźć laptopa* – ‘wieźć biznesmena’, *pasażer ze słupka / z klamki* – ‘osoba wsiadająca na postoj’, *pasażer z łapanki* – ‘osoba zatrzymująca taksówkę na ulicy’, *włączyć wystawę* – ‘rozpocząć pracę’⁶⁰.

Język subkultur również jest bogaty w swoiste połączenia, często niezrozumiałe przez osoby nienależące do nich. W subkulturze wojskowej obecne są takie ustabilizowane konstrukcje wielowyrazowe jak: *związany ze zjawiskiem fali* zwrot *obciąć ogon* ‘przejąć rytuał wojskowej inicjacji podczas odbywania służby zasadniczej’, *zdawać na srebrnego niedźwiedzia* ‘długo spać’, *marszczy mnie to* ‘to mnie denerwuje’ (Kołodziejek 2007: 77). Własną frazeologię ma język hip-hopu, w którym używane są takie utarte połączenia jak: *jeździć na gramofonach*, *drapać płyty*, *ścierać/gnieść/ciąć winylki* o dyskdożeju ‘odtwa-

⁵⁹ W tym znaczeniu również używany jest czasownik *zbanować kogoś*.

⁶⁰ Należy zaznaczyć, że język grup zawodowych, podobnie jak żargon młodzieżowy, wykształca się na danym terenie i funkcjonuje w danym czasie. Oznacza to, że język określonej grupy, np. taksówkarzy, będzie się różnił w poszczególnych miastach, a nawet w korporacjach działających na tym samym terenie. Przytoczone przykłady pochodzą z Białegostoku i Łodzi, z kolei o języku taksówkarzy w Szczecinie pisze Bożena Stramek (2004: 352-359). *Łódzki taksówkarz bierze klienta z klamki*, <http://www.expressilustrowany.pl/artykul/3473455,lodzki-taksowkarz-bierze-klienta-z-klamki,id,t.html>, dostęp: 19.02.2016.

rzać muzykę z płyt, skreczując, czyli rytmicznie poruszając płytą, uzyskując charakterystyczny dźwięk wykorzystywany w utworach hip-hopowych’, *wykręcać wypasione freezy, trzaskać układy, wyciskać power combo, czesać styl, świrować top rocki* ‘wykonywać hip-hopowe układy taneczne’, *pluć do gruchy, stać przy majku, zapinać do majka, kleić słowa, bawić się słowem* ‘rymować do mikrofonu’ (Kołodziejek 2007: 133-137), *wiedzieć ocb*⁶¹, *wiedzieć o co kaman* ‘rozumieć coś, wiedzieć, o co chodzi’ (HHS: 187).

Terytorialne zróżnicowanie języka przejawia się w gwarach i dialektach, znajdując swoje odzwierciedlenie w leksyce i w formach fleksyjnych innych niż ogólnopolskie. Na przykład związki *po formie; siać hreczkę; ustawiać snopy w lalki; gdzie nie spojrzeć* (rus.); *na każdy sposób, na każdy wypadek (na wszelki wypadek)* (germ.); *kiedyby nie był* (rus.) są rozpoznawane jako regionalizmy, czyli związki wyrazowe kojarzące się z konkretną przestrzenią geograficzną i kulturową. Frazeologia gwarowa reprezentuje dość istotną, lecz ciągle jeszcze nie do końca zbadaną znaczącą część zasobu leksykalnego polszczyzny i zaświadcza o jej bogactwie. *Popędzić komu kota* (Wiech); *gliniana władza* (Wiech); *uderzyć w gaz* (warsz.); *Spokojna głowa!* (warsz.)⁶²; *Spokojna twoja rozczochrana! hetta!*; *do imentu; rzucić, wystawić czerwonego koguta* ‘podpalić’, *kocie łapki* ‘górska nazwa szarotki’ to rozpoznawalne, zakodowane w kulturze i literaturze jednostki frazeologiczne identyfikowane dość powszechnie jako gwarowe, ponieważ cechuje je specyficzny dla danej gwary element językowy: fonetyczny, fleksyjny, syntaktyczny, słowotwórczy czy leksykalny.

Pochodzenie frazeologizmów wpływa na ich wartość stylistyczną. Usytuowanie kulturowe języka znajduje swoje odzwierciedlenie w jednostkach frazeologicznych, jakie powstają w określonych kręgach społecznych. Dodatkowo, w opracowaniach naukowych mówi się np. o wewnętrznym zróżnicowaniu frazeologii gwarowej. Związki frazeologiczne dzieli się np. na takie, które występują tylko w gwarach (np. *przyjść z gołą ręką jak z boru* – Krawczyk-Tyrpa 1987: 207), zawierają komponenty gwarowe (*weźże się dobrze w garść* – Krawczyk-Tyrpa 1987: 207), opisują realia życia wiejskiego (np. *zatykać oczy kartoflami* – Krawczyk-

⁶¹ Skrótowiec literowy *ocb* pochodzi od wyrażenia *o co biega* (HHS: 187).

⁶² Podane przykłady wskazują, że mowa tu także o gwarze miejskiej.

-Tyrpa 1987: 217) lub reprezentują wyrażony w języku ludowym obraz świata (*siedzieć ojcom na karku* – Krawczyk-Tyrpa 1987: 211)⁶³.

Frazeologia gwarowa, czyli związana z mową mieszkańców wsi, lecz także mieszkańców miasta, ma swoją specyfikę, określony zasięg występowania i podlega tzw. standaryzacji, czyli procesowi przechodzenia tych jednostek z gwary, z dialektu do języka ogólnego (zob. Rak 2007, Mlacek 1975). W języku są obecne gwarowe warianty ogólnopolskich jednostek frazeologicznych (np. *adamowe plemię, szatańskie plemię*) i frazeologizmy gwarowe występujące jedynie w gwarze (np. *dojść do wyrozumienia* ‘zrozumieć coś, pojąć’, *w głowie rozbierać* ‘przemysliwać coś’, *wpaść na pamięć* ‘przypomnieć sobie coś’⁶⁴).

W powyższych przykładach widzimy zróżnicowanie języka na odmianę literacką i Nieliteracką. Odmianę Nieliteracką reprezentują frazeologizmy, które nie występują w polszczyźnie literackiej czy ogólnej, znane są tylko w niektórych środowiskach, ponieważ mają ograniczony zasięg występowania. Ponadto w wielu przypadkach cechuje je zbyt duża ekspresywność, dosadność, trywialność, a nawet rubaszość czy wulgarność. Znajdziemy pośród nich frazeologizmy z elementami humoru, często czarnego, co oczywiście ogranicza zakres ich użycia.

Dla zobrazowania przywołajmy jeszcze kilka związków frazeologicznych rodem z gwar polskich: *suchy jak żyła, rośnie jak chleb w gębie, napchać kałdun, o swój bandzioch dbać, flaki marsza grają, przyjąć oczy napaść, dać dziecku cyca, być z jedną dupą na wszystkich kiermaszach, z bebechem chodzić, mieć w głowie nasrane, mieć czuja*⁶⁵, *dać gęby, mieć zasznurowaną buzię, rozpuścić pysk, mieć językiem jak krowa ogonem, nie mieć mózgu w głowie*. Rozpoznajemy semantykę tych frazeologizmów, ponieważ w mowie potocznej znajdujemy ich odpowiedniki, np. *napętnić brzuch, kiszki marsza grają, nakarmić oczy, mieć nosa, nie mieć rozumu* itp. (por. WSF). Nie mamy problemu ze wskazaniem, które z jednostek z poszczególnych grup są semantycznie równoważne.

⁶³ Nowsze opracowanie poświęcone frazeologii gwarowej reprezentuje monografia A. Czesaka (1998).

⁶⁴ Są to przykłady związków frazeologicznych występujących w gwarze łomżyńskiej.

⁶⁵ W swoim czasie frazeologizm ten funkcjonował w środowisku młodzieżowym.

3.5. Frazeologizm w kontekście leksykalno-semantycznym⁶⁶

Związki frazeologiczne zwykle występują w kontekście, czyli w pewnym otoczeniu leksykalno-semantycznym. Użycie stałego połączenia wyrazowego podlega różnorodnym uwarunkowaniom: zależy od gatunku wypowiedzi, jej celu oraz relacji nadawczo-odbiorczej. Posługując się danym związkiem, trzeba wziąć pod uwagę stopień nacechowania kontekstu sytuacyjnego⁶⁷ i potencjał frazeologizmu jako jednego z możliwych środków stylistycznych, np. jako równoważny semantycznie odpowiednik wyrazu. Swoboda użycia danego związku „jest tym większa, im mniej nacechowany jest środek parafrazujący i kontekst” (Apresjan 1995: 318).

Nadawca komunikatu wykorzystuje dany frazeologizm w taki sposób, jaki najlepiej służy przekazaniu jego intencji komunikacyjnych w danej sytuacji. Posługując się stałymi połączeniami wyrazowymi, może dokonywać w nich rozmaitych zmian i przekształceń, które są uwarunkowane kontekstowo. W danej sytuacji komunikacyjnej mówiący może użyć związku w innej postaci gramatycznej niż kanoniczna, nie zmieniając jego znaczenia: wyrażenie *brzydkie kaczątko* może być użyte w liczbie mnogiej jak *brzydkie kaczątka*, a zwrot *walczyć z wiatrakami* – jako *walczyć z wiatrakami*.

Ponadto obserwuje się celowe zmiany jakościowe i ilościowe komponentów związku. Np. w mowie potocznej często stosuje się zabieg redukcji jednego członu przysłowia. Ilustrację tego zjawiska stanowi fragment przytoczonej poniżej rozmowy:

- *Wstałam o piątej i naprawdę dużo zrobiłam.*
- *No tak, kto rano wstaje...*

W odpowiedzi osoby B nie jest podany drugi człon znanego powszechnie przysłowia (*temu Pan Bóg daje*), ponieważ zakłada ona, że rozmówca zna go i nie ma potrzeby podawania całej jednostki.

⁶⁶ Kontekst językowy to „najbliższe otoczenie określonej jednostki językowej na płaszczyźnie systemu (bliskość morfologiczna bądź znaczeniowa) lub wypowiedzi (bliskość pozycyjna, składniowa). Z semantycznego punktu widzenia ważna jest rola kontekstu w precyzowaniu znaczenia słowa (...). Kontekst profiluje określony aspekt znaczeniowy danego wyrażenia (...). W odniesieniu do wypowiedzi bezpośredni kontekst językowy stanowią: gatunek mowy, typ dyskursu, styl tekstu, które warunkują interpretację komunikatu” (Szczepankowska 2011: 83).

⁶⁷ Chodzi tu o kontekst sytuacyjny, na który „składa się kilka bardzo istotnych elementów, mianowicie relacja między osobami dialogu (...), miejsce aktu mowy (...), czas w swej wieloaspektowości (...), inne składniki fizyczne i merytoryczne...” (Ożóg 2001: 93).

Modyfikacje stałych połączeń wyrazowych mogą dać efekt w postaci zmiany podstawowego znaczenia danego związku. Proces ten obserwujemy np. w niektórych parafrazach powiedzeń i przysłów: *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg rozum odbiera*, *Kto rano wstaje, ten jest niewyspany* (por. p. 4.7).

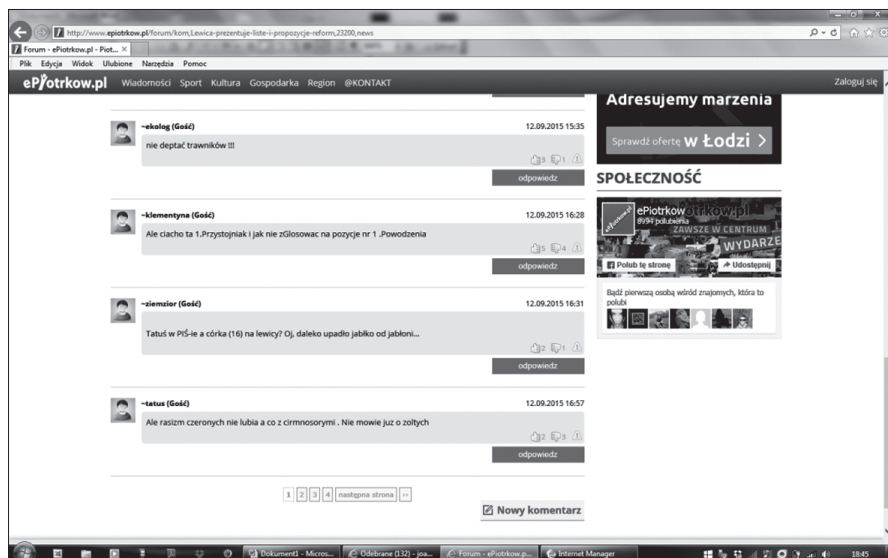
Warto nadmienić, że modyfikacje wykorzystuje się również w innych tekstach kultury, np. w sloganach reklamowych (por. p. 3.3.3). Ogólnie ujmując, w wielu sloganach (np. *Czek to pieniądz*, *Z Kasią Ci się upiecz!*) odnajdujemy znane frazeologizmy (*czas to pieniądz*, *upiekło się coś komuś*), które ulegają transformacjom. W opracowaniach językoznawców czytamy o frazeologii w reklamie (Chlebda 1996) i o grach językowych w sloganach (Szyszko 1996), będących wynikiem tzw. modyfikacji związków frazeologicznych czy też innowacji, polegających na takim przekształceniu stałego połączenia słownego, motywowanego jakimś związkiem z reklamowanym produktem, które nadaje frazeologizmowi nowy sens i wywołuje zamierzony efekt zaskoczenia odbiorcy. Chodzi tu o wykorzystanie wieloznaczności wyrazów, odwołanie się do żartu językowego czy deleksykalizację kontekstową frazeologizmu (Ignatowicz-Skowrońska 1994).

Jak podaje Lusińska, „modyfikacje stałych połączeń słownych w każdej reklamie polegają na zamierzonym nierespektowaniu normatywnych ograniczeń. Są działaniem świadomym” (Lusińska 2007: 27). W wyniku twórczego przekształcenia postaci kanonicznej przysłowia *Bliższa ciału koszula* powstało np. hasło reklamowe: *Bliższa ciału... Wólczanka*. To hasło reklamowe to wynik aktualizacji i zastąpienia leksemu *koszula* nazwą firmy, która jest znanym producentem koszul. Skojarzenie i modyfikacja dały ciekawy efekt językowy i reklamowy: łatwo wpadający w ucho slogan.

Teksty reklamowe to również źródło nowych frazeologizmów, wśród których są np. *Z pewną taką nieśmiałością* ‘robić coś nieśmiało, z zawstyżeniem’; *Chłopaki to lubią*. *Czas na EB* ‘idziemy na piwo; pora na piwo, imprezę; mężczyźni lubią piwo, zabawy/imprezy i kobiety’; *No to Frugo* ‘zrobmy to razem’ (Lusińska 2007: 63-70), *z siłą wodospadu*, *A świstak siedzi i zawija je w te sreberka*, *Prawie robi (wielką) różnicę*. Przytoczone przykłady pokazują, że hasła reklamowe mogą wzbogacać zasób frazeologii danego języka.

Należy podkreślić, że użytkownik języka posługuje się frazeologizmami, dopasowując ich postać do własnych potrzeb i intencji komu-

nikacyjnych. W praktyce oznacza to, że frazeologizm może wystąpić w nieco innej formie niż postać kanoniczna, czyli poświadczona w słowniku (Andrejewicz 2015). Może dojść do przekształceń składniowych lub substytucji komponentów leksykalnych. Ilustrację omawianego zjawiska stanowi przytoczone poniżej użycie przysłowia *Niedaleko pada jabłko od jabłoni*⁶⁸.

Rys. 1. Zrzut ekranu z komentarzami zawierającymi modyfikację przysłowia *Niedaleko pada jabłko od jabłoni*

Sformułowanie *Oj, daleko upadło jabłko od jabłoni* jest przekształceniem stałego połączenia, które umożliwia wyrażenie sensu, jaki chce przekazać nadawca. Za pomocą transformacji osoba pisząca na forum wyraża treść przeciwstawną do tej, którą przekazywał związek w postaci kanonicznej.

Jak już wcześniej wspomniano, interpretacja wielu użyć kontekstowych wymaga od odbiorcy komunikatu znajomości nie tylko danego związku frazeologicznego, ale i kultury, w której jest on używany (por. p. 4.1). Przykłady takiego wykorzystania stałych połączeń wyrazowych znajdujemy m.in. w tytułach artykułów prasowych, np.: *Tajemnice PO-liszynela*, *Robota nie Gołota*. Aby zrozumieć prawidłowo przytoczone

⁶⁸ <http://www.epiotrkow.pl/forum/kom,Lewica-prezentuje-liste-i-propozycje-reform,23200,news>, dostęp: 25.02.2016.

modyfikacje należy wiedzieć, co oznacza akronim *PO*, oraz znać fakty z życia polskiego boksera Andrzeja Gołoty.

Otoczeniem frazeologizmu może być nie tylko słowo, ale również obraz. Wykorzystanie elementów wizualnych w tworzeniu komunikatów zawierających stałe połączenia wyrazowe stwarza nowe możliwości ich interpretacji. Często stosowany zabieg polega na takiej organizacji tekstu, która dzięki obecności obrazu umożliwia dwojakie odczytanie danego związku: dosłowne oraz przenośne.

W wielu kontekstach omawiane użycia frazeologizmów wywołują efekty humorystyczne, czego poświadczenia znajdujemy m.in. w telewizyjnych reklamach produktów z Biedronki. Na przykład w jednej z nich warzywa zbierają się, aby gotować bigos. Cebula sprawdza obecność: zgłaszają się kolejno kapusta, kiełbasa i koncentrat pomidorowy, a następnie zaniepokojona pyta:

- *Gdzie są śliwki?*
- *Wpadły w kompot.*
- *No to mamy bigos.*

Wykorzystano tu dwa frazeologizmy, mianowicie związek *wpaść jak śliwka w kompot* ‘przyjść nie w porę; znaleźć się w kłopotliwej sytuacji, w położeniu bez wyjścia’ (SFJP II: 303) oraz *narobić bigosu* ‘narobić zamęt, zamieszania, sprawić kłopot, zmartwienie’ (SFJP I: 102). Obraz towarzyszący dialogowi pozwala odbiorcy interpretować komunikat reklamowy na dwóch poziomach. Pierwszym jest interpretacja dosłowna, czyli odczytanie opowiadanej mu historii o spotkaniu warzyw, drugim – uchwycenie gry słów.

Włączenie obrazu do komunikatu pozwala na aluzyjne użycie frazeologizmu. Zamiast całego połączenia wyrazowego w danym tekście może pojawić się jedynie jego element, a pozostałe komponenty zostaną zrekonstruowane na podstawie kontekstu. Taki właśnie sposób wykorzystania frazeologizmu znajdujemy w kolejnej reklamie sieci Biedronka, w którym dialog prowadzi galaretkę i kiwi:

- *Dzień dobry, a co się pani tak trzęsie?*
- *To pani nic nie wie? Ananas wyszedł z puszki!*
- *Tak? A za co siedział?*
- *Podobno śmietanę ubił!*

Warstwa obrazowa komunikatu pozwala na zbudowanie ciągu skojarzeń: *galaretkę – trząść się – trząść się jak galareta*. Przytoczony zwrot

ma znaczenie ‘bać się, denerwować się’ (PSF: 263). Związek frazeologiczny uległ więc częściowej defrazeologizacji: galareta widoczna na ekranie rzeczywiście się trzęsie, ponieważ odczuwa strach. Aktualne jest więc również znaczenie przenośne omawianego porównania. Ponadto z grą słów mamy również do czynienia w wyniku użycia czasownika *ubić/ubijać* – w słowniku podane są dwa zwroty mające w składzie ten komponent, których znaczenie aktualizowane jest w omawianym kontekście: *ubić/ubijać* 1. białko, pianę, śmietanę ‘rozbijając, mieszając, kręcąc utrzeć na pienistą masę’ 2. kogoś na śmierć ‘bijąc, zabić go’ (SFJP: 415) oraz frazeologizmu *wyjść z puszki* ‘opuścić więzienie’.

Liczne użycia związków frazeologicznych w postaci kanonicznej i zmodyfikowanej znajdujemy w memach internetowych, krótkich formach, które często wykorzystują elementy wizualne, np. zdjęcia, rysunki, filmy. Zwykle łączą one obraz i słowo. W poniższych przykładach memów wykorzystano związki frazeologiczne, do których dodano elementy leksykalne⁶⁹. W pierwszym posłużono się frazeologizmem *wyglądać jak milion dolarów* zapożyczonym z angielszczyzny (ang. *to look like a million dollars*), w drugim zaś użyto skrzydlatych słów *Polak potrafi*.

Rys. 2. Przykładowe memy wykorzystujące stałe połączenia wyrazowe

⁶⁹ <http://demotywatory.pl/3489561/Wygladasz-jak-milion-dolarow/Wygladasz-jak-milion-dolarow>, dostęp: 25.02.2016; <http://demotywatory.pl/3063165/Polak-potrafi/Polak-potrafi>, dostęp: 25.02.2016.

W wyniku poszerzenia składu komponentów powstały modyfikacje stałych połączeń wyrazowych, których interpretacja wiąże się z odniesieniem ich do towarzyszących im obrazów.

Jak pokazują przytoczone przykłady, wykorzystywanie związków frazeologicznych w połączeniu z obrazem może być atrakcyjnym zabiegiem aktywizującym odbiorcę, który musi odczytać grę słów i wyobrażeń wizualnych zestawionych w danym komunikacie (por. p. 3.3.1).

3.6. Znaczenie potencjału stylistycznego frazeologizmów dla komunikacji

W procesie kształtowania świadomości językowej osób posługujących się językiem polskim trzeba sobie zdawać sprawę przede wszystkim ze znaczenia wartości frazeologizmów jako wykładników emocji, relacji międzyludzkich, kultury, wrażliwości językowej, intuicji, wyrobienia, świadomości. Frazeologizmy są nie tylko swego rodzaju wykładnikami wiedzy użytkownika danego języka czy poświadczeniem bogactwa zasobu jego słownictwa, lecz posiadają także niezwykle istotny w komunikacji językowej potencjał stylistyczny.

Bartmiński (2001a: 19) twierdzi, że „Rozpoznanie stylu językowego jest warunkiem poprawnej interpretacji wypowiedzi”, co z kolei nakazuje opanowanie umiejętności identyfikowania stylistycznych wyznaczników, charakteryzujących m.in. związki frazeologiczne jako wykładniki strukturalno-językowe treści. Znaczenie potencjału stylistycznego frazeologizmów dla komunikacji łączy się z ich dwiema podstawowymi funkcjami, tj. z uzupełnianiem systemu słownikowego języka i z pomnażaniem zasobu synonimicznych środków leksykalnych (Lewicki, Pajdzińska 2001: 315).

Dla stylu tekstu podstawową kwestią jest wybór środków systemowo-językowych spośród wszystkich możliwych użyć języka, których świadomość istnienia ma dany nadawca wypowiedzi. Jego wybory determinuje kilka czynników, m.in. zespół środków językowych wybieranych przez mówiącego jako najbardziej przydatne ze względu na cel wypowiedzi, a więc adekwatne do sytuacji, do kontekstu komunikacyjnego. Dokonując świadomego czy też kompetentnego wyboru danego frazeologizmu, należy uwzględnić następujące czynniki:

- 1) „typ kontaktów między ludźmi, którzy się porozumiewają: kontakty zachodzą na płaszczyźnie prywatnej – lokalnej – ogólnopolskiej;
- 2) podstawowy cel wypowiedzi użytkowej lub artystycznej;
- 3) tematykę wypowiedzi; ogólną lub specjalistyczną;
- 4) relację zachodzącą między nadawcą wypowiedzi a jej odbiorcą w trakcie porozumiewania się: oficjalną lub nieoficjalną” (Dubisz 2003: XXXVI).

Jeśli odniesiemy to do znacznego i silnie zróżnicowanego potencjału stylistycznego, jaki reprezentują związki frazeologiczne, to nie powinniśmy mieć wątpliwości, że kształcenie językowe w tym zakresie nie tylko jest zasadne, lecz konieczne m.in. dla tworzenia tekstów komunikatywnych. Świadomość istnienia bogactwa środków synonimicznych, jaki reprezentuje frazeologia, wspomaga kształcenie posługiwania się językiem, co z kolei wspiera kształcenie stylu indywidualnego poprzez wyrobienie umiejętności wyboru elementów językowych w wypowiedziach funkcjonujących w danym typie kontaktów językowych. Znajomość frazeologii ma duże znaczenie dla opanowania poszczególnych stylów funkcjonalnych i wykształcenia umiejętności świadomego użycia określonego rodzaju jednostek językowych nacechowanych stylistycznie, które słowniki sygnalizują za pośrednictwem kwalifikatorów, np. *potoczne, urzędowe, poetyckie* itp.

W procesie komunikacji środki frazeologiczne są przydatnymi jednostkami ze względu na duże zróżnicowanie stylistyczne. Używając ich, mówiący może wywoływać rozmaite efekty. Np. niektóre frazeologizmy wyrażające znaczenie ‘umrzeć’ mogą pojawić się w wypowiedzi o charakterze podniosłym (np. *odejść na zawsze, zasnąć na zawsze, udać się do św. Piotra*), inne zaś będą używane w kontekstach rozmów potocznych, których uczestnicy mówią o śmierci za pomocą kolokwialnych, wręcz mało delikatnych sformułowań (np. *kopnąć w kalendarz*). Wśród nich znajdziemy związki odwołujące się do świata zwierząt, mające zabarwienie pejoratywne (np. *odwalić kitę, wyciągnąć kopyta*). W celu „oswajania” mówiących z czynnością umierania wykorzystuje się również frazeologizmy o zabarwieniu żartobliwym (np. *wąchać kwiatki od spodu*). Mówiący ma więc do dyspozycji środki, za pomocą których wprowadza do wypowiedzi określony klimat.

Innym przykładem wykorzystania stylistycznego potencjału frazeologizmów są teksty perswazyjne. Siłę ich oddziaływania zwiększa zastosowanie jednostek kształtujących stosunek odbiorcy do danego zjawiska. Posłużenie się wyrażeniem *krewni i znajomi królika* będzie kształtować u odbiorcy nastawienie negatywne, natomiast związek *kapitalizm z ludzką twarzą* – pozytywne (Czarnecka 2002: 39). Użycie w tekście stałych połączeń wyrazowych o silnym osadzeniu kulturowym pozwala na uruchomienie zespołu skojarzeń, zwiększając tym samym jego perswazyjność. Niektóre wyrażenia, takie jak *czerwone pająki*, *moherowe berety* czy *polskie piekielko*, to etykiety językowe, silnie wartościujące i bogate w konotacje. Ich pojawienie się w tekstach takich jak przemówienia publiczne ma duże znaczenie dla odbioru danego komunikatu.

Z punktu widzenia odbiorcy komunikatu atrakcyjne są elementy wprowadzające do wypowiedzi humor. Do takich jednostek zaliczyć można następujące związki: *pożyczyć coś na wieczne nieoddanie* ‘nie zwrócić czegoś’, *długi jak miesiąc* ‘bardzo długi’, *chudy jak wypłata* ‘o mężczyźnie: wysoki i chudy’, *chodzić po sinusoidzie* ‘być pijanym’. Wiele takich związków można wskazać w zasobach stałych połączeń wyrazowych poszczególnych odmian substandardowych⁷⁰. W języku osób posługujących się CB radiem policjanci kontrolujący prędkość za pomocą radaru trzymanego w rękę to *misiaczki z suszarkami*, informatycy do określenia programu łatwego w obsłudze używają nazwy *program idiotoodporny*, a z kolei studenci mówią o osobie symulującej chorobę *chory na zapalenie skarpetek*. Nośnikami humoru są m.in. modyfikacje, które, jak już wcześniej wspomniano, często występują w reklamach i tytułach prasowych (por. p. 3.3.3).

Frazeologizmy służą również do wyrażania emocji i ocen: wiele z nich to jednostki o dużym ładunku ekspresji, pozwalające mówiącemu na pełniejsze przekazanie stanu emocjonalnego. Zamiast mówić o kimś, że jest bardzo głupi, można powiedzieć *głupi jak but* lub – intensyfikując wyrażaną ocenę – *głupi jak but z lewej nogi*. Użycie przytoczonego frazeologizmu przekazuje silniejsze wartościowanie niż posłużenie się luźną konstrukcją wyrazową *bardzo głupi*. W omawianym przykładzie

⁷⁰ To znaczy innych odmian języka, np. gwary środowiskowej czy gwary ludowej.

związek frazeologiczny zawiera przymiotnik oceniający – *głupi*. Ładunek aksjologiczny wielu związków nie jest wyrażony wprost, może być wynikiem interpretacji sensów poszczególnych komponentów i ich konotacji (np. *mądry inaczej, mądra jak flądra*).

3.7. W stronę praktyki

Podjęcie kwestii zróżnicowania stylistycznego języka w dydaktyce frazeologii stwarza wiele możliwości kształcenia umiejętności językowych uczniów nie tylko w zakresie mówienia i pisania, gramatyki i leksyki, którą frazeologizmy znacząco wzbogacają jakościowo i ilościowo, lecz także w zakresie kultury języka, uwrażliwiania na język, na słowo jako tworzywo wypowiedzi (tekstu) o różnym charakterze, zakresie treściowym, uwarunkowane sytuacyjnie, mające swój określony cel oraz konkretnego nadawcę i odbiorcę. Rozwijanie tych umiejętności w oparciu o wiedzę językową i kulturową wspomaga kształtowanie świadomości językowej, a w konsekwencji także kompetencji komunikacyjnej uczniów. Jednocześnie wskazuje na walory integracji wewnątrzprzedmiotowej (Danielewiczowa 2002)⁷¹. Dlatego kształcenie w tym zakresie powinno stanowić istotny element edukacji polonistycznej na wszystkich poziomach edukacyjnych. Można je realizować, stosując takie typy ćwiczeń frazeologicznych, które polegają na:

- 1) tworzeniu wypowiedzi ustnej lub pisemnej z użyciem frazeologizmów z pewnych grup związków frazeologicznych (np. biblizmy czy mitologizmy);
- 2) przeredagowywaniu wypowiedzi przez usuwanie związków frazeologicznych lub ich wprowadzanie; śledzenie efektu stylistycznego wprowadzonych zmian;
- 3) przekształcaniu tekstów w różnych konwencjach stylistycznych z wykorzystaniem zestawu frazeologizmów;

⁷¹ Związki frazeologiczne stanowią podstawę do okazjonalnych ćwiczeń językowych (określanie znaczenia frazeologizmu, jego wartości stylistycznej, wskazywanie synonimów), kiedy czytamy tekst literacki, w którym się pojawiają, stwarzając sposobność, by analizować ich funkcję w wypowiedzi literackiej. Zatem okazjonalnie możemy także podjąć ćwiczenia w wymienianiu frazeologizmów użytych przez autora na te mające podobne znaczenie, lecz inny rejestr stylistyczny.

- 4) tworzeniu i zapisywaniu dialogu z uwzględnieniem np. wieku, funkcji, zawodu, środowiska, jakie reprezentują rozmówcy (np. rodzica z dzieckiem, wnuczka z dziadkiem, ucznia z nauczycielem, ucznia z uczniem) z wykorzystaniem stylistycznego zróżnicowania frazeologizmów;
- 5) wyszukiwaniu związków frazeologicznych jako synonimów czasowników i stosowaniu ich w zróżnicowanych stylistycznie wypowiedziach;
- 6) zastępowaniu związków zróżnicowanych stylistycznie w zależności od kontekstu (praca ze słownikiem);
- 7) intuicyjnym ustalaniu przynależności stylistycznej danego związku frazeologicznego (np. potoczne, książkowe, urzędowe);
- 8) wprowadzaniu do tekstu frazeologizmów dla osiągnięcia efektu: powagi, żartu, ironii, przesady;
- 9) stylizacji językowej (np. gwarowej) w charakterystyce kreowanej postaci, np. inteligenta, robotnika, ucznia, nauczyciela, ojca, studenta, naukowca;
- 10) sporządzaniu indywidualnych list frekwencyjnych frazeologizmów używanych przez ucznia jako odzwierciedlenie jego języka osobniczego (z opisem źródeł tych jednostek i ich nacechowania stylistycznego) lub list frekwencyjnych frazeologizmów środowiskowych;
- 11) indywidualnym ocenianiu wykorzystania frazeologizmów jako nośników stylu wypowiedzi;
- 12) analizowaniu tekstów autentycznych (np. polszczyzny mówionej), tekstów piosenek czy komiksów, zawierających modyfikacje frazeologizmów, i przywoływaniu ich postaci kanonicznej oraz określaniu funkcji;
- 13) tworzeniu modyfikacji stałych połączeń wyrazowych i wykorzystaniu ich w określonym tekście, np. dialogu czy felietonie;
- 14) długookresowym gromadzeniu i notowaniu związków frazeologicznych jako reprezentacji dwóch danych odmian stylowych (np. *książ.* i *gw.*; *książ.* i *pot.*; *neutr.* i *pot.*) na podstawie słownikowego opisu ich wartości stylowej.

Tego typu ćwiczenia to zaledwie baza wyjściowa do szeregu aktywności językowych uczniów ze związkami frazeologicznymi i przysłowia-

mi w tle, na której można budować wyższy poziom kompetencji komunikacyjnej i kreować indywidualne predyspozycje językowe uczniów. Inwencja polonisty i ucznia daje tu duże pole do opisu wszystkim uczestnikom procesu kształcenia, dowodząc, że język służy poznaniu, a więc uczy, lecz także kształtuje świadomość, odzwierciedla postawy i wartości. Ponadto wspomaga budowanie relacji międzyludzkich, m.in. dając wiele możliwości wyboru stylu wypowiedzi, jakie tworzy się w czasie (skutecznego) porozumiewania się z innymi.

Język samookreśla człowieka i czasem bawi, kiedy jego użytkownik posiędzie umiejętność rozpoznawania wieloznaczności (tzw. *pot.* dwuznaczności) wyrazów, podobieństwa ich brzmień czy aluzyjności, ironii, cytatu⁷². Przestrzeń dydaktyczna relacji między frazeologią a stylistyką to szansa kreowania świadomego użytkownika polszczyzny, który na tej świadomości i motywacji buduje solidne podstawy własnej kompetencji komunikacyjnej i kształci ją, kiedy tworzy jakikolwiek przekaz słowny.

Pojawienie się w tekście frazeologizmów książkowych, a wśród nich także frazeologizmów biblijnych, mitologicznych i literackich, skutkuje wprowadzeniem do wypowiedzi cytatu, a wraz z nim pewnych motywów z przestrzeni innych tekstów kultury. Ten zabieg nadaje wypowiedzi charakter przywołanego źródła, przenosi jego stylistyczne walory na grunt nowej wypowiedzi⁷³. Można tu kształcić umiejętność włączania frazeologizmu jako struktury składniowo-semantycznej do tekstu, jednocześnie wyczuwając ucznia na zasadę stabilności leksykalnej kontekstu frazeologizmu oraz zharmonizowanie frazeologizmu z tłem leksykalnym danej wypowiedzi (Bąba 1986a: 43).

W doświadczeniu dydaktycznym związki frazeologiczne stanowią pewien repertuar jednostek, które wyrażają wrażliwość, psychikę i światopogląd, ale także to, co typowe, i to, co osobliwe w języku ucznia,

⁷² W związku z tym można omówić techniki intertekstualne i ich funkcje w wypowiedzi, poszerzając nie tylko wiedzę o języku, o tworzeniu tekstu, lecz także uświadamiając uczniom źródła kultury i języka poprzez wskazanie kontekstu i motywacji powstania niektórych frazeologizmów.

⁷³ Na przykład, odwołując się do powstałego w roku 1984 tomu poezji Czesława Miłosza zatytułowanego *Nieobjęta ziemia*, w którym znajdujemy m.in. frazeologizmy: *odstępstwo Adama, rajski ogród, Adamowe zebro czy światłość wieki*, można mówić o aluzji i tzw. cytacie struktur (por. *Aluzja literacka* 2007) i ich funkcjach.

w jego myśleniu i kulturze (Wrześniewska-Pietrzak 2005: 53-54). Tworzą więc obraz potrzeb edukacyjnych ucznia jako jednostki kształtowanej przez pewne środowisko społeczno-kulturowe w zakresie kształcenia jego kompetencji komunikacyjnej, a pośrednio również kultury osobistej, jaką winien reprezentować każdy wykształcony człowiek. Motywatorem do efektywnego wzbogacania własnego zasobu frazeologii książkowej może być fakt, że świadome i poprawne korzystanie z niej świadczy o przynależności do elity kulturalnej, podnosi walory poznawcze i stylistyczne każdej wypowiedzi, kształtuje wizerunek nadawcy, służąc rozwojowi kompetencji komunikacyjnej odbiorcy.

Frazeologizmy jako nośniki kultury

4.1. Język, kultura, frazeologia: wzajemne powiązania

Człowiek interpretuje rzeczywistość, w której żyje, tworząc pewne sposoby opisywania jej. Interpretacja zależy od podmiotu poznającego, co oznacza, że istnieje wiele możliwości przedstawiania otaczającego go świata. Subiektywność językowego ujmowania rzeczywistości pozajęzykowej skutkuje istnieniem odmienności w semantyczno-leksykalnym ukształtowaniu języków używanych w różnych wspólnotach etnicznych (Tokarski 2001: 345). W każdej z nich wykształca się więc swoisty językowy obraz świata, definiowany przez Renatę Grzegorzyczką (2004: 41) w następujący sposób:

Językowy obraz świata chciałabym rozumieć jako strukturę pojęciową utrwaloną (zakrzepłą) w systemie danego języka, a więc w jego właściwościach gramatycznych i leksykalnych (znaczeniach wyrazów i ich łączliwości), realizującą się, jak wszystko w języku za pomocą tekstów (wypowiedzi).

Językowymi nośnikami tak rozumianego obrazu świata, właściwego danej kulturze⁷⁴, są m.in. stałe połączenia wyrazowe, np. frazeologizmy i przysłowia.

Analiza kontrastywna stałych połączeń wyrazowych pozwala wskazać podobieństwa i różnice między poszczególnymi jednostkami. Na przykład, znaczenie 'spać mocnym snem' w wielu językach wyrażane jest za pomocą związków frazeologicznych z nazwą zwierzęcia, przy czym komponent animalistyczny może być inny w każdym z zestawia-

⁷⁴ Termin *kultura* jest jednym z najważniejszych w naukach humanistycznych i ma wiele definicji. W niniejszym artykule przyjęto tę autorstwa Alfreda Webera, głoszącą, że kultura zaczyna się tam, gdzie kończą się potrzeby życiowe, co oznacza, że jest ona ponad nimi i obejmuje wartości, poglądy, ideologie, grupowe style życia, naukę i sztukę (Weber 1927). Przeglądu definicji dokonali Alfred L. Kroeber i Clyde Kluckhohn (1952).

nych języków – w polszczyźnie mamy idiom *spać jak suseł*, w języku włoskim *dormire come un ghiro* (dosł. spać jak popielica) oraz *dormire come una marmotta* (dosł. spać jak świstak), w języku Bété, używanym na Wybrzeżu Kości Słoniowej, funkcjonuje porównanie *ô honhoun glibi yèrè* (dosł. spać jak pyton)⁷⁵. Może pojawić się komponent zupełnie inny niż nazwa zwierzęcia – np. w języku angielskim funkcjonuje związek *to sleep like a log* (dosł. spać jak kłoda), a w języku holenderskim – *slapen als een roos* (dosł. spać jak róża). W każdym języku porównanie zyskuje nieco inny kształt z powodu odmiennych doświadczeń życiowych różnych społeczności.

Należy ponadto zaznaczyć, że obraz świata przekazywany przez związki wyrazowe danego języka bywa nośnikiem informacji niezgodnych ze scjentyzycznym obrazem opisywanego wycinka rzeczywistości. Wynika to z faktu, że „obraz naukowy kształtowany jest przede wszystkim przez odniesienia do rzeczywistości, a przynajmniej dąży do możliwie wiernego jej odwzorowania” (Tokarski 2001: 347), natomiast obraz naiwny uwzględnia zarówno obiektywne cechy danych obiektów, jak i przypisane mu w danej kulturze, w tym również niezgodne ze scjentyzną wizją świata.

We frazeologii polskiej znajdujemy liczne przykłady tego rodzaju rozbieżności: przykładowo, frazeologizmy potoczne przekazują negatywny obraz świni (np. pol. *brudny jak świnia*, *głupia świnia*), a z naukowego punktu widzenia świnie to stworzenia „nie tylko inteligentne, ale także bardzo plastyczne w przystosowywaniu się do nowych sytuacji, posiadające wielką skalę uczuć” (Hymes 1974: 93). Warto podkreślić, że negatywny obraz świni przekazywany jest również przez inne języki, m.in. angielski, niemiecki czy włoski, co ma uwarunkowania kulturowe⁷⁶.

⁷⁵ Przysłowia w języku Bété analizuje Jean-Philippe Zougbo (2003).

⁷⁶ Inne przykłady naiwnych poglądów dotyczących poszczególnych gatunków zwierząt, które znalazły językowe odzwierciedlenie we frazeologii: kolor czerwony doprowadza byka do szału – kolor chusty nie ma znaczenia, ponieważ byk reaguje jedynie na ruchy mulety: pol. *działać jak czerwona płachta na byka*, wł. *vedere tutto rosso come i tori* (dosł. widzieć wszystko czerwone jak byki); rak porusza się, chodząc do tyłu – rak chodzi do tyłu, kiedy czuje się zagrożony: wł. *fare come i gamberi* (dosł. robić jak raki); przestraszony struś chowa głowę w piasek – jeśli siedzący na gnieździe ptak zostanie czymś zaniepokojony, opuszcza głowę i nie widać go zza nierówności gruntu: pol. *chować głowę w piasek (jak struś)*; ang. *like an ostrich (with its head in the sand)* (dosł. jak struś (z głową w piasku)), *ostrich policy* (dosł. strusia polityka), *ostrich belief* (dosł. strusie poglądy); kot i pies żyją ze sobą w niezgodzie

Uwzględnianie czynników kulturowych w badaniach frazeologicznych ma dobrze ugruntowaną pozycję, na co duży wpływ miał rozwój kognitywizmu (Sabban 2007: 590). Ujęcie językowo-kulturowe pozwala na spojrzenie na zbiór stałych połączeń wyrazowych jako swoiste continuum kulturowe, w którym współlistnieją jednostki pochodzące z różnych okresów, zarówno tych odległych, jak i współczesnych użytkownikom języka.

Badanie stałych połączeń wyrazowych pozwala na rekonstrukcję określonych aspektów przeszłości: dawnych obrzędów, wierzeń i poglądów. Na przykład frazeologia polska ma w swoim zasobie jednostki motywowane praktykami związanymi ze szlacheckimi polowaniami, które były ważnym elementem kultury dawnych czasów, np. *popędzić kota, siedzieć jak zając pod miedzą, wietrzyć jak ogar* (Jędrzejko 2002: 74). Pochodzenie frazeologizmów *biegać za kimś jak za rarogiem* i *gapić się na kogoś jak na raroga* również ma związek z polowaniami. Raróg był jednym z najrzadszych i najbardziej poszukiwanych ptaków w Polsce w XVI/XVII wieku.

Innym przykładem zapisu dawnych realiów jest frazeologia motywowana rzemiosłem (Młynarczyk 2013). Znajdujemy w niej liczne jednostki, które powstały na podstawie obserwacji pracy rzemieślników, stanowiącej ważny obszar działalności człowieka. We frazeologii polskiej obecne są np. stałe połączenia wyrazowe motywowane stereotypowym wyobrażeniem pracy szewca: *szewski poniedziałek, wpaść w szewską pasję, kręcić jak szewc kopytem, Szewc bez butów chodzi*. Ewa Młynarczyk (2013) przedstawiła zawarty w stałych połączeniach wyrazowych obraz poszczególnych specjalności rzemieślniczych, takich jak rzemiosła: spożywcze, włókiennicze i odzieżowe, budowlane, skórnicze, metalurgiczne, drzewne, ceramiczne i szklarskie, usługowe. Wyniki badań pokazują, że zanalizowane związki przekazują informacje o zawodach, narzędziach itp. nieznanym współczesnemu użytkownikowi języka polskiego.

– kot i pies żyją zgodniej niż dwaj przedstawiciele jednego gatunku: pol. *żyć jak kot z psem*; papużki nierozłączki bardzo się kochają, po śmierci partnera ptak umiera – ptak nie umiera i może połączyć się z innym: pol. *papużki nierozłączki*; ryby nie wydają żadnych dźwięków – ryby wydają dźwięki, których ludzkie ucho nie jest w stanie usłyszeć: pol. *milczeć jak ryba*, fr. *muet comme une carpe / un poisson* (dosł. niemy jak karp/ryba), wł. *muto come un pesce* (dosł. niemy jak ryba).

Ważną rolę w motywacji frazeologizmów odgrywa również religia. Anna Pajdzińska zwraca uwagę na wpływ katolicyzmu na wizję świata zawartą w polszczyźnie, konstatując, że „świat utrwalony w polskiej frazeologii to świat widziany przez pryzmat katolicyzmu w wersji popularnej, niezbyt głębokiego, ale niezachwianego” (Pajdzińska 1997: 130). Na przykład stałe połączenia wyrazowe odzwierciedlają przekonanie, że Bóg jest stwórcą świata (Pajdzińska 1997: 132). Nośnikami tego przekonania są takie frazeologizmy jak: *ktoś zapomniał o bożym świecie, jak/jakim kogoś Pan Bóg stworzył, niestworzone rzeczy/historie/ /brednie* itp. Innym przejawem wpływu religii na zasób stałych połączeń wyrazowych jest obecność wyrazów związanych z życiem religijnym w funkcji składników frazeologizmów. Przykładami tego typu jednostek leksykalnych są m.in. następujące słowa: *Bóg* (np. *ktoś poszedł do Boga*), *anioł* (np. *anioł stróż*), *diabeł* (np. *diabeł coś ogonem nakrył*), *pacierz* (np. *jak amen w pacierzu*).

Wpływ na postać związków frazeologicznych danego języka ma również obraz językowy nazw zwierząt i roślin w danej kulturze, innymi słowy, istotne jest, jak ważny jest dany przedstawiciel fauny czy flory na danym obszarze. W kolokwialnej odmianie australijskiej języka angielskiego występują związki frazeologiczne mające w swoim składzie nazwy zwierząt rdzennie australijskich, takich jak kangur, który zdaniem Chitry Fernando jest zwierzęciem o największym znaczeniu ekokulturowym w Australii, por. ang. *kangaroo, kangaroos in the top paddock* (dosł. mieć kangury na górnym padoku), *if he bought the kangaroo, it wouldn't hop* (dosł. nawet gdyby kupił kangura, to by nie skakał), *happy as boxing kangaroo in a fog* (dosł. szczęśliwy jak boksujący kangur we mgle), *nervous as a mother roo in a room full of pickpockets* (dosł. nerwowy jak matka kangurzyca w pokoju pełnym kieszonkowców)⁷⁷.

Do omawianych komponentów animalistycznych należą ponadto takie nazwy, jak: *jamraj* (borsuk workowaty, ang. *bandicoot, bald as a bandicoot* dosł. łysy jak jamraj, *barmy as a bandicoot* dosł. zwariowany

⁷⁷ Nazwa ta występuje również w licznych wyrazach złożonych, np.: *kangaroo bar* ‘metalowe zabezpieczenie przed kangurami w postaci elementu zamocowanego na przodzie samochodu’, *kangaroo driver* ‘polowanie na kangury, najczęściej nocą’, *kangaroo fence* ‘wysoki płot zabezpieczający przed kangurami’, *kangaroo paw* dosł. kangurza łapa ‘kwiat przypominający kształtem kangurzą łapę’, *kangaroo root* ‘trasa Qantas z Sydney do Londynu, długi skok’ (Fernando 1996: 93).

jak jamraj, *lonely as a bandicoot on a burnt ride* dosł. samotny jak jamraj na spalonej drodze, *miserable as a bandicoot* dosł. nieszczęśliwy jak jamraj), dingo (ang. *dingo, haven't they fed the dingoes lately?* dosł. czy oni ostatnio nie karmili dingo?, *high as a dingo's howl* dosł. wysoki jak skowyt dingo, *dry as a dead dingo's donger* dosł. suchy jak penis zdechłego dingo)⁷⁸.

We frazeologii polskiej występuje tylko jeden z wymienionych komponentów w postaci derywatu *kangurzy* (pol. *kangurze skoki*), natomiast pozostałe nazwy zwierząt nie są składnikami stałych połączeń wyrazowych, ponieważ nazywają one zwierzęta w ogóle nieznanie lub słabo kojarzone przez rodzimych użytkowników języka polskiego. Należy podkreślić, że nazwy zwierząt mają często wartość symboliczną, a symbole – nie tylko zwierzęce – motywowały znaczną liczbę stałych połączeń wyrazowych.

W motywacji kulturowej frazeologizmów odnajdujemy wpływy przednaukowych koncepcji świata, które przejawiają się w obecności związków odzwierciedlających wierzenia, przesady i dawne praktyki medyczne. Idiomy z komponentem *żółć*, np. *ktoś jest pełen żółci*, *żółć kogoś zalewa*, stanowią językową pozostałość patologii humoralnej. Według tej teorii przednaukowej istniały cztery płyny ciała, czyli humory: krew, żółć, śluz i czarna żółć. Wypełniały one ciało, a ich relacje miały wpływ na zdrowie i temperament człowieka.

Innym ważnym źródłem frazeologizmów jest również kultura materialna – nazwy jej elementów to częste komponenty stałych połączeń wyrazowych. Przykładowo, osoba otyła opisywana jest za pomocą porównania do beczki – *gruby jak beczka/beka*, człowiek szybko mówiący – przy użyciu zwrotu *mówić/gadać jak katarynka*, czyli bardzo dużo i szybko, a atrakcyjna, elegancka kobieta – ujmując frazeologicznie – *wygląda jak lalka*. Z kolei rzecz niedokładnie wykonaną, niewykończoną, można określić jako *zrobiona (jak) od siekiery*, a wysokiej jakości towar opisać, używając wyrażenia z *górnej półki*.

Wiele połączeń wchodzących w skład frazeologii to jednostki motywowane kulturowo usankcjonowanymi zachowaniami i praktykami. Frazeologizm *nosić spodnie* oprócz znaczenia dosłownego, tj. ‘chodzić

⁷⁸ Wszystkie związki pochodzą ze strony internetowej www.dagree.net/aussieslang/slang_fau.html, dostęp: 12.04.2008.

w spodniach’, ma znaczenie ‘być mężczyzną’. Dawniej kobiety nosiły spódnice lub sukienki, a spodnie były wyłącznie męskim ubiorem. W minionych wiekach społeczna rola mężczyzny predestynowała go do sprawowania władzy – był więc w rodzinie osobą podejmującą ważne decyzje⁷⁹.

Przysłowie *Kobieta ma włosy długie, a rozum krótki* motywowane było stereotypowym wyobrażeniem osoby płci żeńskiej zależnej od mężczyzny i niezdolnej do podejmowania własnych decyzji. Ponadto jednostka ta odwołuje się do elementu wyglądu typowej kobiety: charakterystyczne dla niej są długie włosy. Z kolei frazeologizm *trzymać/chować/kryć/ukrywać coś pod poduszką* o znaczeniu ‘trzymać coś, zwłaszcza wartościowego, w domu’ motywowany był zwyczajem chowania cennych rzeczy pod głową śpiącego, co miało zapobiec ich kradzieży podczas snu posiadacza⁸⁰.

Z kulturowego punktu widzenia ważną rolę odgrywa fakt, że frazeologizm pochodzi z określonego tekstu. W wielu przypadkach ten aspekt, określony w tabeli 4. jako tekstowość, jest istotny. Stałe połączenia wyrazowe przechodzą do języka z rozmaitych tekstów, np. religijnych, literackich czy popularnych, takich jak slogany reklamowe czy teksty piosenek. W wielu przypadkach związki stałych połączeń wyrazowych z tekstami są żywe, co wpływa na ich potencjał konotacyjny. W analizie motywacji kulturowych frazeologizmów należy również uwzględnić kulturowe modele zachowań społecznych: to właśnie one są odzwierciedlane w połączeniach wielowyrazowych, zwłaszcza frazeologizmach i przysłowiach.

⁷⁹ Por. żartobliwe pytanie zadawane niekiedy przez użytkowników współczesnej polszczyzny: *Kto w tym domu nosi spodnie?* (‘Kto rządzi w tym domu? Kto decyduje w ważnych sprawach?’).

⁸⁰ WSFJP podaje również drugie znaczenie omawianego związku, mianowicie *książk*. ‘zachować coś w tajemnicy’ (WSFJP: 547); por. niezarejestrowane w słownikach zwroty *trzymać pieniądze/oszczędności w skarpecie, odkładać pieniądze do skarpety, oszczędzać do skarpety*.

Tabela 4. Motywacja kulturowa jednostek frazeologicznych

Aspekt motywacji kulturowej	Określenie relacji frazeologizm – kultura	Przykłady
Tekstowość	Identyfikacja stałego połączenia wyrazowego w określonym tekście	<i>czarna owca, kwaśne winogrona</i>
Przednaukowe koncepcje świata	Wskazanie nawiązań do przednaukowej wiedzy na temat świata, np. medycyny ludowej czy patologii humoralnej	<i>żółć kogoś zalewa, urodzić się pod szczęśliwą gwiazdą</i>
Symbolika kulturowa	Ustalenie związku frazeologizmu ze znaczeniem danego symbolu w innych systemach oprócz językowego (np. religii, popularnych zwyczajach, sztuce)	<i>Nie wywołuj wilka z lasu</i>
Kultura materialna	Ustalenie relacji między elementami rzeczywistości i figuratywnym wyzyskaniem ich w stałych połączeniach wyrazowych	<i>nadawać na tych samych falach</i>
Kulturowe modele zachowań społecznych	Odnalezienie odzwierciedleń społecznych doświadczeń i zachowań we frazeologii	<i>nosić spodnie</i>

Źródło: oprac. wł. na podstawie Piirainen (2008: 210-213).

Należy wyraźnie zaznaczyć, że powyższe zestawienie ma za zadanie ukazać zróżnicowanie relacji między frazeologią a kulturą. Nie powinno ono służyć do klasyfikowania stałych połączeń znaczeniowych na zasadzie przyporządkowania danej jednostki do którejś z zaproponowanych powyżej grup, wiele jednostek można bowiem zaliczyć do więcej niż jednego typu: np. *czarna owca* ma z jednej strony pochodzenie tekstowe, z drugiej – wykorzystana jest symbolika owcy oraz czarnej barwy.

W analizie aspektów językowo-kulturowych warto zwrócić uwagę na obecność we frazeologizmach elementów archaicznych⁸¹. Analiza idiomów i przysłów pod kątem zawartości dawnych form pozwala stwierdzić, że jednostki wielowyrazowe zawierają rozmaite ślady językowej przeszłości (Jawór 2009; Piel 2012, 2013, 2014). Są one obecne na różnych poziomach, tj. fonetycznym (wymowa), wyrazowym (historyzmy, archaizmy leksykalne, paleosemantyzmy, czyli wyrazy używane we współczesnym języku w innym znaczeniu niż dawniej) oraz gramatycznym (zjawiska z zakresu derywacji, fleksji i składni, zob. tab. 5).

⁸¹ Archaizmy we współczesnym języku polskim omawia M. Borejszo (1984).

Tabela 5. Rodzaje i obszary występowania archaizmów w stałych połączeniach wyrazowych

Obszary występowania archaizmów w stałych połączeniach wyrazowych			
	FONETYKA	LEKSYKA	GRAMATYKA
Rodzaje	Wymowa	Historyzmy	Archaizmy derywacyjne
		Archaizmy leksykalne	Archaizmy fleksyjne
		Paleosemantyzmy	Archaizmy syntaktyczne

Źródło: Szerszunowicz (2014).

Przykłady archaizmów fonetycznych znajdujemy w przysłowiach zawierających wyrazy, w których występują samogłoski podwyższone, np. *Jak bida, to do Żyda, przyszła kryśka na Matyska/matyska*.

Archaizmy wyrazowe występują jako komponenty stałych połączeń wyrazowych znacznie częściej niż fonetyczne. Historyzmy to nazwy realiów odnoszące się do nieistniejących współcześnie obiektów. Do nich zaliczamy np. nazwy dawnych wag i miar, takich jak *łut*, *funt* czy *cetnar*. Występują one w stałych połączeniach wyrazowych, np.: *łut szczęścia*, *Lepszy łut szczęścia niż cetnar rozumu*, *funta kłaków niewarte*. Znajdujemy również nazwy przedmiotów i ubiorów (*mieć pełny trzosa*, *Nie wsadzaj nosa do cudzego trzosa*, *sukmana*, *Bliższa koszula ciału niż sukmana*) oraz terminów związanych z dawnymi przepisami i prawami (*wet za wet*).

Wśród archaizmów leksykalnych znajdujemy wyrazy współcześnie nieużywane, chociaż nadal istnieje zjawisko, który one nazywają. Przykładem jest słowo *lich*, mające znaczenie 'diabeł' i będące składnikiem takich połączeń wyrazowych jak *Licho nie śpi* i *Pal (kogoś/coś) lich*. Na uwagę zasługują również paleosemantyzmy, czyli wyrazy, które z biegiem czasu zmieniły znaczenie i nie są już używane w znaczeniu pierwotnym (por. Jawór 2009). Do grupy tej należy wyraz *gąbka* – zdrobnienie od *gęba*, które jest składnikiem przysłowia *Pieczone gołąbki nie lecą (nie wlecą) same do gąbki*.

Występujące w związkach frazeologicznych słowa należące do archaizmów można podzielić na dwie grupy: składniki izolowane i elementy nieizolowane. Komponenty izolowane są to wyrazy występujące

jedynie jako składnik stałych połączeń wyrazowych (por. Fiedler 2007: 28). Słowo *omacek* używane jest tylko w formie narzędnika we frazeologizmie *po omacku*. Podobnie jest w przypadku wyrazu *lik*, które kiedyś miało znaczenie ‘dużo’, a dziś nie jest używane poza związkiem *bez liku*. Archaizmy nieizolowane mogą być używane poza związkiem frazeologicznym. Tak jest ze składnikiem *sztubak*, będącym komponentem porównania *zaczzerwienić się jak sztubak*. Analiza przykładów użyc tego słowa w Narodowym Korpusie Języka Polskiego wykazała, że występuje ono we współczesnym języku polskim jako jednostka leksykalna, przy czym należy zaznaczyć, że jedynie 9 na 54 wystąpienia słowa *sztubak* to użycia niefrazeologiczne.

W stałych połączeniach wyrazowych występują również archaizmy gramatyczne, np. fleksyjne. Wśród nich licznie reprezentowany jest dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego z końcówką *-a*, którego formy znajdujemy m.in. w następujących jednostkach: *Jeden do Sasa, drugi do lasa*⁸², *Słówko się rzekło, kobyłka u płota, Chałupa bez płota, a baba bez chłopca*⁸³. Formy dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników *las* i *płot* występujące w przysłowiach, tj. *lasa czy płota*, mają obecnie charakter archaiczny – współcześnie używa się form *lasu* i *płotu*⁸⁴.

Na zachowanie tych form we frazeologizmach i przysłowiach mogły mieć wpływ względy rymotwórcze. W stałych połączeniach wyrazowych znajdujemy również przykłady wyrazów w bierniku z końcówką zerową, np.: *wyść za mąż, za pan brat, na miły Bóg, Na święty Jan jagód dzban, Na święty Wit słowik cyt, Na święty Roch w stodole groch*. Jeśli chodzi o fleksję czasowników, na uwagę zasługuje liczba podwójna. Jej formy występują w przysłowiach *Mądrej głowie dość dwie słowie* i *Cztery gęsie, dwie niewieście – uczyniły jarmark w mieście*. W przysłowiu *Złej taneczniczki przeszkadza rąbek u spódnicy* występuje archaizm słowotwórczy *taneczniczka*, a w jednostce *Każda potwora znajdzie swego amatora* – forma rodzaju żeńskiego *potwora*.

⁸² Zob. uwagi na temat pisowni tego frazeologizmu w p. 2.5.2.

⁸³ Rozwój form dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim omówiła szczegółowo Józefa Kobylińska (1968).

⁸⁴ *Uniwersalny słownik języka polskiego* podaje końcówkę *-u*, np. *płot*, D. *-u* (USJP: 401), natomiast *Wikisłownik* podaje dwie formy dopełniacza: *płotu* / *przest. płota* (Wiki).

4.2. Problemy w językowo-kulturowych badaniach frazeologii

Włączanie elementów kulturowych do badań nad frazeologią jest powszechne. Należy jednak pamiętać, że prowadzenie omawianych analiz nie jest zadaniem łatwym. Problem stanowi samo określenie przedmiotu badań, zaproponowanie definicji i ustalenie zakresu pojęć. Sam termin *kultura* bywa bardzo różnie rozumiany, a wiele określeń towarzyszących nazwie *frazeologia*, takich jak: *międzynarodowa*, *uniwersalna*, *europejska*, *narodowa*, *etniczna* itp., wykorzystywanych jest raczej intuicyjnie. Na potrzeby ujęcia dydaktycznego przyjąć można, że terminy te są wystarczające, większy problem pojawia się w analizach o charakterze teoretycznonaukowym.

Kolejna trudność wiąże się z tym, że w większości badań podejście językowo-kulturowe zakłada konieczność rekonstrukcji motywacji wyjściowej danej jednostki frazeologicznej. Anna Pajdzińska (1998) słusznie stwierdza, że nie zawsze jesteśmy w stanie odtworzyć motywację wyjściową frazeologizmu. Należy raczej mówić o budowaniu naukowych hipotez dotyczących powstania danego związku. Jak podaje Pajdzińska (1998: 481-482):

Kontrowersje budzi np. pochodzenie zwrotu *ktoś wiesza na kimś a. czymś psy*. S. B. Linde, A. Krasnowolski, J. Krzyżanowski wiążą ten frazeologizm ze średniowiecznym zwyczajem prawnym – przestępcę skazywano na obnoszenie po mieście lub okolicy psa (specjalna kara hańbiąca), poza tym w XV–XVII w. w Niemczech i Holandii pewnych zbrodniarzy wieszano razem z psem (było to gorsze od zwykłego powieszenia). Jednak niemieckie *Will ich lieber Hunde tragen bis Bauzen* jest dalekie i strukturalnie, i semantycznie nie tylko od polskiego związku, lecz także od rosyjskiego i ukraińskiego, a nie ma dowodów, by podobną karę stosowało polskie sądownictwo (tylko wówczas zwrot mógłby powstać niezależnie od niemieckiego).

Badaczka omawia również interpretację paremiologów rosyjskich, którzy uważają, że komponent *sobaka* w związku *вешать собак* występuje w znaczeniu ‘rzep przyczepiany do ubrania wroga w celu rzucenia uroku’. Podsumowując, stwierdza, że „dopóki nie znajdą się argumenty przemawiające za zapożyczeniem z języka niemieckiego lub rosyjskiego, nie można wykluczyć niezależnego powstania frazeologizmu na gruncie języka polskiego” (Pajdzińska 1998: 482).

Należy również zwrócić uwagę na niebezpieczeństwo daleko idących uproszczeń w interpretacji jednostek frazeologicznych występujących w różnych językach, które często prowadzą do fałszywych wniosków (Piirainen 2005; Linde-Usiekniewicz 2003). Omawiając problemy występujące w analizach kulturowych stałych połączeń wyrazowych, E. Piirainen analizuje przykład jednostki *ronić krokodyla lży*, przez jednego z badaczy interpretowanej jako idiom mający w składzie nazwę niewystępującego w Europie zwierzęcia, która w rzeczywistości jest elementem frazeologizmów w wielu językach europejskich, np. polskim, niemieckim, włoskim czy portugalskim (Porsch 1997: 191-200). Idiom ma pochodzenie tekstowe, co zazwyczaj nie jest uwzględniane w analizie frazeologizmów z nazwami zwierząt.

Innym przykładem błędnej interpretacji motywacji związku, który przytacza E. Piirainen, jest zaliczanie idiomu francuskiego *jeter le gant* (ang. *to throw down the gauntlet*, dosł. rzucić rękawicę) do związków mających w swoim składzie nazwy ubrań przy nieuwzględnianiu jej prawdziwego pochodzenia kulturowego (Piirainen 2005: 49). Nawiązuje ono do zwyczaju rycerskiego, polegającego na rzuceniu rękawicy symbolizującej wyzwanie danej osoby na pojedynek.

4.3. Wpływ kultury na dynamikę zasobu frazeologicznego

Wpływ kultury na frazeologię danego języka można zaobserwować, analizując dynamikę zasobu stałych połączeń wyrazowych. Ubywanie i przybywanie frazeologizmów oraz zmiany ich statusu wiążą się z rozmaitymi procesami zachodzącymi w kulturze. Stałe połączenia wyrazowe funkcjonują w określonej rzeczywistości, w danym czasie i miejscu. Rzeczywistość ta zmienia się, a wraz z nią podlega przemianom zasób jednostek wielowyrazowych.

Wiele spośród elementów otaczającego człowieka świata zanika lub traci na ważności, w wyniku czego konstrukcje opisujące te elementy lub motywowane nimi nabierają charakteru recesywnego, a później stają się archaizmami (por. Buttler 1986b). Dotyczy to m.in. związków wyrazowych z komponentem florystycznymi, np. jednostek *groch przy drodze*, *grochowa tyka* oraz *siać rutę/rutkę*, związku motywowanego zwyczajem wicia i noszenia wianków z ruty przez dziewczęta, czy animalizmów

Pańskie oko konia tuczy i użyć jak pies w studni. Alicja Nowakowska, która dokonała analizy ponad tysiąca jednostek frazeologicznych mających w swoim składzie nazwy roślin, stwierdza, że „większość z nich [stałych połączeń wyrazowych z nazwami roślin – J. Sz.] jest nieznaną współczesnym Polakom” (2003: 145).

Podobnie jest w przypadku dawnych obyczajów, które współcześnie są nieznane użytkownikom języka. WSFJP rejestruje rzadko używane we współczesnym języku polskim wyrażenie *czarna polewka*, definiowane jako ‘zupa z krwi zwierzęcej, czernina, podawana starającemu się o pannę na znak odmowy’ (WSFJP: 554). Obyczaj podawania czarnej polewki nie został zachowany i brak sytuacji komunikacyjnych, w których frazeologizm ten mógłby wystąpić w swoim podstawowym znaczeniu. W niektórych kontekstach frazeologizm ten bywa używany w sensie ogólnym, tj. ‘spotkać się z odmową’. Wśród użytkowników dzisiejszej polszczyzny znajomość tego zwrotu uwarunkowana jest jego obecnością w *Panu Tadeuszu* – utworze należącym do kanonu lektur szkolnych: Mickiewicz wspomina o czarnej polewce w kontekście miłości Jacka Soplicy do Ewy, córki Stolnika Horeszki.

Współcześnie wiele jednostek frazeologicznych odzwierciedla natomiast rozwój cywilizacji technicznej (Tambor 1991). Do takich jednostek zaliczyć można stałe połączenie wyrazowe *odbierać na tych samych falach, iść/sunąć jak traktor/czołg, mieć wtyki czy naładować akumulatory*. Ich motywacja jest czytelna dla dzisiejszych użytkowników polszczyzny. Wiele związków motywowanych zjawiskami ze sfery szeroko rozumianej techniki znajdujemy w żargonie młodzieżowym, np. *Zmień płytę, Styki ci się przegrzały, Idź się zresetuj, Jak cię walnę w maskę, to ci się karoseria wgniecie*.

Jak pokazują powyżej przytoczone przykłady, realia pozajęzykowe mogą motywować nowe połączenia wyrazowe. Oddziaływanie czynników kulturowych wywołuje dwa rodzaje przyrostów zasobu stałych związków wyrazowych: przyrosty stałe (ciągłe) i przyrosty okresowe (Chlebda 2001b: 159). Przyrost stały wynika z potrzeb nazewniczych: rozwój każdej dziedziny życia wiąże się z potrzebami nominacyjnymi, które realizowane są w różny sposób, m.in. właśnie poprzez użycie jednostek wielowyrazowych. Przykładami takich określeń są wyrażenia: *urlop tacierzyński, rodzina patchworkowa*.

Z kolei przyrosty okresowe powodowane są przez ważne wydarzenia lub okresy, które wywołują zwiększenie liczby połączeń wielowyr-

zowych w stosunku do poprzedzającego je stanu (Chlebda 2001b: 159). W przypadku polszczyzny według W. Chlebdy (2001b: 159) należy je łączyć

z zakrętami polskiej XX-wiecznej historii polityczno-społecznej, okresami przesileni, wzmożonych akcji propagandowych itp., gdyż każdy z takich zakrętów – czy było nim odzyskanie niepodległości w r. 1918, lata sanacji, okres II wojny światowej, stalinizm, odwilż, Marzec '68, okres propagandy sukcesu, 16 miesięcy „Solidarności”, stan wojenny, okres Magdalenki i Okrągłego Stołu czy wreszcie lata liczone od „grubej kreski”.

Jak zaznacza W. Chlebda, frazeologizmy powstające w tych okresach to jednostki należące zarówno do frazeologii oficjalnej, którą można określić mianem odgórnej czy też rządowej, jak i nieoficjalnej, powstającej w nurcie kontrmówienia. Do jednostek należących do frazeologii nieoficjalnej zaliczyć można wyrażenia *krewni i znajomi królika*, *partia mieszcząca się w windzie* czy *karuzela stanowisk*. Warto dodać, że w nurcie kontrmówienia tworzone są również peryfrastyczne określenia polityków, np.: *trzeci bliźniak* lub *krwawy Ludwik* – Ludwik Dorn, *kapciowy Belwederu* – Mieczysław Wachowski.

Zasób stałych połączeń wyrazowych jest również wzbogacany w procesie zapożyczania jednostek wielowyrazowych. W polszczyźnie występują pożyczki frazeologiczne z różnych języków. Mogą mieć one różny stopień przyswojenia (por. p. 2.2).

Przejmowanie stałych połączeń wielowyrazowych ma w wielu przypadkach uwarunkowania kulturowe. W szybko zmieniających się realiach powstają nowe zjawiska wymagające nazwania. Po transformacji ustrojowej w 1989 roku na polskim rynku zaczęły funkcjonować zachodnie korporacje, które upowszechniły nowy styl pracy, wnosząc do stylu życia Polaków elementy amerykańskiej. Pojawiły się wówczas w języku takie jednostki jak: *białe kołnierzyki*, *wyścig szczurów*, *wczasy motywacyjne* czy *wyjazd integracyjny*. Na szkoleniach organizowanych przez korporacje uczono kończenia rozmów formułą *Milego dnia!*, która jest obecnie powszechnie używana w codziennej komunikacji i ma liczne warianty⁸⁵. Jej obecność w różnych sytuacjach komunikacyjnych jest świadectwem zmian, które zaszły w polskiej grzeczności językowej.

⁸⁵ Przykładami wariantów tej jednostki są np. następujące połączenia wyrazowe: *Milego popołudnia!*, *Milego wieczoru!*, *Milego weekendu!*. Pierwotnie ta formuła, obca nam kulturowo, była negatywnie oceniana przez językoznawców, którzy zalecali ograniczenie jej użycia do kontaktów z klientami.

Inną sferą podlegającą zmianom jest życie rodzinne: obok modnego rzeczownika *singiel* pojawiło się wyrażenie *rodzina patchworkowa*, przekazujące znaczenie rodzina, w której żyją partnerzy i ich dzieci z poprzednich związków⁸⁶. Wśród najnowszych związków frazeologicznych⁸⁷ dotyczących rodziny znajdują się: *baby shower* ‘przyjęcie z okazji zbliżającego się porodu’, *sesja brzuskowa* ‘sesja fotograficzna kobiety w zaawansowanej ciąży’, *ospa party* ‘przyjęcie dziecięce mające na celu kontakt dzieci chorych na ospę z dziećmi zdrowymi’.

Wiele nowych jednostek dotyczy negatywnych zjawisk, przestępstw i przemocy, np. *demencja cyfrowa* ‘znaczne obniżenie sprawności umysłowej będące skutkiem nadmiernego korzystania z mediów cyfrowych’, *wojna hybrydowa* ‘powadzenie działań wojennych bez oficjalnego wypowiedzenia wojny, łączące w sobie elementy wojny konwencjonalnej, cybernetycznej, terroryzmu i innych działań destrukcyjnych’, *pigulka gwałtu* ‘substancja psychoaktywna, podawana w celu wywołania senności oraz kilkugodzinnej amnezji, zły dotyk ‘wykorzystywanie seksualne osób nieletnich, zwłaszcza dzieci’. W amerykanizacji życia należy również upatrywać popularności porównania *wyglądać jak milion dolarów*: odpowiedni wygląd jest atutem i pomaga w osiągnięciu sukcesów (Szerszunowicz 2016b). Podsumowując, można stwierdzić, że analiza zapożyczeń pozwala na częściową przynajmniej rekonstrukcję zmian w systemie wartości współczesnych Polaków.

4.4. Komponenty jako nośniki treści kulturowych

W skład związków frazeologicznych wchodzi jednostki leksykalne o silnym osadzeniu kulturowym. Można podzielić je na dwie grupy: pierwszą tworzą nazwy apelatywne, czyli pospolite, drugą zaś – *nomina propria*, czyli nazwy własne. Do nazw pospolitych, które są składnikami stałych połączeń wyrazowych, należą m.in. nazwy realiów właściwych danej kulturze: ubiorów, budowli, zawodów, roślin, zwierząt, potraw.

⁸⁶ Jednym z opisowych określeń tego rodzaju rodziny jest sformułowanie *ja, ty, twoje dzieci i moje dzieci*.

⁸⁷ Przykłady i ich znaczenia pochodzą z witryny Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego. Najnowsze Słownictwo Polskie, <http://nowewyrazy.uw.edu.pl/>.

Do ostatniej z wymienionych grup należy nazwa *bigos*, która jest komponentem związków frazeologicznych. *Uniwersalny słownik języka polskiego* zawiera następującą definicję wyrazu *bigos*: ‘potrawa przyrządzana z kapusty, zwykle kwaszonej, różnych gatunków mięsa i kielbasy, grzybów suszonych z dodatkiem przypraw’ (USJP: 260). Omawiając polskie słownictwo kulinarne, Małgorzata Witaszek-Samborska (2005: 199-200) podaje bardziej szczegółowy opis: ‘potrawa z kiszzonej i/lub słodkiej kapusty, duszonej z różnymi gatunkami mięsa, kielbas, grzybów, z suszonymi śliwkami i przyprawami, czasem podlewana czerwonym wytrawnym winem’⁸⁸.

Cytowane opracowania nie podają informacji dotyczącej jej narodowego charakteru. Warto nadmienić, że John Ayto w słowniku nazw potraw zatytułowanym *An A-Z of Food & Drink* (FD: 28) podaje następujące objaśnienie: „Bigos is the Polish national dish. It is a stew made from alternate layers of sauerkraut and meat” [Bigos jest polską narodową potrawą. Jest to danie z naprzemiennych warstw kwaszonej kapusty i mięsa]. Autor opracowania wskazuje więc wyraźnie na polski charakter tej potrawy, choć sam jej opis nie jest precyzyjny.

W zasobie poświadczonych leksykograficznie stałych połączeń wyrazowych języka polskiego występują dwa frazeologizmy z komponentem *bigos*. Oba związki podaje *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* (WSFJP: 70), definiując je w następujący sposób: *narobić/nawarzyć bigosu* ‘być przyczyną kłopotów, zamieszania’, *mieć bigos w głowie* rzad. ‘odczuwać chaos, mętlik; pogard. mieć nieuporządkowaną wiedzę, wrywkowe wiadomości, nieprzemyślane poglądy’. Mimo obecności komponentu o silnym osadzeniu kulturowym oba te zwroty przekazują znaczenia, które wyrażane są za pomocą frazeologizmów w innych językach. Frazeologizmy mające w swoim składzie składniki o charakterze kulturowym nie muszą być bezekwiwalentne w perspektywie międzyjęzykowej.

Drugą grupę komponentów stałych połączeń wyrazowych stanowią nazwy własne – jednostki, wśród których jest wiele nazw o określonych konotacjach i znaczeniu kulturowym. Związki frazeologiczne mogą

⁸⁸ Inne znaczenia nazwy *bigos* odnotowane w cytowanym opracowaniu to: ‘siekanka, potrawa z siekanego mięsa’, ‘potrawa z ryby’ (Witaszek-Samborska 2005: 200).

również zawierać wyrazy utworzone od nazw własnych. Ich derywaty mają w swoim składzie np. takie jednostki jak: *austriackie gadanie*, *siedzieć jak na tureckim/niemieckim kazaniu*, *kainowe znamię*⁸⁹.

Potencjał asocjacyjny nazw własnych, które wchodzą w skład ustabilizowanych związków wyrazowych, może mieć zasięg ponadnarodowy. Tak jest w przypadku imion pochodzących z Biblii (*Chrystus*, *Judasz*, *Kain*) i mitologii (*Apollo*, *Achilles*, *Ikar*).

Frazeologizmy należące do omawianej grupy mogą również zawierać nazwy właściwe danej kulturze. W zasobie polskich połączeń wielowyrazowych występuje frazeologizm *bredzi jak Piekarski na mękach*. W 1620 roku Michał Piekarski dokonał zamachu na życie króla Zygmunta III. Po nieudanej próbie pozbawienia życia króla Piekarski został skazany na karę śmierci, poddany był torturom, a następnie rozszarpały go konie (Kopaliński 2003: 953). Innym przykładem jest wyrażenie *obrona Częstochowy*, używane głównie w wypowiedziach dotyczących sportu, mające znaczenie 'desperacka obrona' (WSFJP: 146)⁹⁰.

Osobną grupę stanowią związki zawierające nazwy narodowości, motywowane etnostereotypami, czyli stereotypowym wyobrażeniem poszczególnych grup etnicznych (Bartmiński, Panasiuk 2001). Przykład takiego wykorzystania omawianych nazw własnych stanowią przysłowia z etnonimami, takie jak: *Francuz zmyśli*, *Niemiec zrobi*, *Polak głupi wszystko kupi* czy *Polak Węgier*, *dwa bratanki*, *i do szabli*, *i do szklanki*. Obok stereotypu skąpego Szkota czy Żyda jako osoby skupionej na pieniądzach (pol. *Kochajmy się jak bracia*, *liczymy się jak Żydzi*), w przysłowia innych narodów można odnaleźć stereotyp Polaka. Francuzom Polak kojarzy się z pijaństwem, dla Czechów jest patetyczny, według Niemców – niegospodarny, a według Rosjan – buntowniczy. W narodowych przysłowia znajduje odzwierciedlenie wzajemna niechęć Francuzów i Anglików (ang. *One Englishman can beat three Frenchmen* dosł. jeden Anglik może pokonać trzech Francuzów).

Komponenty onimiczne mogą również być nośnikiem kolorytu lokalnego. Często nazwy własne znane mieszkańcom danego obszaru używane są w znaczeniu generycznym: nazwa danego miejsca, np. określonego cmentarza, zaczyna być używana jako składnik stałego połącze-

⁸⁹ O trudnościach ortograficznych dotyczących tego typu związków frazeologicznych por. p. 2.5.2.

⁹⁰ Inną jednostką należącą do omawianej grupy jest frazeologizm *wyjsć jak Zabłocki na mydle* (p. 4.6.2).

nia wyrazowego, w którym przekazuje znaczenie ogólne ‘cmentarz’ (por. p. 4.5 oraz p. 4.6.3).

Podobnie jak w przypadku komponentów apelatywnych ważną rolę w motywacji związków frazeologicznych odgrywają czynniki parajęzykowe (np. rym, rytm, aliteracja), których wpływ jest widoczny w przypadku jednostek *Francja elegancja, życie jak w Madrycie czy robić z igły widły*.

4.5. Modele formalno-leksykalne i kulturowe uwarunkowania ich realizacji

Omawiając stałe połączenia wyrazowe, należy zwrócić uwagę na obecność w zasobach różnych języków frazeologizmów, które realizują ten sam schemat⁹¹. Przykładowo, model WOZIĆ X DO MIEJSCA, W KTÓRYM JEST DUŻO X, którego popularności można upatrywać w istnieniu łacińskich jednostek *in silvam ligna ferre* (dosł. nosić drewno do lasu) i *mari aquam addere* (dosł. dodawać wody do morza), został wykorzystany do utworzenia związków frazeologicznych w wielu językach.

Związki utworzone według tego modelu mogą być uzupełniane elementem osadzonym w danej kulturze, należącym do określonej kategorii: np. nazwą miejsca może być hydronim, czyli nazwa rzeki lub innego zbiornika wodnego. Takie realizacje występują w kilku językach europejskich, m.in. w języku polskim (*wozić wodę do Wisły*), angielskim (*to carry water to the Thames*, dosł. wozić wodę do Tamizy), niemieckim (*den Rhein Wasser tragen*, dosł. wozić wodę do Renu), rumuńskim (*cara apa-n Dunare*, dosł. wozić wodę do Dunaju) czy też włoskim (*portar aqua ad Arno*, dosł. wozić wodę do Arno). Związki mogą mieć postaci wariantywne, które odzwierciedlają różne aspekty poszczególnych kultur. Przykładowo, angielski idiom motywowany był faktem, że Newcastle było niegdyś znane z wydobycia węgla (ang. *to carry coal to Newcastle*, dosł. wozić węgiel do Newcastle), hiszpański odzwierciedla wiedzę dotyczącą uprawy pomarańczy w Walencji (hiszp. *ir con naranjas a Valencia*, dosł. jechać z pomarańczami do Walencji), zaś rosyjski – produkcji samowarów w Tułe (ros. *ехать в Тулу со своим самоваром / ездить в Тулу со своим самоваром*, dosł. jechać do Tuły ze swoim samowarem).

⁹¹ O schematach semantyczno-formalnych we frazeologii zob. Szerszunowicz (2016c).

Inny model, którego realizacje występują w wielu językach, to ZNAĆ SIĘ JAK + NAZWA ZWIERZĘCIA + NA + NAZWA WYSZUKANEGO PRODUKTU / SKOMPLIKOWANEJ UMIEJĘTNOŚCI: pol. *znać się jak kura na pieprzu*, ros. *как свинья в апельсинах разбираться* (dosł. znać się jak świnia na pomarańczach), wł. *intendersene quanto un bove di musica* (dosł. znać się jak wół na muzyce; warianty: *intendersene quanto una vacca di lunario*, dosł. znać się jak krowa na kalendarzu, *intendersene quanto una capra d'algebra*, dosł. znać się jak koza na algebrze), chorw. *razumjeti se u što kao koza u peršin (peršun)* (dosł. znać się jak koza na pietruszce), *razumjeti se u što kao magarac u kantar* (dosł. znać się jak osioł na wadze), *razumjeti se u što kao magare u kantar* (dosł. znać się jak źrebak na wadze).

Podobnie jest w przypadku schematu ZŁAPAĆ DWOJE ZWIERZĄT PRZY JEDNORAZOWYM WYKONANIU CZYNNOŚCI o znaczeniu 'mieć dwie korzyści za jednym razem, załatwić dwie sprawy za jednym razem', np.: ang. *kill two birds with one stone* (dosł. zabić dwa ptaki jednym kamieniem), duń. *twæ vliegen in één klap slaan* (dosł. zabić dwie muchy jednym uderzeniem), niem. *zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen* (dosł. zabić dwie muchy jednym uderzeniem), wł. *prendere due piccioni con una fava* (dosł. wziąć dwa gołębie na jeden bób)⁹², *prendere due rigogli a un fico* (dosł. wziąć dwie wilgi na jedną figę), szw. *slå två flugor i en smäll* (dosł. zabić dwie muchy za jednym uderzeniem). Z kolei w językach polskim i francuskim występują jednostki bez komponentów faunicznych (pol. *upiec dwie pieczenie przy/na jednym ogniu*, fr. *fair d'une pierre deux coup*, dosł. zadać dwa uderzenia jednym kamieniem).

Substytucje komponentów złożonych z nazw własnych obserwujemy również w niektórych przysłowiach. Na przykład przysłowie włoskie *Roma non è stata costruita in un giorno* (dosł. Rzym nie został zbudowany w ciągu jednego dnia) ma tożsamy odpowiednik w języku angielskim (*Rome was not built in a day*) oraz we frazeologii niemieckiej (*Rom ist nicht an einem Tag erbaut worden*), ponadto ma również odpowiedniki z innym toponimem w kilku językach europejskich. Na przykład w polszczyźnie w przysłowiu mówi się o Krakowie (*Nie od razu Kraków zbudowano*), w języku rosyjskim – o Moskwie (*и Москва не сразу строилась*), w hiszpańskim – o Zamorze (*No se ganó Zamora en*

⁹² *Uniwersalny słownik włosko-polski* podaje następującą informację dotyczącą pochodzenia omawianego związku: „dawniej do pułapek na gołębie wkładano bób” (USWP: 1307).

un ora). Z kolei w języku francuskim istnieją dwie wersje omawianego przysłowia: w pierwszej występuje nazwa miasta Paryż (*Paris ne s'est pas fait en un jour*), w drugiej zaś – podobnie jak we włoskim, angielskim i niemieckim – Rzym (*Rome ne s'est pas fait en un jour*).

4.6. Frazeologia międzynarodowa, narodowa i lokalna

4.6.1. Frazeologizmy występujące w identycznej lub podobnej postaci w kilku językach

W ujęciu kulturowym można wyróżnić trzy podstawowe rodzaje związków frazeologicznych: internacjonalizmy (lub – jeśli analizę zawęzi się do języków europejskich – europeizmy)⁹³, frazeologizmy narodowe oraz związki, które są nośnikami kolorytu lokalnego. Do pierwszej z wymienionych grup należą stałe połączenia wyrazowe, które występują przynajmniej w trzech językach. Zawężenie obszaru występowania analizowanych frazeologizmów do Europy, rozumianej jako pewien koncept, innymi słowy, konstrukt mentalny, ma uzasadnienie (Chlebda 1998): przynależność do niej znajduje przełożenie na występowanie bardzo podobnych jednostek frazeologicznych w poszczególnych językach.

Omawiane ujęcie europejskości trafnie oddała Anastazja Oleśkiewicz w tytułach rozdziałów swojej monografii: Europa jako obszar geograficzny, wspólnota historyczna, wspólnota kulturowa, organizacja polityczna, wspólnota ekonomiczna, Europa wartości, w której odnosi do europejskości teorię fraktali⁹⁴. Podaje w niej również kognitywną definicję Europy, która zasługuje na przytoczenie:

w tym matematycznym spojrzeniu na sytuację zrąb zjawiska jest elementem prostym i powtarzającym się w kolejnych etapach procesów rozwojowych. Powstające po sobie – lub obok siebie – twory wywodzą się z pierwotnego bytu i mogą być organizmami skomplikowanymi oraz dalece posuniętymi w rozwoju, jednakże ich istota jest wszędzie ta sama i niezmienna. Zrębem europejskości jest to, co narodziło się przed trzema tysiącami lat w Grecji, a swój optymalny kształt uzyskiwało w basenie Morza Śródziemnego przez pięć stuleci poprzedzających

⁹³ Termin *internacjonalizm* używany jest w odniesieniu do różnych zjawisk językowych, np. morfemów czy wyrazów.

⁹⁴ Fraktal łac. 'złamany' mat. 'figura geometryczna o złożonej strukturze, niebędąca krzywą, powierzchnią ani bryłą w znaczeniu geometrii klasycznej, mająca wymiar ułamkowy' (USJP: 942), obiekt samopodobny, którego części podobne są do całości. W przyrodzie wymiar fraktalny mają brokuły, kalafiory, fiordy itp.

i pokrywających się z przyjściem Chrystusa. Dlatego też wielu ludzi, w różnych epokach historycznych, zapytanych o istotę Europy, odwoływało się do dwóch tradycji – Antyku i chrześcijaństwa (Oleśkiewicz 2007: 60-61).

Wśród frazeologizmów o charakterze internacjonalnym licznie reprezentowane są dwie grupy. Pierwszą z nich stanowią mitologizmy, czyli związki przejęte do języka ogólnego z mitów (Puda-Blokesz 2014), głównie greckich (np. *pięta Achillesa/achillesowa*, ang. *Achilles' heel*, fr. *tallon d'Achile*, hiszp. *talón de Aquiles*, wł. *tallone d'Achille*, chorw. *Ahilo-va peta*; *miecz Damoklesa*, chorw. *Damaklov mač*, ang. *Damokles sword*; niem. *Damoclesschwert*⁹⁵, wł. *la spada di Damocle*).

Drugim bardzo ważnym źródłem europejskich frazeologizmów jest Biblia. Liczne biblizmy to związki mające tożsame strukturalnie i leksykalnie odpowiedniki w wielu językach europejskich. Motyw zbłąkanej owieczki występujący w Biblii, np.: „Błądź jak owca, która zginęła; / szukaj swego sługi, bo nie zapominam o Twoich nakazach” (Biblia, ST, PS 119, 176); „Wszyscyśmy pobłądzili jak owce, / każdy z nas obrócił się ku własnej drodze, / a Jahwe zwałił na Niego / winy nas wszystkich” (ST, Iz 53,6), stał się podstawą utworzenia frazeologizmu *zbłąkana owieczka*, oznaczającego grzesznika, kogoś, kto odstąpił od przyjętych zasad (NSF: 332). Jednostka ta ma tożsame strukturalnie i leksykalnie odpowiedniki w innych językach europejskich, np.: ang. *lost sheep*, fr. *brebis égarée*, hiszp. *oveja descarriada*, niem. *verlorenes Schaf*, wł. *pecorella smarrita*.

Innym przykładem frazeologizmu o proveniencji biblijnej jest wyrażenie *wilk w owczej skórze*, które występuje w Ewangelii św. Mateusza (7,15)⁹⁶. Związek ten – podobnie jak poprzedni – należy do europeizmów frazeologicznych (m.in. ang. *a wolf in sheep's clothing*, fr. *loup vêtu de la peau de mouton*, hiszp. *lobo con piel de cordero*, wł. *lupo in veste d'agnello*). Biblijną etymologię mają również występujące w wielu językach europejskich jednostki frazeologiczne *pocałunek Judasza* (ang. *kiss of Judas*, fr. *baiser de Judas*, hiszp. *el beso de Judas*, ros. *поцелу́й Иуды*, wł. *bacio di Giuda*)⁹⁷ i *umywać ręce od czegoś* (chorw. *oprati/prati ruke*, ang. *wash*

⁹⁵ W języku niemieckim jest to rzeczownik złożony, a nie związek frazeologiczny. Mimo różnic formalnych niemiecka jednostka ma tożsamą warstwę obrazową, co oznacza, że jest bliskim ekwiwalentem omawianych związków.

⁹⁶ Wilk w owczej skórze występuje również w jednej z bajek Ezopa.

⁹⁷ Por. niem. *Judaskuss*.

one's hands of sth, niem. *Hände waschen*, wł. *lavarsi le mani*). Frazeologia biblijna jest bardzo bogata i zostały opracowane słowniki frazeologizmów biblijnych⁹⁸.

Liczne idiomy, których ekwiwalenty powszechnie występują w wielu językach europejskich, pochodzą również z bajek autorstwa Ezopa i Fedrusa. Przykładem idiomu obecnego u obu twórców jest wyrażenie *lwia część* (Ezop, *Bajki*, 270; Fedrus, *Bajki I*: pol. *lwia część*, ang. *the lion's share (of sth)*, fr. *la part du lion*, wł. *parte del leone*)⁹⁹. Należy podkreślić, że wiele motywów, które miały duży potencjał frazeotwórczy, zaktualizowany w postaci idiomów, to elementy wykorzystane przez późniejszych twórców. Na przykład motyw lwiej części obecny jest u La Fontaine'a (*Bajki*, 6), góra, która urodziła mysz – u Fedrusa (*Bajki IV*, 23) i La Fontaine'a (*Bajki V*, 10); wł. *fare come la montagna che partori il topolino* (dosł. zrobić jak góra, która urodziła mysz)¹⁰⁰. W literaturze występują również warianty niektórych motywów, np. w jednej z bajek Ezopa (*Bajki*, 287) występowała gęś znosząca złote jaja, która u La Fontaine'a (V, 13) pojawia się w postaci kury¹⁰¹.

Warto nadmienić, że omawiane związki, jednostki o zasięgu ponadnarodowym, występują nie tylko w językach naturalnych (np. łac. *equus troianus* – motyw u Homera, rozpowszechniony przez Wergiliusza, *Eneida* II, 13 – ang. *a Trojan horse*, fr. *cheval de Troie*, hiszp. *caballo de Troya*, niem. *trojanisches Pferd*, pol. *koń trojański*, wł. *cavallo di Troia*), ale i sztucznych, np. w esperanto (*troja ĉevalo / Troja ĉevalo*) (Fiedler 1999: 148).

We frazeologii znajdujemy również związki motywowane ważnymi wydarzeniami historycznymi. Ponadnarodowy zasięg mają np. frazeo-

⁹⁸ Opracowane zostały również słowniki biblizmów języka polskiego (Godyń 2006) oraz dwujęzyczne, np. angielsko-rosyjski (Гатиатулина, Мендельсон 2002) i niemiecko-polski (Walter, Komorowska, Krzanowska i zespół 2010).

⁹⁹ Por. niem. *Löwenanteil*.

¹⁰⁰ Występują również warianty bez komponentu faunicznego, np. *essere il parto della montagna*, *essere come il parto della montagna*, *fare il parto della montagna* (Q: 308)

¹⁰¹ Inne przykłady: sprzedawanie skóry na nieupolowanym niedźwiedziu występuje u Ezopa i u La Fontaine'a (*Bajki*, V, 20) (pol. *dzielić skórę na niedźwiedziu*, wł. *vendere la pelle dell'orso prima di averlo ucciso*); lis i winogrona – u Ezopa (*Bajki*, 32), Fedrusa (*Bajki IV*, 3), La Fontaine'a (*Bajki III*, 11) (*fare come la volpe con l'uva* dosł. zrobić jak lis z winogronami; por. pol. *kwaśne winogrona*); żaba i byk – Fedrus (*Bajki I*, 23), Oracjusz (*Satyry II*, III), La Fontaine (*Bajki I*, 3) (wł. *fare come la rana con il bue* dosł. zrobić jak żaba z wołem, *gonfio come una rana* dosł. nadęty jak żaba).

logizmy *przekroczyć Rubikon* (ang. *to cross the Rubicon*, fr. *franchir le Rubicon*, niem. *den Rubikon überschreiten*, wł. *passare il Rubicone*) oraz *udać się do Canossy* (fr. *aller à Canossa*, port. *ir a Canossa*, niem. *nach Kanossa gehen*, wł. *andare a Canossa*).

Ponadto stałe połączenia wyrazowe, które należą do wspólnej frazeologii europejskiej, stanowią językowy zapis o dawnym systemie prawodawstwa i kar (np. pol. *postawić kogoś pod pręgierzem*, ang. *to be pilloried*, hiszp. *poner en la picota*, niem. *jdn an den Pranger stellen*, port. *export no pelourinho*, wł. *mettere in/alla berlina/gogna*). W perspektywie historycznej duży wpływ na frazeologię miały praktyki rycerskie (np. pol. *rzucić rękawicę*, ang. *to throw the gauntlet*, fr. *jetter le gant*).

Niektóre związki frazeologiczne pochodzą z arcydzieł literatury światowej. Przykładem takiego związku jest wyrażenie frazeologiczne *brzydkie kaczątko*, pochodzące z *Baśni* Jana Christiana Andersena. Idiom ten rejestrują liczne słowniki poszczególnych języków europejskich (ang. *ugly duckling*, hiszp. *el patito feo*, niem. *hässliches Entlein*, fr. *vilain petit canard*, pol. *brzydkie kaczątko*, szw. *[den] fula ankungen*, wł. *anatraccolo brutto*)¹⁰². Do skrzydlatych słów występujących w różnych językach należy Szekspirowskie *Być albo nie być* (ang. *To be or not to be*, wł. *Essere o non essere*). Współcześnie jednostki te mogą pochodzić z różnych tekstów kultury, tj. piosenek, filmów, reklam. Do nowszych internacjonalizmów można zaliczyć jednostkę *Życie jest jak pudełko czekoladek* (ang. *Life is a box of chocolates*), którą spopularyzował film *Forest Gump*.

Kolejną grupę internacjonalizmów stanowią związki motywowane podobnymi obserwacjami poczynionymi przez człowieka. Wspólne ludziom mechanizmy kognitywne wpływają na to, że spostrzeżenia te są w znacznej mierze podobne. Alicja Nowakowska, pisząc o zwrotach porównawczych z nazwami zwierząt, stwierdza, że „porównania, w których występują nazwy zwierząt rodzimych, również mogą mieć

¹⁰² Innym przykładem jest zwrot *walczyć z wiatrakami* (przykładowe obcojęzyczne odpowiedniki: ang. *tilt at the windmills*, fr. *se batter contre des moulins à vent*, hiszp. *luchar contra molinos de vento*, niem. *gegen Windmühle kämpfen / anreiten, einen Kampf gegen Windmühlen führen*, port. *pelejar com moinhos de vento*, ros. *сражаться с ветряными мельницами*), zob. W. Mieder (2006).

charakter internacjonalizmów, np.: *jeść jak wróbelek*, fr. *manger come un moineau*; *umierać jak muchy*, fr. *mourir come des mouches*; *pływać jak ryba*, fr. *nager comme un poisson*. Tu często trudno mówić o wzajemnych zapożyczeniach, można raczej przypuszczać, że obserwacje przyrody, czynione przez przedstawicieli różnych narodów, prowadziły do podobnych rezultatów” (Nowakowska 2003: 99-100).

Warto dodać w tym miejscu, że podobieństwa frazeologii zwierzęcej w dużym stopniu uwarunkowane są postawą człowieka jako istoty interpretującej świat, postawą, którą Zdzisław Kempf określa mianem arystokratyzmu (Kempf 1985). Przejawia się ona w traktowaniu zwierząt jako stojących w hierarchii niżej niż człowiek, co widoczne jest np. w postrzeganiu zwierząt gospodarskich jako nieinteligentnych, upartych, leniwych itp. Znajduje to odzwierciedlenie w postaci wielu związków frazeologicznych, np. *głupia gęś*, *brudny jak świnia*, *uparty jak osioł*. Wyżej oceniane są zwierzęta dzikie, nad którymi człowiek nie panuje, czego przejawy znajdujemy w obecności w języku następujących porównań: *odważny jak lew*, *silny jak niedźwiedź*, *szybki jak jeleń*. Prawdopodobnie tę znajdujemy w wielu językach, np. polskim, angielskim czy włoskim.

Podobieństwa w zasobach frazeologicznych różnych języków mogą wynikać również z powszechności uznawania wartościowania, które wyrazić można za pomocą opozycji: *góra – dół*, *prawa – lewa*. Pierwsze człony wymienionych par są nośnikami ocen pozytywnych (pol. *być na topie*, ang. *to be on the top*; pol. *być prawą ręką*, ang. *to be sb's right hand*), natomiast drugie – negatywnych (pol. *ktoś równa w dół*, *ktoś ma dwie lewe ręce*, ang. *to come down in the world*, *a left-handed compliment*).

Wśród jednostek mających bliskie ekwiwalenty w różnych językach należy odnotować stałe połączenia wyrazowe pochodzące ze świata sportu (pol. *zadać cios poniżej pasa*, ang. *to hit sb below the belt*, wł. *fare un colpo basso*) i techniki (pol. *dać komuś/czemuś zielone światło*, ang. *to give sb green light*).

Trzeba również dodać, że związki frazeologiczne występujące w więcej niż jednym języku europejskim mogą być zapożyczeniami. W polszczyźnie funkcjonują jednostki przejęte z innych języków europejskich. Są wśród nich zapożyczenia zarówno z języków krajów sąsiadujących z Polską, np. z języka rosyjskiego (ros. *подложить свинью* → pol. *pod-*

łóżyć komuś świnię)¹⁰³, jak i języków używanych w dalej położonych krajach, takich jak angielski (ang. *to have butterflies in one's stomach* → pol. *mieć motyle w brzuchu*; ang. *money laundering* → pol. *pranie brudnych pieniędzy*); hiszpański (hiszp. *el perro del ortelano* → pol. *pies ogrodnika*)¹⁰⁴.

Do przejścia związków frazeologicznych dochodzi w różny sposób. Na przykład frazeologizm *papierowy tygrys*, obecny w wielu językach europejskich, to stary chiński idiom, który upowszechnił się za sprawą wywiadu, jaki przeprowadziła Anna Louise Strong z Mao Zedongiem 6 sierpnia 1946 roku. Zedong określił mianem papierowego tygrysa amerykański imperializm i wszystkich reakjonistów, wówczas do języka angielskiego weszło wyrażenie *a paper tiger* (dosł. papierowy tygrys), które w polskim ma postać *papierowy tygrys*, a we włoskim zaś – *tigre di carta*. Omawiane wyrażenie, mające znaczenie ‘o kimś, o czymś pozornie silnym, groźnym, ale zawodzącym w decydującym momencie’ (WSF: 574), występuje w postaci kalki również w kilku innych językach europejskich¹⁰⁵.

4.6.2. Narodowy charakter frazeologii

Oprócz frazeologizmów o zasięgu ponadnarodowym w językach naturalnych występują stałe połączenia wyrazowe właściwe dla poszczególnych języków. Niektóre z nich mogą mieć wykładniki formalne wskazujące na ich narodowy charakter. We frazeologii polskiej występują np. takie jednostki jak: *Polak potrafi*, *(po)rozmawiać jak Polak z Polakiem* / *dogadać się jak Polak z Polakiem*.

Wiele jednostek należących do tej grupy to związki wyrażające znaczenia specyficzne dla danej kultury (Szerszunowicz 2010a). Przykładem jest frazeologizm *słoń a sprawa polska*, nośnik treści charakterystycznej dla kultury polskiej (Szerszunowicz 2011b), definiowany w następujący sposób: ‘o doszukiwaniu się w każdej sprawie związków z Polską’ (WSF: 486)¹⁰⁶. Syndrom ten ma źródło w uwarunkowaniach historycznych – za czasów rozbiorów wszystkie przejawy rzeczywistości wiązane były ze sprawą niepodległości kraju.

¹⁰³ O zapożyczeniach frazeologicznych z rosyjskiego w polszczyźnie zob. Buttler (1989a).

¹⁰⁴ Grot strzałki wskazuje kierunek zapożyczenia: język dawca → język biorca.

¹⁰⁵ Por. np. fr. *le tigre de papier*; niem. *Papiertiger*, szw. *papperstiger*.

¹⁰⁶ W języku szwedzkim występuje podobny zwrot *słoń a Karol XII*, zob. J. W. Borejsza (2001).

Omawiany związek jest silnie zakorzeniony w kulturze polskiej, motyw słonia zestawionego ze sprawą polską znajdujemy u Stefana Żeromskiego¹⁰⁷. Wykorzystała go również Maria Skłodowska-Curie w anegdocie, którą opowiedziała na spotkaniu Międzynarodowego Komitetu Współpracy Intelktualnej Ligii Narodów w 1921 roku¹⁰⁸. Motyw słonia i sprawy polskiej zainspirował Stanisława Barańczaka (1995) do napisania antologii zatytułowanej *Bóg, trąba i ojczyzna. Słoń a sprawa polska oczami poetów od Reja do Rymkiewicza* – parodii najbardziej znanych polskich wierszy, których ukrytym bohaterem jest słoń – wielki przyjaciel Polski.

Warto dodać, że wiele spośród omawianych związków to jednostki o dużym potencjale konotacyjnym i rozmytym, złożonym znaczeniu, a więc połączenia wyrazowe interpretowane kontekstowo i w znacznym stopniu dekodowane przez użytkowników języka intuicyjnie. Tak jest w przypadku takich frazemów jak: *polskie piekło/piekiełko, moherowe berety, gruba kreska, grupa trzymająca władzę*. Często dominuje wartościowanie, co zbliża te jednostki do etykietek językowych, czyli określeń, w których konotacje – zwłaszcza oceniające – dominują nad denotacją, czyli znaczeniem.

Do odtwarzalnych połączeń wyrazowych właściwych danej kulturze należą również związki o pochodzeniu tekstowym. W tej grupie ważne miejsce zajmują skrzydlate słowa Lecha Wałęsy, wśród nich doskonale znane Polakom – np. *Jestem za, a nawet przeciw; Nie chcę, ale muszę; plusy dodatnie i plusy ujemne*. Frazeologizmy pochodzą również z tekstów dobrze znanych użytkownikom danego języka, choćby z utworów dla dzieci, np. wyrażenie *kaczka dziwaczka*¹⁰⁹. Stałe połączenia wyrazowe bywają zaczerpnięte również z takich tekstów kultury, jak filmy (np. *Sami swoi: dla zdrowotności, Sąd sądem, ale sprawiedliwość musi być po naszej stronie; Stawka większa niż życie: Nie ze mną te numery, Brunner*), piosenki (*Nie bądź taki szybki Bill*) czy reklamy (*Prawie robi wielką różnicę, A świstak siedzi i zawija je w te sreberka*).

¹⁰⁷ W *Przedwiośniu* Polak, który miał napisać rozprawę o słoniu, zatytułował ją *Polska a słoń*.

¹⁰⁸ Poproszeni o napisanie eseju o słoniu w konkursie literackim przedstawiciele trzech różnych nacji, Anglik, Francuz i Polak, przedstawili następujące prace: Anglik *Moje doświadczenia w polowaniu na słonie w Afryce Południowej*, Francuz – *Seksualne i erotyczne życie słoni*, Polak – *Słoń a polska niezależność narodowa*.

¹⁰⁹ Z kolei frazeologia włoska została wzbogacona jednostkami pochodzącymi z opowieści o przygodach Pinocchia. To właśnie z nich pochodzą takie związki, jak: *un grillo parlante* (dosł. mówiący świerszcz), *il gatto e la volpe* (dosł. kot i lis).

Należy pamiętać, że w innych językach również znajdujemy związki o silnym osadzeniu kulturowym: w języku angielskim stałe połączenie *the bulldog breed* (dosł. rasa buldoga) przekazuje znaczenie ‘Brytyjczycy, zwłaszcza żołnierze brytyjscy’. Cechy buldoga, odwaga, lojalność i determinacja, tworzą autostereotyp Brytyjczyków (OGBAC: 79). Z kolei wyrażenie *The British Lion* (dosł. brytyjski lew) jest peryfrastyczną nazwą Wielkiej Brytanii. Idiom *to twist the lion’s tail* (dosł. skrócić ogon lwa) ma znaczenie ‘upokorzyć lub sprowokować Wielką Brytanię’ (PDEI: 64). We frazeologii włoskiej idiom *aver bevuto l’acqua del porcellino* (dosł. napić się wody z Porcellino) ma znaczenie ‘być typowym florentyńczykiem’ (Q: 5)¹¹⁰.

Należy podkreślić, że frazeologizmy mogą mieć osadzenie kulturowe i przekazywać znaczenie zrozumiałe w innych kulturach, które może być (ale należy podkreślić, że nie musi) komunikowane za pomocą związku frazeologicznego o innym obrazowaniu. Przykładowy polski frazeologizm *wyjsc jak Zabłocki na mydle* ma motywację kulturową: jego pochodzenie ma związek z legendą o szlachcicu Zabłockim, który spławił towary Wisłą do Gdańska. Ukrył on skrzynie z kosztownym mydłem pod dnem skutury, a gdy przybył, okazało się, że schowany towar wymydlili się zupełnie. Związek ten ma bliski odpowiednik frazeologiczny w języku chorwackim – *provesti se / proći kao Janko na Kosovu* (dosł. wyjść na czymś jak Janko w Kosowie)¹¹¹, o zupełnie innej motywacji kulturowej – w tym miejscu warto przytoczyć uwagę Małgorzaty Marcjanik, która podkreśla, że frazeologia kontrastywna „w większym stopniu niż inne dziedziny językoznawstwa odzwierciedla wpływ czynników pozajęzykowych na kształtowanie się języka” (1984: 191).

Innym przykładem silnie osadzonej kulturowo polskiej jednostki z komponentem onomastycznym jest wyrażenie *gest Kozakiewicza*, definiowane w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* w następujący sposób: ‘umieszczenie jednego przedramienia w zgięciu łokciowym drugiego na znak pogardy, tak jak to na olimpiadzie w Moskwie zrobił Władysław Kozakiewicz, skoczek o tyczce’ (WSFJP: 325). Taki

¹¹⁰ Komponent *porcellino*, dosłownie ‘prosiaczek’, jest nazwą mającej postać dzika z brązu fontanny we Florencji.

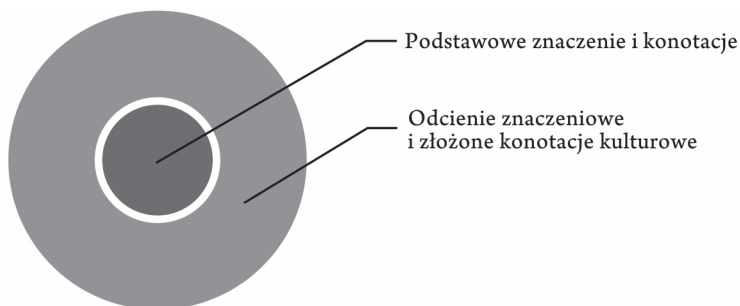
¹¹¹ Chorwacki frazeologizm odnosi się do ważnego wydarzenia historycznego: w 1448 roku odbyła się bitwa na Kosowym Polu, w której wojska Jana Hunyadyego zostały rozbite przez oddziały sułtana Murada II. To wydarzenie miało istotne znaczenie dla dziejów, ponieważ bitwa stoczona na Kosowym Polu otworzyła Turkom drogę do podboju Bałkanów.

właśnie gest pokazał polski sportowiec na igrzyskach w 1980 roku, kiedy tłum widzów wyrażał głośno swoją dezaprobatę. Zdecydowana większość Polaków zna pochodzenie tego idiomu (Szczeszunowicz 2010b: 319) – starsze pokolenia pamiętają zachowanie tyczkarza podczas Igrzysk Olimpijskich, młodsze – znają je z opowiadań. Należy podkreślić, że dla ludzi pamiętających ów gest ma on znaczenie szczególne, ponieważ wiąże się z doświadczeniem kulturowym o charakterze emocjonalnym, jednoczącym społeczeństwo (por. Rejter 2008: 13). Ponadto Kozakiewicz wykonujący gest pojawił się w reklamie leku, emitowanej w 2006 roku.

Sam gest znany jest w innych kulturach, używany jest m.in. w Brazylii, Francji, Hiszpanii czy Portugalii, przy czym w niektórych z nich można wskazać drobne różnice dotyczące samego gestu i jego znaczenia (Szczeszunowicz 2010b: 321). Frazeologizm nie jest bezekwiwalentny, bowiem w niektórych językach wykształciły się idiomy motywowane omawianym gestem, np. w języku chorwackim funkcjonuje wyrażenie *bosnanski grb* (dosł. bośniacki herb).

Podsumowując, należy podkreślić, że omawiane jednostki to związki wykazujące silne powiązania z kulturą. Mają one duży potencjał konotacyjny, przywołują liczne asocjacje o charakterze kulturowym. W perspektywie międzyjęzykowej te z nich, które mają odpowiedniki frazeologiczne, nie będą w pełni ekwiwalentne: korespondencja zachodzi bowiem na pierwszym poziomie, tj. w zakresie podstawowego znaczenia i konotacji stylistycznych (zob. Diagram 1). Na drugim poziomie sytuować należy odcienie znaczeniowe i konotacje kulturowe znane i możliwe do zdekodowania tylko dla rodzimych użytkowników danego języka.

Diagram 1. Potencjał konotacyjny frazeologizmów o silnym osadzeniu kulturowym

Źródło: oprac. własne na podst. Bednarczyk (2008).

Do złożonych konotacji kulturowych należeć będą np. odesłania do innych tekstów kultury: w przypadku frazemu *moherowe berety* do piosenek, tekstów kabaretowych czy gry komputerowej dostępnej w wersji online.

Niektóre frazeologizmy odwołują się do wspólnej użytkownikom danego języka wiedzy kulturowej dotyczącej zwyczajów obowiązujących w danym etnosie. Przykładem takiej jednostki jest polski związek *wy-stroił się jak stróż w Boże Ciało*, które motywowane było zwyczajem noszenia odświętnych ubrań w czasie procesji w dniu Bożego Ciała. Z kolei w języku angielskim funkcjonuje związek *to be like turkeys voting for (early) Christmas* (dosł. jak indyki głoszące za wczesnymi Świętami Bożego Narodzenia) o znaczeniu ‘działać na własną niekorzyść’. W tradycji anglosaskiej pieczony indyk jest typową potrawą świąteczną spożywaną podczas uroczystego, rodzinnego obiadu.

Niektóre związki należące do omawianej grupy to nazwy, które dla współczesnych użytkowników języka są nominacjami zjawisk z przeszłości. Przykładem takiego frazeologizmu jest wyrażenie *białe niedź-wiedzie*, używane w znaczeniu ‘daleka północ na Syberii jako miejsce rosyjskich zsyłek’. Dla najmłodszego pokolenia Polaków będą to jednostki odnoszące się do stosunkowo niedawnego okresu komunizmu, np. pol. *czerwone pająki* ‘członkowie partii komunistycznej, komuniści; członkowie dawnej PZPR’¹¹², *psy łańcuchowe kapitalizmu*, *pies łańcuchowy* ‘ktoś, kto słuźalczko wykonuje czyjeś polecenia’, *tylko ryby nie biorą*, jednostka motywowana powszechną w PRL-u praktyką brania łańcówek¹¹³.

4.6.3. Koloryt lokalny we frazeologii

Oprócz dwóch dotychczas omówionych grup, tj. frazeologii międzynarodowej i narodowej, należy odnotować istnienie związków odzwierciedlających koloryt lokalny. Pod pojęciem koloryt lokalny będziemy rozumieć specyfikę danego miejsca: miasta, regionu itp. Frazeologizmy należące do tej grupy są nośnikami treści kulturowych właściwych danemu obszarowi, np. skonwencjonalizowanych użyć figuratywnych rozmaitych nazw. W brytyjskiej odmianie języka angielskiego zatłoczone

¹¹² Por. derywat *czerwona pajęczyzna*.

¹¹³ Słownik *Skrzydlate słowa* zawiera następujące objaśnienie tej jednostki: ‘powiedzenie o łańcówkarstwie z czasów PRL’ (SS: 544).

miejsce opisywane jest za pomocą określenia *like Piccadilly Circus* (dosł. jak Piccadilly Circus), podczas gdy to samo znaczenie wyrażane jest w wariancie amerykańskim *like Grand Central Station* (dosł. jak Grand Central Station) (Szerszunowicz 2005: 96). W polszczyźnie symbolem takiego miejsca jest ulica Marszałkowska w Warszawie.

Frazeologizmy należące do omawianej grupy mogą realizować schematy, w których jeden element jest zmienny i to on właśnie ma zabarwienie lokalne. Przykładem schematu, według którego tworzone są takie jednostki, jest konstrukcja POJECHAĆ DO + NAZWA MIEJSCOWA / UCIEC Z + NAZWA MIEJSCOWA, mające odpowiednio znaczenia figuratywne ‘zwariować’ i ‘być wariatem’ (Szerszunowicz 2007c: 256). Komponent onimiczny to nazwa miasta lub dzielnicy, w których znajduje się szpital psychiatryczny, który jest zmienną zależną od regionu: *pojechać do Choroszczy/Węgorzewa/Kobierzyna/Tworek/Branic/Pruszkowa* (Chlebda 2007: 256). W podobnych schematach występują często nazwy ulic lub dzielnic kojarzonych z występowaniem cmentarza lub więzienia.

Obecność *couleur local* odnajdujemy również w innych językach. Przykładem włoskich frazeologizmów odzwierciedlających koloryt lokalny są związki *va' contare i piccioni a Pizza San Marco* (dosł. idź liczyć gołębie na placu św. Marka) oraz *va' a contare le vespe a Ferdinando* (dosł. idź liczyć osy na Ferdynandzie). Oba związki to idiomy pragmatyczne o funkcji ‘idź stąd; mam cię dosyć, zajmij się czymś innym’¹¹⁴. Pierwsza z wymienionych jednostek używana jest w Wenecji, druga zaś we Florencji, gdzie stoi pomnik Ferdynanda I Medyceusza, na którego cokole znajdują się liczne pszczoły – w składzie jednostki występuje komponent *le vespe* oznaczający osy, jednak faktycznie chodzi o pszczoły (Szerszunowicz 2005: 96).

Warto dodać, że niektóre związki uwzględniane są w opracowaniach leksykograficznych, a poświadczeniem ich ograniczonego zakresu funkcjonowania jest kwalifikator umieszczany w słownikach. Na przykład w WSFJP zwrot *mieć buzię jak floriańska brama* ‘być gadułą; krzykaczem, awanturnikiem’ opatrzony jest kwalifikatorem *reg.*, tak samo w słowniku eufemizmów (SEP) autorstwa Anny Dąbrowskiej oznaczono związek *przenieść się na Powązki* ‘umrzeć’. Żaden ze słowników nie

¹¹⁴ Por. pol. *idź do kuchni, zobacz, czy cię tam nie ma; idź na szczaw liście pompować*.

precyzuje, w jakim regionie używa się tych jednostek. Możemy się jednak domyślać, że pierwszy z nich będzie znany mieszkańcom Krakowa i okolic, drugi – Warszawy.

4.7. Kulturowe uwarunkowania powstawania modyfikacji stałych połączeń wielowyrazowych

Stale połączenia wyrazowe, które są dobrze znane użytkownikom danego języka, mogą podlegać modyfikacjom. Przekształcenia ustabilizowanych jednostek wielowyrazowych polegają na zamianie komponentów (substytucja), zmianie szyku składników (permutacja), opuszczeniu jednego elementu lub większej liczby wyrazów składowych związku (redukcja), dodaniu elementu (amplifikacja) i udosłownieniu (literalizacja). Związki mogą być również łączone – dochodzi wówczas do kontaminacji.

Kreatywne adaptacje stałych połączeń wyrazowych mogą mieć różne podłoże: w literaturze pełnią funkcję estetyczną, w codziennej komunikacji częstokroć wprowadzają do wypowiedzi zabarwienie humorystyczne. W niektórych przypadkach przekształcenie ustalonych w języku połączeń wyrazowych ma podłoże kulturowe. W czasach socjalizmu pojawiło się kilka wariantów przysłów, np. jednostka *Czym chata bogata, tym rada* używana była w postaci *Tym chata bogata, co ukradnie tata*, natomiast *Gość w dom, Bóg w dom* – jako *Gość w dom, cukier do szafy* lub *Gość w dom, woda do zupy*, *Gość w dom, garnek wody do rosółu*. Modyfikacje przytoczonych przysłów odzwierciedlały poglądy społeczne tamtego okresu (Wyżkiewicz-Maksimow 2001: 276), znajdujemy w nich bowiem odzwierciedlenie sytuacji ludzi i ich problemów, np. związanych z niemożnością kupna podstawowych produktów spożywczych.

Zmodyfikowane przysłowia często określane są mianem antyprzysłów: przysłowia w postaci kanonicznej, czyli podstawowej, a więc tej, jaka jest podana w słowniku, są nośnikami ogólnie przyjętych wartości, natomiast jednostki zmodyfikowane często je negują. Obserwacja otaczającej człowieka rzeczywistości pokazuje, że często wartości te nie są respektowane przez ludzi w życiu codziennym. To motywuje powstawanie przekształceń wyrażających negację kodeksu etycznego wywiedzionego z Biblii. Liczne są transformacje, które stanowią językowe odzwierciedlenie obserwacji dotyczących pracy, np.: *Módl się i pracuj*, *a garb ci sam wyrośnie*, *Kto pod kim dołki kopie, ten szybko awansuje*, *Kto*

pod kim dołki kopie, ten ma niezły interes, Kto pod kim dołki kopie, temu Pan Bóg daje, Jak cię widzą, to pracuj, Nie ma tego złego, co by nam nie wyszło, Żadna praca nie hańbi, każda męczy czy Kto rano wstaje, ten jest niewyspany.

Ironiczny komentarz dotyczący roli wykształcenia w życiu współczesnego człowieka zawarto w modyfikacji powiedzenia *Ucz się, ucz, bo nauka to potęgi klucz*: dodanie dopowiedzenia *a jak dużo kluczy nazbierasz, to będziesz woźnym/woźną* zmienia jego oryginalny sens. Wśród przekształconych połączeń obecne są również takie, które wyrażają krytyczną opinię o klerze, np. *Bóg dał, ksiądz wziął* i *Chrzęszcz brzmi w trzcinie, ksiądz grzmi w gminie*. Odrzucenie tradycyjnie rozumianej gościnności widoczne jest w modyfikacji *Gość w dom, Bóg wie po co?*, odwrócenie sensu pierwotnego przekazu w parafrazie *Nie pożądam żony bliźniego swego nadaremno*.

Pamiętając o ludycznej funkcji modyfikacji, polegającej na wprowadzaniu elementu zabawy intelektualnej do dyskursu, można w nich doszukiwać się pewnych odbić zmian kulturowych. Przekształcenie *Nie taka kobieta straszna, jak się umaluje* może mieć związek z większym przywiązywaniem wagi do wyglądu. Z kolei bazująca na Fredrowskiej frazie jednostka *Jeśli nie chcesz mojej zguby, daj mi banknot, ale gruby* jest nośnikiem materialistycznego podejścia do życia. W kreatywnych adaptacjach pojawiają się nazwy bardziej widocznych w ostatnich latach zjawisk społecznych, takich jak zażywanie narkotyków (*Prochy bierzesz – w proch się obrócisz*) lub mniejszości seksualne (*Za mundurem geje sznurem*). Ponadto duża liczba transformacji przekazuje bezrefleksyjne nastawienie do świata, np. *Ziarnko do ziarnka i mamy dwa ziarnka, Z prochu powstałeś, to się otrzep*.

Omawiając przekształcenia stałych połączeń wyrazowych, warto zwrócić uwagę na fakt występowania w składzie modyfikacji nazw własnych, które są znane rodzimym użytkownikom danego języka w okresie, kiedy tworzona jest kreatywna adaptacja. Wykorzystywane bywają w różnych tekstach, np. publicystycznych. Jako przykład omawianego rodzaju modyfikacji Regina Wyżkiewicz-Maksimow podaje substytucję *Jedziemy na tym samym Buzku*. Przekształcenie frazeologizmu *jechać na tym samym wózku* polega na zamianie komponentu: nazwa apelatywna wózku została zastąpiona nazwiskiem znanego polityka. Do zinterpretowania omawianej modyfikacji konieczna jest znajomość kultury polskiej, a konkretnie świata polityki.

Substytucji może ulegać nazwa własna będąca składnikiem frazeologizmu. Frazem *gest Kozakiewicza* motywował modyfikację *gest Boruca* (przeżegnanie się), która została użyta w tekście prasowym o tematyce sportowej¹¹⁵. Tak właśnie nazwano czynność przeżegnania się, którą bramkarz wykonał przed meczem. W obu przypadkach w składzie wyrażen występują nazwiska znanych sportowców. Frazem *gest Boruca* nawiązuje do wyrażenia *gest Kozakiewicza* formalno-leksykalnie – oba związki realizują schemat GEST + NAZWISKO SPORTOWCA, co sprawia, że modyfikacja ma aluzyjny charakter. Ponadto oba gesty wywołały duże poruszenie, co jest podstawą skojarzenia dwóch wydarzeń sportowych i uzasadnia posłużenie się przytoczonym schematem.

Dużą liczbę przekształceń przysłów z nazwami własnymi znajdujemy na stronach internetowych, na których zamieszcza się żarty. Przykładami takich modyfikacji są m.in. następujące transformacje: *Pij Cola-Cao, póki gorące, Dopóty dzban wodę nosi, dopóki mu się Zepter nie urwie, Nie wszystko IBM, co się świeci, Bez pracy nie ma rogalików Star Foods, Lepszy pieniądz w garści niż fundusz Pioneer na dachu*. Modyfikacje są zrozumiałe dla osób znających poszczególne marki. Tego typu jednostki to najczęściej okazjonalizmy, a więc konstrukcje, które nie wchodzą na stałe do zasobów frazeologicznych; są one tworzone przez młodzież dla uatrakcyjnienia przekazu. Interesujące nawiązanie do innego rodzaju nazwy własnej, mianowicie ideonimu, tj. tytułu utworu, znajdujemy w modyfikacji *Lepszy wróbel w garści niż skrzypek na dachu*.

4.8. W stronę praktyki

Włączenie elementów kulturowych do kształcenia w zakresie frazeologii ma bardzo duże znaczenie: pozwala na pokazanie wzajemnych relacji języka i kultury, które są doskonale widoczne w zasobie jednostek odtwarzalnych, co w konsekwencji stwarza możliwość poznania złożonych procesów, jakie zachodzą w języku; umożliwia przybliżenie uczniom rozmaitych motywacji kulturowych stałych połączeń wyrazowych; wzbogaca ich wiedzę i rozwija świadomość językowo-kulturową. Ponadto omawianie treści kulturowych związanych

¹¹⁵ Artykuł nosił tytuł *Gest Boruca – prowokacja czy podziękowanie Bogu*, http://www.wiadomosci24.pl/artukul/gest_boruca_prowokacja_czy_podziekowanie_bogu_5013.html.

z frazeologizmami może być bardzo atrakcyjne dla uczestników zajęć. W kontekście zmian jakościowych i ilościowych w zasobie frazeologizmów celem nadrzędnym kształcenia językowego winno być uświadamianie sensu utrwalania i ochrony podstawowego zasobu frazeologicznego, w tym także przysłów jako bogactwa, swoistego dziedzictwa, dla jakości współczesnej polszczyzny i świadomości językowo-kulturowej jej użytkowników.

Zwrócenie uwagi na obecność archaizmów w stałych połączeniach wyrazowych pozwoli na ukazanie kumulatywnej funkcji frazeologii, w której zachowane są dawne formy i konstrukcje językowe. W perspektywie dydaktycznej jednostki mające w swoim składzie archaizmy można wykorzystać do omówienia zmian kulturowych, np. tych, które zaszły w systemie miar i wag. Z drugiej strony, powinno się sygnalizować obecność nowych jednostek frazeologicznych w systemie językowym, co pozwoli uczniom na zrozumienie istoty dynamiki zasobu stałych połączeń wyrazowych.

Uwzględnienie aspektu kulturowego w dydaktyce frazeologii stwarza wiele możliwości kształcenia umiejętności uczniów. Rozwijanie ich kompetencji kulturowych można osiągać, stosując następujące typy ćwiczeń frazeologicznych:

- 1) wskazywanie historycznych źródeł pochodzenia pewnych grup związków frazeologicznych;
- 2) wyszukiwanie związków frazeologicznych związanych z różnymi wydarzeniami historycznymi oraz wyjaśnianie ich znaczenia dosłownego i przenośnego;
- 3) gromadzenie związków frazeologicznych o wspólnym pochodzeniu (np. biblizmy, mitologizmy, frazeologia naturalna);
- 4) rekonstrukcje obrazu świata zawartego w związkach frazeologicznych (np. odbicie kultury rycerskiej, echa dawnego życia rodzinnego, świat wartości, antropocentryzm, stereotypy kulturowe, naukowy i potoczny obraz świata);
- 5) operacje zdaniotwórcze z frazeologizmami odnoszącymi się do dawnej kultury;
- 6) poprawa błędów frazeologicznych będących wynikiem nieznamości dawnych realiów (np. **pomieszać komuś szranki*, zamiast *pomieszać komuś szyki*);
- 7) językowo-kulturowa analiza związków mających w swoim składzie archaizmy;

- 8) analiza zapożyczeń frazeologicznych z uwzględnieniem tła kulturowego;
- 9) omawianie znaczenia i funkcji frazeologizmów w utworach literackich, szczególnie w tekstach poetyckich;
- 10) analizowanie intertekstualnych powiązań związków frazeologicznych obecnych w rozmaitych tekstach kultury.

Zaznaczyć należy, że rekonstruowanie językowego obrazu świata może dotyczyć rozmaitych tekstów, w tym także współczesnych. Włączenie ich do omawianych materiałów źródłowych zwiększy zainteresowanie i zaangażowanie uczniów. Przedmiotem analizy może być język młodzieżowy ze współczesnego przeboju muzycznego, reklama wykorzystująca frazeologizm w nietypowym kontekście przyciągającym uwagę odbiorcy lub działające podobnie tytuły prasowe. Warto również zwrócić uwagę na wykorzystanie omawianych frazeologizmów w połączeniu z elementami wizualnymi, np. w reklamie, żartach rysunkowych lub demotywatorach.

Dydaktyka frazeologii w ujęciu kulturowym może przybierać różne formy. Warto rozważyć realizację prac projektowych, które mogą być wykonywane przez uczniów indywidualnie lub w kilkusobowych zespołach. Jedną z propozycji takiego projektu jest opracowanie słownika, w którym frazeologizmy zostaną opisane z uwzględnieniem szeroko rozumianego tła kulturowego. Inną formą jest tworzenie prezentacji wybranych związków w postaci plakatów, które później mogą być wykorzystane do przygotowania wystawy poświęconej związkom frazeologii z kulturą.

Z powodu uwarunkowań kulturowych w praktyce dydaktycznej warto uwzględnić współpracę z nauczycielami innych przedmiotów, która pozwoliłaby na lepsze ukazanie związków języka i kultury. Można np. zaproponować nauczycielom języków obcych projekt poświęcony frazeologii kontrastywnej, w którego ramach uczniowie opracowywaliby wybrane grupy związków frazeologicznych w dwóch lub trzech językach (np. internacjonalizmy, frazeologizmy o charakterze narodowym, frazeologizmy z wybranym komponentem). Realizacje takich prac pozwalają na pokazanie różnic i podobieństw między poszczególnymi językami oraz stwarzają możliwość analizowania przyczyn ich wystąpienia.

Skorelować można również nauczanie pewnych treści historycznych, np. tematu *etos rycerski* z odzwierciedleniem praktyk rycerskich

we frazeologii. Analiza frazeologii kolorystycznej jest interesująca również pod kątem wizualizacji metaforyki, a więc można uczynić z niej przedmiot wspólnej pracy nauczyciela sztuki i polonisty. Z kolei frazeologia somatyczna, czyli zbiór jednostek z nazwami części ciała, może być warta uwagi z punktu widzenia nauki o człowieku oraz medycznych wyobrażeń przednaukowych. Frazeologia polska zawiera wiele jednostek odzwierciedlających światopogląd chrześcijański, więc ciekawym rozwiązaniem byłoby zaplanowanie współpracy w tym zakresie z nauczycielem religii.

Podsumowując, włączenie komponentu kulturowego do nauczania frazeologii jest ważne z wielu powodów. Oprócz aspektu czysto poznawczego istotną rolę odgrywa czynnik ludyczny: poznawanie stałych połączeń wyrazowych w perspektywie kulturowej jest atrakcyjne, ponieważ wiąże się z odkrywaniem treści, które w wielu przypadkach nie są oczywiste dla rodzimych użytkowników języka. Atutem takiego podejścia do kształcenia w zakresie frazeologii jest kształtowanie postawy poszukującej, a więc skłanianie uczniów do zadawania pytań dotyczących frazeologii i szukanie odpowiedzi na nie. Prace projektowe umożliwiają rozwijanie autonomii u uczestników zajęć i pozwalają na kształcenie umiejętności pracy zespołowej.

Zakończenie

Kształcenie językowe stanowi integralną część edukacji humanistycznej, związanej z formowaniem pewnego wzorca postaw i mentalności. Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu ujęcie zagadnień językowych zwraca szczególną uwagę na frazeologię jako element istotny w dydaktyce, zasługujący na osobne miejsce w refleksji polonisty. Wynika to z tego, że frazeologizmy w znaczący i specyficzny sposób wzbogacają słownictwo ze względu na swoje cechy poznawcze, m.in. te związane z ich rodowodem oraz charakterystyczną dla myślenia i pamięci obrazowością. Ich osadzenie w kulturze narodowej, regionalnej czy lokalnej akcentuje miejsca wspólne w egzystencjalnym doświadczeniu społeczeństw, ukazuje tożsamość źródeł kultury i pewien uniwersalny wymiar myślenia, a co za tym idzie – komunikacji międzyludzkiej i międzykulturowej.

Bogactwo wiedzy o frazeologii, jej ciągłej atrakcyjności poznawczej i głębokie przekonanie o tym, że jest ona niezbędna do świadomego kształcenia sprawności językowych i kulturowych oraz kształtowania pewnego wzorca kompetentnego użytkownika języka polskiego, współczesnego Europejczyka, stanowiły motywację do pracy nad niniejszym opracowaniem.

We frazeologii odzwierciedla się bogactwo języka, a jej reprezentacja w języku osobniczym świadczy o poziomie kompetencji językowej. Zachowania językowe możemy modulować za pośrednictwem systematycznego kształcenia, wzbogacając wiedzę na temat wartości kulturowo-językowej związków frazeologicznych, będących świetnym tworzywem wypowiedzi nacechowanym stylistycznie. W ten sposób edukacja użytkowników języka służy usprawnianiu umiejętności posługiwania się bogatym zasobem jednostek niezwykle nośnych znaczeniowo, pozwalających modulować wypowiedź, kształtując jej sens dosłowny i przenośny.

Istotny jest również ten aspekt kształcenia, który sprawia, że przez sentencje, przysłowia, frazeologizmy dziedziczymy także pewne sposoby myślenia, wartościowania, formułowania sądów. To kształcenie służy więc utrwalaniu pewnej tradycji językowo-kulturowej, a tym samym budowaniu naszej tożsamości i kulturowej swoistości. Tak postrzegane kształcenie frazeologiczne wskazuje na wartość integracji wewnątrz-

przedmiotowej, która niejako wynika z jego charakteru. Tu gramatyka, styl, semantyka, pragmatyka językowa służą przyswajaniu i rozpoznawaniu frazeologizmów, ich zgodnym z normą użyciu czy zamierzonej modyfikacji. Wiedza i umiejętności z zakresu kształcenia kulturowego i literackiego oraz nauka o języku są znakomitą okazją do wzbogacania słownictwa ucznia i wyrabiania umiejętności posługiwania się nim w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Frazeologizmy poświadczają, że wartość kulturowa języka i jego wartość komunikacyjna ściśle się ze sobą łączą, ukazując, że język to nośnik wartości, zwierciadło kultury, które buduje relacje międzyludzkie, służy poznaniu i zachowaniu tradycji.

Książka pisana była z myślą o czytelnikach, których celem jest skuteczne kształcenie językowe w szkole (na różnych poziomach edukacyjnych) lub własna dbałość o wyrobienie czy doskonalenie kompetencji komunikacyjnej. Prezentowane w niej podejście proponuje postrzeganie użycia frazeologizmów i stylu w szerokiej perspektywie antropologiczno-kulturowej, jako sposobu świadomego używania języka w różnych sytuacjach społeczno-kulturowych. W kształceniu językowym należy wykorzystywać wielojęzyczność współczesnej młodzieży oraz jej kreatywność językową, co pozwoli na lepsze poznanie języka ojczystego w kontekście języków obcych oraz na usprawnienie ogólnej kompetencji i wrażliwości językowej. To bardzo ważny aspekt edukacji językowej w czasach, kiedy – jak poświadczają przekazy medialne i styl wypowiedzi oficjalnych, które naznacza kolokwialność – obserwuje się zjawisko ciągłego obniżania wysokiego rejestru języka. Atrakcyjność kształcenia zwiększyć można przez uwzględnianie najnowszych tekstów kultury oraz odesłania do licznych źródeł.

Frazeologizmy utrwalone w języku i reprezentowane w słownictwie czynnym jego użytkownika intensywniej niż inne jednostki języka odzwierciedlają wpływ czynników pozajęzykowych na kształtowanie się języka i świadomości. Dlatego też należy podkreślać wagę włączenia elementów kulturowych do kształcenia w zakresie frazeologii oraz systematycznego i okazjonalnego wykorzystywania możliwości pokazywania i objaśniania wzajemnych relacji między językiem i kulturą. Są one doskonale widoczne w zasobie jednostek odtwarzalnych, co w konsekwencji stwarza możliwość poznania złożonych procesów, jakie zachodzą w języku, umożliwia przybliżenie uczniom rozmaitych motywacji kulturowych stałych połączeń wyrazowych oraz wzbogaca ich wiedzę

i rozwija świadomość językowo-kulturową. Ponadto omawianie treści kulturowych związanych z frazeologizmami może być bardzo atrakcyjne dla uczestników zajęć.

W kontekście zmian jakościowych i ilościowych w zasobie frazeologizmów celem nadrzędnym kształcenia językowego winno być uświadamianie funkcjonalności, sensu utrwalania podstawowego zasobu frazeologicznego, w tym także przysłów, jako bogactwa, swoistego dziedzictwa. Odzwierciedlona w niniejszej publikacji refleksja badawcza oparta na konkretnym materiale językowym ma być zachętą nie tylko do poznania innej kultury, ale także do lepszego rozpoznania kultury rodzimej w obliczu integrującego się i ulegającego unifikacji świata.

Podjęte w niniejszej pracy rozważania teoretyczne, uwzględniające różnorodne poznawcze, komunikacyjne, kulturowe i normatywne aspekty frazeologii, mają pozwolić na lepsze wykorzystanie wiedzy językoznawczej w praktyce dydaktycznej. Inspiracji mogą służyć propozycje rodzajów ćwiczeń dla danej partii materiału poznawczego w podrozdziałach *W stronę praktyki* i dołączony do opracowania aneks z wyborem różnorodnie (semantycznie, strukturalnie, pragmatycznie) poklasyfikowanych związków frazeologicznych. Stanowią one jedynie punkt wyjścia do kreatywnego konstruowania określonych ćwiczeń przez nauczyciela w różnych sytuacjach dydaktycznych.

Niech niniejsza książka dobrze służy wzrostowi świadomości językowej współczesnych użytkowników języka, by korzystali oni z zasobów frazeologicznych polszczyzny, a także używali ich – zgodnie z normą – dla lepszego wyrażenia myśli czy emocji oraz zrozumienia siebie i innych.

Nota bibliograficzna

W książce znalazły się fragmenty (rozszerzone, zmodyfikowane lub wykorzystane jedynie w części) następujących prac, które zostały wcześniej opublikowane:

- 1) Awramiuk E., 2001, *Kompetencja komunikacyjna – „wynalazek reformy”?*, „Język Polski w Liceum” 2001/2002, z. 1, s. 94-99
- 2) Awramiuk, E., 2014, *Zmiany w edukacji językowej Polaków na przykładzie frazeologii*, [w:] *Szkolna polonistyka zanurzona w języku*, red. A. Janus-Sitarz, E. Nowak, Kraków: Universitas, s. 129-146.
- 3) Awramiuk E., 2016, *Wariantowość pisowniowa frazeologizmów we współczesnych słownikach jednojęzycznych*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 16, s. 29-39.
- 4) Frąckiewicz M., 1998, *Znaczenie i składnia czasownika myśleć w łomżyńskich tekstach gwarowych*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, red. S. Gala, Łódź: ŁTN, s. 315-321.
- 5) Frąckiewicz M., 2001, *Frazeologizmy gwarowe jako synonimy czasownikowych predykatów mentalnych*, [w:] *Polszczyzna Mazowska i Podlasia, Część V, Frazeologia i składnia polszczyzny mówionej*, red. H. Sędziak, Łomża: Wydawnictwo Łomżyńskiego Towarzystwa Naukowego, s. 175-180.
- 6) Frąckiewicz M., 2013, *Kamień w wybranych przysłowiach i frazeologizmach polskich. Symultaniczne spojrzenie na cud natury*, [w:] *Kamień w literaturze, języku i kulturze*, t. 1, red. M. Roszczynialska, K. Wądolny-Tatar, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 108-119.
- 7) Goshkheteliani I., Szerszunowicz J., 2016, *Culture-Bound Food in Terms from a Contrastive Perspective*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 16, s. 127-146.
- 8) Szerszunowicz J., 2003, *Kulturowy aspekt przekładu porównań frazeologicznych*, [w:] *Edukacja humanistyczna, aksjologiczna i estetyczna w świetle programów i potrzeb oświatowych*, red. J. Kidy, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 227-232.
- 9) Szerszunowicz J., 2004, *Europeizmy frazeologiczne w nauczaniu języków obcych*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. F. Nosowicz, Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania, s. 87-94.

- 10) Szerszunowicz J., 2004, *Globalizm i couler local a realizacja modeli pojęciowych we frazeologii (ujęcie komparatywne)*, [w:] *Wschód – Zachód. Dialog języków i kultur w kontekście globalizacji*, red. Z. Nowożenowa, G. Lisowska, Słupsk: Wydawnictwo Uczelniane Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku, s. 306-310.
- 11) Szerszunowicz J., 2004, *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 4, s. 207-220.
- 12) Szerszunowicz J., 2005, *Przysłowie jako nośnik wartości a jego funkcje dydaktyczne*, [w:] *Wartości w pedagogice*, red. W. Furmanek, Rzeszów – Warszawa: Zakład Dydaktyki i Techniki Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 263-269.
- 13) Szerszunowicz J., Vidović I., 2014, *Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 14, s. 195-216.

Bibliografia

Literatura

Aluzja literacka. Teoria – interpretacja – konteksty, 2007, red. A. Stoff, A. Skubaczewska-Pniewska, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Andrejewicz U., 2015, „*Koń się śmieje*”, czyli czy istnieją błędy frazeologiczne, „*Poradnik Językowy*”, z. 2, s. 44-50.

Apresjan A. D., 1995, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.

Awramiuk E., 2012, *I Dyktando Polskie na Łotwie*, [w:] *Polonistyka za granicą. Tradycje i perspektywy. Wybór tekstów pokonferencyjnych*, red. A. Kietlińska, Białystok: Prymat, s. 135-152.

Awramiuk E., 2013, *Współczesna pisownia polska: między normą a uzusem*, „*Poradnik Językowy*”, z. 2, s. 22-32.

Bańkowska E., Mikołajczuk A., 2003, *Swoistość komunikacji językowej w sytuacji szkolnej*, [w:] *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, red. E. Bańkowska, A. Mikołajczuk, Warszawa: Książka i Wiedza, s. 353-356.

Barańczak S., 1995, *Bóg, trąba i ojczyzna. Słón a sprawa polska oczami poetów od Reja do Rymkiewicza*, Kraków.

Bartmiński J., 2001a, *Styl potoczny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 115-134.

Bartmiński J., 2001b, *Język w kontekście kultury*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 13-22.

Bartmiński J., 2009, *Nauka o języku w podstawie programowej*, [w:] *Podstawa programowa z komentarzami. Język polski w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, t. 2, Warszawa, s. 60-62.

Bartmiński J., 2014, *Czym w podstawie programowej jest świadomość językowa?*, [w:] *Polonistyka dziś – kształcenie dla jutra*, red. K. Biedrzycki, W. Bobiński, A. Janus-Sitarz, R. Przybylska, t. 3, Kraków: Universitas, s. 37-49.

Bartmiński J., Panasiuk J., 2001, *Stereotypy językowe*, [w:] *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 371-395.

- Bąba S., 1989a, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bąba S., 1989b, *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bąba S., Liberek J., 2002, *Wstęp*, [w:] *Słownik frazeologiczny współczesnego języka*, red. S. Bąba, J. Liberek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bąba S., Skibski K., 2003, *O pisowni nazw własnych i ich derywatów we frazeologizmach*, „Język Polski”, z. 4/5, s. 288-293.
- Bednarczyk A., 2008, *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biernacka M., 2013, *Pojęcie kompetencji fonologicznej vel fonetycznej – rozważania terminologiczne*, Acta Universitatis Lodzianensis Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców 20, s. 75-82.
- Bobiński W., Orłowa K., Synowiec H., 2001, *Jak uczyć języka polskiego w klasie pierwszej gimnazjum. Przewodnik dla nauczyciela do podręczników Świat w słowach i obrazach 2 oraz Język ojczysty 2*, Warszawa: WSiP.
- Bogusławski A., 1988, *Dwujęzyczny słownik ogólny. Projekt instrukcji z komentarzami*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, red. Z. Saloni, Wrocław: Ossolineum, s. 19-65.
- Borejsza J. W., 2001, „Sprawa polska” w XIX i XX wieku, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, nr 4, s. 247-262.
- Borejszo M., 1984, *Archaizmy we współczesnym języku ogólnopolskim*, „Polonistyka”, z. 5/6, s. 370-382.
- Bralczyk J., 2004, *Leksykon zdań polskich*, Warszawa: Świat Książki.
- Bralczyk J., 2005, *Leksykon nowych zdań polskich: od lat 70. do dziś*, Warszawa: Bertelsmann Media.
- Bralczyk J., 2006, *Polak potrafi: przysłowia, hasła i inne polskie zdania osobne*, Warszawa: Świat Książki – Bertelsmann Media.
- Bralczyk J., 2008, *Porzekadła na każdy dzień*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bralczyk J., 2011, *444 zdania polskie: znane wypowiedzi, cytaty, powiedzenia*, Warszawa: Świat Książki – Bertelsmann Media.
- Buttler D., 1989a, *Elementy pochodzenia rosyjskiego we współczesnym języku polskim i kryteria ich oceny III. Kalki frazeologiczne*, „Poradnik Językowy”, z. 9/10, s. 684-686.
- Buttler D., 1989b, *Zapomniane frazeologizmy polskie XIX wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, t. 8/9, s. 155-161.

- Chlebda W., 1996, *Frazeologia w reklamie i reklama we frazeologii*, „Problemy Frazeologii Europejskiej”, t. 1, red. A. M. Lewicki, Warszawa: Energia, s. 57-68.
- Chlebda W., 1998, *Stereotyp jako jedność języka, działania, myślenia*, [w:] *Język a Kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, s. 31-41.
- Chlebda W., 2001a, *Frazematyka*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 335-342.
- Chlebda W., 2001b, *Frazeologia polska minionego wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa: Elipsa, s. 155-165.
- Chlebda W., 2004, *Frazeologia w międzyludzkiej przestrzeni komunikacyjnej*, „Problemy Frazeologii Europejskiej”, t. 6, red. nauk. A. M. Lewicki, Lublin: Norbertinum, s. 11-20.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach: interpretacje lingwistyczne*, Opole: Wydawnictwo UO.
- Chlebda W., 2007, *Mały prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych*, „Problemy Frazeologii Europejskiej”, t. 8, red. nauk. A. M. Lewicki, Lublin: Norbertinum, s. 15-31.
- Cieślińska W., 1988, *Problemy ekwiwalencji frazeologii rosyjskiej w przekładzie na język polski*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, „Prace Językoznawcze”, t. 14, „Studia Rusycystyczne i Sławistyczne”, s. 99-101.
- Czarnecka K., 2002, *Odbicie zjawisk gospodarczych we frazeologii III Rzeczypospolitej (1989-2000)*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 32-41.
- Czarnota E., 2014, *Nauczyciel polonista wobec wulgaryzacji języka uczniów*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 23, s. 89-99.
- Czesak A., 1998, *Frazeologia gwarowa – problemy i postulaty*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, red. S. Gala, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, s. 285-293.
- Danielewiczowa M., 2002, *Stylistyka*, [w:] *Nauka o języku polskim w reformowanej szkole*, Warszawa: Wydawnictwo Nowa Era, s. 52-65.
- Daszczyńska I., 1987, *Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne*, Słupsk: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku.
- Dąbrowska A., 1994, *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dąbrowska E., 2013, *Styl artystyczny – kondycja ponowoczesna*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 141-177.

Dilna J., 2008, *Frazeologizmy w polskiej prozie młodzieżowej. Problemy z recepcją odbiorcy ukraińskiego uczącego się polszczyzny*, [w:] *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, red. W. Miodunka, A. Seretny, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 143-149.

Dilna J., 2010, *Frazeologia polskich młodzieżowych tekstów literackich w nauczaniu Ukraińców*, [w:] *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego – 2*, red. G. Zarzycka, G. Rudziński, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 439-445.

Dilna J., 2011a, *Po nitce do szczęścia... Polskość a wielokulturowość, inwencja a konwencja we frazeologii polskich nagłówków prasowych (aspekt glottodydaktyczny)*, [w:] *Tożsamość na styku kultur*, t. 2. *Zbiór studiów*, red. I. Masojć, H. Sokołowska, Wilno: Wydawnictwo Edukologija, s. 495-506.

Dilna J., 2011b, *Współczesny tekst literacki jako źródło polskiej frazeologii potocznej na zajęciach z języka polskiego jako obcego*, [w:] *Kształcenie polonistyczne cudzoziemców*, t. 18: *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego – 3*, red. B. Grochala, M. Wojenka-Karasek, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 129-134.

Długosz-Kurczabowa K., 1990, *Apelatywizacja biblijnych nazw własnych w języku polskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.

Dobrowoł'skij D., Piirainen E., 2005, *Figurative Language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives*, Amsterdam: Elsevier.

Dubisz S., 2003, *Słownik i słownictwo*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. IX-LXX.

Dubisz S., 2012, *Czy grozi nam zanik polskiego języka naukowego – próba diagnozy historycznej w kontekście współczesnych procesów globalizacyjnych*, [w:] *Oblicza polszczyzny*, red. nauk. A. Markowski, R. Pawelec, Warszawa, s. 230-240.

Duszek A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dziamaska-Lenart G., 2007, *Rozwój frazeografii polskiej po 1989 roku*, [w:] *Z zagadnień leksykologii i leksykografii języków słowiańskich*, red. J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 395-400.

Dziamaska-Lenart G., 2008, *Frazeologizmy określające wiek człowieka w tematycznych słownikach frazeologicznych języka polskiego*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas*, t. 9, *Człowiek w przestrzeni słownika i tekstu*, red. M. Aleksiejenko, M. Hordy, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 121-128.

- Dziamaska-Lenart G., 2010, *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych*, [w:] *Istnieć w kulturze. Między teorią a praktyką edukacyjną*, red. M. Świącicka, D. Jastrzębska-Golonko, A. Rypel, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 284-294.
- ESOKJ: *Europejski system opisu kształcenia językowego: uczenie się, nauczanie, ocenianie*, przeł. W. Martyniuk, Rada Europy, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2003.
- Fernando Ch., 1996, *Idioms and Idiomaticity*, Oxford: Oxford University Press.
- Fiedler S., 1999, *Plansprache und Phraseologie*, Frankfurt/Main.
- Fiedler S., 2007, *English Phraseology*, Tübingen: Narr Verlag.
- Gajda S., 1992, *Dylematy stylistyki*, [w:] *Systematyzacja pojęć w stylistyce. Materiały z konferencji z 24-26 IX 1991 r.*, red. S. Gajda, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 7-11.
- Gajda S., 1999, *Współczesny polski dyskurs naukowy*, [w:] *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, red. S. Gajda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu w Opolu, s. 164-178.
- Gajda S., 2003, *Współczesna stylistyka polska*, „Stil”, s. 29-41; <https://www.rastko.rs/filologija/stil/2003/02Gajda.pdf>
- Garncarek P., 2006, *Przestrzeń kulturowa w nauczaniu polskiego jako obcego*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gläser R., 1998, *The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis*, [w:] *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, ed. A. P. Cowie, Oxford: Oxford University Press.
- Gondek A., Szczęk J., 2003, *Nazwy barw w związkach frazeologicznych języka polskiego i niemieckiego*, Rozprawy Komisji Językowej XXIX, Wrocław: WTN, s. 163-175.
- Grudzińska K., 2007, *Kulturoznawczy wymiar licealnych podręczników kształcenia językowego (na wybranych przykładach)*, [w:] *Podręczniki do kształcenia polonistycznego w zreformowanej szkole – koncepcje, funkcje, język*, red. H. Synowiec, Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, s. 204-220.
- Grzegorzczkowska R., 1993, *Opozycja „langue – parole” w świetle nowych teorii języka*, [w:] *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne. Tom poświęcony pamięci Adama Weinsberga*, red. J. Sambor, J. Linde-Usiekiewicz, R. Huszcza, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 107-115.
- Grzegorzczkowska R., 2004, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.
- Handke R., 2001, *Styl artystyczny*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 135-145.

- Hertz P., Kopaliński W., 1982, *Księga cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku*, Warszawa: PIW.
- Hymes D., 1972, *On Communicative Competence*, [w:] *Sociolinguistics*, eds J. Pride, J. Holmes, Harmondworth: Penguin.
- Hymes E., 1974, *Zwierzęta w służbie człowieka*, Warszawa: PIW.
- Ignatowicz-Skowrońska J., 1994, *Związki frazeologiczne w reklamie prasowej*, [w:] *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku. Zbiór studiów*, red. K. Handke, H. Dalewska-Greń, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Ignatowicz-Skowrońska J., 2008, *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Jawór A., 2009, *Paleosemantyzmy w związkach frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 65-74.
- Jawór A., 2011, *Gasnące frazeologizmy*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 88-100.
- Jędrzejko E., 2002, „*Obrazki z dziejów polskich*” – czyli jeszcze o historyczno-kulturowym aspekcie frazeologii i paremiologii, „Problemy Frazeologii Europejskiej”, t. 5, red. A. M. Lewicki, Lublin: Norbertinum, s. 61-78.
- Karwatowska M., Szypra-Kozłowska J., 2005, „*Baba z wozu, koniom lżej*” – recepcja seksistowskich związków frazeologicznych przez licealistów, [w:] *Studia pragmalingwistyczne 4*, red. J. Porayski-Pomsta, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 149-163.
- Kawka M., 1999, *Dyskurs szkolny. Zagadnienia języka*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Kempf Z., 1985, *Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt*, „Język Polski”, z. 2/3, s. 125-145.
- Kida J., 2000, *Znaczenie słownika frazeologicznego w kształceniu językowym uczniów szkoły podstawowej i średniej*, [w:] J. Kida, *Encyklopedie, leksykony i słowniki w edukacji polonistycznej*, Rzeszów: Centrum Doskonalenia Pedagogicznego, s. 152-177.
- Kita M., 2007, *Gra funkcjami w języku potocznym*, [w:] *Potoczność a zachowania językowe Polaków*, red. B. Boniecka, S. Grabias, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 193-203.
- Kita M., 2013, *Dyskurs prasowy*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 199-288.
- Kłosińska K., 2013, *Co w mowie piszczy?*, Poznań: Publicat.
- Kłosińska K., 2014 (red.), *Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce*, wyd. II, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Kobylińska J., 1968, *Rozwój form dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim*, Wrocław: Ossolineum.
- Koczela J., 2004, *Znajomość frazeologizmów u absolwentów szkoły podstawowej*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 17, s. 148-156.
- Kołodziejek E., 2007, *Człowiek i świat w języku subkultur*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Szczecinie.
- Kopaliński W., 1977, *Kot w worku czyli z dziejów powiedzeń i nazw*, Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Kopaliński W., 1978, *Drugi kot w worku czyli z dziejów nazw i rzeczy*, Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Kopaliński W., 2007, *Przygody słów i przysłów: leksykon*, Warszawa: Rytm.
- Kopczyńska D., 2002, *Metafory nazwiskowe w konstrukcjach z pogranicza frazeologii i składni*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 30-42.
- Kosek I., 2006, *O ortografii w kontekście apelatywizacji*, „Prace Językoznawcze”, z. 8, s. 22-28.
- Kosek I., 2007, *O apelatywizacji nazw własnych we frazeologii (na wybranych przykładach)*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Kosek I., Zawilska K., 2012, *Osobliwości leksykalne w składzie związków frazeologicznych (na wybranych przykładach)*, „Język Polski”, nr 4, s. 260-268.
- Kosek J., 2015, *Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po 1989 roku*, „Język Polski”, z. 1/2, s. 43-54.
- Kowalikowa J., 2014, *Świadomość językowa w aspekcie edukacyjnym przekładana na działania dydaktyczne*, [w:] *Świadomość językowa*, red. J. Nocoń, A. Tabisz, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 25-36.
- Kowalski W., 2005, *„Książd pana wini, pan księdza...” – językowe ujęcie obyczajów i stosunków społecznych we frazeologizmach i przysłowiach. Przyczynek do kształcenia kulturoznawczego na wyższym poziomie zaawansowania językowego*, [w:] *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glotto-dydaktycznej*, red. P. Garncarek, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 265-269.
- Koziara S., 2002, *Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim*, „Studia Linguistica”, t. 1, red. L. Bednarczuk, M. Mączyński, T. Szymański, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, s. 155-164.
- Koziara S., 2009, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.

- Kozioł-Chrzanowska E., 2012a, *Czy i jak definiować frazemy*, [w:] *Język – styl – tekst w teorii i praktyce badawczej*, red. W. Śliwiński, Kraków: Wydawnictwo Libron – Filip Lohner, s. 23-38.
- Kozioł-Chrzanowska E., 2012b, *Frazemy, hece i reproduktory – w poszukiwaniu rozstrzygnięć terminologicznych do opisu wybranych konstrukcji wielowyrazowych*, „Język Polski”, nr 4, s. 249-259.
- Kozioł-Chrzanowska E., 2015, *Komiczne przekształcenia utartych związków wyrazowych*, „Język Polski”, nr 6, s. 84-93.
- Krawczuk A., 2012, *Łączliwość wyrazów w nauczaniu Ukraińców (i nie tylko) języka polskiego*, „Kwartalnik Polonicum”, nr 12, s. 19–30.
- Krawczyk-Tyrpa A., 1987, *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kroeber A. L., Kluckhohn C., 1952, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge Mass.: Peabody Museum.
- Krzyżanowski J., 1969, *Dzieje przysłowia polskiego*, [w:] *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krzyżanowska A., 2013, „*Nić Ariadny / le fil d'Ariane*” – czyli o międzyjęzykowej ekwiwalencji mitologizmów frazeologicznych, „Rocznik Przekładoznawczy”, nr 8, s. 35-47.
- Krzyżanowska A., 2014, *Smak szczęścia – o emocjach w kategoriach wrażeń zmysłowych*, [w:] *O płci, ciele i seksualności w języku i mediach*, red. M. Karwatowska, R. Litwiński, A. Siwiec, B. Jarosz, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 61-71.
- Kuryłowicz B., 2005, *Frazeologiczne innowacje modyfikujące w powieści Waldemara Łysiaka „Kielich”*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 5, s. 65-74.
- Lachur Cz., 2004, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 222.
- Laskowski M., 2006, *Faux amis i rzeczowniki złożone jako wyzwanie dydaktyczno-translacyjne*, „Rocznik Przekładoznawczy”, nr 2, s. 141-157.
- Lewicki A. M., 1974, *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Warszawa – Poznań: PWN, s. 135-151.
- Lewicki A. M., 1987, *Problemy opracowania słownika frazeologicznego*, [w:] A. M. Lewicki, A. A. Pajdzińska, B. Rejakowa, *Z zagadnień frazeologii*, Warszawa: PWN, s. 5–38.

- Lewicki A. M., 1988, *Frazeologia stylu naukowego*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław: Ossolineum, s. 7-37.
- Lewicki A. M., 2003, *Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych*, [w:] A. M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s. 204-213.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 315-334.
- Liberek J., 2010, *Zmiany w zasobie frazeologicznym współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań: Wydawnictwo UAM, s. 33-56.
- Linde-Usiekniewicz J., 2003, *Uwagi o pewnych niebezpieczeństwach związanych z kontrastywnym obrazem językowego obrazu świata*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne, cz. II*, red. R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 357-370.
- Lusińska A., 2007, *Reklama a frazeologia. Teksty reklamowe jako źródło nowych frazeologizmów*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Maćkiewicz J., 2001, *Jak pisać teksty naukowe?*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Maćkiewicz J., 2002, *Frazeologia*, [w:] *Nauka o języku polskim w reformowanej szkole*, red. A. Mikołajczuk, J. Puzynina, Warszawa: Wydawnictwo Nowa Era, s. 79-82.
- Madeja A., 2007, *Co należy wiedzieć, chcąc uczyć cudzoziemców frazeologii?*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtełik, J. Tambor, Katowice: Wydawnictwo Gnome, s. 71-78.
- Madeja A., Smereczniak M., 2010, *Frazeologia w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, [w:] *Nowe perspektywy w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, red. K. Birecka, K. Taczyńska, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 39-46.
- Majkowska G., 1996, *Funkcje frazeologizmów w tekstach publicystycznych*, „Problemy Frazeologii Polskiej”, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo ENERGEIA, s. 39-47.
- Majkowska G., Satkiewicz H., 1999, *Język w mediach*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych UJ, s. 181-196.
- Makowska K., 2015, *Analiza modyfikacji statycznych połączeń wyrazowych w wypowiedziach Violetty Kubasińskiej z serialu BrzydUla*, [w:] *Intercontinen-*

- tal Dialogue on Phraseology 3: Linguo-Cultural Research on Phraseology*, eds J. Szerszunowicz, B. Nowowiejski, P. Ishida, K. Yagi, Białystok: The University of Białystok Publishing House, s. 389-411.
- Malinowska E., 2001, *Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Malinowska E., 2013, *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*, [w:] *Przewodnik po stylistyce. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 467-486.
- Marcjanik M., 1984, *Idiomatyczne związki frazeologiczne w języku rosyjskim i polskim*, „Filologia Polska, Studia i Materiały”, t. 13, z. 4, s. 187-198.
- Marcjanik M., 2007, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Markowski A., 2009, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mieder W., 2006, „*Tilting At Windmills*”. *History and Meaning of a proverbial Allusion to Cervantes’ Don Quixote*, Burlington: The University of Vermont Publishing House.
- Mikołajczuk A., 1997, *Rozumienie znaczenia wybranych związków frazeologicznych w testach egzaminacyjnych na polonistykę*, [w:] *Studia pragmalingwistyczne*, red. J. Porayski-Pomsta, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 91-105.
- Młacek J., 1975, *Z problematyki slovenskey frazeologickej terminologie*, „Kultura Słowa”, t. 10, s. 329-332.
- Młynarczyk E., 2013, „*Nie święci garnki lepią*”. *Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Mrowcewicz K., 2003, *Przeszłość to dziś. Literatura, język, kultura. Klasa I liceum i technikum*, cz. I, Warszawa: Stentor.
- Muszyńska I., Grzymała J., 2006, *Czas na polski. Poradnik metodyczny dla nauczycieli. Gimnazjum klasa II*, Warszawa: Oficyna Edukacyjna Krzysztof Pazdro.
- Nagajowa M., 1995, *ABC metodyki nauczania języka polskiego*, Warszawa: WSiP.
- Nikołajczuk K., 2013, „*Starość nie radość*”? *Polska frazeologia oznaczająca starość przez pryzmat teorii pól*, „Język Polski”, z. 3, s. 162-173.
- Nocoń J., 2007, *Paradoksy stylu podręcznika szkolnego*, rastko.rs/filologija/stil/2007/05Nocon.pdf, dostęp: 14.08.2015.

- Nocoń J., 2013, *Słowo jako przedmiot edukacji polonistycznej (przed 1999 rokiem i po nim)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia”, t. 4, s. 5-18.
- Nocoń J., 2014, *Świadomość językowa w podręcznikach szkolnych (teoria i praktyka)*, [w:] *Świadomość językowa*, red. J. Nocoń, A. Tabisz, Opole, s. 159-174.
- Nocoń J., 2016a, *Język polski – ojczysty nieobcy czy obcy? Wyzwania edukacji językowej w czasach ponowoczesnych*, [w:] *Z problematyki kształcenia językowego*, t. 6, red. E. Awramiuk, M. Karolczuk, Białystok: Wydawnictwo UwB, s. 69-83.
- Nocoń J. 2016b, *Styl i stylistyka w kształceniu językowym*, „Stylistyka”, t. 25: *Gajda i stylistyka*, s. 445-456.
- Nowakowska A., 2003, *Człowiek jako zwierzę. Sfrazeologizowane porównania doczasownikowe na podstawie Słownika frazeologicznego języka polskiego*, „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 97-102.
- Nowakowska A., 2004, *Rola frazeologii w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego*, [w:] *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym*, red. A. Dąbrowska, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, s. 295-298.
- Nowakowska A., 2005a, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Nowakowska B., 2005b, *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*, Kraków: Wydawnictwo LEXIS.
- Oleśkiewicz A., 2007, *Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków: Collegium Colominum.
- Ożóg K., 2001, *Ustna odmiana języka ogólnego*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: UMCS.
- Pajdzińska A., 1997, *Odbicie katolicyzmu w polskiej frazeologii*, „Problemy Frazeologii Europejskiej”, t. 2, red. A. M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa: Energeia, s. 129-136.
- Pajdzińska A., 1998, *Frazeologia a zmiany kulturowe*, „Poradnik Językowy”, z. 7, s. 481-482.
- Pajdzińska A., 2005, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Pajdzińska A., 2006a, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s. 87-103.

- Pajdzińska A., 2006b, *Głową muru nie przebijesz, czyli „filozofia życiowa” utrwalona w polskiej frazeologii*, [w:] A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s.156-165.
- Pajdzińska A., 2006c, *Nazwy mówienia w języku polskim*, [w:] A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s. 114-128.
- Pajdzińska A., 2006d, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, [w:] A. Pajdzińska, *Studia frazeologiczne*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s. 104-113.
- Pajdzińska A., 2013, *Frazeologia – szkic do zbiorowej autobiografii*, [w:] *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje*, red. A. Dunin-Dudkowska, A. Małyśka, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 145-164.
- Pałka P., 2004, *Związki frazeologiczne w perspektywie glottodydaktycznej*, [w:] *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym*, red. A. Dąbrowska, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, s. 299-305.
- Paszenda J., 2000, *Kryteria wyróżniania internacjonalizmów frazeologicznych. Zarys problematyki*, [w:] *Problemy frazeologii i leksykografii*, red. A. Kątny, K. Hejwowski, Olecko: Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej, s. 109-125.
- Piela A., 2012, *Obecność dawnej leksyki w polskiej frazeologii*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 58, s. 247-260.
- Piela A., 2013, *Nieświadomiane archaizmy w polskich związkach frazeologicznych*, „LingVaria”, nr 1, s. 59-71.
- Piela A., 2014, *Archaizmy jako składniki związków frazeologicznych w słownikach współczesnej polszczyzny*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 60, s. 235-249.
- Pieńkos, J., 2003, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Zakamycze: Altravox.
- Piirainen E., 2004, *False friends in conventional figurative units*, [w:] *Phraseologismen als Gegenstand sprach- und kulturwissenschaftlicher Forschung. Akten des Europäischen Gesellschaft für Phraseologie (Europhras) und des Westfälischen Arbeitskreises „Phraseologie/Parömiologie”* (Locum 2002), Hrsg. C. Földes, J. Wirrer, Baltmannsweiler: Schneider Verlag, s. 157-167.
- Piirainen E., 2005, *Europeanism, internationalism or something else? Proposal for a cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms in Europe and beyond*, „Hermes. Journal of Linguistics”, nr 35, s. 46-75.
- Piirainen E., 2008, *Figurative phraseology and culture*, [w:] *Phraseology. An interdisciplinary perspective*, eds S. Granger, F. Meunier, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, s. 207-228.

Podlawska D., Płóciennik I., 2002, *Leksykon nauki o języku*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN.

Podstawa 1999: *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla sześcioletnich szkół podstawowych i gimnazjów*, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej (Dz. U. z 1999 r. nr 14, poz. 129).

Podstawa 2008: *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwi uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z 2009 r. nr 4, poz. 17), zał. nr 4.

Podstawa 2012: *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwi uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*, Rozporządzenie MNiSW z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z 30.06.2012 r. poz. 977), zał. nr 4.

Podstawa 2014: *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*, zał. nr 2 do rozporządzenia MNiSW z dnia 30 maja 2014 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z 18.06.2014 r. poz. 803).

Połowniak-Wawrzonek D., 2008, *Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej)*, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.

Porsch P., 1997, *Phraseologismen im interkulturellen Vergleich*, [w:] *Nominationsforschung im Deutschen. Festschrift für Wolfgang Fleischer zum 75. Geburtstags*, Hrsg. I. Barz, M. Schröder, Frankfurt/Main: Peter Lang, s. 191-200.

Program 1990: *Program nauczania liceum ogólnokształcącego, liceum zawodowego i technikum. Język polski (dwie wersje)*, Warszawa.

Przybyła O., 2007, *Problemy wartości i wartościowania na materiale przysłów w szkole ponadpodstawowej*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 19, s. 152-166.

Puda-Blokesz M., 2014, *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI w.)*, Kraków: Collegium Columbinum.

Rabczuk A., 2011, *Podbić oko czy serce, zdobyć pół Europy czy kobietę – jak mówimy o miłości po polsku (idiomy o miłości)*, [w:] *Kształcenie polonistyczne*

- cudzoziemców 17. Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego* – 3, red. B. Grochala, M. Wojenka-Karasek, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 145-154.
- Rabczuk A., Kuś K., 2009, *Od zmierzchu do świtu – nietarantinowska frazeologia*, „Kwartalnik Polonicum”, nr 8, s. 42–44.
- Rak M., 2007, *Frazeologia gwar Podtatrza w kontekście frazeologii słowackiej (z zagadnień frazeologii porównawczej)*, „LingVaria” II nr 1, s. 103-113.
- Rejter A., 2008, *Relacja język a emocje w perspektywie międzykulturowej*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 12-23.
- Rogowska-Cybulska E., 2011, *Zasady pisowni polskiej w świetle pytań kierowanych do poradni językowej*, „Język Polski”, z. 2/3, s. 134-141.
- Rozumko A., 2010, *Wielokulturowość krajów anglojęzycznych w przysłowiach i powiedzeniach. Przysłowia w kształceniu językowym i interkulturowym*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Rybicka E., 1993, *Nie taki diabeł straszny. Podręcznik frazeologii polskiej dla obcokrajowców*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sabban A., 2007, *Culture-boundness and problems of cross-cultural phraseology*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationaler Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, eds H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, N. R. Norrick, vol. 1, Berlin – New York: Walter de Gruyter, s. 590-604.
- Seretny A., 2011, *Kompetencja leksykalna uczących się języka polskiego jako obcego w świetle badań ilościowych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Skorupka S., 1976, *Wieloznaczność związków frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 217-223.
- Skowronek B., 1999, *O dialogu na lekcjach w szkole średniej. Analiza pragmatyczno-językowa*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Skudrzyk A., Warchala J., 2013, *Język potoczny – dyskurs potoczny*, [w:] *Przewodnik po stylistyce. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Noć, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 35-59.
- Spagińska-Pruszek A., 2003, *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Stramek B., 2004, *Żargon szczecińskich taksówkarzy*, „Język Polski”, z. 5, s. 352-359.
- Synowiec H., 2009, *Frazeologia w wybranych podręcznikach gimnazjalnych a potrzeby językowe uczniów*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 20, s. 130-140.

Szczepankowska I., 2011, hasło: *kontekst językowy*, [w:] I. Szczepankowska, *Semantyka i pragmatyka językowa*, Białystok: Wydawnictwo UwB.

Szemberska A., 2011, *Wybrane nowe italianizmy we współczesnej polszczyźnie*, „Kwartalnik Językoznawczy”, z. 3/7, s. 46-64.

Szerszunowicz J., 2003, *Humorystyczne parafrazy przysłów w ujęciu translatorycznym*, „Studia Rossica”, t. 12, s. 297-303.

Szerszunowicz J., 2005, *Kulturowy aspekt glottodydaktyki frazeologii – europeizm, narodowość, koloryt lokalny*, [w:] *Nauka języków obcych w dobie integracji europejskiej*, red. K. Karpińska-Szaj, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, s. 91-101.

Szerszunowicz J., 2007a, *Phraseological competence as a component of the language user's autonomy*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. F. Nosowicz, M. Piekłarz, t. 4, Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, s. 89-96.

Szerszunowicz J., 2007b, *Pseudo-equivalents In English, Italian and Polish Faunal Phraseology*, [w:] *Proceedings XII EURALEX International Congress. Congresso Internazionale di Lessicografia. Atti*, eds E. Corino, C. Marelllo, C. Onesti, Alessandria: Edizioni dell'Orso, s. 105-1060.

Szerszunowicz J., 2007c, *Metafory onomastyczne w konstrukcjach z pogranicza frazeologii i składni jako problem translatoryczny*, [w:] *Kultura, literatura i sztuka w edukacji językowej w świetle badań empirycznych*, red. J. Kida, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 253-259.

Szerszunowicz J., 2007d, *On the Intralinguistic and Cross-linguistic Equivalence of Parallel Idioms (on the material of inter- and cross-linguistic equivalents of Italian Ai tempi di .../Al tempo di Idioms)*, „Verbum”, t. 2, s. 303-314.

Szerszunowicz J., 2008a, *Elementy komparatystyki w kształceniu językowym*, [w:] *Z problematyki kształcenia językowego*, t. 3, red. P. Wróblewski, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 125-151.

Szerszunowicz J., 2008b, *Stylistyczna polisemia frazeologizmów w ujęciu konfrontatywnym*, [w:] *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 369-377.

Szerszunowicz J., 2009, *Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 9, s. 321-346.

Szerszunowicz J., 2010a, *Evaluation in Culture-Bound Proverbs and Proverbial Expressions as a Translation Problem*, [w:] *3° Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios – ACTAS. 2nd Interdisciplinary Colloquium on Proverbs – PROCEEDINGS*, eds R. J. B. Soares, O. Lauhakangas, Tavira: Tipografia Tavirense, s. 222-234.

Szerszunowicz J., 2010b, *On cultural connotations of idioms expressing language users' collective memory in a comparative perspective. A case study: gest Koza-kiewiczza*, [w:] *Phraseologie global – areal – regional. Akten der Konferenz EU-ROPHRAS 2008 vom 13.-16.8.2008 in Helsinki*, eds J. Korhonen, W. Mieder, E. Piirainen, R. Piñel, Tübingen: Narr Verlag, s. 317- 324.

Szerszunowicz J., 2011a, *Linguo-Cultural Analyses of European Phraseologi-cal Units in a Contrastive Perspective*, [w:] *Phraseology, Corpus Linguistics and Lexicography. Papers from Phraseology 2009 in Japan*, eds K. Yagi, T. Kanzaki, A. Inoue, Nishinomiya: Kwansei Gakuin University Press, s. 115-132.

Szerszunowicz J., 2011b, *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich lek-sykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Szerszunowicz J., 2011c, *On selected source domains of onomastic phraseology in a cross-linguistic perspective*, [w:] *Linguo-Cultural Competence and Phraseo-logical Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrovoľskij, Baltmannsweiler: Schnei-der Verlag, s. 81-90.

Szerszunowicz J., 2013a, *Lakunarność jednostki Matka Polka a jej dwujęzyczny opis słownikowy*, „Prace Językoznawcze”, z. 2, s. 69-82.

Szerszunowicz J., 2013b, *On Lacunae in Contrastive Phraseology*, [w:] *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt. Phraseology in Interlingual and Intercultural Contact*, eds M. Fabčić, S. Fiedler, J. Szerszunowicz, Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Zora, s. 161-175.

Szerszunowicz J., 2014, *Frazeologizmy z komponentami z dziedziny muzyki w ujęciu kontrastywnym (na materiale języków polskiego, angielskiego i włoskie-go)*, [w:] *Frazeologické štúdie VI: Hudobné motívy vo frazeológii*, ed. M. Do-bríková, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 295-305.

Szerszunowicz J., 2015, *Periodic growth of phrasemes from a linguo-cultural perspective: Polish phraseology after the political transformation of 1989*, „Year-book of Phraseology”, vol. 6, s. 103-124.

Szerszunowicz J., 2016a, *Lakunarne jednostki wielowyrazowe w perspektywie międzyjęzycznej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Szerszunowicz J., 2016b, *Corpora, the World Wide Web and questionnaires as sources of information on recent phraseological borrowings: The case study of the Polish unit “wyglądać jak milion dolarów”*, [w:] *Computerised and Corpus-based Approaches to Phraseology: Monolingual and Multilingual Perspectives. Frazeología computacional y basada en corpus: perspectivas monolingües y multilingües*, ed. G. Corpas Pastor, Geneva: Tradulex, s. 543-618.

- Szerszunowicz J., 2016c, *Schemata in bilingual phraseographic description*, [w:] *Neofilologia dla przyszłości*, t. 1, red. nauk. J. F. Nosowicz, Warszawa: Wydawnictwo Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie, s. 191-204.
- Szpila G., 2002, *Minimum paremiologiczne języka polskiego – badania pilotażowe*, „Język Polski”, z. 1, s. 36-42.
- Szymańska M., 2016, *Między nauką o języku a rozwijaniem języka. Koncepcje kształcenia językowego na przełomie XX i XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Szysko U., 1996, *Gry językowe w sloganach reklamowych*, „Język Polski”, z. 3/4, s. 228-232.
- Ślawska M., 2008, *Tytuł – najmniejszy tekst prasowy*, „Rocznik Prasoznawczy”, t. 2, s. 117-126.
- Tabisz A., 2006, *Kompetencja tekstotwórcza uczniów na przykładzie rozprawki*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Tambor J., 1991, *Słownictwo i frazeologia odbiciem tendencji cywilizacji technicznej*, [w:] *Język a Kultura 2: Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 65-70.
- Tarary E., 2007, *Kompetencja frazeologiczna uczniów szkoły podstawowej w zakresie frazeologizmów zoonimicznych*, „Prace Filologiczne”, t. 52, s. 389-398.
- Tokarski R., 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 343-370.
- Trysińska M., 2012, *Kształcenie językowe w szkole ponadgimnazjalnej – dlaczego jest konieczne?* „Poradnik Językowy”, z. 2, s. 51-63.
- Tyrpa A., 2005, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Udzik B., 2014, *Świadomość komunikacyjno-językowa gimnazjalistów – jaka jest i jak ją sprawdzać? (doniesienie z badań)*, [w:] *Świadomość językowa*, red. J. Noć, A. Tabisz, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 113-129.
- Vidović Bolt I., 2007, *Hrvatski i poljski etnonimski frazemski poredbene strukture*, [w:] *Slavenska frazeologija i pragmatika*, ur. Ž. Fink Arsovski, A. Hrnjak, Zagreb: KNJIGRA, s. 209-214.
- Vidović Bolt I., Szerszunowicz J., 2008, *On the Croatian Toponymic Phraseological Units and Their Polish Equivalents*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. F. Nosowicz, J. Gorbacz, t. V, Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, s. 135-146.

- Vidović Bolt I., 2011, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji*, Zagrebn: Hrvatska Sveučilišna Naklada.
- Wacławek M., 2005, *Frazeologia w reklamie – „łakomy kąsek” dla edukacji szkolnej*, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 18, s. 109-118.
- Weber A., 1927, *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, Karlsruhe: G. Braun.
- Węgrzynek K., 2007, *Związki frazeologiczne w „Wielkim słowniku języka polskiego”*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków: LEXIS, s. 87-100.
- Węgrzynek K., Żmigrodzki P., Przybylska R., 2012, *Opis jednostek nieciągłych w „Wielkim słowniku języka polskiego”*, „Język Polski”, z. 5, s. 353-367.
- Wierzchoń P., 2008, *Odtwarzalność w granicach pary przekładowej*, „Przegląd Rusycystyczny”, nr 4, s. 113.
- Wilkoń A., 1987, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witaszek-Samborska M., 2005, *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Witaszek-Samborska M., 2006, *Eponimy wśród neologizmów współczesnej polszczyzny*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 6, s. 163-172.
- Wojtak M., 1998, *Stylistyka a pragmatyka – stan i perspektywy w stylistyce polskiej*, „Stylistyka”, t. 7, s. 369-377.
- Wojtak M., 2001, *Styl urzędowy*, [w:] *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, red. J. Bartmiński, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, s. 155-171.
- Wolańska E., 2003, *Kompozycja i spójność wypowiedzi językowej. Strategiczne pozycje tekstowe*, [w:] E. Bańkowska i in., *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, red. E. Bańkowska, A. Mikołajczuk, Warszawa: Książka i Wiedza, s. 119-148.
- Wrześniewska-Pietrzak M., 2005, *Twoja mowa cię zdradza – frazeologia biblijna a język współczesnego człowieka*, „Polonistyka”, nr 8, s. 54-56.
- Wyżkiewicz-Maksimow R., 2001, *Funkcje przysłów w procesie komunikacji*, [w:] *Język w komunikacji*, red. G. Habrajska, Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, s. 118-123.
- Zaręba L., 1982, *Liczby w polskich i francuskich związkach frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 690-707.
- Zaręba L., 1996a, *Frazeologia antroponimiczna związana z kulturą i tradycją narodową (polsko-francuskie i francusko-polskie studium porównawcze)*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 30-42.

Zaręba L., 1996b, *Frazeologia toponomastyczna związana z kulturą i tradycją narodową (polsko-francuskie i francusko-polskie studium porównawcze)*, „Poradnik Językowy”, z. 2, s. 40-49.

Zaręba L., 1999, „*Entre chien et loup*” ou quelques réflexions sur compétence d'un traducteur, [w:] *Przekład literacki a przekład użytkowy. Teoria i praktyka. Materiały III Międzynarodowej Konferencji Traduktologicznej*, Częstochowa, 3 czerwca 1998 r., red. U. Dąbska-Prokop, Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, s. 91-103.

Zarzycka G., 2010, *Skrzydlate słowa w procesie nauczania języka polskiego jako obcego. Propozycje programowe*, [w:] *Kanon kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Materiały z konferencji naukowej*, red. P. Garncarek, P. Kajak, A. Zieniewicz, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 121-142.

Zbróg P., 2008, *Modele kształcenia językowego w podręcznikach do języka polskiego a potrzeby komunikacyjne uczniów*, [w:] *Podręczniki do kształcenia polonistycznego w zreformowanej szkole – koncepcje, funkcje, język*, red. H. Synowiec, Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, s. 29-42.

Zdunkiewicz D., 2001, *Akty mowy*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 269-280.

Zdunkiewicz-Jedynak D., 2010, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zgółka T., 1992, *Styl potoczny jako narzędzie myślenia potocznego*, [w:] *Systematyzacja pojęć w stylistyce*, red. S. Gajda, Opole: Wydawnictwo WSP w Opolu, s. 87-94.

Zouogbo J.-Ph., 2003, *Bété Sprichwörter im Vergleich mit dem Deutschen und Französischen*, [w:] *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen. Ascona 2001 zu Methodologie und Kulturspezifität der Phraseologie*, eds A. Häcki Buhofer, G. Gréciano, Baltmannsweiler: Schneider Verlag, s. 289-302.

Żukowska-Rumin I., 2002, *O Panu Bogu, który patrzy zza pieca, czyli co zostałyby z poezji, gdyby nie związki frazeologiczne*, „Język Polski w Liceum”, z. 4, s. 30-33.

Żydek-Bednarczuk U., 2013, *Dyskurs medialny*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 179-198.

Słowniki i encyklopedie

Bańko M., 2014, *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*, Warszawa: Wydawnictwa Naukowe PWN.

Czeszewski M., Foremniak K., 2011, *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Drabik L., Stankiewicz A., Sobol E., 2006, *Słownik idiomów polskich PWN*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

FD: Ayto J., 2002, *An A-Z of Food and Drink*, Oxford: Oxford University Press.

EOJ: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1999, red. K. Polański, wyd. II, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

FR: portal Frazeologia.pl.

Godyń J., 2006, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Warszawa – Kraków: Rytm.

HHS: Fliciniński P., Wójtowicz S., 2007, *Hip-hop. Słownik*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, 2000, red. M. Bańko, Warszawa: PWN.

Karpaczewa M. i in., 1994, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.

Kłosińska K., 2011, *Słownik przysłów: przysłownik*, Poznań: Publicat.

Kopaliński W., 1991, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Kopaliński W., 2003, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Rytm.

Kopaliński W., 2004, *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kozielewski J., 1959, *Słownik wyrazów o podobnym brzmieniu a odmiennym znaczeniu w języku polskim i rosyjskim*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

Lipczuk R., 1990, *Mały słownik tautonimów niemiecko-polskich. Wyrazy o podobnej formie, lecz różnych znaczeniach*, Warszawa: WSiP.

ŁncD: Jędraszko Cz., 1973, *Łacina na co dzień*, Warszawa: Nasza Księgarnia.

Markiewicz H., 2012, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, t. 2, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

NKKCPF: *Najlepsze kasztany. Księga cytatów polskiego filmu*, 2014, wybór

- i oprac. M. Hendrykowski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- NSF:** Lebda R., 2005, *Nowy słownik frazeologiczny*, red. A. Latusek, Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.
- NSPP:** *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, 1999, red. A. Markowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- OGBAC:** *Oxford Guide to British and American Culture*, 1999, ed. J. Crowther, Oxford: Oxford University Press.
- Orłoś T. Z., 2003, *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, Kraków: Wydawnictwo PRO.
- PDEI:** Gulland D. M., Hinds-Howell D., 2002, *The Penguin Dictionary of English Idioms*, London: Penguin Books.
- Puda-Blokesz M., 2015, *Po nitce do kłębka. Mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- PSF:** Głowińska K., 2000, *Popularny słownik frazeologiczny*, red. nauk. T. Piotrowski, Warszawa: Wydawnictwo WILGA.
- PSFJP:** Bąba S., Dziamska G., Liberek J., 1997, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PSTLG:** *Popularny słownik terminów literackich i gramatycznych*, 2009, oprac. Z. Dominów, M. Dominów, Poznań: Wydawnictwo Ibis.
- Q:** Quartu M. B., 2000, *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano: RCS Rizzoli Libri.
- Rudolf K. F., 2003, *Słownik angielsko-polski polsko-angielski wyrazów zdradliwych*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Ruszkowski M., 2012, *Słownik polskich pleonazmów i tautologii*, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- SA:** Kania S., 1995, *Słownik argotyzmów*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SEP:** Dąbrowska A., 1998, *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa: Wydawnictwa Naukowe PWN.
- SF:** *Słownik frazeologiczny*, 2003, red. nauk. oraz oprac. wstępu i układu tematycznego haseł A. Nowakowska, Wrocław: Europa.
- SFJP:** Skorupka S., 1987, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1-2, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SFWP:** Bąba S., Liberek J., 2003, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa: PWN.

- SJPD:** *Słownik języka polskiego*, 1974, red. W. Doroszewski, Warszawa: PWN.
- SP:** Bańko M., 2004, *Słownik porównań*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SPB:** Bańko M., 2002. *Słownik peryfraz, czyli wyrażeń omownych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SPP:** *Słownik poprawnej polszczyzny*, 1980, red. W. Doroszewski, Warszawa: PWN.
- SS:** Markiewicz H., Romanowski A., 2007, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, t. 1, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SWJP:** *Słownik współczesnego języka polskiego*, 1996, red. B. Dunaj, Warszawa: Wydawnictwo Wilga.
- SWOiZO:** Kopaliński W., 2005, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa: MARTEL.
- Świerczyńska D., 2009, *Przysłowia są... na wszystko*, wyd. 2 zmienione, Warszawa: PWN.
- Szałek M., 2002, *Mały słownik angielsko-polskich homonimów. A Small Dictionary of English-Polish Homonyms*, Poznań: Wydawnictwo Wagros.
- Szpila G., 2003, *An English-Polish Dictionary of False Friends*, Kraków: Wydawnictwo Egis.
- Tokarz E., 1998, *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- USJP:** *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. D. Dubisz, t. 1-4, Warszawa: PWN.
- USWP:** *Uniwersalny słownik włosko-polski*, 2008, red. K. M. Podracka, Poznań: Rea.
- Walter H., Komorowska E., Krzanowska A. i zespół, 2010, *Deutsch-polnisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen mit historisch-etmologischen Kommentaren*, Szczecin – Greifswald: Volumen.pl.
- WIKI:** Wikisłownik, <https://pl.wiktionary.org/wiki/Wikisłownik>.
- WSF PWN:** *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, 2005, oprac. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSF:** Fliciński P., 2012, *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań: Wydawnictwo IBIS.
- WSFJP:** Müldner-Nieckowski P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Świat Książki.

WSJP: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, www.wsjp.pl.

WSO PWN: *Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, 2010, red. E. Polański, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Гатиатулина З. З., Мендельсон В. А., 2002, *Англо-русский словарь библейских фразеологизмов*, Казань.

Aneks

Wybór związków frazeologicznych do wykorzystania przy omawianiu poszczególnych zagadnień i opracowywaniu własnych ćwiczeń

Aneks zawiera wybór stałych połączeń wyrazowych uporządkowanych w pewnych grupach. Materiał przykładowy pochodzi z różnorodnych źródeł, zawiera też jednostki niepoświadczone w opracowaniach leksykograficznych. Podano objaśnienia znaczeń każdej z jednostek ujętych w aneksie, a przy błędnych połączeniach podano formę poprawną. Znaczenie podawano za WSFJP. Jeśli w tym źródle dana jednostka nie występuje, sięgano po inne opracowania. Przy nielicznych przykładach, które nie zostały opisane w dostępnych źródłach leksykograficznych, podawano definicję własną oznaczoną skrótem AUT.

Komponenty podane w nawiasach nie muszą obligatoryjnie występować w związku, oddzielenie składników frazeologizmu ukośnikiem wskazuje natomiast na ich wariantywny charakter. Pozostałe symbole, które pojawiają się tylko w niektórych podrozdziałach aneksu, dla wygody korzystających z nieniejszego opracowania objaśniono w przypisach dolnych.

Pod każdą grupą frazeologizmów podany jest wybór prac, w których Czytelnik może znaleźć więcej informacji na temat danego typu jednostek frazeologicznych.

Wykaz stosowanych skrótów

a.	– albo	chem.	– chemiczny
ang.	– angielski	chrzes.	– chrześcijański
baj.	– bajkowy	cyber.	– cybernetyczny
biblj.	– biblijny	czes.	– czeski
błęd.	– błędny	daw.	– dawny
brut.	– brutalny	dezapr.	– dezaprobata

dokon.	– dokonany	polic.	– policyjny
dosł.	– dosłownie	polit.	– polityczny
dziec.	– dziecięcy	port.	– portugalski
dzien.	– dziennikarski	posp.	– pospolity
emf.	– emfaticzny	pouf.	– poufały
euf.	– eufemistyczny	powiedz.	– powiedzenie
film.	– filmowy	praw.	– prawniczy
fin.	– finansowy	przest.	– przestarzały
fiń.	– fiński	przestęp.	– przestępczy
fr.	– francuski	przysł.	– przysłowie
germ.	– germanizm	publ.	– publicystyczny
gw.	– gwarowy	reg.	– regionalne
grzecz.	– grzecznościowy	relig.	– religijny
hist.	– historyczny	ros.	– rosyjski
hiszp.	– hiszpański	rus.	– rusycyzm
infmt.	– informatyczny	rzad.	– rzadki
iron.	– ironiczny	ryboł.	– rybołówczy
jap.	– japoński	sport.	– sportowy
karc.	– karciany	szkol.	– szkolny
komun.	– komunistyczny	szt.	– sztuka
książk.	– książkowy	środ.	– środowiskowy
lekcew.	– lekceważący	szw.	– szwedzki
list.	– listowy	teatr.	– teatralny
lit.	– literacki	tech.	– techniczny
lm.	– liczba mnoga	uczn.	– uczniowski
lp.	– liczba pojedyncza	urzęd.	– urzędowy, urzędniczy
łac.	– łaciński	warsz.	– warszawski
łow.	– łowiecki	wł.	– włoski
mat.	– matematyczny	właśc.	– właściwie
mit.	– mitologiczny	wojsk.	– wojskowy
młodz.	– młodzieżowy	wulg.	– wulgarny
muz.	– muzyczny	wykrz.	– wykrzyknienie
negat.	– negatywny	wzmoc.	– wzmocniony
niem.	– niemiecki	zazw.	– zazwyczaj
obelż.	– obelżywy	złodz.	– złodziejski
oficj.	– oficjalny	żarg.	– żargon
podn.	– podniosły	żart.	– żartobliwy
poet.	– poetycki	życz.	– życzenie
pogard.	– pogardliwy	życzl.	– życzliwy
pol.	– polski		

1. Grupy frazeologizmów wydzielonych ze względu na budowę

1.1. Wyrażenia

czarna owca 'ktoś kompromitujący społeczność, do której należy, i potępiany przez nią; odszczepieniec, wyrzutek' WSFJP

dojrzałość obywatelska *dzien. polit.* 'rozumna postawa wobec spraw społeczeństwa, narodu, państwa' WSFJP

druga strona medalu 'przeciwnie właściwości czegoś; zalety czegoś negatywnego lub wady czegoś pozytywnego' WSFJP

gołębie serce 'ktoś bardzo łagodny, dobry, czuły, spokojny; także usposobienie' WSFJP

gruba kreska *dzien. polit.* 'odcięcie się od przeszłości przez zaprzestanie rozliczania czyichś dawnych przewinień, błędów, złych postaw' WSFJP

gwóźdź programu 'najważniejsza, najciekawsza część imprezy, *zazw.* kulturalnej, najatrakcyjniejsza część zaplanowanego spotkania' WSFJP

jak w czeskim filmie *pogardl.* 'sytuacja niezrozumiała, niepojęta; nikt nic nie wie, nikt niczego nie rozumie' WSFJP

kocie łby 'bruk z kamienia polnego' WSFJP

kość niezgody 'przyczyna, przedmiot sporu, konfliktu, nieporozumienia' WSFJP

król malowany *iron.* 'król, władca nominalny, bez władzy' WSFJP

krótka kołdra 'niedobór, brak czegoś, uniemożliwiający (*zazw.* poprawne) działanie' WSFJP

lwia część *dzien.* 'największa, główna część, większość' WSFJP

łabędzi śpiew 'piękny śpiew' zamiast *książk.* 'ostatnie dzieło autora, ostatni występ; ostatni przejaw talentu, dzieło zamykające jakiś okres twórczości' WSFJP

mocna głowa '(człowiek) odporność na narkotyczne działanie alkoholu' WSFJP

moherowe berety 'prześmiewcze określenie osób starszych lub w średnim wieku związanych z konserwatywnym nurtem polskiego katolicyzmu, reprezentowanym m.in. przez Radio Maryja' WSFJP

musztarda po obiedzie *posp.* 'rzecz spóźniona, już nieaktualna' WSFJP

nie w ciemną bity *przest.* 'sprytny, mądry, z refleksem' WSFJP

nudny jak flaki z olejem 'bardzo nudny' WSFJP
 od Adama i Ewy 'od samego początku' WSFJP
 palec boży / Boży *biblj.* 'skutek interwencji Boga; fatum; to, co musiało się stać' WSFJP
 piąte koło u wozu *dezapr.* 'ktoś zbędny, zawadzający; coś zbędnego' WSFJP
 płeć piękna *żart. a. podn.* 'kobiety' WSFJP
 ptasi mózdzek *pogardl.* 'umysł tępy, ograniczony; osoba (*zazw.* kobieta) głupia, nierozgarnięta' WSFJP
 sezon ogórkowy *dzien.* 'okres letni, w którym nie dzieje się nic istotnego' WSFJP
 śmietanka towarzyska 'elita towarzyska, osoby najbardziej się liczące w danej społeczności' WSFJP
 w gorącej wodzie kąpany 'niecierpliwy, porywczy' WSFJP
 w koło Macieju 'ciągle to samo' WSFJP
 w prostych słowach 'mówiąc, pisząc w sposób niewyszukany, prosty' WSFJP
 wąskie gardło 'naturalne zwężenie drogi lub sztuczne ograniczenie ruchu' WSFJP
 wolna amerykanka *dzien.* 'walka bez przestrzegania reguł gry' WSFJP
 zajęcze serce *książk.* 'tchórzliwość; ktoś tchórzliwy' WSFJP

1.2. Zwroty

brać nogi za pas 'uciekać bardzo szybko' WSFJP
 dawać rękę sobie uciąć 'być kogoś/czegoś całkowicie pewnym, ręczyć za kogoś' WSFJP
 dawać słowo 'zobowiązywać się, zapewniać, obiecywać' WSFJP
 dociskać kolanem 'siłą wkładać, umieszczać coś w czymś już kompletnym, wypełnionym' WSFJP
 dolewać oliwy do ognia 'pogarszać sytuację, wzmacniać napięcie; podburzać, jętrzyć; podsycać czyjś gniew, wzburzenie' WSFJP
 drzeć z kimś koty 'kłócić się, spierać z kimś; być z kimś w niezgodzie, nienawidzić się wzajemnie' WSFJP
 gadać co ślina na język przyniesie 'cokolwiek, byle co, wszystko, o czym ktoś pomyśli, nie zastanawiając się nad sensem' WSFJP
 iść na swoje *posp.* 'zacząć samodzielne życie, zacząć się samodzielnie utrzymywać; uniezależnić się od rodziców' WSFJP

mieć cykora *posp.* ‘bać się; być tchórzliwym’ WSFJP
mieć duszę na ramieniu ‘obawiać się czegoś, bać się’ WSFJP
mieć nerwy jak ze stali *posp.* ‘być osobą bardzo opanowaną, odporną na stresy, emocje’ WSFJP
myśleć o niebieskich migdałach ‘marzyć’ WSFJP
nabierać wody w usta ‘przestawać mówić, wypowiadać się na jakiś temat; zaczynać uparcie milczeć’ WSFJP
nie wylewać za kołnierz ‘chętnie pić alkohol’ WSFJP
odpłacać pięknym za nadobne *negat.* ‘rewanżować się, odwzajemniać się tym samym, złem za doznane zło, mścić się’ WSFJP
pocałować klamkę ‘nie zastać kogoś’ WSFJP
podrzucić komuś kukułcze jajo ‘zostawić komuś trudną sprawę do rozwiązania’ WSFJP
połknąć haczyk ‘dać się namówić’ WSFJP
pójść po rozum do głowy ‘pomyśleć i znaleźć rozwiązanie’ WSFJP
przeciąć węzeł gordyjski ‘rozwiązać trudny problem’ WSFJP
przypinać komuś łatkę ‘złośliwie rozpowszechniać negatywne opinie o kimś; obmawiać kogoś’ WSFJP
puścić kogoś z torbami ‘pozbawić kogoś majątku, doprowadzić kogoś do bankructwa, ruiny finansowej’ WSFJP
siać postrach ‘wywoływać lęk, strach, przerażenie’ WSFJP
strach kogoś przenika/przejmuje/zdejmuje *książk.* ‘ktoś doznaje silnego strachu, odczuwa silny lęk’ WSFJP
walić prosto z mostu *posp.* ‘wyrażać się otwarcie, szczerze, wprost, nie tając niczego’ WSFJP
wyciągnąć nogi *posp. dokon.* ‘umrzeć’ WSFJP
wywieść/wyprowadzić kogoś w pole *książk.* ‘omamić, oszukać, zwieść’ WSFJP
zaglądać w cudze garnki *posp.* ‘wtrącać się w czyjeś sprawy, cudze życie’ WSFJP
zalewać komuś sadła za skórę *przest.* ‘dokuczać komuś; dawać się we znaki’ WSFJP
zapadać się pod ziemię ‘przepadać, znikać, ginąć, gubić się bez śladu’ WSFJP
zapuszczać żurawia *posp.* ‘zaglądać gdzieś, zwykle z ukrycia, potajemnie, bez czyjejś wiedzy’ WSFJP

1.3. Frazy

Cicha woda brzegi rwie *przysł.* ‘pozory mylą; osoba z pozoru spokojna, cicha’ WSFJP

Czego Jaś się nie nauczy, tego Jan nie będzie umiał. *przysł.* ‘pewnych umiejętności należy uczyć się za młodu, bo potem będzie za późno’ WSFJP

cudza rana nie boli *książk.* ‘trudno zrozumieć cierpienie innego człowieka’ WSFJP

Darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby *przysł.* ‘prezent trzeba przyjąć taki, jaki jest’ WSFJP

do wesela się zagoi *pociesz. żart.* ‘rana jest niewielka, nie warto się przejmować’ WSFJP

Fortuna kołem się toczy *przysł.* ‘powodzenie w życiu jest zmienne’ WSFJP

hulaj dusza, piekła nie ma *książk.* ‘w ilości nieograniczonej, zgodnie z życzeniami, marzeniami; tyle, ile się chce’ WSFJP

Jedna jaskółka nie czyni wiosny *przysł.* ‘niewielka zmiana nie może zmienić wartości wszystkiego; jedna nowa rzecz nie stanowi o zmianie sytuacji’ WSFJP

kiszki marsza grają ‘ktoś jest głodny; burczy komuś w brzuchu’ WSFJP

kłamstwo ma krótkie nogi ‘kłamstwo zawsze się wyda; kłamstwo obraca się przeciw kłamcy’ WSFJP

Kradzione nie tuczy *przysł.* ‘kradzież zawsze doprowadzi złodzieja do zguby’ WSFJP

Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje *przysł.* ‘wczesne wstawanie jest korzystne’ WSFJP

Licho nie śpi *przysł.* ‘zawsze coś zagraża; warto być czujnym; w każdej chwili może przydarzyć się coś złego, nieprzewidzianego’ WSFJP

Mowa jest srebrem, a milczenie złotem *książk. biblj.* ‘czasem lepiej milczeć, niż za dużo powiedzieć’ WSFJP

na dwoje babka wróżyła ‘dalszy rozwój jakiegoś stanu rzeczy jest niepewny; z dwóch możliwości obie są prawdopodobne’ WSFJP

Niedaleko pada jabłko od jabłoni *przysł.* ‘dzieci niewiele się różnią od rodziców; jacy rodzice, takie dzieci’ WSFJP

Nie ma róży bez kolców *przysł.* ‘nie ma radości, rozkoszy bez odrobiny przykości, smutku’ WSFJP

Okazja czyni złodzieja *przysł.* ‘nie należy ułatwiać złodziejowi kradzieży’ WSFJP

pieniądz robi pieniądz ‘mając pieniądze, łatwo je pomnożyć’ WSFJP

prawda popłaca *posp.* ‘warto mówić prawdę, być szczerym, nie kłamać’ WSFJP

Prawda w oczy kole *przysł.* ‘prawda bywa nieprzyjemna, przykra; czasem trudno znieść prawdę’ WSFJP

serce krwawi *książk.* ‘ktoś odczuwa smutek, żal; cierpi’ WSFJP

Strach ma wielkie oczy *przysł.* ‘pod wpływem strachu niebezpieczeństwo wydaje się większe niż w rzeczywistości’ WSFJP

Ściany mają uszy *przysł.* ‘ktoś może podsłuchiwać; należy się wystrzegać otwartego mówienia o tym, co powinno być zachowane w tajemnicy’ WSFJP

trafiła kosa na kamień ‘ktoś trafił na godnego siebie przeciwnika’ WSFJP

trafia się sposobność *książk.* ‘nieoczekiwanie pojawia się okazja, szansa’ WSFJP

ufność bije z oczu *książk.* ‘widać, że ktoś jest ufny, że ma całkowite zaufanie’ WSFJP

Wiara góry przenosi *przysł.* ‘ optymizm, pozytywne nastawienie, nadzieja korzystnie wpływają na samopoczucie i skuteczność działania’ WSFJP

Wyjątek potwierdza regułę *powiedz.* ‘jeśli coś jest nietypowe, to przypadkowo’ WSFJP

wypisz, wymaluj *posp.* ‘ktoś/coś kto/co wykazuje bardzo duże podobieństwo do kogoś/czegoś’ WSFJP

wyszło szydło z worka *posp.* ‘ukryte dotąd intencje stały się jasne’ WSFJP

Literatura

Markowski (2009: 160-162)

2. Grupy frazeologizmów wydzielonych ze względu na łączliwość

2.1. Kolokacje

bezdenna rozpacz (nie: radość) *książk.* ‘poczucie zupełnej bezsilności; utrata wszelkiej nadziei; wielki smutek, żal, nieszczęście’ WSFJP

brawurowe działania (nie: ubrania) ‘brawurowe działania to takie, do których potrzeba wielkiej odwagi i które są bardzo ryzykowne’ ISJP

broczyć krwią (nie: śliną) ‘jeśli ktoś broczy krwią lub jeśli krew broczy z kogoś, to jest on ranny i krew wypływa z jego rany lub ran na ciele; słowo książkowe’ ISJP

darzyć szacunkiem (nie: nienawiścią) *książk.* ‘szanować, poważać, czcić kogoś, coś’ WSFJP

dysponować czasem (nie: kolegą) *urzęd.* ‘rozporządzać czasem, dowolnie nim gospodarować’ WSFJP

emitować obligacje (nie: książki) ‘jeśli bank, poczta lub inny urząd emituje pieniądze, obligacje, znaczki pocztowe itp., to je produkuje i puszcza w obieg’ ISJP

fedrować węgiel (nie: sól) ‘jeśli górnicy fedrują, to wydobywają węgiel; słowo używane środowiskowo’ ISJP

kary koń (nie: pies) ‘koń kary lub o karej maści ma sierść czarną’ ISJP

kasztanowe włosy (nie: oczy) ‘kasztanowe jest to, co ma kolor rudobrązowy, taki jak kolor kasztanów’ ISJP

ktoś odgrywa jakąś rolę (nie: znaczenie, funkcję) ‘występuje jako ktoś, kto ma jakieś znaczenie w czymś’ WSFJP

ktoś/coś wyciska piętno na kimś/czymś (nie: wrażenie) *książk.* ‘ktoś/coś ma trwały wpływ na kogoś/coś; zostawia w czymś charakterze / na czymś trwały ślad’ WSFJP

ktoś zbliża się do końca (nie: dobija) ‘kończy jakąś czynność’ WSFJP

nabawić się przeziębienia (nie: zakupów) ‘jeśli ktoś nabawił się jakiejś choroby lub dolegliwości, to zachorował na nią lub doświadczył jej’ ISJP

nobliwy wygląd (nie: garnitur) *książk.* ‘ktoś, kto jest nobliwy, wygląda elegancko, jest poważny i ma dobre maniery’ ISJP

odnieść obrażenia (nie: śmierć) *oficj.* ‘zostać rannym’ WSFJP

- pić na umór (nie: śpiewać, jeść) *posp.* ‘upijać się do nieprzytomności’ WSFJP
- piwne oczy (nie: buty) ‘piwne oczy są żółtobrązowe’ ISJP
- podstarzała piękność (nie: temperówka) ‘jeśli ktoś jest podstarzały, zaczął się już starzeć’ ISJP
- ponosić klęskę (nie: zwycięstwo) ‘przegrywać i *zazw.* mieć poczucie krzywdy albo odczuwać wielką przykrość’ WSFJP
- przewlekła choroba (nie: tekst) ‘przewlekła choroba to taka, która ma długotrwały przebieg’ ISJP
- rzęsisty deszcz (nie: śnieg) *książk.* ‘obfity, ale nie ulewny’ WSFJP
- sążnisty artykuł (nie: sweter) ‘długi i dosadny tekst prasowy’ WSFJP
- toczyć rozmowę (nie: biesiadę) ‘jeśli ludzie toczą rozmowę, wojnę lub spór, to prowadzą je’ ISJP
- wierutne kłamstwo (nie: prawda) ‘nonsens, absurd, bzdura oparta na czymś kłamstwie’ WSFJP
- wyrabiać paszport (nie: robić) *posp.* ‘uzyskiwać paszport’ WSFJP
- wyrządzać krzywdę (nie: stratę) *książk.* ‘przysparzać cierpienia, bólu, kłopotów, strat, być niesprawiedliwym dla kogoś’ WSFJP
- wytrzeszczyć oczy (nie: uszy) ‘patrzeć na kogo, coś z ciekawością, zdziwieniem; wpatrywać się natarczywie’ WSFJP
- zniewalający głos (nie: rozkaz) *książk.* ‘ktoś, kto jest zniewalający, zjednuje sobie ludzi swoją urodą, zachowaniem lub sposobem bycia; także o urodzie lub zachowaniu takiej osoby’ ISJP
- zuchwała dziewczyna (nie: sukienka) ‘ktoś, kto jest zuchwały, jest zbyt pewny siebie i lekceważy innych’ ISJP
- żyć nadzieję (nie: myślenie) *książk.* ‘wierzyć w pomyślny rozwój wydarzeń, ufać, że spełnią się oczekiwania’ WSFJP

2.2. Idiomy

- bryła lodu *książk.* ‘ktoś pozbawiony uczuć; nie wyrażający żadnych emocji; czyjeś serce jest nieczułe, zimne’ WSFJP
- bujda na resorach *posp. warsz.* ‘błaga, kłamstwo, wytwór fantazji’ WSFJP
- być podobnym do siebie jak dwie krople wody ‘być bardzo podobnym do siebie, prawie identycznym’ WSFJP
- cienko śpiewać *posp. rus.* ‘być w złej sytuacji, krytycznym położeniu’ WSFJP

- Co nagle, to po diable *przysł.* ‘co robi się za szybko, bez namysłu, to robi się źle; nie należy się śpieszyć’ WSFJP
- do szpiku kości ‘do głębi; na wskroś, całkowicie, dotkliwie’ WSFJP
- głos wołającego na puszczy *biblj.* ‘bezszykowne rady, polecenia nie znajdujące u kogoś posłuchu’ WSFJP
- ktoś jest ulepiony z tej samej gliny *książk.* ‘niczym się nie różni od innych; od kogoś innego’ WSFJP
- łowić ryby w mętnej wodzie ‘ciągnąć zyski w nieuczciwy sposób’ WSFJP
- masz babo placek *posp.* ‘a to dopiero; stało się coś nieprzewidzianego, kłopotliwego’ WSFJP
- mieć bielmo na oczach ‘nie uświadamiać sobie czegoś, nie dostrzegać prawdy, stanu rzeczywistego’ WSFJP
- mieć bzika na punkcie kogoś/czegoś ‘interesować się kimś/czymś szczególnie; mieć hobby’ WSFJP
- mieć węża w kieszeni ‘być skąpym’ WSFJP
- nabierać wody w usta ‘przestawać mówić, wypowiadać się na jakiś temat; zaczynać uparcie milczeć’ WSFJP
- nawarzyć piwa ‘sprawić kłopot’ WSFJP
- niedzielny kierowca *iron.* ‘niedoświadczony kierowca, rzadko jeżdzący samochodem, *zazw.* tylko w niedzielę i święta’ WSFJP
- pozjadać wszystkie rozumy ‘być przemądrzałym, zarozumiałym’ WSFJP
- przecinać węzeł gordyjski *książk. mit.* ‘rozstrzygać zawiłą, trudną sprawę stanowczo, radykalnie, śmiało’ WSFJP
- ptasi mózdzek *pogardl.* ‘umysł tępy, ograniczony; osoba (*zazw.* kobieta) głupia, nierozgarnięta’ WSFJP
- robić dobrą minę do złej gry ‘udawać zadowolenie mimo niesprzyjającej sytuacji’ WSFJP
- stąpać mocno po ziemi ‘być realistą, nie fantazjować; być rozsądnym, praktycznym’ WSFJP
- śnić o niebieskich migdałach ‘próżnować, lenić się; pograżać się w rozmyśleniach, marzeniach, zamiast pracować, działać’ WSFJP
- tam gdzie diabeł mówi dobranoc ‘w miejscu bardzo odległym, oddalonym od cywilizacji’ WSFJP
- tłuc się jak marek/Marek po piekle ‘być pobudzonym, niespokojnym; chodzić, poruszać się bez celu, nerwowo; zachowywać się głośno, *zazw.* w nocy’ WSFJP

trzymać język za zębami ‘nie wyjawiać tajemnicy; nie odpowiadać na zbyt dociekliwe pytania’ WSFJP
 twardy orzech do zgryzienia ‘problem trudny do rozwiązania, trudna sprawa, trudne zadanie’ WSFJP
 walczyć z wiatrakami *książ.* ‘walczyć z czymś nierealnym, urojonym, walczyć beznadziejnie, bez szans na powodzenie’ WSFJP
 wążać kwiatki od spodu *posp.* ‘leżeć w grobie’ WSFJP
 wpadać jak śliwka w kompot *posp.* ‘zaczynać znajdować się w trudnej sytuacji, w położeniu bez wyjścia’ WSFJP
 wywieść/wyprowadzić kogoś w pole *książk.* ‘omamić, oszukać, zwieść’ WSFJP
 zbić z pantafelku ‘wprawić w zakłopotanie, pozbawić pewności siebie’ WSFJP

2.3. Frazemy

A to ci dopiero! ‘okrzyk wyrażający zdziwienie’ AUT
 a żeby cię *posp.* ‘wyrażenie stosowane w sytuacji wielkich emocji, zwykle wyrażające niezadowolenie’ AUT
 chłop jak dąb ‘mężczyzna silny, zdrowy, dobrze zbudowany’ WSFJP
 ciepła posadka *żart.* ‘intratna, dochodowa’ WSFJP
 Cyganka prawdę Ci powie ‘frazja stosowana przez Cyganki w celu zachęcenia do wróżb’ AUT
 Dotknięcie grozi śmiercią lub kalectwem ‘ostrzeżenie na pewnych urządzeniach, np. przy generatorach prądu’ AUT
 Jakby co do czego to... *posp.* ‘używane w sytuacjach nieoficjalnych, kiedy chcemy powiedzieć o potencjalnych sytuacjach’ AUT
 Jakieś pytania? ‘używane w sytuacji, kiedy ktoś po zreferowaniu zagadnienia chce uzyskać informację zwrotną’ AUT
 Jak wynika z powyższego, ... ‘frazja stosowana w tekstach pisanych, podsumowująca jakiś wywód’ AUT
 koniec cytatu ‘wyrażenie stosowane w mowie dla podkreślenia, gdzie kończy się cytowany fragment’ AUT
 ktoś składa podanie ‘ktoś na piśmie zwraca się do urzędu w jakiejś sprawie’ AUT
 Ładną mamy dziś pogodę ‘frazja wypowiedziana w sytuacji, kiedy spotykamy osobę nieznaną, a chcemy jakoś zacząć lub podtrzymać rozmowę’ AUT

- masło roślinne ‘tłuszcz przypominający masło, produkowany z płynnych tłuszczów roślinnych’ ISJP
- Mówi się trudno *posp.* ‘nie da rady, nic się nie poradzi, trzeba się z tym pogodzić’ WSFJP
- Nie deptać trawników ‘tabliczka na trawnikach’ AUT
- Nie ma o czym mówić *posp.* ‘coś nie jest problemem, jest mało ważne, nie warto o tym wspominać, czegoś dyskutować; należy zmienić temat’ WSFJP
- Palenie wzbronione ‘napis informujący o zakazie palenia papierosów’ AUT
- palma pierwszeństwa *dzien.* ‘pierwsze miejsce, pierwszeństwo’ WSFJP
- po długich i ciężkich cierpieniach... ‘sformułowanie stosowane w nekrologach’ AUT
- Po odejściu od kasy reklamacji nie uwzględnia się ‘napis w sklepach’ AUT
- Pozdrawiam serdecznie ‘formuła kończąca korespondencję, np. e-maile’ AUT
- radosna twórczość *dzien. pogardl.* ‘bezmyślne, beztroskie działanie przynoszące więcej szkody niż pożytku’ WSFJP
- sezon ogórkowy *dzien.* ‘okres letni, w którym nie dzieje się nic interesującego’ WSFJP
- Szczęścia, zdrowia, pomyślności ‘życzenia’ AUT
- świeżo malowane ‘ostrzeżenie na dopiero co pomalowanym obiekcie’ AUT
- tak na wszelki wypadek ‘wyrażenie stosowane, by zasygnalizować chęć zrobienia czegoś, co pozwoli uniknąć potencjalnych negatywnych konsekwencji’ AUT
- Uwaga, zły pies! ‘napis ostrzegający przed groźnym psem’ AUT
- złodziej kieszonkowy ‘złodziej, który kradnie pieniądze lub wartościowe przedmioty z cudzych kieszeni, toreb itp.’ ISJP
- znam ten ból *posp.* ‘współczuję’ WSFJP
- że się tak wyrażę ‘mówimy *że się tak wyrażę*, aby zaznaczyć, że użyliśmy lub użyjemy słowa lub wyrażenia z jakichś powodów nieoczekiwanego, np. metafory, kolokwializmu lub neologizmu’ ISJP

2.4. Przysłowia

Apetyt rośnie w miarę jedzenia *przysł.* ‘im więcej mamy, tym więcej chcemy mieć; po zaspokojeniu jednych potrzeb pojawiają się następne’ WSFJP

Bliższa koszula ciała niż sukmana *przysł.* ‘to, co bezpośrednio dotyczy danej osoby, jest dla niej najważniejsze’ WSFJP

Co się odwlecze, to nie uciecze *przysł.* ‘na pewno kiedyś się stanie, dojdzie do skutku, choć może jeszcze nie teraz’ WSFJP

Czas to pieniądz *przysł.* ‘nie wolno marnować czasu; czas jest cenny; szybkie działanie daje dobre wyniki’ WSFJP

Czego Jaś się nie nauczy, tego Jan nie będzie umiał *przysł.* ‘pewnych umiejętności należy uczyć się za młodu, bo potem będzie za późno’ WSFJP

Do odważnych świat należy *przysł.* ‘warto ryzykować’ WSFJP

Fortuna kołem się toczy *przysł.* ‘powodzenie w życiu jest zmienne’ WSFJP

Głupich nie sieją *przysł.* ‘głupcy są wszędzie; każdy czasem robi coś głupiego’ WSFJP

Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie *przysł.* ‘jaki będziesz wobec kogoś, taki on będzie wobec ciebie; ktoś odpłaca się tym samym’ WSFJP

Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz *przysł.* ‘od człowieka zależy, jaki zgotuje sobie los i w jakich warunkach będzie żył’ WSFJP

Jaki ojciec, taki syn *przysł.* ‘syn jest taki, jakie mu ojciec dał wychowanie; syn wdał się w ojca’ WSFJP

Kto pod kim dołki kopie, ten sam w nie wpada *przysł.* ‘kto szkodzi innym, ten sam poniesie szkodę’ WSFJP

Lepszy łut szczęścia niż cetnar rozumu *przysł.* ‘czasem większe znaczenie ma szczęśliwy przypadek niż mądrość’ WSFJP

Mądrej głowie dość dwie słowie *przysł.* ‘człowiek inteligentny bez trudu pojmuje, rozumie; wystarczy mu tylko wskazówka, aby coś pojął, zrozumiał, czego się domyślił’ WSFJP

Na bezrybiu i rak ryba *przysł.* ‘kiedy nie ma wyboru, trzeba zadowolić się tym, co jest’ WSFJP

Na naukę nigdy nie jest za późno *przysł.* ‘każdy wiek jest dobry, żeby zacząć się uczyć, żeby coś zrozumieć’ WSFJP

Natura ciągnie wilka do lasu *przysł.* ‘postępowanie danej osoby wynika z jej pochodzenia, charakteru, przyzwyczajzeń’ WSFJP

- Nauka to potęgi klucz *przysł.* ‘ludzie z dużą wiedzą mogą wiele osiągnąć’ WSFJP
- Na złodzieju czapka gore *przysł.* ‘winowajca jest w ciągłej obawie, że zostanie wykryty, pochwycony’ WSFJP
- Nie ma róży bez kolców *przysł.* ‘nie ma radości, rozkoszy bez odrobiny przykrości, smutku’ WSFJP
- Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa *przysł.* ‘nie wtrącaj się do cudzych spraw, do cudzego życia’ WSFJP
- Niedaleko pada jabłko od jabłoni *przysł.* ‘dzieci niewiele się różnią od rodziców; jacy rodzice, takie dzieci’ WSFJP
- Nosił wilk razy kilka ponieśli i wilka *przysł.* ‘dokazywał, był nieuczciwy i w końcu poniósł karę’ WSFJP
- Przysłowia są mądrością narodów *przysł.* ‘powiedzenia tego używamy, by wyrazić przekonanie, że w przysłowiaach każdego narodu zostały utrwalone spostrzeżenia i prawdy o świecie i ludziach’ WSJP
- Strach ma wielkie oczy *przysł.* ‘pod wpływem strachu niebezpieczeństwo wydaje się większe niż w rzeczywistości’ WSFJP
- Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie *przysł.* ‘człowiek mający niższą pozycję społeczną w określonych warunkach lub pod pewnymi względami może się równać z tymi, którzy stoją w hierarchii wyżej od niego’ WSJP
- Tak krawiec kraje, jak mu materii staje *przysł.* ‘okoliczności, środki ograniczają to, co jest możliwe do osiągnięcia’ WSFJP
- Z próżnego i Salomon nie naleje *przysł.* ‘bez odpowiednich środków, zasobów nikt niczego nie zrobi, nie stworzy’ WSFJP
- Złej taneczniczki wadzi rąbek u spódnicy *przysł.* ‘zły wykonawca zawsze ma jakieś wykręty’ WSFJP
- Zły to ptak, co własne gniazdo kala *przysł.* ‘nie należy działać na niekorzyść społeczności, której jest się członkiem’ WSFJP

Literatura

Bańko (2014), Bralczyk (2004, 2005, 2006, 2008, 2011), Chlebda (2005), Drabik, Stankiewicz, Sobol (2006), Kłosińska K. (2011), Kłosińska (2014, red.), Markiewicz (2012), Rozumko (2010), Szerszunowicz (2014), Szpila (2002)

2.5. Skrzydlate słowa

A imię jego czterdzieści i cztery (A. Mickiewicz, *Dziady* cz. III)

A to Polska właśnie (S. Wyspiański, *Wesele*)

A świstak siedzi i zawija je w te sreberka (reklama telewizyjna czekolady Milka)

Alleluja i do przodu! (T. Rydzyk)

brawo ja (reklama sieci komórkowej Plus)

ciemność widzę, ciemność (Jerzy Stuhr jako Maks w filmie *Seksmisja*)

Co cesarskie cesarzowi, co boskie – Bogu (*Biblia*, Chrystus)

Co z tą Polską (program publicystyczny w telewizji Polsat, prowadzony przez Tomasza Lisa)

Dwa półdupki tworzą jedną dupę, ale dwa półgłówki nie tworzą jednej głowy (Franciszek Fiedler)

dwa w jednym (reklama ang.) ‘produkt łączący cechy przypisywane dwóm innym (*ang.* two in one)’ WSFJP

ideał sięgnął bruku (C. K. Norwid, *Fortepian Szopena*)

i żyli długo i szczęśliwie (zakończenie bajki)

Iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają (M. Rej)

Jestem za, a nawet przeciw (L. Wałęsa)

jesteś tego warta (reklama koncernu kosmetycznego L’Oreal)

Kobieto, puchu marny (A. Mickiewicz, *Dziady* cz. IV)

Kończ waść, wstydu oszczędź (H. Sienkiewicz, *Potop*)

mędrca szkiełko i oko (A. Mickiewicz, *Romantyczność*)

Miałeś chامية złoty róg (S. Wyspiański, *Wesele*)

Miej serce i patrzaj w serce (A. Mickiewicz, *Romantyczność*)

moherowe berety (historia Polski i publicystyka, lata 80.) ‘prześmiewcze określenie osób starszych lub w średnim wieku związanych z konserwatywnym nurtem polskiego katolicyzmu, reprezentowanym m.in. przez Radio Maryja’ WSJP

Nie chcę, ale muszę (L. Wałęsa)

Nie rzucim ziemi skąd nasz ród (M. Konopnicka, *Rota*)

okrążyły stół (historia Polski, negocjacje w 1989) ‘rozmowy, dyskusje, negocjacje równoprawnych reprezentantów różnych oglądów a. różnych dziedzin’ WSFJP

plusy dodatnie i plusy ujemne (L. Wałęsa)

podaruj sobie odrobinę luksusu (reklama mydła Fa)

Reklama dźwignią handlu (slogan)

Sobie śpiewam a muzom (J. Kochanowski, *Muza*)

Spieprzaj dziadu (L. Kaczyński)

Wolność Tomku w swoim domku (A. Fredro) *przysł.* Nie mieszaj się do cudzych spraw; nie rządz, skoro nie jesteś u siebie' WSFJP

3. Relacje znaczeniowe wśród frazeologizmów

3.1. Synonimy

biedny jak mysz kościelna 'bardzo biedny' WSFJP = bez grosza przy duszy = goły jak święty turecki = mieć chudy portfel

bując w obłokach 'być marzycielem, fantazjować' WSFJP = śnić o niebieskich migdałach = chodzić z głową w chmurach

coś trzyma się kupy *posp.* 'coś jest logiczne, rozsądne, dobrze zaplanowane, tworzy zwartą całość' WSFJP = coś ma sens

dawać w łapę *posp.* 'dawać łapówkę' WSFJP = przemówić do rączki = ktoś przemawia komuś do kieszeni

głupi jak but *pogard.* 'bardzo głupi, tępy' WSFJP = głupi jak cielę = głupi jak tabaka w rogu = głupi Jaś

gwizdać na wszystko *posp.* 'nie przejmować się niczym, iść własną drogą' WSFJP = mieć wszystko w nosie

jechać do rygi/Rygi *posp. euf.* 'wymiotować' WSFJP = puścić pawia

kłamać jak z nut *posp.* 'kłamać bez wahania, skrupułów' WSFJP = kłamać/łgać jak pies

kłaść się ze słońcem *przest.* 'iść spać o zmierzchu, o zachodzie słońca' WSFJP = iść spać z kurami

kopnąć w kalendarz *posp. brut.* 'umrzeć' WSFJP = przenieść się na łono Abrahama / pójść do Abrahama na piwo = wyciągnąć kopyta = zasnąć snem wiecznym = wachać kwiatki od spodu

łysy jak kolano *posp.* 'całkowicie łysy' WSFJP = bez włosa na głowie

małe piwo *posp.* 'nic ważnego, problem łatwy do rozwiązania' WSFJP = bułka z masłem = kaszka z mlekiem

mieć duszę na ramieniu 'obawiać się czegoś, bać się' WSFJP = bać się własnego cienia = mieć cykora

mieć głowę nie od parady 'być mądrym, sprytnym, umieć sobie radzić' WSFJP = mieć olej w głowie = mieć łeb na karku

- mieć gruby portfel *posp.* ‘mieć dużo pieniędzy’ WSFJP = mieć wypchaną kieszeń
- mieć siano w głowie *dezapr.* ‘być głupim, niedowarzonym, lekkomyślnym; myśleć o głupstwach’ WSFJP = nie grzeszyć rozumem = mieć ptasi mózdzek
- między Scyllą a Charybdą *książk. mit.* ‘być w sytuacji, w której z obu stron zagraża niebezpieczeństwo’ WSFJP = między młotem a kowadłem
- mucha nie siada *posp.* ‘doskonały; taki, któremu nic nie można zarzucić’ WSFJP = prima sort
- na gwałt *posp.* ‘natychmiast, zaraz; pośpiesznie’ WSFJP = na wczoraj
- narobić bigosu ‘być przyczyną kłopotów, zamieszania’ WSFJP = nawarzyć piwa = narozrabiać jak pijany zając
- nazywać rzeczy po imieniu ‘mówić o czymś szczerze, otwarcie, zgodnie z prawdą, używając słów, które właściwie wyrażają myśl’ WSFJP = mówić bez owijania w bawełnę = mówić prosto z mostu
- nie widzieć poza kimś świata ‘być kimś zauroczonym, zafascynowanym’ WSFJP = kochać się jak dwa gołąbki
- pleść trzy po trzy *posp.* ‘mówić od rzeczy, bez sensu’ WSFJP = mówić od rzeczy = pleść duby smalone = zasuwać głodne kawałki
- robić z kogoś balona ‘wystrychnąć kogoś na dudka, ośmieszać’ WSFJP = robić komuś wodę z mózgu = nabić w butelkę = wpuścić w maliny
- szybki jak błyskawica ‘bardzo szybki, sprawny’ WSFJP = szybki jak strzała
- trzymać język za zębami ‘nie wyjawiać tajemnicy; nie odpowiadać na zbyt dociekliwe pytania’ WSFJP = nie pisnąć (nikomu) (ani) słówka = nabrać wody w usta = milczeć jak grób = nie puścić pary z ust = trzymać gębę na kłódkę
- wiązać koniec z końcem ‘z trudem się utrzymywać, mieć małe zasoby finansowe, żyć z miesiąca na miesiąc, zaspokajać tylko podstawowe potrzeby życiowe’ WSFJP = mieć cienki/chudy portfel
- wystrychnąć kogoś na dudka ‘oszukać, zwieść kogoś, zrobić z kogoś głupca, ośmieszyć kogoś’ WSFJP = wywieść kogoś w pole
- zaglądać do kieliszka ‘pić alkohol często i nad miarę’ WSFJP = zalewać robaka
- znać się na czymś jak kura na pieprzu *posp.* ‘zupełnie się na czymś nie znać’ WSFJP = nie mieć o czymś zielonego/bladego pojęcia

3.2. Antonimy

- budować/stawiać zamki na lodzie/piasku *książk.* ‘brać coś nierealnego za podstawę działania; marzyć na próżno’ WSFJP ≠ trzymać się ziemi ‘być realistą, przestawać marzyć, nie fantazjować’ WSFJP
- mieć głowę nie od parady ‘być mądrym, sprytnym, umieć sobie radzić’ WSFJP ≠ nie być orłem *posp.* ‘być mało byстрыm, mało inteligentnym’ WSFJP
- być wstawionym ‘mówimy o kimś, że się wstawił, jeśli się upił, najczęściej lekko i na wesoło’ ISJP ≠ być trzeźwym jak świnia ‘ktoś nie jest pijany, ktoś jest zupełnie trzeźwy; o kimś zupełnie trzeźwym, niebędącym pijanym’ USJP
- chudy jak patyk *posp.* ‘bardzo chudy’ WSFJP ≠ spasyony jak wieprz / gruby jak słoń *lekcew.* ‘wolny, niemrawy, ociężały, otyły’ WSFJP
- chytry jak lis ‘ktoś sprytny, przebiegły, podstępny, radzący sobie w każdej sytuacji’ WSFJP ≠ naiwny jak dziecko *wzmoc.* ‘bardzo naiwny, łatwowierny, niedoświadczony’ WSFJP
- czyste pobudki *książk.* ‘szlachetne motywy, przyczyny, intencje czyjegoś postępowania, uczciwość’ WSFJP ≠ ktoś coś kręci *posp. euf.* ‘kłamie, wykręca się, nie chce się do czegoś przyznać’ WSFJP
- deszcz pochwał *książk.* ‘liczne pochwały, wyrazy uznania’ WSFJP ≠ głos krytyki *dzien.* ‘wypowiedź, ocena krytyczna’ WSFJP
- do tańca i do różańca ‘mówimy o kimś, że jest do tańca i do różańca, jeśli można się z nim zarówno bawić, jak i np. pracować’ ISJP ≠ do niczego ‘nieprzydatny, nienadający się, niespełniający czyichś oczekiwań’ WSFJP
- harować ja wół *posp.* ‘długo i ciężko pracować’ WSFJP ≠ nie ruszyć palcem *posp.* ‘nic nie robić’ WSFJP
- Jak cię widzą, tak cię piszą. *przysł.* ‘ludzie oceniają innych na podstawie wyglądu’ WSFJP ≠ Nie szata zdoobi człowieka ‘o wartości człowieka świadczy jego charakter, a nie ubiór i wygląd zewnętrzny’ WSJP
- król szos *dzien.* ‘doskonały kierowca’ WSFJP ≠ niedzielny kierowca *iron.* ‘niedoświadczony kierowca, rzadko jeżdżący samochodem, *zazw.* tylko w niedzielę i święta’ WSFJP
- ktoś pływa jak ryba ‘doskonale umie pływać, bardzo dobrze pływa’ WSFJP ≠ ktoś pływa jak siekiera *posp.* ‘źle pływa, nie umie pływać’ WSFJP

- kurza pamięć ‘brak zdolności trwałego zapamiętywania’ WSFJP ≠ mieć pamięć jak słoń ‘mieć bardzo dobrą pamięć’ AUT
- lecieć jak rakieta *posp.* ‘bardzo szybko biec’ WSFJP ≠ iść / wlec się jak ślimak ‘poruszać się bardzo wolno’ AUT
- leżeć plackiem *żart.* ‘leżeć długo i bez ruchu’ WSFJP ≠ kręcić się jak fryga ‘uwijać się, pracować żwawo, energicznie, skutecznie’ WSFJP
- mieć długi język ‘nie umieć dotrzymać tajemnicy’ WSFJP ≠ nie puszczać pary z ust ‘milczeć, nic nie mówić, nie zdradzać sekretu’ WSFJP
- mieć gruby portfel *posp.* ‘mieć dużo pieniędzy’ WSFJP ≠ mieć chudy / cienki portfel *posp.* ‘być w złej sytuacji finansowej’ WSFJP
- mieć mocny kark ‘mieć silny charakter; nie poddawać się, być wiernym swoim przekonaniom’ WSFJP ≠ ktoś bez kręgosłupa ‘bez charakteru; miękki, słaby psychicznie, łatwo zmieniający poglądy; zmieniający poglądy odpowiednio do sytuacji, konformista’ WSFJP
- mieć nierówno pod sufitem *obelż.* ‘być niezrównoważonym psychicznie’ WSFJP ≠ mieć dobrze poukładane w głowie *posp.* ‘być mądrym, rozsądnym’ WSFJP
- nazywać rzecz po imieniu ‘określać coś właściwym słowem, zgodnie z prawdą, z rzeczywistością, mówić o czymś wprost, szczerze’ WSFJP ≠ owijać w bawełnę ‘mówić o czymś nie wprost, aluzyjnie, łagodząc przykrą prawdę’ WSFJP
- obracać w sadło *obelż.* ‘tyć, przybierać na wadze’ WSFJP ≠ tracić ileś kilogramów ‘chudnąć’ WSFJP
- odważny jak lew *książk.* ‘bardzo odważny’ WSFJP ≠ tchórzliwy jak zając *przest.* ‘bardzo lękliwy, tchórzliwy’ WSFJP
- pasuje jak wół do karety *posp.* ‘nie odpowiada, nie jest przydatny, nie jest stworzony do czegoś’ WSFJP ≠ pasuje jak ulał *posp.* ‘jest odpowiednie, przystosowane, dostosowane, mieści się w kompozycji’ WSFJP
- pieskie życie ‘trudne warunki bytowe, nędza, ubóstwo; brak zadowolenia z życia’ WSFJP ≠ życie jak w raju ‘wygodne, pełne przyjemności, beztrudne’ WSFJP
- rozpuszczać język *przest.* ‘rozgadywać się, mówić bardzo dużo, niepotrzebnie, o rzeczach nieistotnych’ WSFJP ≠ trzymać język za zębami ‘nie wyjawiać tajemnicy; nie odpowiadać na zbyt dociekliwe pytania’ WSFJP
- spać jak suseł *żart.* ‘ spać bardzo mocno’ WSFJP ≠ nie móc oka zmrużyć ‘nie móc usnąć’ WSFJP

- szastać pieniędzmi ‘być rozrzutnym, wydawać pieniądze bez umiaru’
WSFJP ≠ mieć węża w kieszeni ‘być skąpym’ WSFJP
- szpakami karmiony *książk.* ‘sprytny, przebiegły, mądry; doświadczony’ WSFJP ≠ ani me, ani be *posp.* ‘mało rozzgarnięty, głupiec; bez orientacji w jakiejś sprawie’ WSFJP
- widzieć w czarnych barwach *książk.* ‘przewidywać coś niepożądanego; być pesymistą’ WSFJP ≠ widzieć świat przez różowe okulary WSFJP
- zakuty łeb *posp. pogardl.* ‘głupiec, osoba mało pojętna’ WSFJP ≠ otwarta głowa ‘osoba skłonna do zaakceptowania a. stosowania nowości, nowych poglądów, idei, nowinek technicznych itp.’ WSFJP

3.3. Frazeologizmy polisemiczne

- anioł stróż *relig.* ‘anioł opiekujący się duszą danej osoby’, ‘opiekun, ochroniarz’, *żart.* ‘agent śledczy’ WSFJP
- babie lato ‘nitki pajęczyny unoszące się na wietrze w pogodne dni wczesnej jesieni’, ‘jesień’ WSJP
- bieda z nędzą ‘skrajna bieda’, ‘ktoś wygląda biednie, nieszczęśliwie’, *iron.* ‘mały wybór, nic ciekawego’ WSFJP
- być gdzieś jedną nogą ‘wpaść dokądś na krótko, przebywać gdzieś jedynie czasowo, nie na stałe’, ‘częściowo coś zrealizować, być blisko celu; myśleć o tym, co niedługo nastąpi’ WSFJP
- coś się nie mieści komuś w głowie ‘coś wydaje się komuś niezrozumiałe, niepojęte, nielogiczne; ktoś nie może się oswoić z jakąś myślą’, ‘ktoś się czemuś dziwi; podziwia coś’ WSFJP
- coś nie chce komuś przejść przez gardło ‘ktoś nie chce lub nie może czegoś powiedzieć, bo odczuwa lęk albo nie chce sprawiać przykrości’, ‘ktoś nie jest w stanie lub nie chce czegoś przełknąć, zjeść’ WSFJP
- coś przewraca komuś w głowie *dezapr.* ‘ktoś z jakiegoś powodu staje się zarozumiały, zaczyna mieć zbyt wysokie mniemanie o sobie’, *dezapr.* ‘ktoś z jakiegoś powodu zmienia poglądy’ WSFJP
- deptać komuś po piętach ‘pilnować, śledzić kogoś’, ‘ponaglać kogoś’, ‘nieuważnie iść za kimś, przydeptywać mu stopami pięty’ WSFJP
- dojna krowa ‘krowa, która daje mleko’, ‘źródło dużego i stałego dochodu’ WSFJP

- druga młodość (człowiek starszy) odzyskanie młodzieńczej formy, poczucie świeżości, sprawności, uczuć właściwych młodym ludziom', *dzien.* 'odzyskanie atrakcyjności, stanie się na nowo czymś modnym' WSFJP
- dusza zbłąkana *książk. relig.* 'grzesznik'; *książk.* 'ktoś zagubiony, niezdecydowany' WSFJP
- dziewica konsystorska *pogard.* 'kobieta rozwiedziona, której małżeństwo zostało unieważnione przez sąd konsystorski, bo zostało uznane za nieskonsumowane', *posp. iron.* 'kobieta nadęta, egzaltowana' WSFJP
- kamień węgielny *daw.* 'kamień umieszczony w rogu (węgle) budynku w celu wzmocnienia konstrukcji', 'symboliczna pierwsza cegła rozpoczynająca budowę, *zazw.* wbudowywana w czasie uroczystego aktu erekcyjnego', *książk.* 'podstawa, punkt wyjścia; coś, co zapoczątkowuje' WSFJP
- koń trojański *mit.* 'zdobycz przynosząca zgubę; niebezpieczny podarunek', *infmt.* 'program komputerowy, który ukradkiem wprowadzony do czyjegoś systemu potrafi niewidocznie dokonywać w nim zmian' WSFJP
- mieć coś we krwi 'być do czegoś przyzwyczajonym', 'mieć jakieś wrodzone, odziedziczone cechy', 'robić coś bardzo dobrze, bez trudności, mieć doskonale wyćwiczone umiejętności' WSFJP
- mieć długie ręce *posp.* 'być złodziejem, kraść', *posp.* 'mieć duże wpływy', 'mieć długie kończyny górne' WSFJP
- mieć fantazję *książk.* 'mieć wyobraźnię, umieć tworzyć światy nieoczywiste', *książk.* 'mieć niecodzienne, niezwykle, zaskakujące pomysły' WSFJP
- mieć kogoś/coś na oku *posp.* 'mieć kogoś, coś upatrzonego, wiązać z kimś, czymś plany, nadzieje', *posp.* 'obserwować, śledzić, nadzorować kogoś, coś, pilnować bacznie kogoś, czegoś' WSFJP
- mieć spokojną głowę 'być czegoś pewnym, być o coś spokojnym', *książk.* 'być osobą zrównoważoną, nie ulegać zbyt łatwo emocjom' WSFJP
- młoda krew 'powiew nowości', 'młody człowiek' WSFJP

- obywatel świata *książk.* ‘ktoś wybitny, cieszący się światową sławą’,
książk. ‘ktoś bez określonej przynależności narodowej, państwowej’ WSFJP
- oczy zachodzą komuś mgłą ‘ktoś zaczyna widzieć niewyraźnie’, *książk.* ‘czyjeś spojrzenie wyraża emocje, uczucia, *zazw.* zamyślenie, zadumę’, *książk.* ‘ktoś umiera’ WSFJP
- palce lizać *posp.* ‘bardzo smaczne; pyszne’, *posp.* ‘dobre, udane, przyjemne’ WSFJP
- świecić gołym ciałem ‘prowokować nagością’, *iron.* ‘być skąpo ubranym’, ‘być ubogim, chodzić w podartym ubraniu’ WSFJP
- wybiła czyjaś ostatnia godzina *książk.* ‘ktoś niedługo umrze’, ‘komuś grożą przykre konsekwencje’ WSFJP
- wysuwać się na czoło *dzien.* ‘wyprzedzać’, *dzien.* ‘stawać się przywódcą’ WSFJP

Literatura

NSF, Szerszunowicz (2008b), WSFJP

4. Przykłady odstępstw od normy frazeologicznej

4.1. Błędy semantyczne

- biały kruk ‘coś nieistniejącego’ zamiast *książk.* ‘rzadkość bibliofilska, szczególnie cenny egzemplarz książki, *zazw.* stary i rzadko spotykany’ WSFJP
- chodzić z głową w chmurach ‘być dumnym’ zamiast *książk.* ‘marzyć, fantazjować’ WSFJP
- coś trąci myszką ‘śmierdzi’ zamiast ‘jest przestarzałe, niemodne, staroświeckie’ WSFJP
- człowiek z marginesu ‘ubogi, niepracujący, bezdomny’ zamiast *dzien.* *a. oficj.* ‘należący do grupy społecznej osób prowadzących pasożytniczy tryb życia, naruszających przepisy prawa i normy współżycia społecznego’ WSFJP
- głos wołającego na puszczy ‘głos kogoś, kto mówi głośno’ zamiast *bi-blj.* ‘bezskuteczne rady, polecenia nieznanujące u kogoś posłuchu’ WSFJP

- gonić w piętkę ‘powtarzać się, nie dawać rady’ zamiast *posp.* ‘tracić sprawność umysłową, zaczynać błędnie rozumować, stawać się nierozsądnym’ WSFJP
- krokodyle łzy ‘duże łzy’ zamiast *książk.* ‘fałszywy, udawany żal, nie-szczery płacz’ WSFJP
- łabędzi śpiew ‘piękny śpiew’ zamiast *książk.* ‘ostatnie dzieło autora, ostatni występ; ostatni przejaw talentu, dzieło zamykające jakiś okres twórczości’ WSFJP
- łut szczęścia ‘wiele szczęścia’ zamiast ‘odrobina szczęścia, pomyślny zbieg okoliczności jako niezbędny warunek powodzenia’ WSFJP
- mieć duszę na ramieniu ‘odczuwać silny ból’ zamiast ‘obawiać się czegoś; bać się’ WSFJP
- mieć węża w kieszeni ‘być ostrożnym’ zamiast ‘być skąpym’ WSFJP
- niedźwiedzia przysługa ‘wielka przysługa’ zamiast ‘przynosząca szkodę temu, komu chciano pomóc’ WSFJP
- ofiara losu ‘człowiek nieszczęśliwy’ zamiast *posp.* ‘fajtłapa, oferma, niezdar, ktoś, kogo nieustannie spotykają niepowodzenia, pechowiec’ WSFJP
- pokazać lwi pazur ‘być groźnym’ zamiast ‘pokazać talent lub energię i temperament’ WSJP
- robić z gęby cholewę ‘być wulgarnym’ zamiast *posp.* ‘nie dotrzymywać danego słowa, nie spełniać obietnic’ WSFJP
- słomiana wdowa ‘wdowa od wielu lat’ zamiast *żart.* ‘kobieta, której mąż wyjechał na pewien czas’ WSFJP
- stroić się w cudze piórka ‘naśladować kogoś’ zamiast *książk.* ‘przypisywać sobie cudze sukcesy, zasługi; udawać kogoś innego, podszywać się pod kogoś’ WSFJP
- sypać piaskiem w oczy ‘być niemiłym’ zamiast *książk.* ‘okłamywać, oszukiwać, zwodzić, przedstawiać coś fałszywie’ WSFJP
- szpakami karmiony ‘wybredny’ zamiast *książk.* ‘sprytny, przebiegły, mądry; doświadczony’ WSFJP
- wylewać dziecko z kąpielą ‘robić coś nieuważnie’ zamiast ‘usuwać rzecz błahą kosztem istotnej’ WSFJP

Literatura

Markowski (2009: 181-183), WSFJP

4.2. Błędna postać frazeologizmu

4.2.1. Komponenty – skład i szyk¹

ani odrobiny (odrobinę) ‘wcale, ani trochę’ WSFJP

biec/gonić/lecieć/pędzić jak pies z wywieszonym językiem/jęzorem/ozorem *posp.* ‘uwijać się, załatwiać coś w pośpiechu, bardzo się spieszyć’ WSFJP

między Bogiem a prawdą ‘prawdę mówić, mówiąc szczerze, w rzeczywistości; swoją drogą’ WSFJP

chwycić kogoś za słowo (słowa, słówka) *książk.* ‘złośliwie interpretować czyjąś wypowiedź, analizując poszczególne słowa, a nie całość’ WSFJP

ciężki orzech do zgryzienia (twardy, trudny) ‘problem trudny do rozwiązania, trudna sprawa, trudne zadanie’ WSFJP

coś jest/zostało zapięte na ostatni zamek (guzik) ‘jest wykończone, przygotowane starannie, szczegółowo’ WSFJP

coś legło pod gruzami (w gruzach) *książk.* ‘coś się nie powiodło, nie udało, skończyło się klęską’ WSFJP

coś spaliło się na panewce (spaliło) ‘coś się nie udało, nie powiodło’ WSFJP

dwoi się komuś przed oczami (w oczach) ‘ktoś widzi podwójnie’ WSFJP
goła prawda (naga) ‘prawdziwe fakty bez żadnych upiększeń, pozorów’ WSFJP

kobieta lżejszych obyczajów (lekkich) *euf.* ‘ prostytutka’ WSFJP

ktos odróżnia kogoś/coś i kogoś/coś (od kogoś/czegoś) ‘dostrzega różnicę między czymś a czymś’ WSFJP

noga się komuś podwinęła (powinęła) ‘komuś się nie powiodło, nie udało’ WSFJP

nie puszcząć powietrza z ust (pary) ‘milczeć, nic nie mówić, nie zdradzać sekretu’ WSFJP

nie zasypywać gruszki w popiele (zasypiać) ‘nie zaniedbywać spraw, nie omijać okazji, nie marnować szansy; natychmiast wykorzystywać sposobność’ WSFJP

¹ W p. 4.2.1. błędny komponent jest podkreślony, a jego właściwy odpowiednik podano w nawiasie. Zbędny komponent jest przekreślony.

odnosić porażkę (ponosić) ‘doznawać niepowodzenia, przegrać’ WSFJP
 pisać coś z wielkiej/małej litery (wielką/małą; od wielkiej/małej) ‘coś pi-
 sze się małą, dużą, wielką literą albo od małej, dużej, wielkiej lite-
 ry’ WSFJP

poddawać się do dymisji (podawać się) *oficj.* ‘rezygnować z wysokiego
 stanowiska, urzędu’ WSFJP

podrzucać kukułcze gniazdo (jajo) ‘dawać rzecz niewygodną, niepożą-
 daną’ WSFJP

przycierać komuś rogi (rogów) ‘zmuszać kogoś do posłuszeństwa, ule-
 głości, łamać czyjąś pychę, zuchwalstwo’ WSFJP

przyjmować pozę (przybierać) ‘układać ciało w jakiejś pozycji’ WSFJP
 robić coś po najmniejszej linii oporu (po linii najmniejszego oporu) ‘wy-
 bierać najłatwiejszy sposób działania, niewymagający wysiłku;
 unikać trudności’ WSFJP

światła i cienie (blaski) ‘dobre i złe strony’ WSFJP

trzymać się czyjejs koszuli (spódnicy) *pogardl.* ‘być uzależnionym
 od jakiejś kobiety, pozwalać kobiecie kierować swoim życiem’
 WSFJP

ubierać krawat (zakładać) ‘(mężczyzna) zawiązywać krawat pod kołnie-
 rzem koszuli; ubierać się w garnitur, wizytowo’ WSFJP

usiąść na laurach (osiąść, spocząć) ‘zaprzestać jakiejś działalności, zado-
 woliwszy się pierwszymi osiągnięciami; zacząć się lenić’ WSFJP

wyssane z palców (z palca) *posp.* ‘zmyślone, nieprawdziwe’ WSFJP

wyważać zamknięte drzwi (otwarte) *iron.* ‘poszukiwać rozwiązań, które
 są już znane; dowodzić czegoś, co już dowiedziono’ WSFJP

zawracać kota ogonem (odwracać, wywracać, obracać, wykręcać) *posp.*
 ‘wykrętnie przedstawiać sprawę, przeinaczać coś, przekręcać zna-
 czenie, sens czegoś’ WSFJP

znajdować z kimś jeden język (wspólny) ‘umieć porozumieć się z jakąś
 osobą, grupą osób; używać tego samego zasobu słów, pojęć; mieć
 podobne doświadczenia, przeżycia, refleksje’ WSFJP

4.2.2. Konstrukcje pleonastyczne i tautologiczne

akwen wodny – ‘akwen to obszar wodny, np. morze lub jezioro’ ISJP

cofnąć się do tyłu – ‘jeśli cofamy się, to przesuwamy się do tyłu lub wra-
 camy na swoje dawne miejsce’ ISJP

- eksport zagraniczny – ‘eksport to sprzedaż za granicę towarów krajowych lub odpłatne świadczenie usług na rzecz klientów zagranicznych’ ISJP
- fakt autentyczny – ‘fakt to zdarzenie, zjawisko lub sytuacja, które rzeczywiście miały miejsce’ ISJP
- geneza i pochodzenie – ‘geneza czegoś to czynniki, które spowodowały powstanie lub rozwój tego’ ISJP
- gospodarcze i ekonomiczne (względy) – ‘ekonomiczny to taki, który ma związek z gospodarką’ ISJP
- klękać na kolana – ‘kiedy klękamy, to zginamy nogi w kolanach i opieramy kolana na ziemi’ ISJP
- kontynuować dalej – ‘jeśli kontynuujemy coś rozpoczętego wcześniej, to robimy to w dalszym ciągu’ ISJP
- miesiąc maj – ‘maj to piąty z dwunastu miesięcy roku, między kwietniem a czerwcem’ ISJP
- okres czasu – ‘czas to pewien odcinek czasu’ ISJP
- pełny komplet – ‘komplet to zbiór osób lub rzeczy uzupełniających się wzajemnie i stanowiących jakąś całość’ ISJP
- poprawa i polepszenie (warunków) – ‘poprawa jakiegoś stanu to jego zmiana na lepsze’ ISJP
- poprawić się na lepsze – ‘poprawa jakiegoś stanu to jego zmiana na lepsze’ ISJP
- potencjalne możliwości – ‘możliwość to jedna z wielu rzeczy, jakie można zrobić, lub jedno z wielu zdarzeń, jakie mogą nastąpić’ ISJP
- profesjonalne zawodowstwo – ‘zawodowstwo to czyjeś duże umiejętności i wysoki poziom wykonywanej przez tę osobę pracy’ ISJP
- przychylna aprobata – ‘aprobata czyichś działań, planów lub czyjegoś stanowiska w jakiejś sprawie to ich pochwała i przychylna zgoda na nie’ ISJP
- ranga i znaczenie (społeczne) – ‘ranga jakiejś osoby lub rzeczy to jej znaczenie wśród innych osób lub rzeczy tego samego rodzaju’ ISJP
- scalić w całość – ‘jeśli jakieś rzeczy lub ich elementy zostały scalone albo jeśli scaliły się, to połączyły się ze sobą, tworząc pewną całość’ ISJP
- sopel lodu – ‘sopel to zwisający kawałek lodu o wydłużonym i zaostrozonym kształcie, powstający wtedy, gdy zamarzają krople wolno kapiejącej wody’ ISJP

- toksyczny i trujący (związek) – ‘coś, co jest toksyczne, ma właściwości trujące lub wywołuje zatrucie’ ISJP
- trudny i skomplikowany (problem) – ‘coś, co jest skomplikowane, obejmuje tak wiele elementów lub aspektów, że trudno to zrozumieć lub zanalizować’ ISJP
- ubogi żebrak – żebrak ‘człowiek żebrzący, utrzymujący się z jałmużny; nędzarz’ SJP PWN
- wracać z powrotem – ‘jeśli wróciliśmy do miejsca, w którym już byliśmy, to przybyliśmy do niego ponownie’ ISJP
- wzajemna przyjaźń – ‘przyjaźń to więź łącząca przyjaciół, oparta na sympatii, zaufaniu, wzajemnej pomocy’ ISJP
- zabić na śmierć – ‘jeśli ktoś został zabity lub jeśli zabił się, to w sposób gwałtowny stracił życie, np. na skutek czyjegoes celowego działania lub w nieszczęśliwym wypadku’ ISJP
- znowu wznowić – ‘jeśli wznowiono jakieś działania, które zostały zakończone lub przerwane, to rozpoczęto je na nowo lub zaczęto je kontynuować po przerwie’ ISJP

4.2.3. Kontaminacje

- biegać jak kot z wywieszonym pęcherzem ← biegać jak kot z pęcherzem ‘gorączkowo, nerwowo chodzić, biegać nerwowo z jednego miejsca w drugie, starając się coś załatwić, chcąc zdążyć z czymś’ + biec/ /gonić/lecieć/pędzić z wywieszonym językiem *posp.* ‘uwijać się, załatwiać coś w pośpiechu, bardzo się spieszyć’ WSFJP
- brać sobie na barki ← brać sobie do głowy ‘przejmować się czymś, traktować coś ambicjonalnie’ + brać na swoje barki *książk.* ‘podejmować się czegoś, zobowiązywać się’ WSFJP
- cios noża zadany w plecy ← cios w plecy *książk.* ‘podstępne zrobienie komuś krzywdy’ + wbić komuś nóż w plecy ‘podstępnie, zdradziecko zaatakować kogoś, zaszkodzić komuś, zdradzić kogoś’ WSFJP
- coś się wali w łeb ← świat się wali ‘wydarza się nieszczęście’ + coś bierze w łeb ‘kończy się niepowodzeniem; nie udaje się, nie dochodzi do skutku’ WSFJP
- coś wyłazi komuś dziurkami w nosie ← coś wyłazi komuś bokiem ‘coś dokucza komuś, męczy kogoś; ktoś ma czegoś dość’ + mieć czegoś

- po dziurki w nosie ‘mieć kogoś, czegoś dosyć i w związku z tym odczuwać niechęć’ WSFJP
- do ostatniej kropli tchu ← do ostatniego tchu *książk.* ‘nie bacząc na zmęczenie, z wielkim wysiłkiem’ + bić się do ostatniej kropli krwi *książk.* ‘bronić się zażarcie, walecznie, ryzykując życie’ WSFJP
- dzięki bardzo ← dziękuję bardzo + serdeczne dzięki *pouf. grzec.* ‘dziękuję, jestem bardzo wdzięczny’ WSFJP
- grać główne skrzypce ← główna rola *teatr. film* ‘granie najważniejszej postaci’ + grać pierwsze skrzypce *dzień.* ‘odgrywać główną rolę; przewodzić jakiejś grupie; dominować gdzieś; rządzić gdzieś, kimś, czymś; mieć gdzieś decydujący głos’ WSFJP
- łapać wiatr w plecy ← łapać wiatr w żagle ‘wyzyskiwać korzystną sytuację, nabierać energii, zaczynać działać, *zazw.* energiczniej niż dotychczas’ + dawać komuś w plecy ‘bić w plecy’ WSFJP
- na całe szczęście ← całe szczęście ‘coś szczęśliwie się zdarzyło; dobrze się stało’ + na szczęście *posp.* ‘szczęśliwie, ku czyjemuś zadowoleniu’ WSFJP
- narażać się na życie ← narażać życie ‘stwarzać sytuację zagrożenia czyjegoś życia’ + narażać kogoś na coś ‘przez swoje postępowanie sprawiać komuś przykrość, kłopot’ WSFJP
- obudzić się w zimnym pocie ← budzić się zlany potem ‘z lękiem, pod wpływem złych snów’ + kogoś oblewają zimne poty ‘ktoś bardzo się poci z emocji’ WSFJP
- odrywać znaczenie ← ktoś odgrywa jakąś rolę ‘występuje jako ktoś, kto ma jakieś znaczenie w czymś’ + ktoś/coś ma znaczenie ‘jest dla kogoś/czegoś istotne, ważne, wartościowe’ WSFJP
- pełnić rolę ← coś odgrywa rolę ‘ma znaczenie, jest istotne’ + coś pełni funkcję *oficj.* ‘działa, służy jako coś’ WSFJP
- podupadać na siłach ← podupadać na zdrowiu *książk.* ‘tracić zdrowie, przestawać być zdrowym’ + opaść z sił ‘tracić siły, słabnąć, stawać się zmęczonym’ WSFJP
- pozbawić kogoś zdrowego umysłu ← ktoś pozbawiony rozumu ‘głupi, nierozsądny’ + zdrowy rozum *posp.* ‘zdolność do prostego, logicznego ujmowania zagadnień’ WSFJP
- przywiązywać znaczenie ← ktoś/coś ma znaczenie ‘ma określoną wartość, jest ważne, istotne z jakiegoś powodu’ + przywiązywać małą

- wagę do czegoś ‘nie uważać czegoś za ważne; lekceważyć coś; nie przywiązywać wagi do czegoś’ WSFJP
- rzucić wszystko na jedną szalę ← rzucać coś na szalę ‘ryzykować coś’ + stawiać wszystko na jedną kartę ‘decydować się na ryzykowne posunięcie’ WSFJP
- ściśle sprecyzować ← ‘jeśli sprecyzowaliśmy coś, to stało się to dokładnie i ściśle określone’ ISJP + ściśle określony *książk.* ‘sprecyzowany, wyraźny, wiadomy’ WSFJP
- tu jest pies pogrzebany w szczegółach ← tu jest pies pogrzebany *posp. germ.* ‘o to chodzi, tu jest istota sprawy, na tym polega problem’ + diabeł tkwi w szczegółach *powiedz.* ‘nieistotne z pozoru elementy mają w rzeczywistości decydujące znaczenie, sprawiają najwięcej kłopotów’ WSFJP
- umknąć spod kontroli ← coś umyka czyjejś uwadze ‘ktoś kogoś, czegoś nie zauważa, nie spostrzega; bezwiednie kogoś, coś pomija’ + ktoś/coś wymyka się spod kontroli *dzien.* ‘ktoś/coś nie daje się już nadzorować; uwalnia się, zaczyna działać samodzielnie, funkcjonować samoistnie’ WSFJP
- upijać się do rozpuku ← upić się do nieprzytomności *posp.* ‘upić się bardzo’ + śmiać się do rozpuku ‘głośno, radośnie; zanosić się śmiechem’ WSFJP
- w każdym bądź razie ← w każdym razie ‘mimo wszystko, jednakże, tak czy owak’ + bądź co bądź ‘jednak; w końcu, ostatecznie, w każdym razie, przecież’ WSFJP
- zapisywać coś kredą w kominie ← zapisywać coś węglem w kominie *iron.* ‘zapamiętywać, uwieczniać’ + zapisywać coś kredą na ścianie *iron.* ‘zapamiętywać, uwieczniać’ WSFJP
- zawieszenie ognia ← zawieszenie broni *wojsk.* ‘chwilowa przerwa w walce, czasowy rozejm’ + wstrzymywać ogień *wojsk.* ‘przerywać ostrzał’ WSFJP

Literatura

Bąba (1989b), Markowski (2009: 233-251; 265-270), Ruszkowski (2012)

4.3. Celowe modyfikacje frazeologizmów

4.3.1. Substytucje

Czego Jaś się nie nauczy, to go zapytają na nowej maturze ← Czego Jaś się nie nauczy, tego Jan nie będzie umiał *przysł.* ‘pewnych umiejętności należy uczyć się za młodu, bo potem będzie za późno’ WSFJP

Czekaj totka lotka ← Czekaj tatka latka *posp. przest.* ‘nie można na kogoś, coś liczyć; nie doczekasz się’ WSFJP

Czym chata bogata, tym struje ← Czym chata bogata, tym rada *przysł.* ‘ugościmy was najlepiej jak potrafimy, wszystkim, co mamy’ WSFJP

Darowanemu słoniowi nie zagłada się w trąbę ← Darowanemu koniowi nie zagłada się w zęby *przysł.* ‘prezent trzeba przyjąć taki, jaki dają’ WSFJP

Emeryci i dzieci głosu nie mają ← Dzieci i ryby głosu nie mają *zart. a. lekc.* ‘jesteś dzieckiem, więc proszę się nie odzywać, proszę nie zabierać głosu’ WSFJP

Fortuna kantem się toczy ← Fortuna kołem się toczy *przysł.* ‘powodzenie w życiu jest zmienne’ WSFJP

Gość w dom, woda do zupy ← Gość w dom, Bóg w dom *przysł.* ‘gościa należy przyjmować godnie, z szacunkiem’ WSFJP

Gdzie dwóch się bije, tam korzysta dentysta ← Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta *przysł.* ‘zwada szkodzi; nie należy się kłócić, bo ktoś inny na tym skorzysta’ WSFJP

Gdzie kucharek sześć, tam jest stołówka ← Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść *przysł.* ‘jeśli zbyt wiele osób zajmuje się czymś, to na pewno robią to źle’ WSFJP

Jak cię widzą, to pracuj ← Jak cię widzą, tak cię piszą *przysł.* ‘ludzie oceniają innych na podstawie wyglądu’ WSFJP

Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubańczykom/Castro ← Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie *przysł.* ‘jaki będziesz wobec kogoś, taki on będzie wobec ciebie; ktoś odpłaca się tym samym’ WSFJP

Jak sobie pościelesz, to mnie zawołaj ← Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz *przysł.* ‘od człowieka zależy, jaki zgotuje sobie los i w jakich warunkach będzie żył’ WSJP

Każdy jest kowalem swojego lasu ← Każdy jest kowalem swojego losu
przysł. ‘szczęście i przyszłość zależą tylko od własnej inicjatywy, przedsiębiorczości, aktywności’ WSFJP

Kto pod kim dołki kopie, ten szybko awansuje ← Kto pod kim dołki kopie, ten sam w nie wpada *przysł.* ‘kto szkodzi innym, ten sam poniesie szkodę’ WSFJP

Kto rano wstaje, ten sam sobie szkodzi ← Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje *przysł.* ‘wczesne wstawanie jest korzystne’ WSFJP

Lepszy maluch w garażu niż opel w telewizorze ← Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu *przysł.* ‘lepsza mała korzyść, ale pewna, niż wielka, ale wątpliwa’ WSFJP

Nie taka kobieta straszna, jak się umaluje ← Nie taki diabeł straszny, jak go malują *przysł.* ‘sprawa gorzej się przedstawia, niż jest naprawdę; nie należy się bać bez podstaw ku temu’ WSFJP

Nie taki diabeł ogoniasty, jak by tego chciały niewiasty ← Nie taki diabeł straszny, jak go malują *przysł.* ‘sprawa gorzej się przedstawia, niż jest naprawdę; nie należy się bać bez podstaw ku temu’ WSFJP (fraszka J. Sztaudyngera)

Prawda kole w aureolę ← Prawda w oczy kole *przysł.* ‘prawda bywa nieprzyjemna, przykra; czasem trudno znieść prawdę’ WSFJP (fraszka J. Sztaudyngera)

Śmierdzi żona od Boga przeznaczona ← Śmierć i żona od Boga przeznaczona *przysł.* ‘żona jest darem od Boga’ AUT

Literatura

Chlebda (2005), Świerczyńska (2009), Koziol-Chrzanowska (2015)

4.3.2. Amplifikacje²

Co za dużo, to niezdrowo, ale od przybytku głowa nie boli *powiedz. posp.* ‘nadmiar może zaszkodzić, nie należy przesadzać’ WSFJP (żartobliwa modyfikacja)

Diabeł nie śpi z byle kim ‘trzeba mieć się na baczności, być czujnym, ostrożnym’ WSFJP (żartobliwa modyfikacja)

² W p. 4.3.2. podkreślenie oznacza komponent dodany.

- Dziecko wojny, bomba w kołysce (żartobliwa modyfikacja tytułu wojennego dramatu radzieckiego)
- Fortuna toczy się kołem, pod kołem to pojąłem przysł. 'powodzenie w życiu jest zmienne' WSFJP (fraszka J. Sztaudyngera)
- Koszula z Wólczanki bliższa ciału (niż sukmana) przysł. 'najważniejsze dla kogoś jest to, co wiąże się z jego osobą, jego interesem' WSFJP (reklama koszul)
- Nie ma tego złego, co by nam na dobre nie wyszło przysł. 'każde niekorzystne zdarzenie ma skutki złe, ale i dobre' WSFJP (żartobliwa modyfikacja)
- Nie mów hop, póki nie przeskoczysz, a jak przeskoczysz, zobacz, w co wskoczyłeś 'nie ciesz się przedwcześnie' WSFJP (żartobliwa modyfikacja)
- Nie pożądam żony bliźniego swego... nadaremnie (żartobliwa modyfikacja przykazania z Dekalogu)
- Pieniądze szczęścia nie dają. Dopiero zakupy (żartobliwa modyfikacja przysłowia przez Marylin Monroe)
- Prochy bierzesz, w proch się obrócisz (Bibilia, Księga Rodzaju: Z prochu powstałeś i w proch się obrócisz)
- Rzekł ktoś rzucając chudą żonę: Kości zostały rzucone! powiedz. 'stała się rzecz nieodwracalna, zapadła ostateczna decyzja, postanowienie' (fraszka J. Sztaudyngera)
- Syn pułku i pułkownikowej 'syn pułku to chłopiec pozbawiony opieki rodziców, zwykle w czasie wojny, i będący pod opieką żołnierzy w jednostce wojskowej' ISJP (żartobliwa modyfikacja)
- Uśmiechnij się. Jutro możesz nie mieć zębów (żartobliwa modyfikacja sloganu wykorzystywanego w reklamach preparatów stomatologicznych)
- Z prochu powstałeś, to się otrzep (Bibilia, Księga Rodzaju: Z prochu powstałeś i w proch się obrócisz)
- Żubr wśród nocnej ciszy (tytuł kolędy wykorzystany w reklamie piwa Żubr)

4.3.3. Permutacje

Co masz zrobić dziś, zrób jutro (a będziesz miał dwa dni wolne) ← Co masz zrobić jutro, zrób dziś ‘nie należy czekać do ostatniej chwili ze zrobieniem czegoś’ WSJP

Komuch z wozu, babie lżej ← Baba z wozu, koniom lżej *przysł.* ‘pozbyliśmy się kłopotliwej osoby’ WSFJP (+ substytucja)

Szczęście pieniędzy nie daje ← Pieniądze szczęścia nie dają ‘w życiu ważniejsze są sprawy niematerialne’ AUT

Ten się śmieje ostatni, co najwolniej kojarzy ← Ten się śmieje, kto się śmieje ostatni *przysł.* ‘nie należy się cieszyć z niepewnego zwycięstwa, przed zakończeniem sporu’ WSFJP (+ substytucja)

4.3.4. Kontaminacje

Biednemu wiatr w oczy kole ← Biednemu zawsze wiatr w oczy *przysł.* ‘biednemu wiedzie się gorzej niż bogatemu’ + Prawda w oczy kole *przysł.* ‘prawda bywa nieprzyjemna, przykra; czasem trudno znieść prawdę’ WSFJP

Cicha woda po kisielu ← Cicha woda brzegi rwie *przysł.* ‘pozory mylą; osoba z pozorów spokojna, cicha’ + dziesiąta woda po kisielu ‘bardzo dalekie pokrewieństwo’ WSFJP

Człowiek brzmi dumnie w trzcinie ← Człowiek to brzmi dumnie (sentencja Maksyma Gorkiego) + W Chrzebrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie (wiersz Jana Brzechwy)

Gdzie kucharek sześć, tam wióry lecą ← Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść *przysł.* ‘im więcej osób się czymś zajmuje, tym gorszy tego efekt’ + Gdzie drwa rąbią, tam wióry lecą *przysł.* ‘przy każdym działaniu można się spodziewać niekorzystnych skutków ubocznych’ WSF PWN

Kto pod kim dołki kopie, ten się śmieje ostatni ← Kto pod kim dołki kopie, ten sam w nie wpada *przysł.* ‘jeśli ktoś działa na czyjąś szkodę, może sam sobie zaszkodzić’ + Ten się śmieje, kto się śmieje ostatni *przysł.* ‘nie należy cieszyć się z sukcesu przedwcześnie’ WSF PWN

Kto rano wstaje, ten leje jak wół na malowane wrota ← Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje *przysł.* ‘ten, kto jest pracowity, może liczyć na nagrodę’ + gapić się / patrzeć (na kogoś/coś) jak cielę/wół na malowane wrota ‘patrzeć na kogoś, na coś bezmyślnie’ WSF PWN

Na pochyłe drzewo i Salomon nie naleje ← Na pochyłe drzewo nawet kozy skaczą *przysł.* + Z pustego i Salomon nie naleje *przysł.* ‘bez odpowiednich środków, zasobów nikt niczego nie zrobi, nie stworzy’ WSFJP

Nosił wilk razy kilka, dopóki mu się ucho nie urwało ← Nosił wilk razy kilka, ponieśli i wilka *przysł.* ‘dokazywał, był nieuczciwy i w końcu poniósł karę’ + Dopóty/póki dzban wodę nosi, dopóki/póki się ucho nie urwie *przysł.* ‘ludzka cierpliwość ma granice, nie należy jej nadużywać’, ‘można tolerować czyjeś złe zachowanie, ale nie w nieskończoność’ WSFJP

Śledź śledziowi na ucho nie nadepnie ← Kruk krukowi oka nie wykole *przysł.* ‘swoją swojemu nie zaszkodzi’ + słoń nadepnął komuś na ucho *żart.* ‘ktoś nie jest muzykalny, nie ma słuchu muzycznego’ WSFJP

5. Frazeologizmy z wybranych stylów funkcjonalnych

5.1. Wybrane grupy nacechowanych stylistycznie frazeologizmów

5.1.1. Eufemizmy

być w błogosławionym/odmiennym stanie *przest. euf.* ‘być w ciąży, spodziewać się dziecka’ WSFJP

cierpieć na pomrocność jasną ‘być pijanym’ AUT

coś jest dalekie od prawdy *euf.* ‘coś jest nieprawdziwe, kłamliwe’ WSFJP

cztery litery *euf. a. żart.* ‘dupa’ WSFJP

jechać do rygi/Rygi *posp. euf.* ‘wymiotować’ WSFJP

francuska choroba *przest. euf.* ‘choroba weneryczna, kiła’ WSFJP

iść w krzaki *euf.* ‘iść za swoją potrzebą dokądkolwiek’ WSFJP

iść z kimś do łóżka *euf.* ‘odbywać z kimś stosunek seksualny’ WSFJP

kobieta lekkich obyczajów *euf.* ‘ prostytutka’ WSFJP

komuś brakuje rozumu *euf.* ‘ktoś jest głupi’ WSFJP

ktoś mija się z prawdą *euf. a. iron.* ‘kłamie’ WSFJP

kurde mol *euf.* ‘przekleństwo’ WSFJP

mieć kogoś/czegoś dotąd *posp. euf.* ‘odczuwać, niechęć, rozdrażnienie, przesył czymś, czymś towarzystwem’ WSFJP

mieć krótką skórę *wulg. euf.* ‘zbyt łatwo puszczać wiatry, gazy’ WSFJP

naginać prawdę *euf.* ‘przedstawić coś niezgodnie z prawdą dla własnej korzyści; kłamać’ WSFJP
 nieświeży oddech *euf.* ‘oddech o nieprzyjemnym zapachu’ WSFJP
 pieniądze toną w czyjejs kieszeni *euf.* ‘ktoś kradnie’ WSFJP
 popełnić nieostrożność *książk. euf.* ‘zrobić coś niemądrze, zachować się niestosownie’ WSFJP
 potrzeba fizjologiczna *euf.* ‘oddawanie moczu lub kału’ WSFJP
 przykleić się komuś do palców/rąk *euf.* ‘o czymś, co zostało ukradzione’ WSFJP
 psuć powietrze *euf.* ‘wydalać gazy, puszczać bąki, pierdzieć’ WSFJP
 puszczać bąka *posp. euf.* ‘wypuszczać gazy jelitowe przez odbyt’ WSFJP
 robić do łóżka *euf.* ‘oddawać mocz albo kał w łóżku’ WSFJP
 starszy pan *euf.* ‘starzec; mężczyzna w podeszłym wieku’ WSFJP
 taki owaki *euf.* ‘wyzwisko’ WSFJP
 ten co do tyłu chodzi *euf.* ‘rak, nowotwór’ AUT
 uprawiać rozpustę *przest. euf.* ‘uprawiać prostytutkę, prowadzić niemoralne życie’ WSFJP
 wycofać się na z góry upatrzone pozycje *euf.* ‘uciec’ AUT
 wysyłać kogoś na tamten świat *euf.* ‘zabijać kogoś’ WSFJP
 z dużym polem do całowania *euf.* ‘łysy’ AUT

Literatura

Dąbrowska (1994), SEP

5.1.2. Kakofemizmy i wulgaryzmy

ciężki/kompletny idiota *obelż.* ‘dureń, głupiec’ WSFJP
 coś wisi/zwisa komuś kalafiorem *wulg.* ‘to kogoś nie obchodzi, nie interesuje; ktoś jest obojętny na coś’ WSFJP
 ćwok zza Buga *posp. obelż.* ‘cham, dureń’ WSFJP
 facet/chłop z jajami *wulg.* ‘mężczyzna twardy, stanowczy; rozumny, pomysłowy; dowcipny’ WSFJP
 głupi jak cielę *pogard.* ‘bardzo głupi’ WSFJP
 jak suka (w rui) *obelż. wulg.* ‘(kobieta) podniecona, zdradliwa’ WSFJP
 kaleka życiowy ‘osoba nieprzystawiana do życia, nieudacznik’ WSFJP
 kawał świni *obelż.* ‘łobuz, drań’ WSFJP

kopnąć w kalendarz *posp. brut.* ‘umrzeć’ WSFJP
 krowie oczy ‘łagodne, sennie, trochę bezmyślne’ WSFJP
 ktoś nisko skanalizowany *wulg. pogard.* ‘(kobieta) ma krótkie nogi’
 WSFJP
 mieć dziury w mózgu *posp. obelż.* ‘być głupim, nierozgarniętym’ WSFJP
 robić z kogoś durnia ‘ośmieszać kogoś’ WSFJP
 słodka idiotka *pogard.* ‘kobieta ładna, ale głupia; też: egzaltowana’ WSFJP
 stary piernik *pogard.* ‘stary mężczyzna’ WSFJP
 syf malaria/totalny *wulg.* ‘okropność; rzecz straszna, brzydka, zła; brud,
 nieporządek’ WSFJP
 świnie zmienili, koryto zostało *przysł.* ‘mimo zmiany władz sytuacja po-
 została taka sama’ WSFJP
 trąba jerychońska *pogard. lp.* ‘głupiec, niedorajda; ktoś, kto zachowuje
 się bezmyślnie’ WSFJP
 upić/schlać/urznąć się jak świnia *pogardl.* ‘wypić tak dużo alkoholu, że
 stracić kontrolę nad sobą’ WSFJP
 włożyć komuś w dupę (bez wazeliny/łyżki) *wulg. pogard.* ‘podlizywać się,
 przypochlebiać’ WSFJP
 wyciągnąć kopyta *posp. brut.* ‘umrzeć’ WSFJP
 zachowywać się jak troglodyta *książk. pogard.* ‘zachowywać się nietak-
 towanie; być źle wychowanym’ WSFJP
 zakuty łeb *posp. pogard.* ‘głupiec, osoba mało pojętna’ WSFJP

Literatura

Dąbrowska (1994)

5.2. Frazeologizmy w wybranych stylach funkcjonalnych

5.2.1. Frazeologizmy używane w stylu potocznym

bez żenady *posp.* ‘nie dbając o normy, zasady; bezczelnie, nie krępując
 się’ WSFJP
 biedy szukać ‘narażać się świadomie na kłopoty’ WSFJP
 być pod gazem *posp.* ‘być podpitym, pijanym’ WSFJP
 co bądź ‘cokolwiek’ WSFJP
 coś w strzępach *posp.* ‘bardzo zniszczone, podarte’ WSFJP

- czysta/istna paranoja *posp.* ‘szaleństwo, bezsens’ WSFJP
- dostawać/dorywać się do żłobu *posp.* ‘zająć stanowisko zapewniające duże i zazw. łatwe zyski’ WSFJP
- dla zmyłki *posp.* ‘żeby zmylić, zamaskować, ukryć, wprowadzić w błąd’ WSFJP
- kropnąć się o ileś *posp.* ‘pomylić się o ileś’ WSFJP
- mania wielkości *posp.* ‘nieuzasadnione przekonanie o swojej wyjątkowości, niepowtarzalności’ WSFJP
- mieć krzepę *posp.* ‘być silnym fizycznie’ WSFJP
- mieć poślizg *posp.* ‘być spóźnionym’ WSFJP
- na pałę *posp.* ‘bez przygotowania, rozeznania’ WSFJP
- pasażer na gapę *posp.* ‘pasażer, który nie wykupił biletu, nie opłacił przejazdu’ WSFJP
- robić podchody *posp.* ‘próbować coś zrobić, załatwić podstępnie; działać nie wprost’ WSFJP
- robić z siebie pośmiewisko *posp.* ‘narażać się na kpiny, drwiny, szyderstwa’ WSFJP
- ssanie w żołądku *posp.* ‘silne uczucie głodu’ WSFJP
- z innej beczki *posp.* ‘na inny temat, o czym innym’ WSFJP
- znać kogoś jak łysą kobyłę ‘znać kogoś bardzo długo i dobrze’ WSFJP
- z rozkoszą ‘chętnie’ WSFJP
- z uporem maniaka *posp.* ‘uporczywie, natrętnie, wytrwale’ WSFJP

5.2.2. Frazeologizmy używane w stylu urzędowym

- na bazie czegoś *urzęd.* ‘na podstawie czegoś; korzystając z jakichś informacji’ WSFJP
- podanie wpływa *urzęd.* ‘jest składane, zostaje dostarczone do urzędu’ WSFJP
- podpis czytelny/wyraźny *urzęd.* ‘wyraźny, łatwy do odczytania, z którego można odczytać imię, nazwisko’ WSFJP
- potwierdzić coś (swoim/własnym) podpisem *urzęd.* ‘stwierdzić prawdziwość czegoś, uwiarygodnić coś, uwierzytelnić coś’ WSFJP
- prowadzić/sporządzać statystykę (kogoś/czegoś) *urzęd.* ‘zapisywać informacje liczbowe dotyczące zjawisk, rzeczy, ludzi’ WSFJP
- przyjmować podanie *urzęd.* ‘otrzymywać podanie i potwierdzać jego dostarczenie’, *urzęd. żarg.* ‘wyrażać zgodę na prośbę, podejmo-

- wać pozytywną decyzję w sprawie, o której jest mowa w podaniu' WSFJP
- przedstawić coś do podpisu *urzęd.* 'dostarczać dokumenty, papiery do zatwierdzenia, potwierdzenia i podpisania' WSFJP
- rozpatrywać podanie *urzęd.* 'analizować czyjeś podanie, podejmować decyzję w sprawie, o której jest mowa w podaniu' WSFJP
- składać podanie (o coś / w sprawie czegoś) *urzęd.* 'na piśmie zwracać się z prośbą o coś' WSFJP
- składać sprawozdanie komuś z czegoś *urzęd.* 'relacjonować, zdawać sprawę, informować; przedstawiać przebieg (ustnie *a.* na piśmie)' WSFJP
- sporządzać sprawozdanie *urzęd.* 'przygotowywać pisemną relację, raport z czegoś' WSFJP
- sprawa priorytetowa *urzęd.* 'najważniejsza, główna' WSFJP
- sprawa w toku *urzęd.* 'w trakcie załatwiania' WSFJP
- uwierzytelniać podpis (czymś) *urzęd.* 'stwierdzać prawdziwość podpisu' WSFJP
- wpisywać do rejestru *urzęd.* 'umieszczać w wykazie' WSFJP

5.2.3. Frazeologizmy używane w stylu naukowym

- baza naukowa *nauk. środ.* 'podstawy pracy naukowej; piśmiennictwo naukowe' WSFJP
- cenne refleksje *książk.* 'ważne, znaczące uwagi, przemyślenia, rozważania, wypowiedzi' WSFJP
- dawać/podawać definicję *książk.* 'definiować, syntetyzować trafny opis czegoś' WSFJP
- definiować zagadnienie/problem/problematykę *książk. nauk.* 'zwięzłe opisywać istotę rzeczy, przedstawiać to, o czym jest mowa' WSFJP
- dochodzić do konkluzji *książk.* 'wysnuwać wnioski, podsumowywać jakieś rozumowanie; dochodzić do wniosku; konkludować' WSFJP
- formułować definicję *książk.* 'tworzyć, układać treść definicji; syntetyzować trafny i zwięzły opis czegoś' WSFJP
- krytyczne refleksje *książk.* 'pogłębione oceny, wypowiedzi, opinie poprzedzone głębszą analizą, zastanowieniem' WSFJP
- margines błędu *nauk.* 'dopuszczalna liczba błędnych danych, obliczeń, zakłóceń' WSFJP

- pisać pracę dyplomową/magisterską/doktorską/habilitacyjną ‘przygotowywać tekst, który będzie podstawą przyznania tytułu *a.* stopnia zawodowego *a.* naukowego’ WSFJP
- poddawać coś analizie *książk.* ‘badać coś, oceniać skład czegoś, rodzaj związków między składnikami’ WSFJP
- praca badawcza / prace badawcze (nad czymś / w dziedzinie czegoś) – *oficj. nauk.* ‘badania naukowe *a.* specjalistyczne’ WSFJP
- praca naukowa ‘polegająca na prowadzeniu badań naukowych, pisaniu dzieł naukowych’ WSFJP
- przeprowadzać analizę ‘badać coś, rozpatrywać, analizować cechy danego zjawiska’ WSFJP
- przeprowadzać ankietę *książk.* ‘ankietować’ WSFJP
- szerokie spektrum *książk.* ‘duży zakres’ WSFJP
- trafna definicja *książk.* ‘celna, dobrze ułożona, poprawnie sformułowana; właściwie opisująca, wyjaśniająca’ WSFJP
- wąskie spektrum *książk.* ‘mały zakres’ WSFJP
- w konkluzji *książk.* ‘w zakończeniu’ WSFJP
- zglębiać problem *książk.* ‘zastanawiać się nad jakąś kwestią, szczegółowo rozważać jakieś zagadnienia; *też:* studiować jakieś zagadnienie’ WSFJP

5.2.4. Frazeologizmy używane w stylu publicystycznym

- być w defensywie *dzien.* ‘bronić się’ WSFJP
- cień dawnej świetności *dzien.* ‘resztką, małą część dawnej świetności’ WSFJP
- coś jest jeszcze w kolebce *dzien.* ‘jest w początkowym stadium; dopiero się zaczyna, rozwija’ WSFJP
- coś nabiera rumieńców *dzien.* ‘ożywia się, rozwija się, nabiera rozmachu, zaczyna być realizowane’ WSFJP
- czyste intencje *dzien.* ‘uczciwa motywacja, dobra wola’ WSFJP
- grać na najniższych instynktach *dzien.* ‘wykorzystywać nieszlachetne uczucia, prymitywne instynkty’ WSFJP
- ktoś/coś cieszy się dobrą opinią *dzien.* ‘ma dobrą opinię’ WSFJP
- ktoś/coś ma dobre notowania *dzien.* ‘ma dobrą opinię, jest wartościowy’ WSFJP
- ktoś/coś ma ustaloną renomę *dzien.* ‘ma trwałą sławę, niezmiennie dobrą opinię’ WSFJP

- ktoś/coś ma złe notowania *dzien*. ‘ma złą opinię, nie jest wartościowy’
WSFJP
- ktoś/coś różni się diametralnie/krańcowo/biegunowo *dzien*. *wzmoc.*
‘jest zupełnie inny, inne’ WSFJP
- nakręcać spiralę czegoś *dzien*. ‘powodować narastanie jakiegoś zjawiska,
zwiększać napięcie’ WSFJP
- odcinać/obcinać kupony od czegoś *dzien*. ‘korzystać z tego, w przeszło-
ści robiło się coś ważnego, dobrego’ WSFJP
- osiągać postęp w czymś *dzien*. ‘mieć pozytywne wyniki jakiejś działal-
ności’ WSFJP
- pokryć deficyt *dzien*. *ekon.* ‘zlikwidować niedobór’ WSFJP
- przeciek/przeciaki informacji *dzien*. ‘ujawnienie (zazw. przez nieznaną
osobę) informacji uważanej za tajną, poufną lub przedwczesną’,
‘celowe ujawnianie niepełnych, fragmentarycznych informacji na
jakiś temat’ WSFJP
- pusty skarbiec *dzien*. ‘mizerne zasoby finansowe państwa’ WSFJP
- słupek rtęci skacze w górę *dzien*. ‘temperatura szybko staje się więk-
sza, podnosi się; poziom rtęci w termometrze szybko się podnosi’
WSFJP
- ukrywać się przed opinią publiczną/społeczną *dzien*. ‘nie ujawniać, nie
poddawać pod osąd publiczny, społeczny; też: nie ujawniać prasie,
mediom’ WSFJP
- wyraziciel opinii *dzien*. ‘ten, kto przedstawia swoje sądy na dany temat’
WSFJP
- zdaniem większości *dzien*. ‘tak, jak sądzi ogół, jak uważają prawie wszy-
scy’ WSFJP

6. Frazeologizmy z wybranych pól semantycznych

6.1. Frazeologizmy opisujące emocje

- biała gorączka *med. posp.* ‘majaczenie; stan chorobowy występujący
u alkoholików, objawiający się wysoką temperaturą, majaczeniem
i halucynacjami’ WSFJP
- być w siódmym niebie ‘być szczęśliwym, radosnym; bardzo się cieszyć’
WSFJP

być w dołku *posp.* ‘mieć (teraz) mało pieniędzy, odczuwać brak funduszy; być przygnębionym, smutnym, w stanie depresji, apatii’ WSFJP

być zakochanym po uszy *posp.* ‘bardzo kogoś pokochać’ WSFJP

cały w skowronkach *żart.* ‘radosny, szczęśliwy, zadowolony’ WSFJP

coś komuś leży na sercu ‘jest ważne dla kogoś, ma dla kogoś duże znaczenie’ WSFJP

coś leży komuś na żołądku *przest. posp.* ‘ktoś się czymś martwi, jest na coś zły; ktoś ma skryty, dawny żal do kogoś’ WSFJP

czarna rozpacz ‘wielka rozpacz, poczucie beznadziei, nieszczęścia’ WSFJP

dostawać cholery *posp.* ‘zaczynać być rozgniewanym, zdenerwowanym’ WSFJP

do grobowej deski ‘aż do śmierci, na zawsze’ WSF PWN

gęsia skórka ‘liczne drobne uwypuklenia na skórze na skutek skurczu mięśni przywłosowych, *zazw.* pod wpływem emocji, zimna’ WSFJP

głód/strach ściska komuś żołądek ‘ktoś odczuwa nieprzyjemne skurcze pod wpływem głodu lub strachu’ WSF PWN

kogoś ogarnia szewska pasja ‘ktoś czuje wielką złość, gniew’ WSFJP

komuś puszczać nerwy *posp.* ‘ktoś traci panowanie nad sobą’ WSFJP

mieć muchy w nosie *posp.* ‘mieć zły humor, być nadąsanym, nieznośnym; złościć się bez powodu, robić fochy’ WSFJP

miłość od pierwszego wejrzenia ‘uczucie wiążące dwie osoby od momentu pierwszego spotkania’ WSFJP

nie posiadać się z oburzenia *książk.* ‘być bardzo oburzonym’ WSFJP

do grobowej deski ‘aż do śmierci, na zawsze’ WSF PWN

paniczny lęk/strach ‘ogromny, trudny do opanowania’ WSFJP

pękać z zazdrości ‘bardzo zazdrościć’ WSFJP

palić się ze wstydu ‘bardzo się wstydzić; *też:* czerwienić się ze wstydu’ WSFJP

opuścić, spuścić, zwiesić nos na kwintę *książk.* posmutnieć, stać się przygnębionym, zrezygnowanym’ WSFJP

robić coś z ciężkim sercem ‘robić coś ze smutkiem, niepokojem, bez przekonania, niechętnie’ WSFJP

robić coś z lekkim sercem ‘beztrosko, spokojnie, nie przejmując się’ WSFJP

rumieniec wstydu *książk.* ‘zaczerwienienie policzków pod wpływem wstydu’ WSFJP

rwać/drzeć/wyrywać (sobie) włosy z głowy ‘rozpaczać’ WSFJP

siedzieć jak na szpilkach ‘czekać niecierpliwie, z niepokojem’ WSFJP

szampański humor/nastój ‘dobry humor, wesołość, radość’ WSFJP

szlag kogoś trafia *wulg.* ‘ktoś jest zdenerwowany, gniewa się; umiera’ WSFJP

tracić/stracić panowanie nad sobą ‘przestawać kontrolować swoje reakcje, emocje’ WSFJP

włosy komuś dęba stanęły ‘kogoś ogarnia przerażenie, jest zaniepokojony’ WSFJP

wzruszyć (obojętnie) ramionami ‘poruszać barkami, wyrażając lekceważenie *a. pogardę*’ WSFJP

w żołądku kogoś ćmi *przest. posp.* ‘ktoś odczuwa mdłości’ WSFJP

załamywać ręce *książk.* ‘użalać się nad kimś, czymś; martwić się kimś, czymś; odczuwać bezradność; rozpaczać’ WSFJP

zgrzytać zębami ‘złościć się, gniewać; zwierać mocno zęby i przesuwając, wydając ostry dźwięk’ WSFJP

zmarszczyć (gniewnie) czoło ‘marszcząc wyrażać silne uczucie: smutek, gniew; zastanowienie’ WSFJP

zrzedła komuś mina ‘ktoś stracił pewność siebie lub dobry humor’ WSF PWN

zzielenieć/zielenieć z zazdrości ‘bardzo zazdrościć’ WSFJP

żołądek podchodzi komuś do gardła *posp.* ‘ktoś odczuwa przykre emocje’; *posp. euf.* ‘komuś zbiera się na wymioty’ WSFJP

Literatura

Krzyżanowska (2014), Pajdzińska (2006a)

6.2. Frazeologizmy opisujące potencjał intelektualny

być zdrowym na umyśle ‘być normalnym, zdrowym pod względem psychicznym, umysłowym; być odpowiedzialnym’ WSFJP

bystry umysł ‘właściwy człowiekowi inteligentnemu, spostrzegawczemu; człowiek inteligentny, spostrzegawczy’

- chodząca encyklopedia *aprob.* ‘osoba o dużej wiedzy’ WSFJP
- coś jest dla kogoś za mądre *posp.* ‘napisane zbyt trudnym językiem, zbyt
zawiłe, przedstawiające zbyt trudny temat’ WSFJP
- cudowne dziecko *dzien.* ‘nieprzeciętnie zdolne, nad wiek rozwinięte
umysłowo’ WSFJP
- głupi jak but (z lewej nogi) *pogard.* ‘bardzo głupi, tępy’ WSFJP
- ktoś niespełna rozumu *książk.* ‘głupi, szalony, nieobliczalny’ WSFJP
- ktoś nie wypadł sroce spod ogona ‘z kimś należy się liczyć, jest kimś
ważnym; ma dobre pochodzenie’ WSFJP
- ktoś z głową *posp.* ‘mądry, myślący, sprytny, przedsiębiorczy, zaradny’
WSFJP
- kurza pamięć ‘brak zdolności trwałego zapamiętywania’ WSFJP
- mądry inaczej ‘głupi’ AUT
- mądra jak flądra *pot. iron.* ‘o kobiecie, która udaje mądrą’ SP
- mądry jak dwie flądry *pot. iron.* ‘o kimś udającym mądrego’ SP
- mieć dobrą pamięć *iron.* ‘być pamiętliwym, mściwym’ WSFJP
- mieć głowę na karku ‘być sprytnym, przedsiębiorczym, zaradnym’
WSFJP
- mieć głowę nie od parady ‘być mądrym, sprytnym, umieć sobie radzić’
WSFJP
- mieć kielbie we łbie ‘być szalonym, zwariowanym, nieobliczalnym, po-
strzelonym’ WSFJP
- mieć olej w głowie ‘być rozsądnym, mądrym’ WSFJP
- mieć pstro w głowie *dezapr.* ‘być bezmyślnym, nierozsądnym, lekko-
myślnym, niepoważnym, niedojrzałym’ WSFJP
- mieć sieczkę w głowie *dezapr.* ‘być głupim, niedowarzoną, lekkomyśl-
nym; myśleć o głupstwach’ WSFJP
- mieć słabą pamięć ‘zapamiętywać coś na bardzo krótko’, ‘nie móc czegoś
zapamiętać’ NSF
- mieć swój rozum *posp.* ‘mieć zdrowy rozsądek; kierować się własnym
zdaniem’ WSFJP
- mieć źle w głowie *pogard.* ‘być niespełna rozumu, być niezrównoważo-
nym psychicznie’ WSFJP
- nie być orłem *posp.* ‘być mało byстрыm, mało inteligentnym’ WSFJP
- nie grzeszyć rozumem/mądrością *pogard.* ‘być głupim, mało inteligent-
nym’ WSFJP
- nie w ciemni bity *przest.* ‘sprytny, mądry, z refleksem’ WSFJP

niezależny umysł 'zdolność do myślenia samodzielnego, niezależnego',
 'o kimś zdolnym do samodzielnego myślenia' NSF
 otwarta głowa 'osoba skłonna do zaakceptowania a. stosowania
 nowości, nowych poglądów, idei, nowinek technicznych itp.'
 WSFJP
 otwarty umysł 'zdolność postrzegania tego, co nowe, akceptowania nie-
 znanego; osoba o takim umyśle' WSFJP
 ptasi mózg/mózdzek *pogard.* 'umysł tępy, ograniczony; osoba (*zazw.* ko-
 bieta) głupia, nierozgarnięta' WSFJP
 szare komórki 'mózg, rozum' WSFJP
 szpakami karmiony *książk.* 'sprytny, przebiegły, mądry; też: doświad-
 czony' WSFJP
 tęga głowa *książk.* 'ktoś inteligentny, zdolny, wykształcony' WSFJP
 zdolny inaczej 'niezdolny' AUT

Literatura

Spagińska-Pruszek (2003), Szerszunowicz (2011c), Vidović Bolt (2011)

6.3. Frazeologizmy opisujące czynności umysłowe

bić się z myślami *książk.* 'przeżywać rozterki; mieć trudności z podję-
 ciem decyzji; wahać się' WSFJP
 burza mózgow *nauk.* 'intensywne naradzanie się, wspólne myślenie,
 szukanie rozwiązania' WSFJP
 brać coś na (zdrowy) rozum *posp.* 'traktować jakieś zagadnienie rozu-
 mowo; oceniać, kierując się logiką, bez emocji, spokojnie, trzeźwo'
 WSFJP
 bując w obłokach 'być marzycielem, fantazjować; nie nadążać za rzeczy-
 wistością, nie dostrzegać prawdy' WSFJP
 chadzać własnymi drogami 'być indywidualistą, nie wzorować się na in-
 nych, mieć własny sposób rozwiązywania problemów' WSFJP
 chłopski rozum *žart.* 'mądrość życiowa, zdrowy rozsądek, spryt; prak-
 tyczne podejście do problemów' WSFJP
 chodzić z głową w chmurach *książk.* 'marzyć, fantazjować' WSFJP
 coś komuś przyszło/przychodzi do głowy '(właśnie) ktoś o czymś pomy-
 ślał, wymyślił coś, przypomniał sobie o czymś' WSFJP

- coś komuś chodzi po głowie ‘ktoś myśli o czymś dużo i często’
WSFJP
- czytać w czyichś myślach ‘odgadywać czyjeś myśli, przewidywać wynik
czyichś przemyśleń; dobrze kogoś rozumieć, myśleć podobnie jak
on; robić dokładnie to, czego ktoś sobie życzy, o czym ktoś właśnie
myśli, choć o tym nie mówi’ WSFJP
- czytać między wierszami ‘z kontekstu domyślać się tego, co nie zostało
powiedziane, napisane wprost’ WSFJP
- iść po nitce do kłębka ‘docierać do istoty sprawy; po śladach docho-
dzić do prawdy; dzięki kolejnym przesłankom poznawać prawdę’
WSFJP
- iść/pójść po rozum do głowy *posp.* ‘mądrzeć, reflektować się; zastanowić
się i postępować właściwie; wymyślać coś’ WSFJP
- ktoś, coś zapada w pamięć *książk.* ‘ktoś jest zapamiętywany, coś jest za-
pamiętywane dobrze i na długo’ WSFJP
- nie mieć bladego/zielonego pojęcia o czymś *wzmoc.* ‘nie wiedzieć nic
o czymś, nie orientować się w czymś wcale, nie znać czegoś, nie
umieć czegoś zupełnie’ WSFJP
- pamiętać ruski miesiąc *posp.* ‘zapamiętać karę na długo, odczuć coś do-
tkliwie’ WSFJP
- puszczać wodze fantazji *książk.* ‘fantazjować, marzyć, wyobrażać sobie;
zmyślać, konfabulować’ WSFJP
- ruszać głową *posp.* ‘myśleć, wymyślać, wpadać na pomysł’ WSFJP
- stracić wątek ‘w czasie mówienia zapomnieć, o czym się chciało mówić;
w czasie słuchania, czytania stracić orientację co do głównej myśli
tekstu, przestać rozumieć tekst’ WSFJP
- wbić, wryć sobie coś w pamięć ‘zapamiętać coś dobrze i na długo’
WSFJP
- wbijać sobie coś do głowy ‘nabierać o czymś mocnego przekonania,
mocno w coś uwierzyć, ubzdurać sobie’ WSFJP
- zachodzić w głowę ‘zastanawiać się nad czymś, głowić się, gubić się
w domysłach’ WSFJP
- zaprzątać sobie czymś głowę *książk.* ‘rozmyślać o kimś, zastanawiać się
nad czymś, przejmować się kimś, czymś’ WSFJP
- zbić kogoś z pantałyku ‘wprawić w zakłopotanie, pozbawić pewności
siebie’ WSFJP
- zbierać myśli *książk.* ‘zaczynać myśleć logicznie; przypominać sobie in-
formacje istotne dla toku rozumowania’ WSFJP

zdawać sobie sprawę z czegoś ‘uświadamiać sobie coś, orientować się w czymś’ WSFJP

Literatura

Pajdzińska (2006b), Spagińska-Pruszek (2003)

6.4. Frazeologizmy opisujące charakter

anielska/benedyktyńska cierpliwość *wzmoc.* ‘bezgraniczna’ WSFJP
 chytry jak lis ‘ktoś sprytny, przebiegły, podstępny, radzący sobie w każdej sytuacji’ WSFJP
 cięty/wściekły/zły jak osa ‘złośliwy’ WSFJP
 dumny jak paw ‘bardzo dumny’ WSFJP
 gołębie serce ‘ktoś bardzo łagodny, dobry, czuły, spokojny; także usposobienie’ WSFJP
 gorąca krew *przest.* ‘człowiek z temperamentem’ WSFJP
 krakowski centuś ‘osoba skąpa, skąpiec’ WIKI
 ktoś cichy, łagodny, potulny pokorny jak baranek *książk.* ‘spokojny, greczny, uległy’ WSFJP
 łagodny jak baranek *książk.* ‘spokojny, greczny, uległy’ WSFJP
 łagodny, potulny jak jagnię ‘ktoś bardzo, wyjątkowo łagodny, spokojny, potulny itp.’ WSF PWN
 mieć serce z kamienia *książk.* ‘nie ulegać wzruszeniom, być nieczułym, niewrażliwym, bezwzględny’ WSFJP
 miękkie serce ‘łagodność, łatwe uleganie innym’ WSFJP
 muchy by nie zabił / nie skrzywdził ‘(osoba) łagodny, delikatny, bezkonfliktowy’ WSFJP
 natrętny jak mucha ‘wyjątkowo natrętny’ WSFJP
 odważny jak lew *książk.* ‘bardzo odważny’ WSFJP
 patentowany leń *pogard.* ‘ktoś bardzo leniwy, wzbraniający się przed jakąkolwiek pracą’ WSFJP
 płochliwy jak sarna ‘bardzo płochliwy’ SFJP
 pokorny jak jagnię ‘bardzo pokorny’ SFJP
 praca Penelopy ‘praca niekończąca się nigdy’ WSF PWN
 pracowity jak mrówka/pszczołka ‘bardzo pracowity’ WSFJP
 psia wierność *książk.* ‘ślepa, bezkrytyczna, bezwarunkowa’ WSFJP

rogata dusza *książk.* ‘człowiek hardy, nieustępliwy; także osobowość’
 WSFJP
 słomiany zapał ‘chwilowa, przemijająca chęć działania’ WSFJP
 tchórzem podszyty *książk. pogard.* ‘bojaźliwy, tchórzliwy’ WSFJP
 uparty jak baran/koziół/muł/osioł *pogard.* ‘bardzo uparty’ WSFJP
 wierna jak Penelopa ‘o kobiecie dozgonnie wiernej’ SP
 wierny jak pies *wzmoc.* ‘bardzo wierny’ WSFJP
 zajęcze serce *książk.* ‘tchórzliwość; ktoś tchórzliwy’ WSFJP
 złote serce ‘dobroć, przyjazny, życzliwy stosunek do innych; osoba, która
 ma takie cechy’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2011b), Vidović Bolt (2011)

6.5. Frazeologizmy opisujące wygląd

brzydki jak mała ‘bardzo brzydki’ WSF PWN
 chudy jak patyk *posp.* ‘bardzo chudy’ WSFJP
 gruby jak becza/beka *lekcew.* ‘bardzo gruby, otyły’ WSFJP
 jak strach na wróble *pogard.* ‘zaniedbany, źle ubrany’ WSFJP
 jedno oko na Maroko, a drugie na Kaukaz/Zgierz *żart. a. pogard.* ‘zez
 rozbieżny’ WSFJP
 kamienna twarz ‘twarz niewyrażająca żadnych emocji’ NSF
 kawał chłopca ‘mężczyzna wysoki, dobrze zbudowany, potężny’ NSF
 krogulczy nos *książk.* ‘zakrzywiony, z wydatną kością nosową’
 WSFJP
 krowie oczy ‘łagodne, senne, trochę bezmyślne’ WSFJP
 kurze łapki ‘zmarszczki wokół oczu, tuż poniżej skroni’ WSF
 łatwiej kogoś przeskoczyć niż obejść *żart. obelż.* ‘ktoś jest otyły, gruby
 i *zazw.* niewielkiego wzrostu’ WSFJP
 mieć cyce jak donice *posp. żart.* ‘duże piersi’ WSFJP
 mysi ogonek ‘o cienkim warkoczyku lub pęczku włosów’ SFJP
 nos grecki / grecki profil ‘nos, profil o kształcie spotykanym w twarzach
 rzeźb starogreckich, w których nos wraz z czołem tworzy linię
 prostą; nos, profil klasyczny’ WSF PWN
 nos jak kartofel *pogard.* ‘nos duży, gruby, niezgrabny’ WSFJP

oczy jak bławatki *pieszcz.* ‘o niebieskich tęczęwkach’ WSJP
 oczy jak szparki/szpareczki ‘małe oczy o przymrużonych, *zazw.* opuchniętych powiekach’ WSFJP
 piękny jak Apollo *książk.* ‘mężczyzna przystojny, zgrabny’; *iron.* ‘mężczyzna brzydki, ale uważający się za przystojnego’ WSFJP
 płaska jak deska *posp. pogard.* ‘(kobieta) chuda, z małym biustem’ WSFJP
 przezroczysta cera *książk.* ‘bez rumieńców, skóra twarzy tak cienka i blada, że widać przez nią naczynia krwionośne’ WSFJP
 rybie oczy *lm.* ‘okrągłe i wypukłe; spojrzenie pozbawione wyrazu, bezmyślne, obojętne’ WSFJP
 rudy jak marchewka/płomień/wiewiórka/lis ‘zwykle o człowieku lub jego włosach’ SP, ‘intensywnie rudy’ AUT
 sarnie oczy *książk.* ‘duże, ciemne’ WSFJP
 spasiony jak wieprz ‘o kimś bardzo grubym, otyłym’ WSF PWN
 strzyc się na jeża ‘strzyc włosy na głowie krótko, tak żeby odstawały’ WSFJP
 śliczny jak malowanie/anioł ‘zwykle o dziewczynie’ SP, ‘bardzo ładny’ AUT
 świński blondyn *pogard.* ‘mężczyzna o jasnych włosach i bladuróżowej skórze’ WSFJP
 wyglądać jak zmokła kura *iron.* ‘wyglądać niekorzystnie, sprawiać wrażenie nieszczęśliwego; być mokrym, *zazw.* po deszczu’ WSFJP
 wysoki jak tyka/tyczka ‘o kimś wysokim i chudym’ SP
 żabie oczy ‘nieruchome, bezmyślne, niewyrażające żadnych uczuć, emocji’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2011b), Vidović Bolt (2011)

6.6. Frazeologizmy opisujące wiek człowieka

być w sile wieku *książk.* ‘być dojrzałym, ale jeszcze nie starym’ WSFJP
 być przy piersi ‘(o dziecku) być oseskiem, niemowlęciem’ SFJP
 druga młodość ‘(człowiek starszy) odzyskanie młodzieńczej formy, poczucie świeżości, sprawności, uczuć właściwych młodym ludziom;

- dzien.* odzyskanie atrakcyjności, stanie się na nowo czymś modnym' WSFJP
- dziewczyna w wieku poborowym 'dziewczyna, kobieta w wieku odpowiednim do wyjścia za mąż' WSF PWN
- jesień życia *książk.* 'starość' WSFJP
- matuzaleмовy wiek *książk. biblj.* 'sędziwy wiek, późna starość; długie życie' WSFJP
- mieć mleko pod nosem *przest. lekcew.* '(chłopiec, mężczyzna) być niedojrzałym, niedoświadczonym, zbyt młodym' WSFJP
- młoda krew 'element, powiew nowości, odnowy, świeżości', 'młody człowiek' NSF
- młodość chmurna i durna 'lata wczesnej młodości: gniewnej, buntowniczej, ale niezbyt mądrej i niedoświadczonej' NSF
- nie pierwszej młodości 'osoba w średnim wieku, nie młoda i nie stara; starzejąca się już' WSFJP
- nosić koszulę w zębach *lekcew. a. pieszcz.* 'być małym dzieckiem'; *pogard.* 'być osobą młodą i niedojrzałą psychicznie a. społecznie, niepoważną, nieodpowiedzialną' WSFJP
- sędziwy wiek *książk.* 'późna starość' WSFJP
- smuga cienia *książk.* 'druga połowa życia; dojrzałość życiowa' WSFJP
- spokojna/pogodna starość *książk.* 'starość wpływająca spokojnie, w dostatku, bez kłopotów, zmartwień, chorób' WSFJP
- stary(,) ale jary *żart.* '(osoba) krzepki, czerstwy, dziarski, sprawny mimo zaawansowanego wieku' WSFJP
- stary cap *pogard.* 'starszy, lubieżny, oblesny mężczyzna; niestosownie do swego wieku wykazujący zainteresowanie młodymi kobietami' WSFJP
- stary grzyb/piernik *lekcew.* 'stary człowiek' WSFJP
- stary koń *dezapr.* 'dorosły człowiek, który zachowuje się dziecinnie' WSFJP
- stary malutki *pogard.* 'dziecko ubierane jak dorosły; nieudolnie a. demonstracyjnie zachowujące się jak dorosły' WSFJP
- trzeci wiek *oficj.* 'starość' WSFJP
- wiek balzakowski *książk. przest.* 'wiek kobiety dojrzałej, jeszcze atrakcyjnej' WSFJP
- wiek chrystusowy *posp. przest.* 'trzydziesty, trzydziesty trzeci rok życia mężczyzny' WSFJP

- wiek dojrzały *książk.* ‘dorosłość’ WSFJP
- wiek męski, lata męskie ‘okres życia, w którym mężczyzna jest w pełni sił fizycznych i umysłowych’ WSF PWN
- wiek poborowy ‘wiek, w którym obywatel jest powołany do odbycia służby wojskowej’ SFJP
- wiek trolejbusowy *żart. przest.* ‘powyżej pięćdziesiątego roku życia’ WSFJP
- wkraczać w dorosłe życie ‘stawać się dorosłym, dojrzałym; zaczynać żyć jak dorosły, ponosić pełną odpowiedzialność za własne życie’ NSF
- w kwiecie wieku *książk.* ‘w wieku młodym lub średnim; w pełni sił życiowych’ WSFJP
- średni wiek ‘wiek czterdziestu, pięćdziesięciu lat życia’ WSFJP
- zielone lata *książk.* ‘okres młodości’ WSFJP
- złota młodzież *dzien. pogard.* ‘zamożni młodzi ludzie, którzy nie pracują, spędzają czas na zabawie i zbytkach’ WSFJP

Literatura

Dziamska-Lenart (2008), Nikolaјczuk (2013), Szerszunowicz (2011c), Vidović Bolt (2011)

6.7. Frazeologizmy opisujące czynność mówienia i inne czynności związane z wydawaniem dźwięków przez człowieka

- cedzić słowa (przez zęby) *książk.* ‘mówiąc, wyraźnie oddzielać wyrazy z powodu *zazw.* emocji *a.* trudności w wymowie’ WSFJP
- gadać jak nakręcony *posp.* ‘mówić dużo, szybko, bez przerwy’ WSFJP
- kląć jak szewc *posp.* ‘mówić ordynarnie, używać wulgarnych wyrazów’ WSFJP
- kłapać dziobem *posp.* ‘za dużo mówić; rozpowiadać, obgadywać’ WSFJP
- ktoś drze się, krzyczy/wrzeszczy itp. jak opętany, śmieje się jak opętany, biega, lata itp. jak opętany ‘ktoś krzyczy bardzo głośno, śmieje się bardzo głośno lub bardzo gwałtownie, biega bardzo szybko, bezładnie, bez określonego celu’ WSF PWN
- krzyczeć, wrzeszczeć wniebogłosy ‘głośno, przeraźliwie’ WSFJP

- ktoś mówi, jakby miał kluski w gębie ‘mówić niewyraźnie, seplenić’ WSF PWN
- kwiczeć jak zarzynane prosię *posp.* ‘krzyczeć, wrzeszczeć bardzo głośno, *zazw.* z bólu’ WSFJP
- mówić/gadać jak katarynka ‘mówić szybko, bez przerwy, dużo, *zazw.* bez zastanowienia’ WSFJP
- mówić/gadać/pleść/bredzić od rzeczy *pot.* ‘mówić bez sensu, pleść głupstwa’ WSF PWN
- mówić/pleść trzy po trzy *lekcew.* ‘bez sensu, bez ładu’ WSFJP
- mówić co ślina na język przyniesie ‘cokolwiek, byle co, wszystko, o czym ktoś pomyśli, nie zastanawiając się nad sensem’ WSFJP
- mówić jak najęty *posp.* ‘mówić dużo i szybko, nie dopuszczać innych do głosu’ WSFJP
- mówić po ludzku *posp.* ‘wyrażać się w sposób prosty, zrozumiąły’ WSFJP
- mówić pod nosem ‘mówić coś cicho, niewyraźnie, niemrawo, nieśmiało; mamrotać’ WSFJP
- płakać jak bóbr ‘zalewając się łzami’ WSFJP
- powtarzać jak papuga *posp.* ‘powtarzać bezmyślnie czyjeś słowa’ WSFJP
- ryczeć/beczeć baranim głosem *pogard.* ‘śpiewać głośno, silnie, ale brzydko; *posp.* ‘płakać głośno, z przesadą’ WSFJP
- ryczeć jak baran *pogard.* ‘śpiewać głośno, silnie, ale brzydko’ WSFJP
- ryczeć jak (zarzynany) bawół / zarzynane cielę *lekcew.* ‘krzyczeć bardzo głośno, przeraźliwie’ WSFJP
- ryknąć jak lew *książk.* ‘krzyczeć bardzo głośno, srożyć się, awantuować’ WSFJP
- skrzeczeć jak sroka ‘mówić chrypliwie’ SP
- szczęśliwy/zadowolony jak prosię w deszcz *posp.* ‘niezwykle zadowolony, szczęśliwy, zachwycony’ WSFJP
- stentorowy głos *książk. przest.* ‘silny, donośny, poważny’ WSFJP
- syczeć/syknąć jak żmija ‘wydać dźwięk podobny do syku węża’ SP
- śpiewać baranim głosem ‘płakać; śpiewać fałszując’ WSF PWN
- śpiewać jak słowik *emf.* ‘śpiewać pięknie, dźwięcznie, wesoło’ WSFJP
- wyc jakby kogoś obdzierali/obdzierano / ktoś obdzierał ze skóry ‘krzyczeć przeraźliwie’ SP
- wydzierać się / drzeć się / wrzeszczeć jakby kogoś obdzierali ze skóry *pogard.* ‘bardzo głośno, przeraźliwie’ WSFJP

zanosić się od płaczu ‘głośno i intensywnie płakać, zawodzić, lamentować’ WSFJP

Literatura

Pajdzińska (2006c), Szerszunowicz (2011c)

6.8. Frazeologizmy opisujące sposób poruszania się

biec/pędzić jak chart/jeleń *książk.* ‘szybko, zwinnie’ WSFJP

biec świńskim truchtem ‘biec, pobiec drobnymi kroczkami, truchci-kiem’ WSF PWN

biegać jak kot z pęcherzem *pot.* ‘biegać szybko i niespokojnie’ SP

chodzić cicho jak kot *książk.* ‘poruszać się cicho, miękkimi ruchami’ WSFJP

chodzić jak lew w klatce / po klatce ‘chodzić tam i z powrotem w ciasnym pomieszczeniu’ SP

gnać/pędzić na złamanie karku ‘udawać się dokąds z dużym pośpiechem’ WSFJP

iść gęsiego ‘rzędem, jeden za drugim’ WSFJP

iść jak żółw/ślimak *posp.* ‘iść bardzo wolno, wlec się’ WSFJP

iść rakiem *posp.* ‘posuwać się, chodzić na czworakach’ WSFJP

iść równym krokiem ‘stawiając kroki miarowo, raz po razie, w równym tempie; *też:* zdecydowanie’ WSFJP

iść spacerkiem ‘powoli, nie spiesząc się; przechadzać się’ WSFJP

ledwie powłóczyć nogami ‘z trudem chodzić, z trudem poruszać nogami’ WSFJP

pędzić co koń wyskoczy ‘jechać, bieć itd. bardzo szybko’ WSFJP

gnąć, bieć, lecieć na złamanie karku/szyi ‘udawać się dokąds z dużym pośpiechem’; *dezapr.* ‘udawać się dokąds niepotrzebnie, bez sensu’ WSFJP

pełzać jak wąż ‘czołgać się po ziemi’ SP

pływać jak ryba ‘doskonale umieć pływać’ WSFJP

poderwał się ktoś jak oparzony ‘poderwał się gwałtownie’ SP

poruszać się jak mucha w miodzie/mazi/smole ‘poruszać się bardzo wolno, leniwie, ospale, bez energii; robić coś ociężale’ WSFJP

poruszać się jak niedźwiedź ‘niezgrabnie, ociężale; nieostrożnie, niedelikatnie’ WSFJP

powłóczyć nogami ‘iść z trudem, nie odrywając stóp od ziemi’ WSFJP

ruszać/kręcić/uwijać/zwijać się jak mucha w rosole/ukropie ‘krzątać się w pośpiechu, pracować szybko’ WSFJP

sadzić (wielkie) susy *przest.* ‘biec susami, dawać susy’ WSFJP

skakać jak koza ‘skakać lekko i zwinnie’ SP

skakać jak małpa ‘skakać zwinnie’ SP

skoczyć jak oparzony ‘zareagować nagle, gwałtownie’ WSFJP

sprężysty krok ‘sposób chodzenia odznaczający się lekkością, zwinnością, energią’ WSFJP

szybki jak myśl/wiatr/błyskawica/piorun/strzała/chart/kot ‘o czymś lub o kimś bardzo szybkim’ SP

uciekać/zmykać jak zając ‘uciekać płochliwie przed niebezpieczeństwem’ SP

wpaść jak bomba ‘pojawiać się nagle, z impetem’ WSFJP

wydłużyć, wyciągać krok, iść wyciągniętym krokiem ‘iść większymi krokami, szybciej’ WSF PWN

zwinny/sprawny jak małpa ‘bardzo sprawny fizycznie, wygimnastykowany’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2011c), Vidović Bolt (2011)

6.9. Frazeologizmy opisujące pracę

benedyktyńska praca *książk.* ‘praca żmudna, wymagająca cierpliwości’ WSFJP

brudna robota *posp.* ‘praca nieprzyjemna, wymagająca wysiłku; taka, przy której można się pobrudzić’ WSFJP

czyjaś prawa ręka ‘osoba, bez której ktoś nie może się obyć, osoba niezbędna, główny pomocnik’ WSF PWN

ciężki kawałek chleba ‘z trudem zdobywane środki utrzymania; ciężka praca’ WSFJP

czarna robota ‘ciężka, męcząca, źle płatna praca, często fizyczna, przy której można się ubrudzić’ WSF PWN

- dostać kopa *pot.* ‘poczuć nagły przypływ energii, siły, zapału do działania, do pracy itp.’ WSF PWN
- dwoić się i troić ‘robić coś dużo, szybko, z zapałem’ WSFJP
- harować jak koń ‘pracować długo i ciężko’ WSFJP
- koronkowa robota *posp.* ‘coś, co jest wykonane misternie, z wielką dbałością o szczegóły, perfekcyjnie wykończone; praca wymagająca skomplikowanej organizacji i doskonałego wykonania’ WSFJP
- krecia robota *posp.* ‘działanie skryte, podstępne, destrukcyjne, mające na celu zaszkodzenie komuś, czemuś’ WSFJP
- ktoś robi karierę ‘zabiega o coraz wyższą pozycję zawodową; *też:* doskonalili się, uzyskuje coraz wyższe kwalifikacje’ WSFJP
- łowca głów / head hunter ‘osoba pracująca w firmie doradztwa personalnego, zajmująca się wyszukiwaniem specjalistów w danej dziedzinie oraz pośrednicząca w ich zatrudnianiu’ WSF PWN
- mieć dwie lewe ręce *posp.* ‘być niezaradnym, niezdarnym; być leniwym, niechętnym do pracy’ WSFJP
- mieć ręce pełne roboty *dzien.* ‘mieć bardzo dużo pracy’ WSFJP
- minąć się z powołaniem ‘wybrać inny zawód niż ten, który chciałoby się wykonywać, do którego ma się zdolności’ WSFJP
- mrówcza praca ‘wymagająca systematyczności, cierpliwości, zmućna’ WSFJP
- papierkowa robota *posp.* ‘praca biurowa, związana z dokumentami, pisaniami’ WSFJP
- praca rąk ‘rzetelna, uczciwa; prawdziwa, niepozorowana’ WSFJP
- pracować jak wół *posp.* ‘bardzo ciężko, wyężdżając wszystkie siły’ WSFJP
- pracować na czarno *posp.* ‘nielegalnie, bez odpowiednich dokumentów uprawniających do zatrudnienia’ WSFJP
- pracowity jak koń/mrówka/ pszczołka ‘bardzo pracowity’ WSFJP
- prowadzić kogoś za rękę/rączkę ‘pokazywać, mówić komuś dokładnie, po kolei, co ma robić’ WSFJP
- robić/zrobić dużo dobrego ‘być pożytecznym, czynić dobro’ WSFJP
- robić/zrobić kasę/pieniądze *posp.* ‘uzyskuje *a.* przynosi duży dochód, zysk’ WSFJP
- roboty pali się komuś w rękach ‘ktoś pracuje szybko, sprawnie, chętnie, z zapałem’ WSFJP
- rozkręcić własny biznes/interes *posp.* ‘rozpocząć przedsięwzięcie i powodować jego szybki rozwój’ WSFJP

- tyrać jak dziki osioł *posp.* ‘długo i ciężko pracować’ WSFJP
- urobić sobie ręce po same łokcie ‘zmęczyć się pracą, dużo zrobić’ WSFJP
- wspinać się po szczeblach do kariery *dzien.* ‘awansować w swoim zawodzie, być coraz wyżej w hierarchii zawodowej’ WSFJP
- wylatywać/wylecieć na zbity pysk/na zbitą mordę *posp.* ‘zostać skądś wyrzuconym’ WSFJP
- wyrzucać kogoś na zbity pysk *posp.* ‘zwalniać kogoś, usuwać skądś nagle, bezwzględnie, od razu’ WSFJP
- wyścig szczurów *dzien. pogard.* ‘bezpardonowa rywalizacja szkolna; też: zawodowa’ WSFJP
- zakasać rękawy ‘zabrać się z energią do pracy’ WSFJP
- zarabiać na chleb *książk.* ‘pracować, żeby zdobyć środki utrzymania’ WSFJP
- złota rączka *posp.* ‘osoba uzdolniona technicznie, która potrafi wszystko naprawić, wykonać’ WSFJP
- żyć z pracy własnych rąk ‘zarabiać pracą fizyczną na swoje utrzymanie’ WSF PWN

Literatura

Młynarczyk (2013), Szerszunowicz (2011c)

6.10. Frazeologizmy opisujące stan zamożności człowieka

- bajecznie bogaty *książk.* ‘bardzo bogaty’ WSFJP
- bida/bieda z nędzą ‘bieda’ WSFJP
- biedny jak mysz kościelna ‘bardzo biedny, bez majątku’ WSFJP
- bogaty jak nabab/szejk/Krezus *książk.* ‘bardzo bogaty’ WSFJP
- być bez pieniędzy ‘nie mieć pieniędzy przy sobie; być w trudnej sytuacji materialnej, mieć bardzo mało pieniędzy’ WSFJP
- być bez grosza ‘nie mieć żadnych pieniędzy, być bez środków do życia’ WSF PWN
- chroniczny brak pieniędzy *żart.* ‘potrzeby przewyższające czyjeś możliwości finansowe; ciągle za mało pieniędzy’ WSFJP
- cienko prząść/śpiewać *posp.* ‘nie dawać sobie z czymś rady; być w trudnej sytuacji, żyć w niedostatku’ WSFJP

- cierpieć głód i chłód *książk.* ‘znosić niewygody’ WSFJP
- duże/grube pieniądze *posp.* ‘znaczna gotówka, znaczny majątek’ WSFJP
- goły jak święty turecki *posp.* ‘bardzo biedny, bez pieniędzy, majątku’ WSFJP
- gruba ryba ‘osoba ważna, wpływowa, ustosunkowana, na wysokim stanowisku’ WSFJP
- ktoś klepie biedę ‘ktoś jest biedny’ WSJP
- krucho z pieniędzmi/finansami *posp.* ‘są kłopoty, trudności finansowe’ WSFJP
- ktoś nie ma worka pieniędzy / z pieniędzmi *posp. iron.* ‘ktoś ma ograniczone możliwości finansowe; nie może sobie pozwolić na jakiś wydatek’ WSFJP
- ktoś pieniędzy nie drukuje *posp. iron.* ‘ktoś ma ograniczone możliwości finansowe; nie może sobie pozwolić na jakiś wydatek’ WSFJP
- (ledwie) wiązać koniec z końcem ‘z trudem się utrzymywać, mieć małe zasoby finansowe, żyć z miesiąca na miesiąc, zaspokajać tylko podstawowe potrzeby życiowe’ WSFJP
- liczyć się z każdym groszem ‘być oszczędnym, wydawać pieniądze rozważnie, ostrożnie; wydawać pieniądze tylko na to, co niezbędne’ WSFJP
- liczyć się z pieniędzmi ‘rozważnie planować wydatki’ WSFJP
- ładne pieniądze *posp.* ‘duża suma pieniędzy; dobry zarobek’ WSFJP
- marnować pieniądze ‘niepotrzebnie wydawać, tracić pieniądze; robić nieudane inwestycje’ WSFJP
- mieć pieniądze ‘być w dobrej sytuacji finansowej; być majątnym, zamożnym’ WSFJP
- mieć pieniędzy/forsy jak lodu *posp.* ‘być bardzo bogatym, mieć bardzo dużo pieniędzy’ WSFJP
- mieć puste kieszenie / pusto w kieszeni ‘nie mieć pieniędzy’ WSFJP
- nabijać/ładować/napełniać/napychać/wypychać kieszenie/kieszeń ‘zdo-
bywać majątek, bogacić się’ WSFJP
- nędzne pieniądze ‘niewielka kwota pieniędzy’ WSFJP
- nie cuchnąć/śmierdieć pieniędzmi *żart.* ‘być bez pieniędzy, być biednym, niezamożnym’ WSFJP
- nie mieć ani / złamanego grosza/szeląga ‘nie mieć pieniędzy’ WSFJP
- nie śmierdieć groszem *posp.* ‘być biednym, mieć mało pieniędzy lub w ogóle nie mieć pieniędzy’ WSFJP

przymierać głodem *książk.* ‘głodować, cierpieć biedę’ WSFJP
 robić bokami *posp.* ‘mieć kłopoty finansowe; z trudem sobie radzić’
 WSFJP
 robić pieniądze *posp.* ‘bogacić się; zarabiać duże kwoty pieniędzy; zajmo-
 wać się zarabianiem pieniędzy’ WSFJP
 spać/leżeć/siedzieć na pieniądzach/forsie *posp. iron.* ‘mieć bardzo dużo
 pieniędzy, być bardzo bogatym, zamożnym’ WSFJP
 zbijać fortunę *dzien. wzmoc.* ‘zarabiać dużo pieniędzy, gromadzić mają-
 tek’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2011b)

6.11. Frazeologizmy opisujące fizyczność człowieka

budzić się / wstawać / zrywać się (razem) z kurami ‘budzić się bardzo
 wcześniej rano, o świcie’ WSFJP
 być spoconym jak mysz w połogu / (ruda) mysz *powiedz.* ‘być zaafero-
 wanym, przejętym, zdenerwowanym, oszołomionym i spoconym’
 WSFJP
 czerwienić się / rumienić się jak piwonia ‘bardzo się wstydzić, czerwie-
 niąc się na twarzy’ WSFJP
 gęsia skórka ‘liczne drobne uwypuklenia na skórze na skutek skur-
 czu mięśni przywłosowych, *zazw.* pod wpływem emocji, zimna’
 WSFJP
 jechać do rygi/Rygi *posp. euf.* ‘wymiotować’ WSFJP
 końskie zdrowie *posp.* ‘dobre zdrowie, silny, mocny organizm’ WSFJP
 ktoś oddycha/łapie dech jak ryba (wyjęta z wody) ‘oddycha z trudem’
 WSFJP
 ktoś zjadłby / może zjeść konia z kopytami *żart.* ‘ktoś jest bardzo głodny,
 ma bardzo duży apetyt’ WSFJP
 mieć (dobry) spust *posp. żart.* ‘chętnie i dużo jeść, pić’ WSFJP
 mieć w czubie *posp.* ‘być pod wpływem alkoholu, upić się’ WSFJP
 nocny marek ‘ktoś, kto kładzie się późno spać, pracuje nocą’ WSFJP
 oblać się pąsem *przest.* ‘zarumienić się, zawstydzić’ WSFJP

padać bez zmysłów *książk.* ‘mdleć, tracić przytomność’ WSFJP
 pierdolnięty w głowę ‘taki, o którym mówiący sądzi, że jest głupi lub chory psychicznie’ WSJP
 pokładać się ze śmiechu ‘śmiać się głośno, żywiołowo, długo’ WSFJP
 puszczać bąka *posp.* *euf.* ‘wypuszczać gazy jelitowe przez odbył’ WSFJP
 puszczać pawia *posp.* ‘wymiotować’ WSFJP
 silny/mocny jak byk *wzmoc.* ‘bardzo silny’ WSFJP
 słaby jak mucha ‘bardzo słaby fizycznie, bez siły’ WSFJP
 spać jak dziecko ‘spać cicho, spokojnie’ WSFJP
 spać jak zabity *posp.* ‘spać bardzo mocno, zupełnie tracąc kontakt z otoczeniem’ WSFJP
 spać jak zając ‘czujnie, lekko, z lękiem’ WSFJP
 spuchnąć / nadać się / wydać się jak (karmelicka) bania *przest.* ‘spuchnąć, mieć obrzęk dużego stopnia’ WSFJP
 strusi żołądek *posp.* ‘zdrowy żołądek, łatwo trawiący pokarm’ WSFJP
 upić się / schlać się / urznąć się jak świnia *pogard.* ‘wypić tak dużo alkoholu, że stracić kontrolę nad sobą’ WSFJP
 trząść się / drzeć jak liść/listek osiki / osika (na wietrze) *książk.* ‘człowiek, zwierzę) silnie drzeć, dygotać, *zazw.* pod wpływem emocji, zimna’ WSFJP
 zęby dzwonią/szczękają komuś ‘ktoś drży z zimna, zdenerwowania, strachu’ WSFJP
 zmajstrować/zrobić komuś dziecko *posp.* *dezapr.* ‘zapłodnić kogoś; spłodzić dziecko’ WSFJP

Literatura

Pajdzińska (2006d), Szerszunowicz (2011c)

6.12. Frazeologizmy opisujące wybrane elementy świata (pogoda, czas, miejsce)

coś lśni czystością ‘to jest bardzo czyste, posprzątane, uporządkowane, zadbane’ WSFJP
 czas leci *posp.* ‘mija’ WSFJP
 czas nagli *książk.* ‘termin się kończy, należy się spieszyć’ nie ma źródła (słownika)

- deszcz kropi ‘pada niewielki, rzadki deszcz’ WSFJP
- deszcz, że psa by nie wygnał/ciężko wygnać / nie wygnać *posp.* ‘przykry; ulewny; zimny’ WSFJP
- idzie chmura ‘wkrótce będzie padać’ WSFJP
- kawał czasu ‘długo’ WSFJP
- leje jak z cebra *wzmoc.* ‘leje ulewny deszcz’ WSFJP
- ostatnimi czasy *książk. a. żart.* ‘niedawno, dopiero; teraz’ WSFJP
- pieskie zimno *posp.* ‘dokuczliwy ziąb’ WSFJP
- płatek śniegu ‘gwiazdki śniegowe zlepione w większe grupy’ WSFJP
- (pomieszczenie) jest brudne / wygląda jak chlew *posp.* ‘jest bardzo brudne, panuje w nim bałagan’ WSFJP
- potoki deszczu *wzmoc.* ‘ulewa, intensywny deszcz’ WSFJP
- przenikliwe zimno *posp.* ‘dokuczliwy ziąb; *zazw.* wietrzna, zimna pogoda’ WSFJP
- śnieg sypie ‘pada w dużej ilości’ WSFJP
- świeży śnieg ‘dopiero co spadły’ WSFJP
- szmat czasu ‘długi okres’ WSFJP
- wiatr mało/niemal głowy nie urwie *posp.* ‘jest bardzo silny, mocno wieje’ WSFJP
- wiatr pędzi chmury/obłoki *książk.* silny ruch powietrza powoduje odsłonięcie nieba, odpłynięcie chmur’ WSFJP
- wiatr przenika rzewiewa na wskroś *książk.* ‘ruch powietrza występuje (również) wewnątrz czegoś’ WSFJP
- wieje chłodem od czegoś ‘czuje się, że coś jest zimne; skądś dochodzi zimny powiew’ WSFJP
- (w powietrzu) wisi deszcz ‘będzie padał deszcz’ WSFJP
- zapadła dziura *posp. pogard.* ‘miejscowość zaniedbana, zapomniana przez wszystkich, oddalona od dużych ośrodków miejskich; prowincjonalna, w której życie toczy się leniwie’ WSFJP

7. Frazeologizmy pragmatyczne

- Całuję rączki! *reg. lwow. krak.* ‘pozdrawiam; zegniam; witam; do widzenia’ WSFJP
- Co słyhać? ‘pytamy, co słyhać u jakiejś osoby lub w jakimś miejscu, aby dowiedzieć się, co się tam dzieje’ ISJP

- Coś takiego! *wykrz.* ‘to oburzające’ WSFJP
- Czas na mnie ‘mówimy *czas na mnie*, kiedy chcemy się pożegnać i wyjść’ ISJP
- Czuj się jak u siebie w domu ‘jeśli czujemy się gdzieś jak w domu lub jak u siebie w domu, to czujemy się tam swobodnie, wygodnie i pewnie’ ISJP
- Do miłego ‘do widzenia, do zobaczenia’ WSFJP
- Do zobaczenia! ‘mówimy *do zobaczenia*, żegnając się z kimś, z kim będziemy się jeszcze widzieć lub z kim chcemy się jeszcze kiedyś zobaczyć’ ISJP
- Dzień dobry! *ofic.* ‘witam’ WSFJP
- Dzięki Bogu ‘mówimy *dzięki Bogu*, aby wyrazić zadowolenie lub ulgę z jakiegoś powodu’ ISJP
- Dziękuję za pamięć *list. grzecz.* ‘dziękuję, jestem wdzięczny za to, że ktoś o mnie pamiętał’ WSFJP
- Jak ci się powodzi? *grzecz.* ‘czy wszystko w porządku?’ WSFJP
- Jak leci? *posp.* ‘jak się komuś powodzi, jak żyje; jak się wiedzie’ WSFJP
- Jakoś leci *posp.* ‘powodzi się, układa; nie ma na co narzekać; w porządku, daję sobie radę, może być, żyje się’ WSFJP
- Moje uszanowanie *grzecz.* ‘witam; dzień dobry’ WSFJP
- Najmocniej przepraszam *grzecz. wzmoc.* ‘przepraszam’ WSFJP
- Na zdrowie ‘żeby podtrzymać albo odzyskać zdrowie’ WSFJP
- Nic nie szkodzi *grzecz.* ‘nic się nie stało, nie ma o czym mówić; drobnośka’ WSFJP
- Nie wiem, jak mam dziękować *grzecz. wzmoc.* ‘jestem bardzo wdzięczny, wiele komuś zawdzięczam’ WSFJP
- No proszę ‘mówimy *no proszę*, kiedy wyrażamy zaskoczenie z jakiegoś powodu’ ISJP
- O ile wiem *euf.* ‘według mnie; sądzę że...’ WSFJP
- Orzeł czy reszka? ‘która z tych dwóch możliwości’ WSFJP
- O wilku mowa (a wilk tu) *powiedz.* ‘właśnie pojawia się osoba, o której rozmawiano’ WSFJP
- Sęk w tym, że... ‘problem, trudność, kłopot polega na tym’ WSFJP
- Stara bieda/bida *posp.* ‘nic nowego, po staremu’ WSFJP
- Stokrotne dzięki *wzmoc. grzecz.* ‘dziękuję, jestem bardzo wdzięczny’ WSFJP
- Sto lat *życz.* ‘pomyślności i długich lat życia’ WSFJP

Uważaj na siebie! ‘dbaj o to, żeby nie doznać jakiejś krzywdy; bądź czujnym, uważnym’ WSFJP

Wróćmy do tematu *posp.* ‘zaczniemy znowu mówić o tym, od czego zaczęliśmy’ WSFJP

Za pozwoleniem *przest.* ‘przepraszam, że przerywam rozmowę, ale...’ WSFJP

Za przeproszeniem *posp.* ‘za pozwoleniem; przepraszam, że to mówię...; przepraszam, ale muszę to powiedzieć...’ WSFJP

Żarty na bok *posp.* ‘mówiąc poważnie’ WSFJP

Literatura

Marcjanik (2007)

8. Grupy frazeologizmów zawierających komponenty należące do określonej klasy

8.1. Frazeologizmy z nazwami kolorów

biała plama *dzien.* ‘nieznana, niezbadana, tajemnicza sprawa’ WSFJP

białe szaleństwo *dzien. sport.* ‘narciarstwo, saneczkarstwo; sport uprawiany na śniegu’ WSFJP

białe tango ‘taniec, przy którym następuje odwrócenie ról – panie proszą panów do tańca’ WSFJP

biały kruk ‘bardzo rzadki, niespotykany egzemplarz czegoś, np. książki’ NSF

coś wryte/wypisane/zapisane złotymi/niezatartymi zgłoskami *książk. emf.* ‘upamiętnione, uwiecznione’ WSFJP

czarno/czarne na białym ‘bez wątpliwości, w sposób jasny, wyraźny; dobitnie’ WSFJP

czarny charakter ‘człowiek ujemnie oceniany pod względem moralnym, zły, niegodziwy, przewrotny, podstępny’, ‘w utworach literackich: bohater negatywny, zły’ NSFJP

czarny jak smoła ‘całkowicie czarny; też: pobrudzony’ WSFJP

czarny koń ‘zawodnik lub drużyna sportowa, która niespodziewanie odnosi zwycięstwo’, ‘ktoś, kto zaskakuje otoczenie odnosząc nie-

- spodziewany sukces lub przyczyniając się do zasadniczej zmiany sytuacji' NSF
- czarny rynek 'nielegalny handel' WSFJP
- czerwony jak burak/piwonია/рак 'osoba o twarzy zaczerwienionej pod wpływem emocji' WSFJP
- dostawać białej gorączki *posp.* 'złościć się, wpaść w furję' WSFJP
- działać na kogoś jak (czerwona) płachta na byka 'denerwować kogoś, drażnić, doprowadzać do gniewu, złościć' WSFJP
- iść na zieloną trawkę 'zostać zwolnionym' WSFJP
- jechać na zieloną trawkę 'jechać poza miasto w celach rekreacyjnych' WSFJP
- ktoś biały/blady jak kreda *książk.* 'bardzo blady; chorobliwie blady' WSFJP
- ktoś biały/siwy jak gołąb/gołąbek *książk.* 'zupełnie siwy; stary' WSFJP
- ktoś jest na czarnej liście 'ma złą opinię', 'znajduje się w spisie osób potępianych' WSFJP
- mieć zielono w głowie 'być lekkomyślnym, niedojrzałym, nieodpowiedzialnym; być zwariowanym' NSF
- na szarym końcu 'na poślednim *a.* ostatnim miejscu w grupie; na ostatnim miejscu w zbiorze, ciągu, zestawieniu' WSFJP
- nie mieć bladego/najmniejszego/zielonego pojęcia (o czymś / że...) *wzmoc.* 'nie wiedzieć nic o czymś wcale, nie znać czegoś, nie umieć czegoś zupełnie' WSFJP
- obietcywać komuś złote góry 'obietcywać komuś wielkie korzyści, zyski, bogactwo (często nie mogąc lub nie chcąc spełnić tych obietnic)' NSF
- odkładać/zostawiać/zachowywać itp. coś na czarną godzinę 'robić zapasy; zachowywać coś tak, by było przydatne w okresie trudności' WSFJP
- patrzeć (na coś) przez różowe okulary/szkła 'zapatrywać się na coś optymistycznie, mieć pozytywne nastawienie do czegoś, widzieć w czymś dodatnie strony; być dobrej myśli' WSFJP
- pracować na czarno *posp.* 'nielegalnie, bez odpowiednich dokumentów uprawniających do zatrudnienia' WSFJP
- rozbój w biały dzień *posp.* 'bezczelny wyzysk, jawne nadużycie, bezprawie, rabunek' WSFJP
- srebrne włosy *książk.* 'siwe' WSFJP

szara strefa *dzien. finans.* ‘dochody, od których część ludności świadomie i bezprawnie nie płaci podatków’ WSFJP

śnić/marzyć/myśleć o niebieskich migdałach ‘próżnować, lenić się; pograżać się w rozmyślaniach, marzeniach zamiast pracować’ WSFJP

zielona granica *dzien.* ‘niestrzeżona część granic państwa (*zazw. zalesiona*)’ WSFJP

zieleniec/zzieleniec z zazdrości ‘być bardzo zazdrosnym’ NSF

Literatura

Gondek, Szczęk (2003)

8.2. Frazeologizmy z nazwami zwierząt

być/żyć jak pies z kotem ‘być z kimś w niezgodzie, kłócić się, nienawidzić się wzajemnie’ WSFJP

cielęcy wiek ‘dzieciństwo, wczesna młodość; okres życia, w którym człowiek jest jeszcze mało odpowiedzialny’ WSFJP

bazgrać/pisać/drapać jak kura pazurem *szkol.* ‘pisać nieczytelnie, brzydko, niechlujnie, nieestetycznie’ WSFJP

dostać małego rozumu *posp.* ‘zachowywać się nieobliczalnie, niepo czytalnie, agresywnie, zgłupieć’ WSFJP

gapić się / patrzeć jak cielę/wół na namalowane / na malowane wrota / na nowe wrota *pogard.* ‘bezmyślnie, nic nie rozumiejąc; dziwować się, być zdumionym czymś’ WSFJP

głupia gęś (!) *obelż.* ‘kobieta głupia, nieobyta; *rzad.* niesympatyczna’ WSFJP

kochać się jak dwa gołąbki *książk. a. piuszcz.* ‘darzyć się silnym uczuciem miłości, kochać się bardzo’ WSFJP

harować/pracować jak koń ‘pracować długo i ciężko’ WSFJP

iść jak żółw *posp.* ‘iść bardzo wolno, wlec się’ WSFJP

kocia muzyka ‘wrzask, ogłuszający hałas, na znak protestu albo żeby kogoś dokuczyć’ WSFJP

kręcić/wić/wykręcać/wyślizgiwać/wywijać się jak piskorz/wąż/węgorz ‘usiłować, szybko, znaleźć wyjście z kłopotliwej sytuacji; wykręcać się chytrze’ WSFJP

- ktoś nie wypadł / nie wyleciał sroce spod ogona 'z kimś należy się liczyć, jest kimś ważnym; ma dobre pochodzenie' WSFJP
- kurzy/ptasi mózdzek *pogard.* 'umysł tępy, ograniczony; osoba (*zazw.* kobieta) głupia, nierozgarnięta' WSFJP
- latać/biegać jak kot z pęcherzem 'gorączkowo, nerwowo chodzić, biegać nerwowo z jednego miejsca w drugie, starając się coś załatwić, chcąc zdążyć z czymś' WSFJP
- leźć lwu w paszczę 'narażać się na pewne niebezpieczeństwo, ryzykować' NSF
- łapać kilka srok za ogon 'rozpoczynać kilka spraw jednocześnie, zwykle żadnej z nich nie kończąc należycie; osiągać podwójny cel w jakimś działaniu' NSF
- nudzić się jak mops 'bardzo się nudzić' NSF
- odważny jak/nicznym lew *książk.* 'bardzo odważny' WSFJP
- pracowity jak pszczoła/pszczołka 'bardzo pracowity' WSFJP
- siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą 'siedzieć bez ruchu, zachowywać się cicho, spokojnie' WSFJP
- silny/mocny jak niedźwiedź 'bardzo silny' WSFJP
- słaby jak mucha 'bardzo słaby' NSF
- słoń nadepnął/nastąpił komuś na ucho 'ktoś jest niemuzyczny, nie ma słuchu muzycznego ani poczucia rytmu' NSF
- sokoli wzrok 'wzrok bardzo dobry, bystry, przenikliwy, dostrzegający każdy szczegół' NSF
- stawać okoniem *posp.* 'przeciwstawiać się, sprzeciwiać się' WSFJP
- szara myszka *życzl.* 'ktoś niepozorny, skromny, nie zwracający na siebie uwagi (*zazw.* dziewczynka, kobieta)' WSFJP
- wierny jak pies *wzmoc.* 'bardzo wierny' WSFJP
- wróble o czymś (na dachu) *świergocą/ćwierkają żart.* 'wszyscy o czymś już dobrze wiedzą, wszyscy o tym mówią' WSFJP
- wystrychnąć/wykierować/wyprowadzić kogoś na dudka 'oszukać, zwieść kogoś, zrobić z kogoś głupca, ośmieszyć kogoś' WSFJP
- z lotu ptaka *książk.* 'z wysoka, z powietrza, lecąc samolotem, stojąc na wieży itp.', *książk.* 'z dużej perspektywy, ogólnie, biorąc pod uwagę całość zagadnienia, problematyki' WSFJP
- żyć (z kimś) na kocią łapę *posp.* 'bez ślubu, w związku nieformalnym, w konkubinacie' WSFJP

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001), Szerszunowicz (2011b), Vidović Bolt (2011)

8.3. Frazeologizmy z nazwami roślin lub ich części

ale / co za / to lipa (!) *posp.* ‘co za oszustwo, kłamstwo; rzecz niegodna uwagi; niesolidność; bubel’ WSFJP

baba jak rzepa *wzmoc.* ‘silnie zbudowana, dorodna, zdrowa, krzepka’ WSFJP

baba o chrzanie, (a) dziad o łopianie *przysł. żart.* ‘nie można się porozumieć; są dwa sprzeczne zdania w tej samej sprawie’ WSFJP

chłop jak dąb ‘mężczyzna zdrowy, silny, dobrze zbudowany’ WSFJP

coś rośnie/wyrasta / mnoży się jak grzyby po deszczu ‘pojawia się szybko, bujnie, w dużej ilości’ WSFJP

czerwony jak burak/piwonia/rak ‘osoba o twarzy zaczerwienionej pod wpływem emocji’ WSFJP

czuć do kogoś miętę *posp.* ‘mieć pociąg, skłonność do kogoś; odczuwać sympatię’ WSFJP

drzeć/trząść się jak liść osiki / liść osiny / listek osiki / osika/osina (na wietrze) *książk.* ‘(człowiek, zwierzę) silnie drzeć, dygotać, *zazw.* pod wpływem emocji, zimna’ WSFJP

dziewczyna jak jagoda/malina/róża ‘ponętna, o pięknej, rumianej cerze; atrakcyjna’ WSFJP

groch z kapustą *posp.* ‘chaos, bałagan, zamęt’ WSFJP

jak/jakby rzucać groch o ścianę / grochem o ścianę ‘daremnie prosić kogoś o coś, upominać, przekonywać’ WSFJP

łzy jak grochy/groch *książk.* ‘intensywny płacz; obfite łzy’ WSFJP

Niedaleko pada jabłko od jabłoni *przysł.* ‘dzieci niewiele różnią się od rodziców; jacy rodzice, takie dzieci’ WSFJP

Nie ma róży bez kolców/cierni *przysł.* ‘nie ma radości, rozkoszy bez odrobiny przykrości, smutku’ WSFJP

ni z gruszki, ni z pietruszki *posp.* ‘nagle, bez uprzedzenia i bez związku z wydarzeniami’ WSFJP

obietcywać gruszki na wierzbie ‘mamić, robić nierealne obietnice’ WSFJP

palma komuś odbiła *posp.* ‘zachowuje się nienormalnie, jak wariat, traci równowagę psychiczną’ WSFJP
 pod gruszą *urzęd. żarg. a. żart.* ‘na wsi’ WSFJP
 silny jak dąb *wzmoc.* ‘bardzo silny’ WSFJP
 twardy orzech do zgryzienia ‘problem trudny do rozwiązania, trudna sprawa, trudne zadanie’ WSFJP
 ubierać się / ubrać się na cebulę/cebulkę ‘ubierać się ciepło, wkładając wiele warstw ubrania’ WSFJP
 wiedzieć co w trawie piszczy ‘dobrze orientować się w sytuacji, domyślać się czegoś; wiedzieć co się dzieje, co się święci’ WSFJP
 wpuścić kogoś w maliny *posp.* ‘oszukiwać, zwodzić, wprowadzać kogoś w błąd’ WSFJP
 wysoki jak brzoza, a głupi jak koza ‘o kimś wysokim, wyrośniętym, a niedojrzałym, nieodpowiedzialnym’ WSFJP
 zapuścić korzenie *książk.* ‘utrwaląc się w świadomości (zazw. zbiorowej)’ WSFJP
 zbić kogoś na kwaśne jabłko *wzmoc.* ‘bić kogoś; też: rugać, karać, nie bijąc (mimo zapowiedzi)’ WSFJP
 życie usłane różami *książk.* ‘łatwo, dobrze się komuś układa’ WSFJP

Literatura

Nowakowska A. (2005a)

8.4. Frazeologizmy z nazwami własnymi i utworzonymi od nich komponentami

8.4.1. Frazeologizmy z komponentami antroponimicznymi (nazwami osobowymi)

bredzić jak Piekarski na mękach ‘mówić głupstwa; mówić bez sensu, nieprzypadkiem’ WSFJP
 chodzić jak Marek po piekle ‘chodzić w zamyszeniu, jakby w amoku, bez celu’ NSF
 do jasnej/wielkiej/ciężkiej/niespodziewanej Anielki *przekl. euf.* ‘do licha’ WSFJP, AUT

- gadać o dupie Maryni *wulg.* ‘mówić o niczym, o głupstwach; mówić dla samego mówienia’ WSFJP
- gest Kozakiewicza ‘umieszczenie jednego przedramienia w zgięciu łokciowym drugiego na znak pogardy, tak jak to na olimpiadzie w Moskwie zrobił Władysław Kozakiewicz, skoczek o tyczce’ WSFJP
- judaszowy/Judaszowy pocałunek ‘pocałunek zdradziecki’ WSFJP
- koktajl Mołotowa ‘butelka wypełniona benzyną i zakorkowana szmatą służącą jako lont’ WSF PWN
- męki Tantalą ‘dręczące, niezaspokojone pragnienie czegoś’ WSFJP
- moralność Kalego ‘potępienie u innych tego, co u siebie uważa się za dobre’ WSFJP
- od Adama i Ewy ‘od samego początku’ WSFJP
- od Annasza do Kajfasza *biblj. książk.* ‘bez skutku próbować załatwić sprawę w urzędzie, odsyłać od urzędnika do urzędnika’ WSFJP
- pojedynek Dawida z Goliatem ‘o rywalizacji prowadzonej z pozycji słabeusza; o spotkaniu osób, których wiedza, doświadczenie lub umiejętność z jakiegoś zakresu jest nieporównywalna’ WSF
- przenieść się na łono Abrahama *książk.* ‘umierać’ WSFJP
- puszka Pandory *mit.* ‘źródło nieszczęść, utrapień, kłopotów’ WSFJP
- Sam tego chciałeś, Grzegorz Dynało (komedia Moliera *Grzegorz Dynała albo mąż zmieszany*) ‘ktoś ma kłopoty na własne życzenie’ AUT
- sierotka Marysia ‘osoba dokonująca losowania’, ‘osoba bezradna, bezwolna; udająca pokrzywdzoną’ AUT
- śmiech homeryczny ‘śmiech niepoohamowany, szczery, gwałtowny’ WSF PWN
- w adamowym stroju *emf.* ‘(mężczyzna) nago’ WSFJP
- w koło Macieju *posp.* ‘wciąż to samo’ WSFJP
- w objęciach Morfeusza *książk. mit.* ‘we śnie, w czasie snu’ WSFJP
- wierzyć w świętego Mikołaja *żart.* ‘być naiwnym’ WSFJP
- Wyjść na czymś jak Zabłocki na mydle *przysł.* ‘wszystko stracić’ WSFJP
- za króla Ćwieczka *pot. żart.* ‘za bardzo dawnych, pierwotnych czasów’ WSFJP
- Zosia samosia ‘osoba, która chce wszystko zrobić sama’ AUT

Literatura

Zaręba (1996a), Witaszek-Samborska (2006), Kopczyńska (2002)

8.4.2. Frazeologizmy z komponentami toponimicznymi (nazwami miejscowymi)

Anglik z Kołomyi *pot. iron.* ‘rzekomy Anglik’ WSFJP

Być w Rzymie i nie widzieć papieża *przysł.* ‘postąpić niezgodnie z obowiązującą tradycją, pominać to, co najważniejsze’ WSFJP

córa Koryntu *daw.* ‘prostytutka’ WSFJP

Francja elegancja ‘o czymś eleganckim, efektownym, wzbudzającym zachwyty’ WSF PWN

Gdzie Rzym, gdzie Krym? ‘co ma jedno do drugiego, jaki jest związek tych dwóch rzeczy, spraw; nie ma takiego związku’ WSFJP

Houston, mamy problem! ‘coś nieoczekiwanego źle wpływa na rozwój sytuacji; kłopot’ WSF

ić w Polskę ‘upijać się przez wiele dni w barach, restauracjach itp.’ WSF PWN

I w Paryżu nie zrobią z owsa ryżu ‘istnieją rzeczy absolutnie niemożliwe do zrobienia, wykonania’ WSF PWN

jak Polska długa i szeroka *dzien.* ‘w całej Polsce’ WSFJP

Jedno oko na Maroko, a drugie na Kaukaz/Zgierz *żart. a. pogard.* ‘zez rozbieżny’ WSFJP

ktoś jest z Pipidówki *posp.* ‘prowincjusz; osoba zacofana, nieobyta’ WSFJP

miasto Kopernika / gród Kopernika ‘Toruń’ SPB

Nie od razu Kraków zbudowano *przysł.* ‘niczego nie da się zrobić od razu, często potrzebne są próby, przygotowania’ WSFJP

Nowy Świat *książk. daw.* ‘Ameryka (kontynent)’ WSFJP

obrona Częstochowy *sport.* ‘desperacka obrona’ WSFJP

pisz na Berdyczów *przest.* ‘nie chcę mieć z tobą do czynienia, sprawa skończona’ WSFJP

pojechać do + nazwa miejscowości, w której znajduje się najbliższy szpital psychiatryczny ‘zwarować’ AUT

pojechać do rygi/Rygi *pot. euf.* ‘zwymiotować’ WSFJP

ruch jak na Marszałkowskiej *reg. warsz.* ‘jest tłoczno, tłumnie’ WSFJP

teraz Polska *slogan* ‘zaczniemy myśleć o Polsce; przedstawiamy Polskę, polskie sprawy, polskie produkty’ WSFJP
 Wszystkie drogi prowadzą do Rzymu *przysł.* ‘bez względu na to, co się dzieje, koniec zawsze jest ten sam’ WSFJP
 za Chiny (Ludowe) *posp.* ‘nie; w żadnym wypadku; nigdy; nie zgadzając się’ WSFJP
 życie jak w Madrycie ‘dobrobyt, luksus, życie bez kłopotów’ WSF

Literatura

Vidović Bolt, Szerszunowicz (2008), Zaręba (1996b)

8.4.3. Frazeologizmy z komponentami etnonimicznymi (nazwami narodowości)

Anglik z Kołomyi *pot. iron.* ‘rzekomy Anglik’ SFJP
 bracia Polacy (!) *podn.* ‘rodacy, Polacy’ WSFJP
 być sto lat za Murzynami ‘być zacofanym’ AUT
 Co Polak, to zdanie *przysł.* ‘Polakom trudno się porozumieć, bo każdy chce mieć rację; Polacy nie umieją działać jednomyślnie’ WSFJP
 dogadać się jak Polak z Polakiem *żart.* ‘szczerze, otwarcie, wprost’ WSFJP
 Francuz zmyśli, Niemiec zrobi, Polak głupi wszystko kupi ‘Francuzi są obdarzeni dużą wyobraźnią, Niemcy mają zmysł praktyczny, natomiast Polacy fascynują się nowościami’ AUT
 latający Holender *książk.* ‘ktoś bardzo ruchliwy, kto nie umie spokojnie zatrzymać się w jednym miejscu, kto stale podróżuje, włóczy się, bywa w wielu miejscach; obieżyświat, włóczykij’ WSFJP
 matka Polka ‘symbol polskiej kobiety – matki, strażniczki ogniska domowego, patriotki’ WSF PWN
 Mądry Polak po szkodzie *przysł.* ‘Polak działa pochopnie, a kiedy zrozumie, na czym polegał błąd, jest już za późno’ WSFJP
 między nami Polakami ‘szczerze, otwarcie, we własnym gronie; w rozmowie, w której uczestniczą sami Polacy’ WSFJP
 miotać się jak Żyd po pustym sklepie *powiedz.* ‘denerwować się, złościć, gniewać, okazując bezsilność’ WSFJP

- Musi to na Rusi (a w Polsce jak kto chce) *powiedz. posp.* ‘człowiek ma wolną wolę i może robić, co zechce’ WSFJP
- nocne Polaków rozmowy ‘ważne i długie dyskusje, często przy mocnym alkoholu’ WSF
- Polak jak głodny, to zły (jak zje, to by poleżał) *żart.* ‘trudno o dobry nastrój, gdy jest się głodnym’ WSFJP
- Polak, Węgier – dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki ‘o przyjaźni polsko-węgierskiej uwarunkowanej historycznie’ WSFJP
- przeciętny/statystyczny Polak *dzien.* ‘niczym się niewyróżniający, taki jak inni; obywatel narodowości polskiej; ktokolwiek, pierwszy lepszy, każdy’ WSFJP
- rozmawiać jak Polak z Polakiem *żart.* ‘szczerze, otwarcie, wprost’ WSFJP
- udawać Greka ‘udawać brak orientacji, niewiedzę, nieświadomość rzeczy’ WSFJP
- Złapał Kozak Tatarzyna (a Tatarzyn za łeb trzyma) ‘nie zawsze zwycięża ten, kto miał się już za zwycięzcę’ WSF PWN

Literatura

Vidović Bolt (2007)

8.4.4. Frazeologizmy z przymiotnikami utworzonymi od antropimów, etnonimów i toponimów

- Adamowe plemię *przestarz. a. podn.* ‘ludzkość, ludzie’ WSF PWN
- angielska flegma ‘opanowanie, spokój; powolność; działanie z namysłem; zimna krew’ WSFJP
- azjatycki tygrys ‘o jednym z pięciu dynamicznie rozwijających się państw azjatyckich’ WSF PWN
- balzakovski wiek ‘wiek kobiety między 30. a 40. rokiem życia’ WSF PWN
- błękit pruski/paryski/berliński ‘ciemnobłękitny pigment, stosowany do produkcji farb malarskich i drukarskich’ USJP
- chodzić jak szwajcarski zegarek ‘ktoś jest karny, posłuszny; sprawny, skuteczny’ WSFJP
- chrystusowe lata *posp. przest.* ‘trzydziesty, trzydziesty trzeci rok życia mężczyzny’ WSFJP

- częstochowski rym *liter*. 'nieudolny, prymitywny, odpustowy' WSFJP
 dantejskie sceny *dzien*. 'zdarzenia przerażające, budzące grozę, z udziałem wielu osób' WSFJP
 dziad kalwaryjski *przest*. 'żebrak, biedak, nędzarz' WSFJP
 egipskie ciemności 'nieprzenikniona ciemność' WSFJP
 francuski piesek *iron*. 'wrażliwy, bardzo delikatny; pieszczoszek, delikatniś, grymaśnik' WSFJP
 goły jak święty turecki *posp*. 'bardzo biedny, bez pieniędzy, majątku' WSFJP
 jak w szwajcarskim banku 'gwarantowane, pewne' AUT
 koń trojański *mit*. 'zdobycz przynosząca zgubę; też: niebezpieczny podarunek' WSFJP
 raz na ruski rok 'bardzo rzadko' AUT
 ruski miesiąc *posp*. 'długi okres, czas przeciągający się w nieskończoność, brak terminu' SFJP
 rosyjska ruletka 'dawna gra oficerów carskich, polegająca na przyłożeniu do głowy wybranego losowo uczestnika gry rewolweru i naciśnięcie spustu, w celu sprawdzenia, czy rewolwer był nabity; postępowanie o wysokim stopniu ryzyka, w którym o wyniku decyduje przypadek, a stawką często jest życie' WSF PWN
 rubensowskie kształty *książk*. '(kobieta) ciało tęgic, dobrze zbudowane, podobne budową do modelek Rubensa' WSFJP
 ruski rok/miesiąc popamiętać *posp*. 'długi okres, czas przeciągający się w nieskończoność, brak terminu' WSFJP
 rym częstochowski/kalwaryjski *liter*. 'nieudolny, prymitywny, odpustowy' WSFJP
 słoń a sprawa polska *żart. a. iron*. 'każda rzecz, każdy temat może się wiązać z kwestią polską' WSFJP
 tłumaczyć z polskiego na nasze 'przekazać zawile sformułowany komunikat w prosty, zrozumiały sposób' AUT
 w stroju adamowym *emf*. '(mężczyzna) nago' WSFJP

Literatura

Zaręba (1996a, 1996b)

8.4.5. Frazeologizmy z innymi nazwami własnymi

ciocia Wiki ‘Wikipedia’ AUT

dosiąść Pegaza *żart.* ‘tworzyć, mieć natchnienie, wenę’ WSFJP

dzień św. Płacentego ‘dzień wypłaty’, ‘dzień wypłaty stypendium’ AUT

lalka Barbie/barbie ‘atrakcyjna fizycznie, pusta młoda kobieta’ AUT

Matki Boskiej Pieniężnej ‘dzień wypłaty’ AUT

na święty Nigdy/Dygdy *iron.* ‘w czasie bardzo odległym *a.* nigdy’
WSFJP

nie jednemu psu Burek *przysł.* ‘wielu jest podobnych, takich jak ten; to
się często zdarza’ WSFJP

od Sasa do Lasa ‘bezlądnie, bez wyboru, nieporządnie’ WSFJP

pod zdechłym Azorkiem/Burkiem *posp. a. żart.* ‘nieciekawe, marne, zły
jakości, brzydkie’ WSFJP

wsiąść na Pegaza *żart.* ‘tworzyć, mieć natchnienie, wenę’ WSFJP

wujek Google ‘wyszukiwarka Google’ AUT

wystroić się jak stróż w/na Boże Ciało *pogard.* ‘ubrany przesadnie ele-
gancko, niegustownie’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2011c)

8.5. Frazeologizmy z komponentami numerycznymi (liczebnikami)

Co dwie głowy, to nie jedna *przysł.* ‘dwie osoby lepiej sobie dadzą radę
z jakimś problemem niż jedna’ WSFJP

cztery kąty (i piec piąty) *powiedz.* ‘pustka, samotność w domu; bieda,
nędza w domu’ WSFJP

do trzech razy sztuka ‘coś udaje się tylko trzy razy; można, wolno, warto
próbować trzy razy *a.* trzeci raz’ WSFJP

druga połowa *posp. żart.* ‘małżonek, małżonka’ WSFJP, ‘druga połowa
meczu’ AUT

dwa grzyby w barszcz ‘nadmiar jednakowych elementów; za wiele tego
dobrego’ WSFJP

dziesiąta woda po kisielu ‘o bardzo dalekim krewnym’ WSF PWN

- Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść *przysł.* ‘jeśli zbyt wiele osób zajmuje się czymś, to na pewno robią to źle’ WSFJP
- grać pierwsze skrzypce *dzien.* ‘odgrywać główną rolę; przewodzić jakiejś grupie; dominować gdzieś; rządzić gdzieś, kimś, czymś; mieć gdzieś decydujący głos’ WSFJP
- jechać na jednym wózku *posp.* ‘być w podobnej sytuacji co ktoś inny, dzielić ten sam los’ WSFJP
- kogoś oblewają siódme poty ‘ktoś bardzo się poci z wysiłku *a.* pod wpływem wysokiej temperatury’ WSFJP
- mieć dwie lewe ręce *posp.* ‘być niezaradnym, niezdarnym’ WSFJP
- mieć swoje pięć minut *dzien.* ‘przez krótki czas być kimś ważnym, znajdować się w centrum wydarzeń’ WSFJP
- na jednej nodze ‘szybko, bez ociągania się’ WSFJP
- na piątkę (z plusem) / na szóstkę *posp.* ‘bardzo dobrze, doskonale, wspaniale’ WSFJP
- ni w pięć, ni w dziewięć *posp.* ‘bez sensu, nie wiadomo po co, głupio’ WSFJP
- numer jeden *dzien. ang.* ‘najlepszy, pierwszy, główny w swojej dziedzinie, na jakimś obszarze, w jakiejś instytucji, grupie’ WSFJP
- ósmym cudem świata ‘o kimś nadzwyczajnym, zwłaszcza niezwykle pięknym’ WSF PWN
- piąte koło u wozu *dezapr.* ‘ktoś zbędny, zawadzający; coś zbędnego’ WSFJP
- pierwsza dama ‘o kobiecie mającej najwyższą pozycję w jakiejś dziedzinie, w jakiejś społeczności, w państwie *także:* o żonie prezydenta’ WSF PWN
- pleść trzy po trzy *lekcew.* ‘bez sensu, bez składu’ WSFJP
- po raz setny ‘wiele razy, po raz kolejny, wielokrotnie powtarzając coś’ AUT
- po stokroć *książk.* ‘wiele razy, wielokrotnie’ WSFJP
- potrzebny jak psu piąta noga ‘coś jest komuś zupełnie niepotrzebne’ WSF PWN
- przybić/dawać piątkę *młodz.* ‘podawać rękę’ WSFJP
- raz na sto lat ‘niezmiernie rzadko’ WSF PWN
- siódme niebo / być w siódmym niebie ‘być szczęśliwym radosnym; bardzo się cieszyć’ WSFJP
- trzy ćwierci do śmierci ‘niewiele brakuje komuś do śmierci, jakby miał zaraz umrzeć’ WSFJP

trzy po trzy (para piętnaście) *lekcew.* ‘bez sensu, bez ładu’ WSFJP
za pięć dwunasta *dzien.* ‘w ostatniej chwili’ WSFJP

Literatura

Zaręba (1982)

8.6. Frazeologizmy z komponentami somatycznymi (nazwy części ciała)

- bić się w piersi *książk.* ‘uznawać swoją winę, kajać się, okazywać skruchę’
przest. ‘zapewniać, przysięgać’ WSFJP
- coś komuś leży na sercu ‘jest ważne dla kogoś, ma dla kogoś duże znaczenie’ WSFJP
- coś komuś leży na wątrobie *posp.* ‘coś kogoś martwi, dręczy, denerwuje’
WSFJP
- jeść komuś z ręki *posp.* ‘ktoś jest uległy’ WSFJP
- kuty na cztery nogi *posp.* ‘ktoś sprytny, przebiegły; zaradny, przedsiębiorczy, doświadczony’ WSFJP
- leżeć do góry brzuchem ‘wypoczywać, nic nie robić’ WSFJP
- leżeć u czyichś stóp *książk.* ‘ktoś ma zwolenników; zyskuje czyjeś uwielbienie’ WSFJP
- mieć baczne oko na coś *książk.* ‘pilnować, strzec kogoś, czegoś; kontrolować, dozorować’ WSFJP
- mieć coś na oku *posp.* ‘mieć kogoś, coś upatrzonego, wiązać z kimś, czymś plany, nadzieje’ WSFJP
- mieć długie ręce / lepkie palce *posp.* ‘być złodziejem, kraść’ WSFJP
- mieć kogoś, czegoś powyżej uszu / po dziurki w nosie *posp.* ‘mieć kogoś, czegoś dość; nie chcieć mieć już z kimś, czymś do czynienia’
WSFJP
- mieć serce z kamienia *książk.* ‘nie ulegać wzruszeniom, być nieczułym, niewrażliwym, bezwzględny’ WSFJP
- mieć za długi język ‘nie umieć dotrzymać tajemnicy’ WSFJP
- mieć złote serce ‘być dobrym, przyjaznym, życzliwym, uczynnym w stosunku do innych’ WSFJP

- mieć mocny kark ‘mieć silny charakter, nie poddawać się, być wiernym swoim przekonaniom’ WSFJP
- mieć sztywny kark ‘zachowywać się sztywno, nienaturalnie’ WSFJP
- na oko *posp.* ‘w przybliżeniu, mniej więcej, z grubsza’ WSFJP
- nie kiwnąć palcem *posp.* ‘nic nie zrobić w jakiejś, czyjejs sprawie’ WSFJP
- nie mieć kręgosłupa *dzien.* ‘nie mieć ustalonych norm moralnych, łatwo poddawać się wpływow otoczenia’ WSFJP
- patrzeć spode łba ‘patrzeć na kogoś, mając pochyloną głowę, nieprzyjaźnie, z niechęcią, wrogo’ WSFJP
- przewracać (do kogoś) oczami ‘robić miny, wdzięczyc się’ WSFJP
- rwać włosy z głowy ‘rozpaczać’ WSFJP
- serce podchodzi komuś do gardła ‘ktoś odczuwa strach, przerażenie’ WSFJP
- serce (komuś) wali jak młot ‘bije bardzo mocno’ WSFJP
- skoczyć na jednej nodze ‘szybko, bez ociągania się’ WSFJP
- trzymać kogoś, coś w garści/ręku ‘mieć w swojej mocy, rządzić kimś, rozporządzać czymś; panować nad kimś, czymś; podporządkować sobie kogoś, coś całkowicie’ WSFJP
- wchodzić na głowę ‘nadużywać czyjejs dobroci, wyzyskiwać czyjąś słabość’ WSFJP
- wpaść komuś w oko ‘zaczynać się komuś podobać, zwracać na siebie uwagę, zaczynać interesować sobą’ WSFJP
- wziąć się w garść ‘mobilizować się, opanowywać się, zbierać siły; otrząsnąć się z przygnębienia, apatii’ WSFJP
- zmarszczyć czoło ‘marszcząc wyrażać silne uczucie, smutek, gniew; zastanowienie’ WSFJP
- zrobić wielkie oczy ‘zdziwić się bardzo’ WSF

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001), Tyrpa (2005)

9. Grupy frazeologizmów wydzielone ze względu na pochodzenie

9.1. Frazeologizmy o proveniencji biblijnej

- alfa i omega 'największy autorytet (w jakiejś dziedzinie), ktoś wszystko-wiedzący', 'początek i koniec' NSF
- być ulepionym z jednej / z tej samej gliny (o ludziach) 'być podobnym, mieć takie same cechy' NSF
- (być/wyglądać) jak z krzyża zdjęty 'czuć się źle, słabo; wyglądać mizernie' WSFJP
- chleb powszedni *książk.* 'to, co zaspokaja najważniejsze potrzeby człowieka', *dzien.* 'rzecz zwykła, codzienna' WSFJP
- dobry/miłosierny samarytanin 'człowiek dobry, litościwy, niosący pomoc wszystkim, nawet obcym i wrogom' NSF
- egipskie ciemności 'nieprzenikniona ciemność' WSFJP
- hiobowa wieść/wiadomość *biblj.* 'smutna, zatrważająca informacja o nieszczęściu, tragedii' WSFJP
- (istna) wieża Babel *książk.* 'tłum ludzi różnych narodowości, różnych kultur, mówiących różnymi językami' WSFJP
- iść / przenosić się na łono Abrahama *książk.* 'umierać' WSFJP
- jabłko Adama/adamowe 'wystająca część krtani u mężczyzny' WSFJP
- judaszowy pocałunek *książk.* 'nieszczery; pocałunek zdrajcy, osoby, która ukrywa złe intencje' WSFJP
- korona cierniowa/ciernista *chrzes.* 'wieniec z cierni zakładany na głowę, symbol męki, cierpienia, bólu' WSFJP
- kraina mlekiem i miodem płynąca *książk.* 'kraj, region żyzny, obfitujący, urodzajny' WSFJP
- manna z nieba komuś spada 'coś komuś przychodzi łatwo, bez wysiłku, nieoczekiwanie' WSFJP
- niewierny Tomasz *książk. biblj.* 'sceptyk; człowiek, który nie uwierzy, dopóki osobiście nie pozna dowodów' WSFJP
- palec Boży *biblj.* 'skutek interwencji Boga; fatum, to, co musiało się stać' WSFJP
- Sodoma i Gomora *pogard.* 'wielkie zamieszanie, rozgardiasz, awantura a. niemoralne postępowanie a. rozpusta' WSFJP

- sól ziemi *książk.* ‘najbardziej wartościowi ludzie, najbardziej wartościowe grupy ludzi; najbardziej wartościowe jednostki w jakimś zespole’ WSFJP
- syn marnotrawny *książk. biblj.* ‘nawrócony grzesznik; ktoś, kto zawiął i się opamiętał; lekkomyślnie, nieoszczędnie gospodarujący’ WSFJP
- trąba jerychońska *pogard. lp.* ‘głupiec, niedorajda; ktoś, kto zachowuje się bezmyślnie’ WSFJP
- umywać ręce (od czegoś) *biblj.* ‘nie chce brać w czymś udziału, nie chce mieszać się do czegoś; nie chce brać na siebie odpowiedzialności za coś’ WSFJP
- wdowi grosz *książk.* ‘niewielki datek złożony przez ubogą osobę kosztem wyrzeczeń, z serca’ WSFJP
- wilk w owczej skórze *książk.* ‘ktoś, kto udaje osobę łagodną, kto umiejętnie ukrywa swój prawdziwy, zły charakter, złe zamiary; obłudnik’ WSFJP
- wypić/wychylić/spełnić (do dna) kielich goryczy *książk.* ‘odcierpieć coś, nie doznać ulgi aż do ostatniej chwili trwania cierpienia’ WSFJP
- wyrok salomonowy *książk. biblj.* ‘decyzja rozwiązująca problem pozornie nierozwiązywalny’, *biblj.* ‘mądre, sprawiedliwe rozstrzygnięcie; jednakowe potraktowanie obu stron sporu’ WSFJP
- zamieniać się w słup soli *książk. biblj.* ‘nieruchomieć, *zazw.* ze zdumienia, przerażenia’ WSFJ
- zbląkana owieczka *biblj.* ‘grzesznik, odstępca’, *iron.* ‘ktoś, kto odłącza się od grupy, by żyć według własnych zasad’ WSFJP
- zbrodnia Kaina/kainowa *książk. biblj.* ‘bratobójstwo, zabójstwo brata *a. rodaka*’ WSFJP
- ziemia obiecana ‘miejsce, które wydaje się być rajem, które ma zapewnić szczęście, dobrobyt’ WSFJP

Literatura

Koziara (2009), Godyń (2006)

9.2. Frazeologizmy o proveniencji mitologicznej

być / znaleźć się między Scyllą a/i Charybdą *książk. mit.* ‘być w sytuacji, w której z obu stron zagraża niebezpieczeństwo’ WSFJP

być / znaleźć się na parnacie *książk.* ‘być uważanym za wybitnego poetę’ WSFJP

cierpieć męki Tantala/tantalowe *książk. mit.* ‘męczyć się z powodu niemożności zdobycia czegoś pożądanego, choć pozornie bliskiego’ WSFJP

czuwać jak cerber *książk.* ‘pilnować, strzec starannie’ WSFJP

ikarowy lot *mit. książk.* ‘śmiałe, ale nieudane przedsięwzięcie’ WSFJP

ić/dojść/dotrzeć po nitce do kłębka (wyjaśnić jakąś trudną sprawę) stopniowo, poznając kolejne wiążące się ze sobą fakty’ NSF

koszula/suknia/szata Dejaniry *książk. mit.* ‘coś, co sprawia wielkie cierpienie, męczarnie, od których nie ma ucieczki’ WSFJP

lary i penaty *książk. mit.* ‘dom rodzinny, ognisko domowe; dobytek, sprzęty domowe’ WSFJP

mars na czole *książk.* ‘zmarszczone czoło; ponury, groźny wyraz twarzy’ WSFJP

miewać/mieć chimery *przest.* ‘grymasić; mieć zmienne nastroje’ WSFJP

nić Ariadny *mit. książk.* ‘wskazówka jak wybrnąć z trudnej sytuacji; myśl, wątek, idea, pomysł czyichś rozważań’ WSFJP

odradzać się / odrodzić się jak/niczym feniks/Feniks z popiołów ‘odradzać się z nicości, powstawać po całkowitym zniszczeniu’ NSF

olimpijski spokój *dzien.* ‘całkowity spokój, wielkie opanowanie’ WSFJP

paniczny strach ‘ogromny, trudny do opanowania’ WSFJP

pępek świata *iron.* ‘pyszałek; osoba zadufana, uważająca się lub uważana przez kogoś za kogoś wyjątkowego, bardzo ważnego’ WSFJP

piękny jak Apollo *książk.* ‘mężczyzna przystojny, zgrabny’, *iron.* ‘mężczyzna brzydki, ale uważający się za przystojnego’ WSFJP

pięta Achillesa/achillesowa ‘czyjaś słaba strona; dziedzina, która komuś sprawia trudności’ WSFJP

puszka Pandory *mit.* ‘źródło nieszczęść, utrapień, kłopotów’ WSFJP

pyrrusowe zwycięstwo *książk.* ‘zwycięstwo osiągnięte nadmiernym kosztem’ WSFJP

stajnia/stajnie Augiasza/augiaszowa/augiaszowe *książk. mit.* ‘miejsce, w którym panuje ogromny nieporządek, bałagan, brud’ WSFJP

strzała Amora/Kupidyna *książk.* ‘miłość, nagłe uczucie, nagła miłość do drugiej osoby’ WSFJP
 tytan pracy ‘osoba, która pracuje bardzo dużo i wydajnie; ma zapał do pracy’ WSFJP
 ugodzony strzałą Amora *poet. przest.* ‘zakochany’ WSFJP
 wierna jak Penelopa ‘wierna dogonnie, do końca życia’ NSF
 w objęciach Morfeusza *książk. mit.* ‘we śnie, w czasie snu’ WSFJP
 złote runo ‘coś bardzo cennego, na czym każdemu zależy’ NSF

Literatura

Puda-Blokesz (2014, 2015)

9.3. Frazeologizmy pochodzące ze sfery religijnej

ani do Boga, ani do ludzi ‘człowiek nieprzystosowany, dziwaczny, mizantrop’ WSFJP
 anioł nie człowiek/kobieta/dziecko ‘ktoś bardzo dobry, szlachetny, łagodny’ WSFJP
 anioł w ludzkim ciele *książk. przest.* ‘dobry człowiek’ WSFJP
 brzydki jak grzech śmiertelny *żart.* ‘bardzo brzydki’ WSFJP
 całe kazanie ‘nie krótka nagana, ale długa przemowa, pouczanie, strofowanie’ WSFJP
 coś jest z innej / nie z tej / z różnych parafii *posp.* ‘coś jest nieodpowiednie do czegoś, jest zupełnie innego rodzaju’ WSFJP
 czysty jak anioł ‘niewinny, uczciwy’ WSFJP
 dać/robić/palnąć komuś paternoster *przest.* ‘upominać, ganić kogoś; dawać komuś reprimendę’ WSFJP
 dopust boży *negat.* ‘przykre zdarzenie dopuszczone przez siłę wyższą; zrządzenie losu, wola losu, wola boża’ WSFJP
 dzieło szatana *książk a. relig.* ‘zło’ WSFJP
 dzięki Bogu ‘szczęśliwie, zgodnie z oczekiwaniami’ WSFJP
 istny anioł ‘dobry człowiek’ WSFJP
 iść z kimś do ołtarza ‘brać ślub, żenić się, wychodzić za mąż’ WSFJP
 jak amen w pacierzu ‘bez wątplenia, całkowicie, na pewno’ WSFJP
 już amen ‘już koniec, skończone’ WSFJP

na amen *posp.* ‘całkowicie, zupełnie, bez możliwości zmiany’ WSFJP
 pójść do Boga ‘umrzeć’ WSFJP
 prawdziwy anioł ‘ktoś bardzo dobry, łagodny, na kogo można liczyć
 w każdej sytuacji’ WSFJP
 prawić kazanie *książk.* ‘moralizować, strofować, pouczać’ WSFJP
 prowadzić do ołtarza ‘brać z kimś ślub; skłaniać, zmuszać do małżeń-
 stwa’ WSFJP
 słyszeć pacierz od kogoś *przest.* ‘być ganionym, dostawać reprimendę’
 WSFJP
 składać coś na ołtarzu *czegoś książk. emf.* ‘poświęcać coś dla czegoś, re-
 zygnować z czegoś na korzyść czegoś’ WSFJP
 szatan nie człowiek ‘człowiek energiczny, ruchliwy, pomysłowy’ WSFJP
 umieć/znać/powtarzać/mówić coś jak pacierz *przest.* ‘bardzo dobrze coś
 pamiętać, znać coś doskonale’ WSFJP
 upadły anioł *książk.* ‘osoba, która przestała prowadzić się obyczajnie,
 stała się nieuczciwa, grzeszna’ WSFJP
 wygłaszać kazanie *relig.* ‘(duchowny) przemawiać do wiernych’, ‘strofo-
 wać, moralizować, pouczać’ WSFJP
 zapomniany przez Boga i ludzi ‘osamotniony, opuszczony, zaniedbany
 przez wszystkich’ WSFJP
 żyć jak (Pan) Bóg przykazał ‘żyć przykładowie’ WSFJP

Literatura

Pajdzińska (1997), Lewicki, Pajdzińska (2001)

9.4. Frazeologizmy o proveniencji literackiej

brzydkie kaczątko ‘ktoś niepozorny, niedoceniany, kto jednak ma war-
 tościowe cechy, umożliwiające osiągnięcie sukcesów’ WSFJP
 coś trafia pod strzechy *książk.* ‘staje się powszechnie znane, dostępne,
 popularne’ WSFJP
 Cel uświęca środki *przysł.* ‘metody osiągnięcia celu mogą być niegodne,
 jeśli sam cel jest chwalebny’ WSFJP
 czekać na Godota *książk. a. dzien.* ‘czekać nie wiadomo na co, nic nie
 robić w jakiejś sprawie, tkwić w bezczynności’ WFJP

- dantejskie sceny *dzien*. ‘zdarzenia przerażające, budzące grozę, z udziałem wielu osób’ WSFJP
- ezopowy język ‘sposób, styl mówienia, pisania nie wprost’, ‘sposób, styl mówienia, pisania kamuflujący pewne treści, tajemniczy, zagadkowy’ NSF
- kaczka dziwaczka *żart*. ‘(kobieta) osoba ekscentryczna’ WSFJP
- Każdy sobie rzepkę/marchew skrobie *przysł.* ‘każdy robi, co chce; też: troszczy się tylko o siebie, nie dba o dobro wspólne’ WSFJP
- koń, jaki jest, każdy widzi *żart*. ‘o oczywistościach mówić nie warto’ WSFJP
- krewni i znajomi królika ‘osoby uprzywilejowane z racji spowinowacenia lub znajomości z wysoko postawionymi osobami przy przydzielaniu stanowisk lub otrzymywania awansów’ AUT
- ktoś zachowuje się jak pies ogrodnika (sam nie zje i innym nie da) *żart*. a. *pogard*. ‘uniemożliwia innym dostęp do czegoś, z czego sam nie korzysta’ WSFJP
- kura, która znosi / kura znosząca złote jajka/jaja ‘źródło łatwych, dużych dochodów’ WSFJP
- ku pokrzepieniu serc *książk.* ‘żeby dodać otuchy, pocieszyć, podnieść na duchu’ WSFJP
- latający Holender *książk.* ‘ktoś bardzo ruchliwy, kto nie umie spokojnie zatrzymać się w jednym miejscu, kto stale podróżuje, włóczy się, bywa w wielu miejscach; obieżyświat, włóczykij’, *książk.* ‘legendarny, niebezpieczny statek widmo, błędzący po morzach bez szansy na przybicie do brzegu; kapitan okrętu widma’ WSFJP
- Madejowe łoże *baj.* ‘ogniste, nabite nożami i gwoździami łoże zbója Madeja’ WSFJP
- małe co nieco ‘niewielki posiłek, coś do zjedzenia’ NSF
- martwa dusza *zazw. lm.* ‘osoba fikcyjna’ WSFJP
- mierzyć siły na zamiary *książk.* ‘poprawnie oceniać możliwość wykonania czegoś’ WSFJP
- młody gniewny ‘człowiek młody krytycznie nastawiony wobec rzeczywistości, buntujący się wobec niej, jednoznacznie wyrażający tę postawę’ NSF
- Mówił dziad do obrazu (a obraz do niego ani razu) *przysł.* ‘ktoś nie chce lub nie potrafi czegoś zrozumieć’ WFJP

o czymś się filozofom nie śniło *dzien.* ‘rzecz to niebywała, niezwykła; nowość, której nikt się nie spodziewał’ WSFJP
ostatni Mohikanin *książk.* ‘ostatni przedstawiciel jakiegoś rodu, grupy ludzi, ktoś kultywujący zanikające tradycje’ WSFJP
sobie a muzom *książk.* ‘bez oddźwięku u słuchacza, odbiorcy; *też:* tylko dla siebie, dla własnej przyjemności’ WSFJP
stroić się w cudze/czyjeś pióra/piórka ‘przypisywać sobie cudze osiągnięcia; podszywać się pod kogoś, udawać kogoś, kim się nie jest’ NSF
taniec chocholi / chocholi taniec *publ.* ‘o czymś biernym, uległym, słabym zachowaniu; o braku konkretnych decyzji’ WSF
walczyć z wiatrakami *książk.* ‘walczyć z czymś nierealnym, urojonym, walczyć beznadziejnie, bez szans na powodzenie’ WSFJP
wiek balzakowski *książk. przest.* ‘wiek kobiety dojrzałej, jeszcze atrakcyjnej’ WSFJP
źle się dzieje w państwie duńskim *książk. żart.* ‘mamy kłopoty, problemy’ AUT

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001)

9.5. Frazeologizmy pochodzące z innych tekstów kultury (film, kabaret, piosenka, reklama)

A świstak siedzi (i zawija w te sreberka) (reklama czekolady Milka) ‘bagatelizować wypowiedzi innych, nie dowierzać komuś’ WSF
cały w skowronkach (piosenka zespołu Skaldowie *Cała jesteś w skowronkach*) *żart.* ‘radosny, szczęśliwy, zadowolony’ WSFJP
Chłopaki nie płaczą (tytuł filmu, piosenka tytułowa) ‘płacz nie przystoi osobie płci męskiej’ AUT
Ciemność widzę, ciemność (film *Seksmisja*) ‘jest zupełnie ciemno’ AUT
Co ja tutaj robię? (film *Killer*, piosenka tytułowa) ‘jestem zupełnie dezorientowany’ AUT

- Co ty wiesz o zabijaniu (często modyfikowane: co ty wiesz o ___)
(film *Psy*, słowa wypowiedane przez B. Lindę) ‘Nie masz pojęcia o ___’
- Czy te oczy mogą kłamać? (tytuł piosenki A. Osieckiej, występujący również w samym tekście) ‘Czy tak niewinnie wyglądająca osoba może mówić nieprawdę?’ AUT
- dla zdrowotności (film *Sami swoi*) ‘dla poprawienia stanu zdrowia, wyrażenie używane w celu usprawiedliwienia spożycia alkoholu, który według mówiącego ma korzystny wpływ na zdrowie’ AUT
- Dziwny jest ten świat (tytuł piosenki śpiewanej przez Cz. Niemena) ‘Trudno to zrozumieć, jednostka używana w sytuacji, gdy coś zaskakuje mówiącego’ AUT
- gonienie króliczka / gonić króliczka *publ.* (piosenka zatytułowana *Gonić króliczka* A. Osieckiej wykonywana przez zespół Skaldowie) ‘działanie mające na celu stwarzanie pozorów chęci rozwiązania jakiejś sprawy, jakiegoś problemu’ WSF
- kobieta po przejściach, mężczyzna z przeszłością (piosenka A. Osieckiej *Czy te oczy mogą kłamać?*) ‘partnerzy, dla których obecny związek nie jest ich pierwszą poważną relacją damsko-męską’ AUT
- kobieta pracująca (serial telewizyjny *Czterdziestolatek*) ‘osoba płci żeńskiej wykonującej rozmaite zajęcia’ AUT
- Momenty były? (audycja satyryczna *60 minut na godzinę* emitowana w programie III Polskiego Radia w latach 1974-1981) ‘Czy w filmie były pokazane sceny łóżkowe?’ AUT
- Nie chce mi się z tobą gadać (film *Psy*) ‘Nie chcę kontynuować rozmowy z Tobą; nie mamy o czym rozmawiać’ AUT
- Nie ma jak u mamy (tytuł piosenki W. Młynarskiego użyty również w samym tekście) ‘U mamy jest najlepiej; jednostkę stosuje się dla podkreślenia wartości miłości matczynej i ciepła domu rodzinnego’ AUT
- Nie ma mocnych (tytuł filmu) ‘Nic się nie poradzi, nie wygra się z kimś’ AUT
- Nie ze mną te numery, Brunner (serial telewizyjny *Stawka większa niż życie*, w filmie w postaci *Takie sztuczki nie ze mną, Brunner!*) ‘Nie

- oszukasz mnie, nie uda ci się mnie przechytryć, zaskoczyć itp.’
AUT
- O czym ty do mnie rozmawiasz? (film *Chłopaki nie płaczą*) ‘Twoja wypowiedź nie ma sensu, co ty do mnie mówisz’ AUT
- Podejdz do płota (jako i ja podchodzę) (film *Sami swoi*) ‘Podejdz i wyjaśnijmy sprawę, nieporozumienie itp., jednostka używana jako wezwanie do rozmowy, w której będzie załatwiana jakaś kwestia sporna’ AUT
- Prawie robi (wielką) różnicę (reklama piwa Żywiec) ‘Ten szczególnie sprawa, że to dwie różne jakości/rzeczy itp.; różnica między dwoma osobami, rzeczami itp. jest bardzo duża, jednostka używana w sytuacji, kiedy mamy do czynienia z dwoma osobami, rzeczami itp., które wykazują pewne podobieństwo, jednak różnice są bardzo duże’ AUT
- Przyjdzie walec i wyrówna (tytuł piosenki W. Młynarskiego) *posp.* ‘czyjeś wysiłki zostaną zmarnowane; społeczeństwo, władza nie docenia a. nie doceniają prawdziwych wartości’ WSFJP
- robić swoje (piosenka W. Młynarskiego *Róbmy swoje*) ‘postępować zgodnie ze sobą, nie oglądając się na innych’ WSF
- Sami swoi (tytuł filmu) ‘osoby z jednej grupy, doskonale znające się i mające do siebie zaufanie’ AUT
- szef wszystkich szefów (film *Poranek kojota*) ‘szef, najważniejsza osoba’ AUT
- szybki Bill (piosenka *Nie bądź taki szybki Bill* śpiewana przez K. Sobczyk) ‘mężczyzna działający szybko, pochopnie, bez namysłu’ PSF
- telefon do przyjaciela (teleturniej *Milionerzy*) ‘podpowiedź, pomoc’ AUT
- to by było na tyle (cykl programów telewizyjnych *Zezem*) ‘Na tym kończę (moją wypowiedź), sformułowanie autorstwa Jana Tadeusza Stanisławskiego, żartobliwe zakończenie czyjejs wypowiedzi’ AUT
- Wesołe jest życie staruszka (tytuł piosenki Kabaretu Starszych Panów) ‘starość może być radosna’ AUT
- wespół zespół (piosenka Kabaretu Starszych Panów *Jeżeli kochać to nie indywidualnie*) ‘razem’ AUT
- Wężykiem, Jasiu, wężykiem (skecz kabaretowy *Ucz się, Jasiu*) ‘to ważne, to trzeba zapamiętać’ AUT

Literatura

Bralczyk (2004, 2005, 2006, 2008, 2011), Połowniak-Wawrzonek (2008)

9.6. Frazeologizmy o proveniencji militarno-historycznej

- bajońskie sumy *lm.* ‘wielkie, niewyobrażalne sumy pieniędzy’ WSFJP
 biała plama *dzien.* ‘nieznana, niezbadana, tajemnicza sprawa’ WSFJP
 bredzić/pleść jak Piekarski na mękach ‘mówić głupstwa, mówić od rzeczy, łąać’ WSFJP
 ciężka kawaleria *wojsk. przest.* ‘oddział dobrze uzbrojonych jeźdźców w pancerzach’, *iron.* ‘osoba ospała, leniwa, nieruchliwa; tępa, nierozgarnięta’ WSFJP
 coś spaliło na panewce ‘coś się nie udało, nie powiodło’ WSFJP
 coś wisi (nad kimś) jak miecz Damoklesa *książk.* ‘coś stale komuś zagraża’ WSFJP
 iść/udawać się do Canossy/Kanossy *książk.* ‘kajać się, wyrażać skruchę, uznawać swój błąd’ WSFJP
 koń trojański *mit.* ‘zdobycz przynosząca zgubę; też: niebezpieczny podarunek’, *infmt.* ‘program komputerowy, który ukradkiem wprowadzony do czyjegoś systemu potrafi niewidocznie dokonywać w nim zmian’ WSFJP
 kości zostały rzucone *powiedz.* ‘stała się rzecz nieodwracalna, zapadła ostateczna decyzja, postanowienie’ WSFJP
 kruszyć kopie o coś *książk.* ‘spierać się o coś’ WSFJP
 ktoś/coś miesza/psuje komuś szyki *posp. lm.* ‘utrudnia, przeszkadza, uniemożliwia komuś realizację zamierzeń’ WSFJP
 obrona Częstochowy *sport.* ‘desperacka obrona’ WSFJP
 polegać na kimś jak na Zawiszy *książk.* ‘mieć do kogoś zaufanie, wierzyć w jego prawość, uczciwość’ WSFJP
 pyrrusowe zwycięstwo *książk.* ‘zwycięstwo osiągnięte nadmiernym kosztem’ WSFJP
 podjąć/podnieść rękawicę ‘przyjąć wyzwanie’ WSFJP
 polowanie na czarownice *dzien.* ‘oskarżenie niewinnych osób, które przeszkadzają w realizacji jakichś celów; nagonka; też: za wszelką cenę szukanie winnych’ WSFJP

przekroczyć Rubikon *książk.* ‘robić stanowczy krok, podejmować nieodwracalną decyzję; dokonywać rzeczy ryzykownej, ale przynoszącej korzyści’ WSFJP

rzucić rękawicę *dzien.* ‘wypowiadać walkę’ WSFJP

spartańskie wychowanie *książk.* ‘proste, surowe’ WSFJP

stawać/wchodzić/wstępować w szranki (z kimś) *książk.* ‘stawać do walki zbrojnej a. sportowej’ WSFJP

szara eminencja *dzien.* ‘człowiek kierujący czymś z ukrycia, nieoficjalnie’ WSFJP

toczyć/prowadzić batalię *książk.* ‘zabiegać’ WSFJP

węzeł gordyjski *książk.* ‘nierozwiązywalny problem, sprawa zawiła, trudna do załatwienia’ WSFJP

wrócić z tarczą / na tarczy ‘jako zwycięzca; zostać zwyciężonym / jako pokonany; zostać pokonanym’ WSFJP

zakopać/odkopać topór wojenny ‘zaprzestać walki, sporów, zawrzeć pokój, pogodzić się / rozpocząć walkę, spór’ WSFJP

zwierać szyki *książk.* ‘jednoczyć się, przygotowując się do konfrontacji, walki; zwierać szeregi’ WSFJP

za żelazną kurtyną *hist.* ‘w krajach znajdujących się pod wpływem Związku Radzieckiego’ WSFJP

zimna wojna *polit.* ‘wzajemna wrogość państw lub grup państw, bez działań zbrojnych’ WSFJP

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001), Połowniak-Wawrzonek (2008)

9.7. Frazeologizmy o proveniencji sportowej

bomba w górę *sport.* ‘podniesienie kuli na maszt, oznaczające rozpoczęcie biegu koni na wyścigach’, *dzien.* ‘rozpoczęcie czegoś, początek; zaczynamy’ WSFJP

cios poniżej pasa *sport.* ‘uderzenie w brzuch poniżej talii, niezgodne z regulaminem’, ‘posunięcie sprzeczne z przyjętymi normami, nieetyczne, nieszlachetne’ WSFJP

coś jest trampoliną do kariery ‘coś umożliwia błyskawiczną karierę, bardzo szybki awans’ NSF

- czarny koń 'ktoś, kto zaskakuje otoczenie, odnosząc niespodziewany sukces lub przyczyniając się do zasadniczej zmiany sytuacji', 'zawodnik lub drużyna sportowa, która niespodziewanie odnosi zwycięstwo' NSF
- czerwona kartka *sport.* 'w grze zespołowej symbol kary, polegającej na wykluczeniu z gry', *dzien.* 'wykluczenie kogoś z udziału w czymś' WSFJP
- damski bokser *posp. pogard.* 'mężczyzna, który bije kobiety' WSFJP
- fair play 'honorowa, zgodna z zasadami, uczciwa gra (zwłaszcza w sporcie); traktowanie bezstronne; sprawiedliwość' SWOiZO
- gra na zwłokę *dzien.* 'celowe opóźnianie decyzji, odwlekanie załatwienia jakiejś sprawy, aby zyskać na czasie' WSFJP
- gra nieczysta / nie fair *sport.* 'gra, w której gracze nie przestrzegają reguł', *dzien.* 'postępowanie oparte na fałszu, podstępnie; wykorzystywanie cudzych słabości' WSFJP
- grać czysto/fair 'postępować uczciwie, sprawiedliwie, trzymać się zasad' WSFJP
- grać do jednej bramki *posp.* 'kierować wszystkie wysiłki w jedną stronę; interesować się tylko jedną sprawą; kierować się swoim interesem, swoją wygodą', *sport.* 'całkowicie panować nad grą na boisku, zdominować przeciwnika' WSFJP
- grać w jednej drużynie z kimś *posp.* 'zajmować się tą samą sprawą, ideą itp. co sprzymierzeńcy, być czymś sprzymierzeńcem' WSFJP
- grzać ławę 'o sportowcach: nie mieścić się w pierwszym składzie jakiegoś zespołu, być zmiennikiem innych, zwykle lepszych, graczy' WSF
- i po meczu *posp.* 'coś jest zakończone; stracone, przegrane' WSFJP, *posp.* 'coś jest wykonane, załatwione, zakończone' WSFJP
- (iść/biec/jechać) łeb w łeb *dzien.* 'równo, jednakowo, razem, równocześnie' WSFJP
- jechać/siedzieć komuś na kole/kółku *sport.* 'jechać tuż za kimś' WSFJP
- kłaść/rozkładać/powalać/rozciągając kogoś na (obie) łopatki *sport.* 'zwytyczać kogoś w walce wręcz', 'górować nad kimś' WSFJP
- krótka piłka *zart.* 'odpowiedź szybka i jednoznaczna', *sport.* 'piłka lecąca krótko i *zazw.* szybko' WSFJP
- ktoś/coś (jest) na medal *wzmoc.* 'wspaniałe, doskonałe, wyróżniający się' WSFJP

- odbijać piłeczkę *posp.* ‘unikać wykonania czegoś, wskazując kogoś innego jako wykonawcę’ WSFJP
- odpadać/przegrywać w przedbiegach sport. (biegi) ‘przegrywać w eliminacjach’, *żart.* ‘zupełnie nie kwalifikować się do czegoś, nie spełniać podstawowych warunków’ WSFJP
- o pół/kilka długości (czegoś) *sport.* ‘o tyle, ile wynosi pół długości, wielokrotność długości konia, łódki, roweru, samochodu itp.’ WSFJP
- podbramkowa sytuacja *posp.* ‘przymusowa, wymagająca jakiejś reakcji; krytyczne położenie’, *sport.* (piłka nożna) ‘moment gry, w czasie którego może dojść do uzyskania gola; szansa uzyskania gola’ WSFJP
- podnosić komuś poprzeczkę *dzien.* ‘zwiększyć wymagania’ WSFJP
- przekazywać pałeczkę *sport.* ‘podawać pałeczkę następnemu zawodnikowi w sztafecie’, ‘umożliwiać komuś kontynuowanie działań przez siebie rozpoczętych’ WSFJP
- rzut na taśmę *sport.* ‘energiczne wysunięcie się do przodu w momencie przekraczania mety’, *dzien.* ‘końcowy, szczególnie intensywny wysiłek’ WSFJP
- spisać się na medal ‘zrobić coś bardzo dobrze, zasłużyć na pochwałę’ WSFJP
- stać na bramce *sport.* ‘bronić bramki, aby przeciwnik nie mógł umieścić w niej piłki i zdobyć punktu dla swojej drużyny’, *posp.* ‘pilnować wejścia do lokalu, na koncert itp.’ WSFJP
- strzał w dziesiątkę ‘świetny pomysł, trafne działanie, posunięcie, trafna decyzja’ WSFJP
- strzelać do własnej bramki / strzelić samobója *sport.* ‘omyłkowo strzelić piłkę do bramki własnej drużyny’, *iron.* ‘działać na własną szkodę’ WSFJP
- szermierka słowna / na słowa / na argumenty *książk.* ‘spór słowny prowadzony szybko, z użyciem krótkich, błyskotliwych wypowiedzi, celnych argumentów’ WSFJP
- wolna amerykanka *dzien.* ‘walka bez przestrzegania reguł gry’ WSFJP
- z mety *posp.* ‘od razu, natychmiast’ WSFJP

Literatura

Chlebda (2001b)

9.8. Frazeologizmy o proveniencji ekonomiczno-politycznej

- beton partyjny/polityczny *polit. żarg.* ‘grupa konserwatywnych członków partii, polityków niechętnych zmianom, reprezentujący nieprzejdany stosunek do jakiegoś kierunku w polityce’ WSFJP
- bić się / walczyć o stołek *pogard.* ‘starać się usilnie o stanowisko, zwalczając konkurentów’ WSFJP
- cichy wspólnik *posp.* ‘nieformalny współpracownik, współuczestnik jakiegoś przedsięwzięcia; *też:* towarzysz, o którym nikt nie wie’ WSFJP
- czarny rynek ‘nielegalny handel’ WSFJP
- czerwone pająki ‘członkowie partii komunistycznej, komuniści; członkowie dawnej PZPR’ WSF
- gabinet cieni *polit.* ‘lista osób, które mogą stać się członkami rządu w wypadku zmiany sytuacji politycznej’ WSFJP
- karuzela stanowisk ‘szybkie, trudne do wytłumaczenia zmiany na stanowiskach osób piastujących wysokie urzędy i funkcje w świecie polityki lub biznesu’ SPP
- kiełbasa wyborcza *dzien.* ‘obietnice składane wyborcom *zazw.* bez pokrycia; przynęta wyborcza’ WSFJP
- konferencja/spotkanie/rozmowy na szczycie ‘konferencja/spotkanie/rozmowy poświęcone ważnym sprawom międzynarodowym z udziałem przywódców najbardziej znaczących państw’ USJP
- ktoś przywieziony w teczce *komun. przest.* ‘wyznaczony na jakieś stanowisko przez władze; niewybrany demokratycznie’ WSFJP
- litera prawa *oficj. praw.* ‘system prawny; obowiązujące prawo’ WSFJP
- metoda kija i marchewki ‘stosowanie naprzemienne nagradzania i karami, wprowadzania rozwiązań korzystnych i niekorzystnych w celu panowania nad zachowaniami i działaniami innych’ WSF
- partia kanapowa *iron.* ‘o małej liczebności, reprezentacji jakiejś partii lub innej stowarzyszonej grupy polityków’ WSF
- pierwsza dama / first lady ‘małżonka prezydenta’, ‘kobieta najbardziej uznana w jakiejś dziedzinie, wiodąca prym, będąca na szczycie’ WSF
- plankton polityczny/sejmowy *publ.* ‘posłowie, politycy, którzy z różnych powodów nie są członkami żadnej partii, klubów i kół poselskich i z tego powodu nieodgrywający żadnej roli, niemający żadnego znaczenia’ WSF

- raj podatkowy / oaza podatkowa ‘miejsce, w którym przepisy podatkowe są wyjątkowo korzystne dla obcokrajowców i kapitału zagranicznego’ AUT
- rekin finansowy ‘bezwzględny bogacz, potentat finansowy’ WSFJP
- republika koleśiów *środ. a. publ.* ‘faworyzowanie przez członków rządu znajomych, członków tej samej partii itp. przy przydzielaniu stanowisk w urzędach, w zarządach firm itp.’ WSF
- ruch w interesie *posp.* ‘korzystna, zyskowna działalność zakładu, firmy, instytucji; coś się dzieje, panuje ożywienie’ WSFJP
- rządy silnej/twardej ręki *dzien.* ‘twarde, surowe rządy’ WSFJP
- scena polityczna *dzien.* ‘układ sił politycznych; system polityczny, partie polityczne’ WSFJP
- szara strefa *dzien. finans.* ‘dochody, od których część ludności świadomie i bezprawnie nie płaci podatków’ WSFJP
- wywieźć na taczce ‘usunąć ze stanowiska, odwołać, zwłaszcza w sposób demonstracyjny, przy dużej niechęci pracowników, społeczeństwa itp.’ AUT
- zorganizowana grupa przestępcza *polic.* ‘gang, szajka; zhierarchizowana grupa przestępców, wspierających się wzajemnie’ WSFJP

Literatura

Chlebda (2001b), Nowakowska (2005b), SPP, Szerszunowicz (2015)

9.9. Frazeologizmy o proveniencji muzycznej

- bić/walić (w kogoś) jak w bęben *posp.* ‘bić kogoś, kto nie stawia oporu; mocno, energicznie, z całej siły’ WSFJP
- czuć bluesa ‘dobrze orientować się w jakiejś sytuacji, wyczuwać nastrój, umieć się dostosować do panującej gdzieś atmosfery’ WSF
- czysty ton ‘jasna, klarowna, jednoznaczna wypowiedź; też: szczerza, niekłamliwa, niefałszywa’, *muz.* ‘dźwięk harmonijny, klarowny, niefałszywy’ WSFJP
- coś pogięte/zgięte/zgniecione/zmarszczone w harmonię/harmonijkę ‘zmarszczone; zgniecione, doszczętnie zniszczone’ WSFJP
- dawać/robić z czegoś operę *młodz. pogard.* ‘wygłupić się’ WSFJP

- dotykać czulej struny czegoś *książk.* ‘poruszać drażliwą sprawę; mówiąc o czymś, sprawiać komuś przykrość’ WSFJP
- fałszywy ton ‘nieszczery, kłamliwy sposób wypowiedzania się’, *muz.* ‘dźwięk nieodpowiedniej wysokości, dysonans’ WSFJP
- grać na fałszywą nutę *książk.* ‘postępować nieszczерze’ WSFJP
- grać na jakąś nutę *książk.* ‘zachowywać się w jakiś sposób’ WSFJP
- grać pierwsze skrzypce *dzien.* ‘odgrywać główną rolę; przewodzić jakiejś grupie; dominować gdzieś; rządzić gdzieś, kimś, czymś’, *muz.* ‘być prowadzącym skrzypkiem w orkiestrze’ WSFJP
- inaczej śpiewać *posp.* ‘pokornieć, łagodnieć, spuszczać z tonu’ WSFJP
- kłamać/łgać jak z nut *posp.* ‘kłamać bez wahania, skrupułów’ WSFJP
- ktoś/coś jak z koziej dupy trąba *wulg.* ‘nie taki, za jakiego uchodzi *a.* za jakiego chce uchodzić’ WSFJP
- ktoś/coś nadaje ton czemuś ‘ma znaczący wpływ na kształt, charakter czegoś’ WSFJP
- ktoś prosty/wyprostowany jak struna *książk.* ‘ktoś o wyprostowanej sylwetce, silny, sprawny’ WSFJP
- melodia/muzyka/pieśń przyszłości ‘sprawa, która może być zrealizowana dopiero w odległej przyszłości’ WSFJP
- napięty jak struna ‘bardzo zdenerwowany, napięty psychicznie’ WSFJP
- podbijać komuś bębenka *przest.* ‘zachęcać pochlebstwami’ WSFJP
- poruszać czułą strunę czegoś *książk.* ‘mówiąc o czymś, sprawić przykrość’ WSFJP
- przeciągnąć strunę ‘przekraczać dopuszczalną granicę postępowania, przebierać miarę w czymś; pozwalać sobie na zbyt wiele, być zbyt śmiałym’ WSFJP
- puszczać kogoś w trąbę *posp.* ‘oszukiwać kogoś’, *posp.* ‘opuszczać, porzucać kogoś’ WSFJP
- robić kogoś w trąbę *posp.* ‘oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność’ WSFJP
- robić coś jak z nut *posp.* ‘bez trudu, z łatwością’ WSFJP
- spuszczać z tonu ‘tracić pewność siebie, pokornieć’ WSFJP
- stara / ta sama śpiewka *posp.* ‘frazes, znana powtarzająca się opinia; stale ten sam argument *zazw.* nieuzasadniony’ WSFJP
- ta sama piosenka *posp.* ‘ktoś ciągle coś powtarza, stale się dopomina; opowiada zawsze w ten sam sposób’ WSFJP

trafiąć/uderzać w czyjąś czułą strunę ‘postępując, mówiąc, dotykać czyjejś słabej strony; trafić w czyjś słaby punkt; wykorzystywać czyjąś słabość’ WSFJP

uderzać we właściwą strunę *książk.* ‘w kontaktach z kimś *a.* w utworze poruszać odpowiedni temat, zajmować się istotnym problemem, wywołując pożądane uczucia, emocje’ WSFJP

uderzyć/wpadać w jakiś ton ‘zaczynać nadawać wypowiedzi określony styl, zabarwienie uczuciowe *a.* emocjonalne; zachowywać się odpowiednio do tonu wypowiedzi’ WSFJP

wyprężyć się jak struna *książk.* ‘stawać na baczność, prostować ciało’ WSFJP

zacząć z innego tonu ‘zmieniać sposób, styl wypowiedzania się’ WSFJP

zawracać/kręcić gitarę *posp.* ‘naprzykrzać się, zabierać komuś czas, nie dawać spokoju, zawracać głowę’, *posp.* ‘zmyślać’ WSFJP

zawracanie gitary *posp.* ‘błaga, zmyślenie’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2014)

9.10. Frazeologizmy motywowane osiągnięciami nauki i techniki

baza danych *infmt.* ‘uporządkowany zbiór informacji’ WSFJP

całą parą *posp.* ‘intensywnie, szybko, ze wszystkich sił’ WSFJP

coś zmienia się jak w kalejdoskopie *dzien.* ‘zmienia się szybko i wyraźnie’ WSFJP

cud techniki ‘najnowsza zdobycz techniki’ NSF

cztery kółka *żart.* ‘samochód osobowy’ WSFJP

dociskać/dokręcać/dociągać/przykręcać (komuś) śrubę *posp.* ‘wywierać nacisk na kogoś, zmuszać kogoś; zwiększać wymagania, zastosować surowszą dyscyplinę’, ‘wkręcać, mocować’ WSFJP

dodać/dodawać gazu ‘przyspieszać prędkość pojazdu’, *ucz.* ‘uciekać’ WSFJP

iść/robić coś po linii najmniejszego oporu ‘wybierać najłatwiejszy sposób działania, niewymagający wysiłku; unikać trudności’ WSFJP

krótkie spięcie ‘nagły spór, starcie, sprzeczka’, ‘zwarcie przewodów elektrycznych’ WSFJP

- ktoś/coś dostaje się / wpada w tryby czegoś ‘jest zmuszony, zmuszone do określonego działania, do podporządkowania się jakimś zasadom, ograniczeniom’, ‘zaczyna znajdować się między obracającymi się kołami zębatymi’ WSFJP
- ktoś/coś ładuje akumulatory (komuś) *posp.* ‘pozwala nabrać sił, krzepi’ WSFJP
- ktoś/coś ciągnie/pociąga/przyciąga (kogoś) jak magnes ‘ktoś, coś stanowi pokusę dla kogoś, zachęca do czegoś’ WSFJP
- kwadratura koła ‘zadanie niewykonalne’, *mat.* ‘wykreślenie kwadratu o polu równym polu danego koła’ WSFJP
- lecieć jak rakieta ‘bardzo szybko biec’ WSFJP
- nadawać/działać/myśleć/odbierać na tej samej fali ‘myśleć, odczuwać podobnie jak druga osoba, łatwo osiągać z nią porozumienie’ WSFJP
- na najwyższych/pełnych/wysokich obrotach *posp. wzmoc.* ‘bardzo szybko, intensywnie, maksymalnie wykorzystując siły, środki, możliwości’ WSFJP
- na sto procent *posp.* ‘na pewno, z całą pewnością’ WSFJP
- papierek lakmusowy *dzien.* ‘sprawdzian, kryterium’, *chem.* ‘bibuła nasączona lakmusem do oceny stężenia jonów wodorowych w środowisku wodnym’ WSFJP
- piąte koło u wozu *dezapr.* ‘ktoś zbędny, zawadzający; coś zbędnego’ WSFJP
- pi razy oko *posp.* ‘mniej więcej, około, w przybliżeniu, ale z możliwością dużej pomyłki’ WSFJP
- pod kątem czegoś/kogoś ‘ze szczególnym uwzględnieniem czegoś, ze względu na coś’ WSFJP
- pracować jak maszyna ‘pracować szybko, wytrwale, dokładnie i bez odpoczynku’ WSFJP
- przyciągać kogoś jak magnes ‘być dla kogoś bardzo atrakcyjnym, pociągającym’ NSF
- reakcja łańcuchowa *chem.* ‘złożona reakcja chemiczna, w której jedno wydarzenie staje się przyczyną kolejnych, często niekontrolowanych i nieprzewidywalnych zdarzeń’, *dzien.* ‘sytuacja, w której jedno wydarzenie staje się przyczyną ciągu kolejnych, często niekontrolowanych i nieprzewidywalnych zdarzeń’ WSFJP
- robić coś jak automat ‘wykonując ruchy mechaniczne, miarowe; podświadomie kierując się instynktem’ WSFJP

skoczyć / zerwać się jak na sprężynie / za naciśnięciem sprężyny ‘wstać nagle, gwałtownie; skoczyć, stanąć, zerwać się na równe nogi’ WSFJP

sprowadzać coś do wspólnego mianownika *dzien.* ‘odnajdować zbieżności, podobieństwa; traktować, oceniać jednakowo kogoś, coś, ignorować różnice’ WSFJP

sprężenie zwrotne *cyber.* ‘takie wzajemne oddziaływanie na siebie dwóch czynników, w którym skutek wpływa na przyczynę’ WSFJP

telefon się urywa *posp.* ‘wiele osób telefonuje pod ten sam numer’ WSFJP

trybiki w maszynie ‘pracownicy różnego szczebla, których praca warunkuje sprawne funkcjonowanie jakiejś firmy, instytucji’ NSF

wentyl/klapa bezpieczeństwa ‘możliwość, z której da się skorzystać, jeśli inne rozwiązania zawiodą’, ‘przepis, zasada, która zapewnia bezpieczeństwo; środek zapobiegawczy’, *tech.* ‘zawór, który zapewnia utrzymanie ciśnienia na bezpiecznym poziomie’ WSFJP

zasuwać jak mały samochódzik *posp.* ‘ciężko pracować’ WSFJP

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001), Tambor (1991)

9.11. Frazeologizmy motywowane obserwacją życia codziennego

ani do tańca, ani do różańca *przysł.* (kobieta) ‘nudna, nieciekawa, bez werwy’ WSFJP

babskie gadanie *posp.* ‘niekompetentne, bez znajomości rzeczy’, *posp.* ‘mówienie o niczym, byleby mówić’ WSFJP

chudy jak kościotrup/mumia/patyk/szczapa/szkapa/szkielec/śmierć/tyka itp. ‘bardzo chudy’ WSFJP

ciepłe kluski/kluchy *pogard.* ‘osoba powolna, ślamazarna; niedołęga, safandula, niedojda’ WSFJP

co ma piernik do wiatraka (?) *posp.* ‘jedno z drugim nie ma nic wspólnego, nie ma związku’ WSFJP

cztery ściany ‘mieszkanie, dom’ WSFJP

dostawać po kieszeni *posp.* ‘ponosić straty finansowe’ WSFJP

- dwa grzyby/grzybki w barszcz 'nadmiar jednakowych elementów; za wiele tego dobrego' WSFJP
- głupi jak but (z lewej nogi) *pogard.* 'bardzo głupi, tępy' WSFJP
- grać / bawić się (z kimś) w ciuciubabkę *posp.* 'zwodzić, świadomie kogoś zdezorientować, bawić się czyjąś niewiedzą', *dziec.* 'bawić się w szukanie z zasłoniętymi oczami' WSFJP
- jak przekupka *pogard.* (zachowywać się, mówić) 'niestosownie, prostacko, niegrzecznie' WSFJP
- ktoś/coś rośnie (szybko) jak na drożdżach 'rośnie, dojrzewa bardzo szybko', 'powstaje, rozwija się bardzo szybko' WSFJP
- łysy jak kolano *posp.* 'całkowicie łysy' WSFJP
- masz babo placek *posp.* 'a to dopiero; stało się coś nieprzewidzianego, kłopotliwego' WSFJP
- męska decyzja *posp.* 'zdecydowana, szybka, trochę ryzykowna' WSFJP
- mieć (jeszcze) mleko pod nosem *lekcew.* 'być niedojrzałym, niedoświadczonym, zbyt młodym' WSFJP
- mieć kluski/kluchy w buzi/gębie/ustach *pogard.* 'mówić niewyraźnie, bełkotliwie' WSFJP
- musztarda po obiedzie *posp.* 'rzecz spóźniona, już nieaktualna' WSFJP
- obchodzić się z kimś/czymś jak z jajkiem/porcelaną 'traktować kogoś, coś z nadmierną dbałością, przesadną ostrożnością' WSFJP
- od świtu do nocy / od rana do wieczora 'przez cały dzień, przez całe dnie' WSFJP
- płakać jak dziecko 'płakać bardzo; martwić się, smucić' WSFJP
- narobić bigosu 'być przyczyną kłopotów, zamieszania' WSFJP
- nawarzyć (sobie) piwa 'sprawić (sobie) kłopot' WSFJP
- ślepy zaułek 'sytuacja bez wyjścia, bez perspektyw, z której trudno się wycofać', 'ulica na jednym końcu zamknięta' WSFJP
- w kolebce 'we wczesnym dzieciństwie' WSFJP
- wpaść jak śliwka w kompot *posp.* 'zaczynać znajdować się w trudnej sytuacji, w położeniu bez wyjścia' WSFJP
- za/zbyt krótka kołdra/kołderka 'niedobór, brak czegoś, uniemożliwiający (zazw. poprawne) działanie' WSFJP

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001)

9.12. Zapożyczenia frazeologiczne

9.12.1. Zapożyczenia zewnętrzne

9.12.1.1. Zapożyczenia z języka angielskiego

amerykańskie marzenie / American dream ‘popularny slogan, hasło wyrażające ideały demokracji, równości i wolności, na których budowano USA; amerykański sposób życia; amerykańskie społeczeństwo i kultura’ SWOiZO, ‘wiara, że w Ameryce każdy, kto ciężko pracuje, może osiągnąć sukces’ AUT

biały kołnierzyk ‘osoba wykonująca pracę umysłową lub zajmująca się biznesem’ NSF

Business is business (*dosł.* Biznes to biznes) ‘W interesach nie ma sentymentów’ AUT

być na topie *posp. ang.* ‘być popularnym’ WSFJP

coming out *ang.* ‘publiczne ujawnienie swej orientacji homoseksualnej’ WSF → dokonać coming outu³

coś jest na tip-top ‘coś jest dobrze, doskonale, perfekcyjnie zrobione, przygotowane itp.; pewne jest, że coś nie zawiedzie’ WSF

coś/ktoś jest na topie ‘osiągnąć sukces w jakiejś dziedzinie i stać się z tego powodu bardzo popularnym w jakimś czasie’, ‘coś jest bardzo modne, popularne w jakimś czasie’ WSF

coś jest nie fair / być nie fair ‘coś jest nieuczciwe, nieszczerze, podstępne’ WSF

fifty-fifty (*dosł.* pięćdziesiąt-pięćdziesiąt) ‘równo, tyleż (dla obu); po połowie; pół na pół’ SWOiZO

happy end (*ang. właśc. happy ending dosł. szczęśliwe zakończenie*) ‘pomyślne, szczęśliwe zakończenie czegoś, jakiegoś dzieła artystycznego; optymistyczny, szczęśliwy finał czegoś’ SFWP

ktoś/coś ma trupa w szafie *dzien.* ‘ma w życiorysie, w swoich dziejach coś nagannego, co ukrywa, ale co w każdej chwili może być ujawnione’ WSFJP

3 Po strzałce podano kolokacje zawierające dane połączenie wyrazowe.

- last but not least (*dosł.* ‘ostatni (ale) nie najmniej znaczący’) SWOiZO, ‘formuła używana przy wymienianiu kogoś/czegoś na ostatnim miejscu, stosowana dla zaznaczenia, że nie jest to osoba/rzecz najmniej ważna’ AUT
- łowca głów / head hunter ‘osoba wyszukująca najlepszych specjalistów w określonej dziedzinie i namawiająca ich do pracy w firmie konkurencyjnej’ NSF
- mieć motyle w brzuchu ‘odczuwać przyjemne napięcie w związku z jakimś wydarzeniem, przeszłym, przyszłym lub trwającym, lub na myśl o kimś lub o czymś bliskim sercu’ WIKI
- Miłego dnia! ‘życzenie komuś, aby w przyjemny sposób spędził dzień’ AUT
- na ful/full ‘bez ograniczeń, z całą mocą, bez umiaru’ WSF
- opera mydlana ‘typ serialu obyczajowego opartego na prostym i powtarzalnym schemacie fabularnym; telenowela’ WSF
- plastikowe pieniądze ‘karta/karty kredytowe’ AUT
- polityczna poprawność *dezapr.* ‘z obawy przed narażeniem się komuś używanie określeń zastępczych, nie wprost, eufemistycznych; za wszelką cenę liberalne traktowanie czyichś postaw’ WSFJP
- polowanie na czarownice *dzien.* ‘oskarżanie niewinnych osób, które przeszkadzają w realizacji jakichś celów; nagonka; *też:* za wszelką cenę szukanie winnych’ WSFJP
- pracę brudne pieniądze *dzien.* ‘wprowadzać nieuczciwie zdobyte pieniądze do oficjalnego obrotu, *zazw.* prowadząc fikcyjną działalność gospodarczą’ WSFJP
- przybić piątkę *młodz.* ‘uderzyć się z kimś otwartą dłonią, aby wyrazić powitanie, radość, aby dać znak zgody, ubicia interesu itp.’ WSF
- rodzina patchworkowa ‘rodzina, w której zgodnie żyją byli małżonkowie, ich obecni partnerzy oraz dzieci z tych związków’ WIKI
- wyglądać jak milion dolarów ‘świetnie wyglądać’ AUT
- wychodzić z szafy ‘publicznie ujawnić swą orientację homoseksualną’ WSF
- wyścig szczurów *dzien. pogard.* ‘bezpardonowa rywalizacja szkolna; *też:* zawodowa’ WSFJP

9.12.1.2. Zapożyczenia z języka francuskiego

- à propos ‘przy sposobności, w związku z (tym) tematem, notabene; w samą porę, odpowiednio’ SWOiZO → powiedzieć coś à propos
- au courant ‘(być) zaznajomionym na bieżąco, stale (z aktualnymi tendencjami, z rozwojem wydarzeń, z modą itp.); (być) obeznanym (z czymś dokładnie)’ SWOiZO → być au courant
- bon ton *przest. a. żart.* ‘dobry ton, nienaganny sposób bycia, właściwe zachowanie’ SWOiZO
- c’est la vie ‘takie jest życie’ SWOiZO
- chapeau bas ‘kapelusz z głowy’ (w dowód uznania i podziwu)’ SWOiZO
- chargé d’affaire ‘przedstawiciel dyplomatyczny trzeciej klasy (po ambasadorze *a. nuncjuszu* i ministrze *a. internuncjuszu*)’ SWOiZO
- comme çi, comme ça ‘tak sobie, ujdzie’ SWOiZO
- carte blanche (*dosł.* biała karta) ‘nieograniczone pełnomocnictwo, swoboda działania, wolna ręka’ SWOiZO → dać/otrzymać carte blanche
- déjà vu(e) (*dosł.* już widziane) ‘złudzenie, że sytuacja *a. wydarzenie*, przeżywane *a. widziane* po raz pierwszy, było kiedyś widziane’ SWOiZO
- en bloc ‘w całości, ogółem, ryczałem’ SWOiZO
- en face ‘z przodu’ SWOiZO → twarz/postać widziana en face
- enfant terrible (*dosł.* okropne dziecko) ‘osoba niedyskretna, nietaktowna, zenująco prawdomówna; dziecko wprowadzające w kłopot rodziców przez zdradzanie domowych tajemnic’ SWOiZO
- faux pas (*dosł.* fałszywy krok) ‘nietakt, niezręczność, gafa, uchybienie normom towarzyskim, postępek nie na miejscu’ → popełnić faux pas
- femme fatale ‘kobieta przynosząca zgubę, sprowadzająca nieszczęście, łamiąca serce, karierę, życie mężczyźni’ SWOiZO
- fin de siècle (*dosł.* koniec wieku) ‘koniec wieku (XIX); tendencje schyłkowe, dekadencje w życiu społecznym, sztuce i literaturze (końca XIX w.)’ SWOiZO
- gwóźdź programu ‘najważniejsza, najciekawsza część imprezy, *zazw.* kulturalnej, najatrakcyjniejsza część danego spotkania’ WSPJP
- noblesse oblige ‘szlachectwo zobowiązuje (do szlachetnego postępowania)’ SWOiZO

ostatni krzyk mody ‘coś najmodniejszego w danej chwili, w sezonie (fason, krój, model, kolor itd.) NSF
 par excellence ‘w całym tego słowa znaczeniu; w najwyższym stopniu’ SWOiZO
 szara eminencja *dzien.* ‘człowiek kierujący czymś z ukrycia’ WSFJP
 tête à tête ‘sam na sam, w cztery oczy, we dwójkę’ SWOiZO
 va banque ‘w kartach – o cały bank, stawka o całą sumę (w grze hazardowej)’ SWOiZO, ‘na całość’ AUT

9.12.1.3. Zapożyczenia z języka niemieckiego

coś (jak) od/spod jednej sztancy *pogard. germ.* ‘nieoryginalne, powielane, kopiowane, naśladowane; takie jak wszystko tego samego rodzaju’ WSFJP
 Ćwiczenie czyni mistrza ‘Ćwiczenie prowadzi do perfekcji’ AUT
 Drang nach Osten (*dosł.* napór na wschód) ‘kierunek agresywnej polityki feudalnych i kapitalistycznych Niemiec do 1945 r.’
 Gott mit uns (*dosł.* Bóg (jest) z nami) ‘napis na kłamrach u pasów żołnierzy niemieckich w obu wojnach światowych’ SWOiZO
 iść w setki/tysiące ‘osiągać liczbę setek/tysięcy’ AUT
 Kinder, Küche, Kirche (*dosł.* dzieci, kuchnia, kościół) ‘dawne porzekadło niemieckie wyznaczające kobietom tylko trzy strefy działania: dzieci, kuchnia, kościół’ SWOiZW
 kłamstwo ma krótkie nogi ‘kłamstwo szybko wyjdzie na jaw, ponieważ ludzie odkryją prawdę’ AUT
 kocia muzyka ‘wrzask, ogłuszający hałas, na znak protestu albo żeby kogoś dokuczyć’ WSFJP
 ktoś/coś jest na tapecie *posp.* ‘jest tematem rozmów, dyskusji’ WSFJP
 na bank *młodz.* ‘na pewno, z całą pewnością’ WSFJP
 od przypadku do przypadku *posp. germ.* ‘od czasu do czasu, nieregularnie, doraźnie’ WSFJP
 okres burzy i naporu / Sturm und Drangperiode *lit.* ‘okres burzy i naporu, okres wrzenia, wyzwolonych namiętności, burzliwego rozwoju’ SWOiZO
 Ordnung muss sein (*dosł.* porządek musi być) ‘porządek jest bardzo ważny, zasada postrzegana jako charakterystyczna dla kultury niemieckiej’ AUT

- polnische Wirtschaft (*dosł.* polska gospodarka) ‘pogardliwe określenie odnoszone do polskich realiów, polskiej sytuacji, szczególnie gospodarczej, którą ktoś ocenia bardzo negatywnie, uważa za zdominowaną przez bałagan, zacofanie, nieporządek’ SFWP
- stawić wniosek *oficj.* ‘przedstawiać do rozważenia projekt, propozycję, prośbę’ WSFJP
- stawić pytanie *oficj.* ‘pytać, zadawać pytanie’ WSFJP
- trzymać sztamę (z kimś) *posp. germ.* ‘wspierać się wzajemnie’ WSFJP
- trzymać wagę ‘tylko samo ważyć przez jakiś czas, nie tyć i nie chudnąć’
- tu jest/leży pies pogrzebany *posp. germ.* ‘o to chodzi, tu jest istota sprawy, na tym polega problem’ WSFJP
- wet za wet ‘odwzajemnianie się tym samym, złem za doznane zło; zemsta, odwet’ WSFJP
- wino, kobieta i śpiew ‘ze starej sentencji niemieckiej: *Wer nicht liebt Wien, Weib und Gesan, der bleibt ein Narr sein Lebenslang* (*dosł.* kto nie miłuje wina, kobiety i śpiewu, ten przez całe życie zostanie głupcem’ SWOiZO
- w nawiązaniu do czegoś *oficj. a. urzęd.* ‘odpowiadając na czyjąś wypowiedź, myśl; czyniąc coś punktem odniesienia do swoich rozważań’ WSFJP
- w uzupełnieniu ‘w dodatku do czegoś’ AUT
- w pierwszym rzędzie *posp.* ‘najpierw, przede wszystkim, po pierwsze’, ‘w pierwszym szeregu, w pierwszej grupie ludzi’ WSFJP
- wprowadzić coś w obieg / do obiegu ‘rozpowszechniać, czynić przedmiotem użytku dużej grupy ludzi’ WSFJP
- z reguły *posp.* ‘zwykle, zazwyczaj’ WSFJP

9.12.1.4. Zapożyczenia z języka rosyjskiego

- dośćgnąć celu *błęd. rus.* ‘osiągnąć cel’ AUT
- jakby nie było ‘w każdym razie’ AUT
- na abarot *rus. reg.* ‘na odwrót’ AUT
- odwoływać/zdjąć kogoś ze stanowiska *błęd. rus.* ‘usuwać ze stanowiska, zwalniać’ WSFJP
- okazywać pomoc *błęd. rus.* ‘pomóc’ AUT
- okazać środki *błęd. rus.* ‘zapewnić środki’ AUT
- platforma porozumienia ‘płaszczyzna porozumienia’ AUT

pod sąd ‘w celu osądzenia’ AUT
 podkładać/podłożyć komuś świnie ‘podstępnie komuś szkodzić’ NSF
 przechwycić władzę ‘przejąć władzę’ AUT
 skolko ugodno *rus. reg.* ‘ile chcesz, bardzo dużo’ AUT
 w tym rzecz ‘to stanowi problem, o to właśnie chodzi’ AUT
 wlec się w ogonie ‘być na samym końcu’ AUT
 wsio rawno *rus. reg.* ‘wszystko jedno’ AUT
 wsio ryba *żart. warsz. rus.* ‘wszystko jedno’ WSFJP
 wziąć się za coś ‘zacząć coś robić’ AUT
 zabezpieczyć środki *błęd. rus.* ‘zapewnić środki’ AUT

9.12.1.5. Zapożyczenia z języka łacińskiego

ad acta ‘(sprawa odłożona) do akt, między sprawy załatwione, którymi
 dłużej zajmować się nie trzeba’ SWOiZO
 ab ovo ‘od samego początku (...)’ SWOiZO
 ad hoc ‘doraźnie, specjalnie w tym celu, bez zamiaru szerszego, ogólniej-
 szego zastosowania czy użytkowania’ SWOiZO
 ad infinitum ‘do nieskończoności; bez końca, bez granic’ SWOiZO
 Alma Mater (dosł. matka karmicielka) ‘podniosła, średniowieczna na-
 zwa uczelni wyższej’ SWOiZO
 alter ego ‘osoba utożsamiana z kimś lub wyrażająca czyjeś poglądy, dą-
 żenia; drugie ja’ USJP, ‘drugi ja, sobowtór, przyjaciel, przedstawi-
 ciel’ ŁncD
 corpus delicti ‘dowód rzeczowy przestępstwa, przedmiot *a.* narzędzie
 zbrodni’ SWOiZO
 de facto ‘istotnie, rzeczywiście; w rzeczywistości; w praktyce’ SWOiZO
 de gustibus (non est disputandum) ‘w sprawach smaku (gustów, upodo-
 bań) nie ma dyskusji’ SWOiZO
 ex cathedra ‘autorytatywnie, bezapelacyjnie, w sposób niedopuszczający
 dyskusji’ SWOiZO → głosić coś/orzekać ex cathedra
 ex definitione ‘(co wynika) z definicji (danego terminu); (co jest praw-
 dziwe) na mocy przyjętego znaczenia (danej nazwy, danego okre-
 ślenia)’ SWOiZO
 expressis verbis ‘dobitnie, wyraźnie; bez ogródek’ SWOiZO
 in flagranti (crimine comprehensi) ‘na gorącym (uczynku schwyty)’
 SWOiZO

- in memoriam ‘ku pamięci, na pamiątkę’ SWOiZO
- in vino veritas ‘w winie prawda, tj. wino rozwiązuje język, pijany zdradza swe tajemnice’ SWOiZO
- in vitro (dosł. w szkle) ‘badanie tkanek, rozwoju zarodka itd.) poza żywym organizmem, w próbówce *a.* innym otoczeniu sztucznym’ SWOiZO
- in vivo (dosł. na żywym (osobniku), ‘badanie procesów biologicznych i biochemicznych) w żywym organizmie rośliny *a.* zwierzęcia’ SWOiZO
- lingua franca ‘język wspólny’ AUT
- nihil novi ‘nic nowego’ AUT
- nolens volens ‘chcąc nie chcąc’ SWOiZO
- nomen (atque) omen ‘imię (i oprócz tego jeszcze) wróżba (...), tj. w imieniu objawia się charakter danej osoby’ SWOiZO
- pro forma ‘dla formy, dla pozorów, przyzwoitości (...)’ SWOiZO
- pro publico bono ‘dla dobra publicznego, dla dobra ogólnego’ SWOiZO
- qui pro quo ‘pomyłka co do osoby; nieporozumienie’ SWOiZO
- quo vadis (Domine)? ‘dokąd idziesz (Panie)?’ SWOiZO
- sensu largo ‘w szerszym rozumieniu’ ŁncD
- sensu stricto ‘w ścisłym znaczeniu’ SWOiZO
- signum temporis ‘znak czasu’ SWOiZO
- status quo ‘istniejący obecnie stan rzeczy’ SWOiZO
- tabula rasa ‘czysta, niezapisana karta; umysł (dziecka) nietknięty jeszcze przez wpływy zewnętrzne’ SWOiZO

9.12.1.6. Zapożyczenia z innych języków

- a cappella *wł.* (dosł. na sposób kościelny, *cappella* ‘kaplica’) ‘utwór chóralny) wykonany bez akompaniamentu, bez towarzyszenia instrumentów’ SWOiZO
- al dente *wł.* (dosł. na ząb) ‘potrawa nie nazbyt miękka’ SWOiZO
- Allah akbar *arab.* ‘Bóg jest wszechmocny’ SWOiZO
- capo di (tutti) capi *wł.* (dosł. głowa (wszystkich) głów) ‘naczelnym przywódca mafii’ SWOiZO
- commedia dell’arte *wł.* (dosł. teatr zawodowy) ‘ludowa komedia włoska XVI–XVII w. o improwizowanym tekście i ustalonych sytuacjach i postaciach scen’ SWOiZO

- con affetto *wł. muz.* ‘z uczuciem’ SWOiZO
- con amore *wł. muz.* ‘z zamiłowania, z upodobaniem, predylekcją; z amatorstwa’ SWOiZO
- con brio *wł. muz.* ‘z werwą, z życiem, żwawo’ SWOiZO
- dolce far niente *wł.* ‘słodka beczynność, miłe nieróbstwo’ SWOiZO
- dolce vita *wł. iron.* (*dosł.* słodkie życie) ‘słodkie życie (ludzi bogatych, którzy utracili radość życia i wiarę w jego sens; tytuł filmu F. Felliniego z 1959 r.’ SWOiZO
- frutti di mare *wł.* (*dosł.* owoce morza) ‘jadalne mięczaki, małże, skorupiaki’ SWOiZO, ‘owoce morza’ AUT
- in blanco *hiszp.* (*blanco* ‘biały’) ‘niewypełniony’ SWOiZO → formularz, weksel, pełnomocnictwo in blanco
- panna cotta *wł.* (*dosł.* gotowana śmietana) ‘delikatny deser kuchni włoskiej zrobiony ze śmietany podgrzanej z żelatyną i różnymi dodatkami’ WIKI
- pies ogrodnika *hiszp.* ‘ktoś, kto zachowuje się egoistycznie, nie pozwalając korzystać z czegoś, czego sam nie używa’ NSF
- Sancho Pansa *hiszp.* ‘człowiek będący uosobieniem chłopskiego rozumu, zmysłu praktycznego i sprytu, bez odrobiny uduchowienia i wyższych aspiracji (zwykle jako wierny towarzysz fantasty, romantycznego marzyciela, rycerza z głową w obłokach’ SWOiZO
- syndrom karoshi *jap.* ‘zjawisko nagłej śmierć z przepracowania i stresu’ AUT
- tajemnica poliszynela/Poliszynela *wł.* ‘rzekoma tajemnica, fakt oficjalnie nieujawniony a. znany wszystkim od dawna’ NSF
- to se ne vrati *czes.* (*dosł.* to nie wróci) ‘z sentymentem o czymś z przeszłości’ WSF
- tutti frutti *wł.* (*dosł.* wszystkie owoce) ‘konfitura, lody z mieszanką krajanych (często kandyzowanych) owoców, mieszanina, zbieranina’ SWOiZO

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001), Szemberska (2011), Szerszunowicz (2016a)

9.12.2. Zapożyczenia wewnętrzne

9.12.2.1. Zapożyczenia z żargonu aktorskiego

aktor ze spalonego teatru *żarg. szt.* ‘aktor bez talentu’, *lekcew.* ktoś, kto zachowuje się nienaturalnie, pozuje na lepszego niż jest w rzeczywistości’ WSFJP

Co jest grane (?) *posp.* ‘o co chodzi, co się dzieje, co się święci’ WSFJP
coś zrobiło klapę (najczęściej o przedstawieniu) ‘nie udaje się, nie daje oczekiwanego efektu’ NSF

debiutować w nowej roli *dzien.* ‘zajmować się pierwszy raz czymś innym niż dotychczas’ WSFJP

dobrze grać (swoją) rolę ‘udawać coś przekonująco’ WSFJP

grać/odgrywać (przed kimś) komedię/komedie ‘zachowywać się obłudnie, nieszczerze wobec kogoś; maskować się, mówić ogródkami’ WSFJP

grać rolę kogoś ‘udawać kogoś, wcielać się w postać’, *teatr. film.* ‘odtworzyć postać’, ‘być kimś’ WSFJP

ktoś/coś schodzi/spada/jest zdejmowane z afisza *dzien.* ‘sztukę teatralną, film przestaje się grać’, *dzien.* ‘traci popularność’ WSFJP

ktoś/coś wychodzi / wysuwa się na pierwszy plan *posp.* ‘zaczyna mieć największe znaczenie’ WSFJP

pierwsza naiwna *gw. akt.* ‘amantka liryczna’ SA, ‘osoba naiwna’ AUT
popisowa rola / popisowy numer ‘utwór, który pozwala jego wykonawcy, np. aktorowi, muzykowi, zaprezentować swe największe możliwości’ NSF

rola drugoplanowa *film. teatr.* ‘mniej ważna, nie główna rola w filmie, przedstawieniu itp.’, ‘mniej ważne zadanie, nie główne’ WSFJP

teatr jednego aktora *szt. teatr.* ‘sztuka, w której gra tylko jeden aktor; teatr jednoosobowy’, *iron.* ‘teatr, w którym gra tylko jeden dobry aktor, który opiera się na talencie jednego aktora’ WSFJP

usuwać się na drugi plan ‘ustępować z własnej woli, przestawać odgrywać rolę pierwszoplanową’ WSFJP

wcielać / wczuwać się w rolę *teatr. film.* ‘angażować się w odtwarzanie bohatera sztuki’, ‘angażować się w powierzoną funkcję’ WSFJP

zdejmować/zdjąć z afisza ‘zaprzestać grania sztuki teatralnej, wyświetlania filmu, wystawiania opery’ NSF

z kimś w roli głównej *teatr. film.* ‘z kimś jako odtwórcą najważniejszej postaci sztuki, filmu’, *żart.* ‘z kimś jako osobą najważniejszą’ WSFJP
znikać ze sceny *dzien.* ‘przestawać brać udział w życiu publicznym’, *teatr. dzien.* przestawać występować w teatrze’ WSFJP

żelazny repertuar ‘role, utwory będące stałymi pozycjami w czyichś występach artystycznych’, ‘utwory dramatyczne, muzyczne itp. najczęściej wykonywane publicznie, cieszące się powodzeniem u publiczności’ NSF

9.12.2.2. Zapożyczenia z żargonu łowieckiego

gonić w piętękę *posp.* ‘tracić sprawność umysłową, zaczynać błędnie rozumować, stawać się nierozsądnym’, *łow.* (pies) ‘iść wstecz po tropie zwierzęcia’ WSFJP

iść (szeroką) ławą ‘iść zwartym szeregiem, również atakować w ten sposób’ AUT

iść/podążać po śladach / śladem / śladami *książk.* ‘tropić, śledzić kogoś’, *książk.* ‘iść za kimś tą samą drogą’ WSFJP

iść/podążać trop w trop za kimś ‘iść za kimś, nie odstępować go’ WSFJP
ktoś/coś wpada w sidła (czyjeś) ‘wpada w pułapkę, zasadzkę’, ‘zostać schwytanym we wnyki’, ‘znaleźć się w matni, uzależnić się od czegoś’ WSFJP

leżeć / kłaść się / lec/paść pokotem ‘leżeć, kłaść się, położyć się jeden obok drugiego’ WSFJP

natrafić/trafić/wpaść na trop kogoś/czegoś ‘znaleźć wskazówki pozwalające odnaleźć, wysledzić, odkryć kogoś, coś’, ‘znaleźć ślad pozostawiony przez człowieka lub zwierzę’ WSFJP

odwalić kitę *posp. brut.* ‘umrzeć’ WSFJP

puszczać farbę *posp.* ‘zdradzać, pod przymusem wyjawiać tajemnicę’, *przest. a. łow.* ‘krwawić’ WSFJP

świeży trop ‘niedawno zostawiony ślad zwierzęcia lub człowieka’, ‘nowa informacja w śledztwie’ WSFJP

wyciągnąć kopyta *posp. brut.* ‘umrzeć’ WSFJP

wyrwać się / wyskoczyć (z czymś) jak filip z konopi ‘odezwać się nie w porę, nieodpowiednio; powiedzieć coś niewłaściwego lub zupełnie nie na temat’ WSFJP

wystawiać kogoś do wiatru *posp.* ‘oszukiwać, zwodzić, nabierać kogoś’ WSFJP

zbijać baki *posp.* ‘spędzać czas na próżnowaniu’ WSFJP
 zmylić trop/tropy ‘zgubić ślad człowieka lub zwierzęcia i nie móc go odnaleźć’ WSFJP
 zarzucać sieć ‘zastawiać pułapkę, knuć, intrygować, stosować podstęp;
też: próbować podporządkować sobie kogoś’, *ryboł.* ‘wrzucać do wody sieć, żeby złapać ryby’ WSFJP

9.12.2.3. Zapożyczenia z żargonu przestępczego

być na bani/bańce ‘być pijanym’ WSFJP
 ciągnąć druta *wulg.* (kobieta) ‘odbywać stosunek oralny’ WSFJP
 dać z glana *gw. przestęp.* ‘kopnąć butem’ SA
 dawać komuś cynk *posp.* ‘powiadamiać, informować’ WSFJP
 dostać cynk *posp.* ‘otrzymać cenną wiadomość’ WSFJP
 iść siedzieć *gw. przestęp.* ‘odbywać karę pozbawienia wolności’ SA
 iść do kicia *posp.* ‘zostać aresztowanym, uwięzionym’ WSFJP
 iść/chodzić na wydrę *gw. złodź.* ‘kraść przy użyciu siły fizycznej’ SA
 iść w zaparte *posp.* ‘konsekwentnie nie przyznawać się do czegoś; *też:* nie uznawać czegoś, upierać się przy czymś’ WSFJP
 lewe papiery *posp.* ‘nielegalne dokumenty’ WSFJP
 lewe pieniądze / lewa kasa *gw. przestęp.* ‘pieniądze pochodzące z nielegalnego źródła’ SA
 mieć/czuć/kręcić cykora *posp.* ‘bać się; być tchórzliwym’ WSFJP
 mieć zawiasy ‘mieć wyrok w zawieszeniu’ AUT
 mokra robota *posp.* ‘zabójstwo’ WSFJP
 na lewo ‘nielegalnie, nieoficjalnie’ WSFJP
 okraść kogoś na śpiocha ‘okraść kogoś podczas snu’ SA
 siedzieć na dołku ‘przebywać w areszcie policyjnym’ SA
 siedzieć w kiciu / w puszcze *posp.* ‘odbywać karę więzienia’ WSFJP
 stać na zeksie ‘obserwować, ubezpieczać’ SA
 uderzać w kimono *reg. warsz.* ‘zasypiać’ WSFJP
 umoczyć dupę *gw. przest.* ‘wpaść podczas przestępstwa’ SA
 wciskać ciemnotę/kit *posp.* ‘okłamywać’ WSFJP, *gw. przestęp.* ‘kłamać, wmawiać coś komuś, mówić głupstwa’ SA
 wpuszczać kogoś w kanał *posp.* ‘oszukiwać kogoś, wykorzystywać, robić komuś niewybredne kawały; kpić sobie z kogoś’ WSFJP
 wariackie papiery *gw. przestęp.* ‘dokumenty stwierdzające czyjąś chorobę psychiczną’ SA

wywinąć orła *posp.* ‘przewrócić się’ WSFJP
 zadawać szpanu *gw. przestęp.* ‘zwracać na siebie uwagę, pokazać się’ SA
 zapuszczać żurawia *posp.* ‘zaglądać gdzieś zwykle z ukrycia, potajemnie,
 bez czyjejś wiedzy’ WSFJP
 za friko *posp.* ‘za darmo’ WSFJP
 zrobić skok *gw. złodz.* ‘dokonać napadu, włamania, kradzieży’ SA

9.12.2.4. Zapożyczenia z żargonu graczy w karty

dupেক żołędny *wulg. obelż.* ‘głupiec’ WSFJP
 grać *va banque* *karc.* ‘dawać stawkę, która jest równa całemu bankowi’,
dzien. ‘ryzykować wszystkim, co się ma’ WSFJP
 grać w otwarte/odkryte karty ‘przedstawiać sprawę jasno, szczerze
 otwarcie, niczego nie ukrywając; *też:* wyjawiać swoje plany, za-
 miary’ WSFJP
 karta komuś idzie *karc.* ‘ktoś ma powodzenie w grze’, *żart.* ‘komuś coś
 się udaje, ktoś ma szczęście’ WSFJP
 karta przetargowa/atutowa *dzien.* ‘ważny argument, atut’ WSFJP
 karty na stół (!) ‘ujawnij swoje zamiary; pokaż swoje atuty’ WSFJP
 karty są/zostały rozdane *dzien. polit.* ‘przewidywane wydarzenia nie-
 uchronnie nastąpią, role zostały wyznaczone, decyzje podjęte i już
 nikt ani nic tego nie zmieni’ WSFJP
 kłaść karty na stół ‘otwarcie wyjawiać swoje zamiary’, *karc.* ‘pokazywać,
 jakie się ma karty; odsłaniać swoje karty’ WSFJP
 mieć/trzymać asa w rękawie/zanadrzu ‘ukrywać jakiś atut, istotny argu-
 ment, który zostanie ujawniony w odpowiedniej chwili’ WSFJP
 mocna karta *dzien.* ‘przekonujący argument’, *karc.* ‘karta o dużej war-
 tości’ WSFJP
 odkrywać/odsłaniać karty ‘ujawniać swoje zamiary, pokazywać swoje
 atuty’, ‘ujawniać swój prawdziwy charakter, swoje prawdziwe obli-
 cze’, *karc.* ‘pokazywać, jakie się ma karty’ WSFJP
 rozdawać/dawać karty *karc.* ‘na początku gry rozdzielać karty pomiędzy
 grających’, *dzien.* ‘decydować o przebiegu zdarzeń; nieformalnie
 rządzić; *też:* szarogęsić się’ WSFJP
 słaba karta *dzien.* ‘argument niewystarczający, nieprzekonujący’, *karc.*
 ‘karta o małej wartości’ WSFJP
 stawiać wszystko na jedną kartę ‘decydować się na ryzykowne posunię-
 cie’ WSFJP

twarz pokerzysty *posp.* ‘celowo niewyrażająca żadnych uczuć’ WSFJP
 wyciągać asa z rękawa ‘zaskakiwać kogoś, posługując się ukrywanym
 dotychczas atutem’ WSFJP
 wykładać karty na stół ‘ujawniać swoje zamiary, pokazywać swoje atuty’, *karc.* ‘pokazywać, co ma się w kartach’ WSFJP
 znać czyjeś karty ‘orientować się w czyichś zamiarach; znać czyjeś atuty, argumenty’ WSFJP

9.12.2.5. Zapożyczenia z gwary warszawskiej

baśka pracuje *gw. warsz.* ‘myśleć, rozumować’ SA
 być na gazie *gw. warsz.* ‘być pod wpływem alkoholu’ SA
 dać/spuścić/sprawić komuś manto *posp.* ‘ukarać biciem, zbić kogoś’
 WSFJP
 dostać łomot *posp.* ‘być bitym, *zazw.* za karę, w odwecie’ WSFJP
 dostać manto *posp.* ‘zostać pobitym, ukaranym przez pobicie’ WSFJP
 drętwa mowa *posp.* ‘wypowiedź oficjalna, napuszona, pełna sloganów,
 bez istotnej treści’ SA
 frajer pompka *gwar. warsz.* ‘ktoś naiwny’ WSFJP
 iść do piachu *posp.* ‘umrzeć’ WSFJP
 ktoś z bigłem *posp.* ‘sprawny, zręczny, do rzeczy, rezolutny, dowcipny’
 WSFJP
 lipę komuś wstawiać *gw. warsz.* ‘oszukiwać’ SA
 małe piwo ‘drobiazg’ SA
 mieć pod sufitem *gw. warsz.* ‘mieć pod sufitem, myśleć o czymś’ SA
 mieć nierówno pod sufitem *obelż.* ‘być niezrównoważonym psychicznie’
 WSFJP
 mur beton ‘na pewno, z pewnością, bez wątpienia’ WSFJP
 na waleta *gw. warsz.* ‘bez zezwolenia, samowolnie’ SA
 park sztywnych *gw. warsz.* ‘cmentarz’ SA
 pies komuś mordę lizał *posp.* ‘mniej o tę osobę; nic mnie ta osoba nie
 obchodzi’ WSFJP
 pójść do piachu *gw. warsz.* ‘umrzeć, zostać zabitym’ SA
 pójść w Polskę *gw. warsz.* ‘pić alkohol’ SA
 sprawić komuś łomot *posp.* ‘pobić kogoś, poturbować kogoś’ WSFJP
 szafa gra! *posp. żart.* ‘wszystko w porządku’ WSFJP
 szajba komuś odbiła *obelż.* ‘ktoś jest niespełna rozumu, postępuje głupio’
 WSFJP

uderzać w kimono *reg. warsz.* ‘zasypiać’ WSFJP
 wałnął jak łysy o beton *gw. warsz.* ‘o kimś, kto mówi nonsensy’ SA
 wstawiać gadkę *gw. warsz.* ‘mówić’ SA
 z bigłem *posp.* ‘szybko, sprawnie, inteligentnie, dowcipnie’ WSFJP, *gw. warsz.* ‘żwawo, ochoczo, z zapałem’ SA

Literatura

Lewicki, Pajdzińska (2001)

10. Wybór frazeologizmów w perspektywie kontrastywnej

10.1. Internacjonalizmy

ang. *the kiss of Judas*

fr. *baiser de Judas*

hiszp. *el beso de Judas*

pol. *pocałunek Judasza* ‘pocałunek zdradziecki’ WSFJP

ros. *поцелуй Иуды*

wł. *bacio di Giuda*

(por. niem. *Judaskuss*)

ang. *to cross the Rubicon*

fr. *franchir le Rubicon*

niem. *den Rubikon überschreiten*

pol. *przekroczyć Rubikon* *książk.* ‘robić stanowczy krok, podejmować nieodwołalną decyzję; dokonywać rzeczy ryzykownej, ale przynoszącej korzyści’ WSFJP

wł. *passare il Rubicon*

ang. *to go to Canossa*

fr. *aller à Canossa*

hiszp. *ir a Canossa*

niem. *nach Kanossa gehen*

pol. *udać się do Kanossy* *książk.* ‘kajać się, wyrażać skruchę, uznawać swój błąd’ WSFJP

port. *ir a Canossa*

wł. *andare a Canossa*

ang. *ugly duckling*

fr. *villain petit canard*

hiszp. *el patito feo*

niem. *hässliches Entlein*

pol. brzydkie kaczątko 'ktoś niepozorny, niedoceniany, kto jednak ma wartościowe cechy, umożliwiające osiągnięcie sukcesów' WSFJP

szw. (*den*) *fula ankungen*

wł. *anatroccolo brutto*

ang. *to tilt at the windmills*

fr. *se batter contre des moulins à vent*

hiszp. *luchar contra molinos de viento*

niem. *gegen Windmühle kämpfen/anreiten, einen Kampf gegen Windmühlen führen*

pol. walczyć z wiatrakami książk. 'walczyć z czymś nierealnym, urojonym, walczyć beznadziejnie, bez szans na powodzenie' WSFJP

port. *pelejar com moinhos de vento*

ros. *сражаться с ветряными мельницами*

ang. *Columbus' egg*

fiń. *Kolumbuksen muna*

fr. *oeuf de Colomb*

hiszp. *huevo de Colón*

pol. jajo Kolumba książk. 'proste rozwiązanie pozornie trudnego problemu' WSFJP

niem. *das Ei des Kolumbus*

ros. *Колумбово яйцо*

wł. *uovo di Colombo*

ang. (*this is only*) *the tip of the iceberg*

hiszp. *la punta del iceberg*

niem. (*das ist nur*) *die Spitze des Eisbergs*

pol. (to tylko) wierzchołek góry lodowej 'o wykrytej aferze, która stanowi jedynie fragment szerszego, lecz nieujawnionego dotąd negatywnego zjawiska' WSF PWN

wł. (*this is only*) *the tip of the iceberg*

ang. *to be pilloried*
 hiszp. *poner en la picota*
 niem. *jdn an den Prangerstellen*
pol. *postawić kogoś pod pręgierzem* *dzien.* ‘krytykować kogoś publicznie, piętnować’ WSFJP
 port. *export no pelourinho*
 wł. *mettere in / alla berlina / gogna*

ang. *It takes two to tango*
 fiń. *Tangoon tarvitaan kaksi*
pol. *Do tanga trzeba dwojga* ‘dwie osoby muszą chcieć czegoś’ AUT
 niem. *Man braucht zwei für einen Tango / Für einen Tango braucht man zwei / Zu einem Tango gehören immer zwei*
 wł. *Bisogna essere in due per ballare il tango / Per ballare il tango bisogna essere in due*

Literatura

Krzyżanowska (2013), Paszenda (2000), Piirainen (2005)

10.2. Ekwiwalenty paralelne

‘bardzo dawno temu’

ang. *when Queen Annie was alive* (*dosł.* kiedy żyła królowa Anna)
 czes. *za krále Holce* (*dosł.* za króla Władysława Pogrobowca) / *za časů krále Ječmínka* (*dosł.* za czasów króla Ječmínka)
 fr. *comme du temps du roi Dagobert* (*dosł.* jak za czasów króla Dagoberta) / *comme du temps où (la reine) Berthe filait* (*dosł.* jak za czasów, kiedy królowała Berta tkala)
 hiszp. *en tiempos de Maricastaña/del rey Perico* (*dosł.* za czasów Maricastaña/króla Perico)
 niem. *zu Olims Zeiten* (*dosł.* za czasów Olima) / *als der alte Fritz noch Gefreiter war* (*dosł.* kiedy stary Fritz był jeszcze ge-freiterem)
pol. *za (czasów) króla Ćwieczka/Gwoździka* – ‘dawno, w zamierz-chłych czasach’ WSFJP

ros. *npu uape Гopoxe* (dosł. za cara Grocha)
 wł. *quando Berta filava* (dosł. kiedy Berta przędła)

‘bardzo podobni do siebie’

ang. *to be like two peas in a pod* (dosł. jak dwa ziarnka grochu w strąku)

pol. **podobni (do siebie) jak dwie krople wody** ‘bardzo podobni, identyczni’ WSFJP

niem. *sich gleichen wie ein Ei dem anderen* (dosł. być do siebie podobnym jak dwa jaja)

‘być kompletnie pijanym’

ang. *as drunk as a fiddler/a lord* (dosł. pijany jak skrzypek/lord)

hiszp. *estar (boracho) come una cuba* (dosł. być pijanym jak beczka)

pol. **pijany jak szewc/bela** *posp.* ‘bardzo pijany, pijany do nieprzytomności’ WSFJP

wł. *ubriaco fradicio* (dosł. mokry z przepicia)

‘dokonać zakupu, nie wiedząc, co się naprawdę kupuje’

ang. *to buy a pig in a poke* (dosł. kupić świnię w worku)

pol. **kupić kota w worku** ‘przyjmować, kupować coś bez obejrzenia lub sprawdzenia; brać bez rozpoznania; przyjmować za dobrą monetę’ WSFJP

wł. *comprare a scatola chiusa* (dosł. kupować w zamkniętej skrzyni)

‘zupełnie inna sprawa’

ang. *a different kettle of fish* (dosł. inny garnek ryb)

pol. **to inna para kaloszy** ‘to co innego, to nie to samo’ WSFJP

wł. *(tutta) un'altra musica* (dosł. całkiem inna muzyka)

‘robić coś bezsensownego’

ang. *to milk the ram* (dosł. doić barana)

pol. **doić kozła** ‘robić coś niepotrzebnie’ AUT

wł. *cavare il latte dal toro* (dosł. wyciągać mleko z byka)

‘pić dużo alkoholu’

ang. *to drink like a lord a fish* (dosł. pić jak lord/ryba)

fr. *boire comme une éponge* (dosł. pić jak gąbka)

hiszp. *beber come un cosaco/un tudesco/una cuba* (dosł. pić jak Kozak/Niemiec/beczka)

pol. *pije jak szewc* *posp.* ‘pije alkohol często i w dużych ilościach’ WSFJP

wł. *bere come un cammello/una spugna/uno squalo/un tedesco* (dosł. pić jak wielbłąd/gąbka/rekin/Niemiec)

Literatura

Szerszunowicz (2003, 2007d, 2016b)

10.3. Polskie frazeologizmy bezekwiwalentne

Bracia Polacy (!) *podn.* ‘rodacy, Polacy’ WSFJP

Co Polak, to zdanie *przysł.* ‘Polakom trudno się porozumieć, bo każdy chce mieć rację; Polacy nie umieją działać jednomyślnie’ WSFJP
dziewica bohater ‘Emilia Plater’ AUT

Gdzie dwóch Polaków, tam trzy opinie ‘cechą charakterystyczną Polaków jest brak zgodności, tendencja do kłótni’ AUT

Matka Polka ‘symbol polskiej kobiety – matki, strażniczki ogniska domowego, patriotki’ WSF PWN

między nami Polakami ‘szczerze, otwarcie, we własnym gronie; w rozmowie, w której uczestniczą sami Polacy’ WSFJP

moherowe berety ‘osoby o skrajnie prawicowych poglądach, zwłaszcza skupione wokół ojca Tadeusza Rydzyka’ AUT

Mroźek by tego nie wymyślił ‘o czymś, co jest sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem, tylko z pozoru groteskowe i śmieszne, a w istocie – smutne i zatrważające’ SFWP

Polak potrafi ‘Polak ma talent i jest zdolny do wielkich osiągnięć’, ‘Charakterystyczne dla Polaka jest to, że potrafi zrobić coś bardzo złego, niemądrego’ AUT

Polska cnota każdemu otworzyć wrota ‘w kulturze polskiej powinno się okazać gościnność każdemu człowiekowi’ AUT
 polska zawiść ‘charakterystyczna dla Polaków zawiść: brak umiejętności cieszenia się z cudzych sukcesów, deprecjonowanie cudzych osiągnięć’ AUT
 polskie piekielko *dzien.* ‘przykre nawyki Polaków, *zazw.* skłonność do kłótni, niedocenywanie wartościowych ludzi, zawiść’ WSFJP
 rozmawiać jak Polak z Polakiem *żart.* ‘szczerze, otwarcie, wprost’ WSFJP
 słoń a sprawa polska *żart. a. iron.* ‘każda rzecz, każdy temat może się wiązać z kwestią polską’ WSFJP
 staropolska gościnność ‘tradycyjna, polska gościnność; wystawny, serdeczny sposób przyjmowania gości’ WSFJP
 Wielki Elektryk *żart.* ‘Lech Wałęsa’ SPB
 Wszystkiemu są winni Żydzi, masoni i cykliści ‘to, co ktoś mówi jest absurdalne i nie warto się wdawać w dyskusję’ AUT
 z polska *przest.* ‘tak, jak to robią Polacy; jak to jest przyjęte w Polsce’ WSFJP

Literatura

Szerszunowicz (2013a, 2013b, 2016a)

Indeks terminów

A

akt mowy
aliteracja
amerykanizacja
amplifikacja
analiza kontrastywna
animalizm
antyprzysłowie
apelatywizacja
archaizm
 derywacyjny
 fleksyjny
 leksykalny
 syntaktyczny
aspekt illokucyjny
 lokucyjny
 perlokucyjny

B

biblizm

C

cytat obcojęzyczny
czynniki parajęzykowe

D

definicja kognitywna
defrazeologizacja
derywat
dublet

E

ekwiwalent międzyjęzyczny
etnostereotyp
etykietka językowa
eufemizm
europeizm

F

formuła
frazę
frazem
frazematyka
frazęografia
frazęologia
 animalistyczna
 kontrastywna
 somatyczna
frazęologizm
 bezekwiwalentny
 somatyczny
funkcja ludyczna

G

glottodydaktyka
grupa
 nominalna
 werbalna

H

historyzm
hydronim

I

ideonim
idiom
illokucja
innowacja językowa
internacjonalizm

J

jednostki peryfrastyczne
języczny obraz świata

K

kakofemizm
 kalka
 kognitywizm
 kolokacja
 koloryt lokalny (*couleur local*)
 komparatystyka
 kompetencja

- językowa
- komunikacyjna

 komponent

- animalistyczny
- florystyczny
- onimiczny

 komunikacja
 konotacja
 konstrukcje paralelne
 kontaminacja
 kontekst językowy
 kultura

L

langue
 literalizacja
 lokucja

M

mitologizm
 modele zachowań społecznych
 modyfikacja frazeologizmu (kreatywna adaptacja, transformacja)
 monosemiczny
 motywacja kulturowa

N

nazwy

- apelatywne (pospolite)
- własne (*nomina propria*)

 norma

O

okazjonalizm

P

paleosemantyzm
 paremiologia
parole
 performancja
 perlukcja
 permutacja
 pleonazm
 polisemia
 postać kanoniczna związku
 potencjał

- konotacyjny (asocjacyjny)
- frazeotwórczy

 półkalka
 pragmatyka
 przednaukowa koncepcja świata
 przyrost zasobu frazeologicznego

- okresowy
- stały (ciągły)

R

redukcja
 reprodukt
 rym
 rytm

S

schemat formalno-leksykalny (model)
 scjencyczna wizja świata (naukowy obraz świata)
 składnik

- izolowany
- nieizolowany

 skrzydlate słowa
 stereotyp narodowości (por. etnostereotyp)
 styl
 stylistyka
 substytucja
 symbol
 synonim

T

tautologia

U

uzus

W

wariant

wariantywność

interpunkcyjna

ortograficzna

wartościowanie

wyrażenie

Z

zapożyczenie

związek

łączliwy

stały

zwrot

